

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Tesi doctoral

Anàlisi sociodemogràfica de la migració valenciana a Catalunya i altres destinacions

Doctorand:

Kenneth Pitarch Calero

Directors de tesi:

Dr. Andreu Domingo i Valls

Dr. Amand Blanes Llorens

Programa de doctorat en Demografia

Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona
(UAB) i Centre d'Estudis Demogràfics

Any 2018

A Mònica, Imma i els/les que vindran...

AGRAÏMENTS

Una tesi com esta no hagués estat possible, primer, sense els fluxos migratoris produïts des del País Valencià a l'exterior i, segon, sense una sèrie de persones i institucions que han contribuït a ajudar-me directa o indirectament. Als primers crec que ja els dedicat —en la forma d'este treball— unes quantes línies. Als segons, és temps de fer-ho ara.

Primerament, al Centre d'Estudis Demogràfics i a la seua direcció, que magníficament representava la Dra. Anna Cabré i que ara ho continua fent el Dr. Albert Esteve. Gràcies per tot el suport rebut —logístic, acadèmic i institucional— i per haver-me obert les portes d'este centre d'investigació, del qual ha estat un honor formar part. De la mateixa manera, tampoc vull deixar d'esmentar la implicació del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona en la organització d'este doctorat.

Als meus directors i tutor de tesi. Crec, fermament, que sense el seu lideratge jo no hauria pogut realitzar esta investigació. La dedicació, constància i, sobretot, implicació del Dr. Andreu Domingo l'han feta possible. Vull, però, agrair-li especialment que hagués confiat en mi des d'un principi, quan ni tan sols em coneixia, apostant per mi i guiant-me en este camí tan particular de la migració valenciana, del qual també ell és part. Igual que el segon de bord, el Dr. Amand Blanes, un altre valencià, sense l'esforç del qual esta tesi no hauria arribat sana i estalvia, com tot migrant, a la seua destinació final.

Esta tesi tampoc s'explica sense la contribució directa de tres persones més. Em referisc a la Dra. Conchi Villar, la Dra. Rocío Treviño i el Dr. Toni López-Gay, persones amb les quals he après moltíssim i que m'han transmès la seua passió per la història, la sociologia, la demografia (com no, la gentrificació!) i, especialment, la rigorositat pel treball ben fet.

Durant el programa doctoral, vaig tindre la sort de realitzar una estada de recerca al Centre d'investigació en ciències socials Marc Bloch de Berlín, així que unes línies van dedicades a ell, en especial a les persones que més em vam ajudar el temps que vaig estar allà, la Dra. Aurélie Denoyer i la Chloé Risbourque. També vull agrair a la Barcelona Lab, oficina de la qual forma part el projecte “Veus Valencianes”, haver comptat amb nosaltres. I a l'Eliseu Climent i la revista El Temps pel reportatge que van dedicar a esta investigació quan encara estava en procés de formació.

A totes les persones del CED, perquè formen un equip meravellós i per mi ha estat un orgull formar-ne part, des de les d'administració i serveis fins als investigadors i professors. Especialment, però, als companys amb els quals he compartit despatx al GEDEM, perquè sempre m'han ajudat en tot allò que els he demanat: Dr. Jordi Bayona, Dr. Juan Galeano, Dra. Elena Vidal, Dra. Xiana López, futur Dr. (senyor) Nachatter Singh i Enrique Ortega. A més a més, vull esmentar ací a les persones del CED a les quals he donat més la tabarra amb el meu tema perquè

crec que també ho mereixen. Al Dr. Joaquín Recaño, un dels que sempre ha tingut el seu despatx obert quan he anat a preguntar-li sobre qüestions de migració interna a Catalunya i Espanya, crec que d'això ell n'entén “una mica”; al Xavi, que sempre m'ha solucionat tots els problemes informàtics i ha estat allà i perquè també va formar part de “Veus Valencianes”; al Dr. Marc Ajenjo, per tindre temps per aclarir-me aspectes de la mobilitat —i altres coses— que se n'escapaven de les mans i al meu revisor particular, el futur Dr. Víctor Manuel Martínez. A més a més, no puc oblidar l'equip amb el qual vaig començar la meua història al CED, el *Five Centuries*, molt especialment a la Dra. Joana Maria Pujadas, que em va introduir en la demografia històrica, i als companys del mateix grup, alguns dels quals ja no són per ací: Miquel, Gabriel, Toni, Albert, Aina, Sergi... Vos he de dir que em vaig sentir molt privilegiat formant part del 5COFM i treballant amb vosaltres.

Naturalment, a tot el món valencià que d'una o altra manera s'ha implicat. A tots els entrevistats que em van concedir el seu temps sense rebre res a canvi, més de 80 persones entre valencians, descendents de valencians o representants d'organitzacions. En especial a Casa València i Espai País Valencià, sobretot a la que fou la seua presidenta, Francisca Espasa, per tot el suport rebut. Però també m'agradaria recordar ací, a títol personal, a tres persones molt especials: l'Harmonia Sales i la Juanita Llorca, que desgraciadament ens van deixar abans que esta tesi hagués arribat a bon port i amb unes històries al darrere molt interessants que vaig tindre la sort de poder recollir. Igual que la de l'Ángel Alava, fill d'un dels centenars de valencians que a principis dels anys 60 van emigrar a Duisburg per conduir tramvies (sense saber-ne, de vegades!). Gràcies perquè ens va acollir a sa casa, a l'Imma i a mi —sense conèixer-nos de res—, i ens va tractar com algú més de la família.

No m'oblidge tampoc dels companys del Dymano de CED, però, sobretot, d'aquells amb els quals he tingut un contacte més directe al CED i fora d'ell estos últims temps i que m'han ajudat d'una forma o altra: *Querido Lider* Dr. Joan Pau Jordà i Dra. Núria Saladrigas, Ester Angulo i futurs Drs. Antía Domínguez, Miquel Amengual, Joan (el) Sales, Amalia Gómez, Sarahí Rueda, Fernando Ruiz i Sergio M. Ballesteros. *Und natürlich an meine deutschen Kollegen, der auch zukunfftige Herr Dr. Thomas Stein und Frau Dr. Nathalie Scholl, mit denen ich interessante Unterhaltungen gehabt habe (Entschuldigung für meinen Deustch!)*. Gràcies pel temps que hem compartit. *Danke*.

I, per últim, a la meua família. Als sogres (Ramon i Teresa) i germans (José Luis, Nacho i Jesús), però, especialment al meu pare, José Luis, del qual he heretat esta devoció per la història i la política, i a ma mare, Maria Rosa, que sempre m'ha animat a tirar endavant i no rendir-me mai. I, per sobre de tot i de tot cor, a la Mònica i a la Imma, perquè m'han acompanyat en este llarg camí. Mai seré capaç d'agrair-vos tot el que feu per mi.

RESUM

La present tesi té com a objectiu donar visibilitat als migrants valencians que viuen a Catalunya, però també a l'estranger, a partir dels supervivents de les últimes onades migratòries dels segles XX i XXI. Així mateix, també es planteja com un exercici de memòria històrica en estudiar les migracions de la primera onada del segle XX. La investigació es vertebra al voltant d'un fenomen demogràfic de gran importància per a Catalunya des de finals del segle XIX: la migració interna de la resta de l'Estat. Dins de tots els grups interns, els valencians destaquen per haver estat un dels grups pioners en l'arribada a Catalunya. No obstant això, el seu estudi havia estat fins ara menystingut, de manera que esta tesi va ser ideada per acabar amb este buit acadèmic.

Al llarg dels sis articles que componen el cos principal de la investigació, s'estudien un conjunt d'aspectes sociodemogràfics de la migració valenciana i els seus descendents. Prèviament, per dur a terme de manera satisfactòria el procés de recerca, es van plantejar un total de quatre hipòtesis per contrastar: (i) les migracions valencianes al segle XXI a Catalunya prefiguren el perfil de les migracions internacionals del 2008, (ii) les noves dinàmiques migratòries valencianes transformen els espais residencials de la població valenciana i en creen de nous, (iii) la migració valenciana a Catalunya s'ha beneficiat de la seua relació històrica, cultural i lingüística amb Catalunya i (iv) les migracions valencianes a Catalunya són eminentment per raons econòmiques, però contemplen altres motivacions.

En termes temporals, s'han abraçat les migracions protagonitzades per valencians des de finals del segle XIX fins a l'actualitat. En termes territorials, ens centrem en Catalunya i l'estranger. A més a més, una de les particularitats del treball ha estat la combinació de metodologies diferents. D'esta manera, a banda de l'anàlisi demogràfica clàssica dels estocs i fluxos feta amb fonts de caire quantitatiu, s'ha incorporat un experiment participatiu de Ciència Ciutadana (CC) i el treball qualitatiu, centrat en l'anàlisi de les entrevistes en profunditat a valencians i els seus descendents. La combinació d'estes fonts ens ha permès arribar a aspectes que no haguéssim abraçat recorrent únicament a fonts tradicionals.

De l'anàlisi de tot el conjunt de dades obtingudes, es conclou que les migracions valencianes són un fenomen demogràfic de gran interès, no tant pel seu nombre, sinó per les seues causes i conseqüències, tant per als propis protagonistes com per als seus descendents. Els resultats obtinguts apunten que: (i) les recents onades migratòries han

produït una sèrie de canvis i transformacions demogràfiques, entre els quals destaca, sobretot, el rejuveniment de l'estructura sociodemogràfica dels valencians i l'augment dels moviments emigratoris del País Valencià, de manera que la situació viscuda a Catalunya es va replicar a l'estranger arrel de la crisi econòmica; (ii) d'estos nous moviments emergeixen tres àrees d'assentament preferent de la migració valenciana a Catalunya i països nous se prefiguren com a noves destinacions a l'estranger —com el Regne Unit, Alemanya i els EEUU o Equador—; (iii) la migració valenciana a Catalunya s'ha vist afavorida per l'arrelament dels seus moviments migratoris i els lligams compartits, fet que ha col·locat, tant als valencians com als seus descendents, en una millor posició de cara a un ascens social i una integració sociolaboral i (iv) darrere de les tradicionals motivacions socioeconòmiques de la migració, en el cas dels valencians s'amaguen tot un seguit de causes relacionades amb les conseqüències de la postguerra i el Franquisme, els nexes culturals i socials entre ambdós territoris, la demanda selectiva d'una emigració amb coneixement del català, l'inici o la continuació de la formació acadèmica o, simplement, l'experiència de viure en un territori diferent del País Valencià, però a la vegada tan proper.

ABSTRACT

This thesis aims to offer greater visibility to migrant Valencians living in Catalonia and abroad, with the starting point of surviving migrants from earlier migration flows in the 20th and 21st centuries. In a similar vein, this thesis is also an exercise in historical memory, studying migrations from the first wave to arrive in the 20th century. Our research centres around a demographic phenomenon that has had great importance in Catalonia since the end of the 19th century: internal migration from elsewhere in Spain. Out of all the migrants from Spain, Valencians stand out for being one of the pioneering groups to arrive in Catalonia. However, this group had not previously been subject to extensive study, and this thesis was proposed in order to fill this academic gap.

Throughout the six chapters that make up the main body of our research, we study a series of socio-demographic aspects related to Valencian migration and the descendants of these migrants. A total of four hypotheses were proposed in advance, in order to ensure research was carried out successfully: (i) 21st century Valencian migration to Catalonia acted as a precursor to the profile of migrants who moved abroad in 2008; (ii) the new migratory dynamics for Valencians have transformed the residential spaces for the Valencian population and have created new ones; (iii) Valencian migration to Catalonia has benefited from the historical, cultural and linguistic relationship between the Valencian Country and Catalonia, and; (iv) Valencian migration to Catalonia is mainly for economic reasons, although there are other contributing factors.

In terms of time period, we looked at Valencian migration from the end of the 19th century to the present day. In terms of geography, we focused on Catalonia and migration outside Spain. In addition, one of the unique characteristics of our work was the way we combined different methodologies. This means that, aside from the classic demographic analysis of migrant stocks and migration flows carried out using quantitative sources, we also incorporated a participatory experiment in citizen science, along with qualitative work, focusing on analysing in-depth interviews with Valencians and their descendants. The combination of these sources has allowed us to uncover aspects that we would otherwise have been unable to include if resorting only to traditional sources.

From an analysis of the entire data set, we concluded that Valencian migration is a demographic phenomenon of great interest, not so much because of the number of migrants, but because of their causes and consequences, both for the protagonists themselves and for their descendants. The results we obtained show that: (i) recent waves

of migration have resulted in a series of demographic changes, among which the most notable is the socio-demographic rejuvenation of Valencian migrants, and an increase in emigration from the Valencian Country, which means the situation that took place in Catalonia was then replicated abroad, as a result of the economic crisis; (ii) as a result of these new migration flows, three areas have emerged as preferential destinations in Catalonia for Valencian migrants to settle, as well as new countries that are popular destinations abroad - such as the United Kingdom, Germany, the USA and Ecuador; (iii) Valencian migration to Catalonia has been favoured by well-rooted migratory movements and the shared ties between the regions, which has placed Valencians and their descendants in a better position to increase their social standing and socio-labour integration; (iv) behind the traditional socioeconomic motivations for migration, in the case of Valencians there are also a series of hidden causes related to the consequences of the post-war period and Francoism, including the cultural and social links between both regions, the demand for migrants to fill positions requiring Catalan skills, starting or continuing academic studies or simply the draw of living in a region other than the Valencian Country, but that is still close.

Índex

1. INTRODUCCIÓ.....	3
1.1. Presentació.....	3
1.2. Contextualització de la investigació. El perquè d'esta tesi.....	5
1.3. Hipòtesis.....	7
1.4. Objectius.....	9
1.5. Fonts i metodologia.....	9
1.6. Estructura de la tesi i presentació dels articles que la componen.....	10
PUBLICACIONS QUE COMPONEN LA TESI	
2. LA MIGRACIÓ VALENCIANA ALS SEGLES XX I XXI. EMERGÈNCIA D'UNA RECERCA.....	21
2.1 La migració valenciana a Catalunya.....	23
<i>La població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial (2015)</i>	
2.2 La migració valenciana a l'estranger.....	55
<i>Emigración internacional valenciana: una aproximación sociodemográfica (2016)</i>	
2.3 La Ciència Ciutadana.....	79
<i>Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de Ciencia Ciudadana (2017)</i>	
3. LA PERSPECTIVA HISTÒRICA: SEGLE XX.....	121
3.1 La migració valenciana a principis del segle XX a Barcelona.....	123
<i>Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta (en premsa)</i>	
3.2 La mobilitat social dels valencians en el segle XX a Catalunya.....	163
<i>La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991 (en premsa)</i>	
4. LA VEU DELS MIGRANTS.....	211
4.1 Una anàlisi qualitativa.....	213
<i>Raons i selectivitat de la migració valenciana a Catalunya a través dels seus protagonistes, 1939-2016 (2018)</i>	
5. CONCLUSIONS.....	273
5. CONCLUSIONS.....	289
6. ANNEXOS.....	303
6.1 Annex 1. Guió de l'entrevista en profunditat.....	305
6.2 Annex 2. Entrevista feta a un testimoni de la segona onada migratòria (1939-1985).....	309
6.3 Annex 3. Entrevista feta a un membre de la tercera onada migratòria (1985-2016).....	329

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Presentació

L'important paper que va adquirir la immigració internacional a Espanya a finals dels anys 90 va provocar una multiplicació dels treballs centrats en estos fluxos i els seus protagonistes. Espanya, un país tradicionalment emigratori, va passar a ser considerat un país immigratori. D'un dia per l'altre semblava que els moviments migratoris interns protagonitzats per espanyols havien desaparegut de la Península i la mirada es desplaçava als enormes contingents que arribaven d'altres continents. No debades, l'any 2007, l'OCDE situava Espanya com el segon país mundial amb el saldo migratori més elevat, només per darrere dels Estats Units (OCDE, 2007).

Malgrat això, els fluxos protagonitzats per espanyols dins de les nostres fronteres mai es van veure interromputs. Com és ben sabut, el traspàs de població produït en els anys 50 i 60 entre les zones rurals i urbanes d'Espanya explica gran part del creixement demogràfic i urbà que es va produir durant estos anys en determinades àrees com Catalunya, el País Basc o Madrid (Recaño, 2006; Silvestre, 2010). Si bé la crisi de mitjans dels 70 va provocar una baixada de la intensitat d'estos fluxos a finals d'esta dècada i durant la següent (Cabrè et al, 1985, Ródenas, 1994), en els anys 90 es van recuperar (Ródenas i Martí, 2005). De fet, a principis del segle XXI, a Espanya hi havia quasi un 20% d'espanyols vivint en una província diferent a la seua província de naixement (Cámara, 2009). Per tant, és indiscutible el pes de les migracions internes encara protagonitzades per espanyols en els diferents processos de configuració sociodemogràfica dels territoris peninsulars.

En este sentit, la rellevància que han tingut les migracions procedents de la resta d'Espanya en la formació de la Catalunya actual és innegable (Domingo, 2014). Un dels pioners en l'estudi d'este fenomen, el demògraf i economista Josep Vandellós, ja va advertir en 1935 del "problema" demogràfic català i l'amenaça de desnaturalització que podien provocar els immigrants arribats d'altres punts de l'Estat. Des de llavors, una sèrie d'investigadors han estudiat l'influx dels diferents immigrants que conformen la societat catalana i, la majoria de vegades críticament, han tractat d'aportar el seu gra de sorra al coneixement d'este sistema demogràfic i dels diferents grups que el configuren. Si bé l'assaig de Candel (1964) va suposar un punt i a part a l'afrontar de manera crua i valenta la qüestió de la immigració a Catalunya, no va ser fins el 1999 quan Cabré —amb

l'establiment del Sistema Català de Reproducció— va desmentir, des de la demografia i d'una manera científica, les teories de Vandellós.

Este treball va nàixer amb la voluntat d'incorporar-se al seguit d'obres que des de diferents àmbits d'estudi han investigat les migracions a Catalunya i els seus protagonistes, però també amb la d'il·luminar part de la història emigratòria valenciana. D'esta manera, mitjançant la combinació de tècniques d'anàlisi quantitativa i qualitativa i d'una manera interdisciplinària, però fonamentalment demogràfica, s'ha estudiat un dels col·lectius que més desapercebut ha passat fins ara al Principat: el valencià. Si bé actualment no tenen la importància numèrica que van tindre fa 100 anys, la principal destinació de l'emigració valenciana continua sent hui en dia Catalunya. Així mateix, esta investigació vol integrar-se en tot el corpus d'estudis que des dels anys 60 i des d'una perspectiva demogràfica han investigat les profundes transformacions experimentades al País Valencià durant el segle XX i XXI (López, 1961; Pérez, 1975; Bailà, 1993; Simó *et al.*, 2012), ja que, si bé el seu àmbit geogràfic d'estudi és Catalunya i l'estranger, els moviments que estudia i els seus protagonistes procedeixen del País Valencià. Un territori i una societat tan complexos que, fins i tot actualment, la seua nomenclatura —País Valencià *versus* Comunitat Valenciana— o el nom del seu idioma —català *versus* valencià— generen molta controvèrsia entre amplis sectors de la població valenciana (Fuster, 1982; Flor, 2010). Amb este treball, per tant, volem aprofundir en el coneixement de certs aspectes demogràfics —però també socials i històrics— que fins ara no s'havien tractat ni des del territori receptor d'estos fluxos, Catalunya, ni des de l'emissor, el País Valencià.

La tesi doctoral que segueix estes línies es presenta en format de compendi per articles, composta per sis publicacions. La migració valenciana és el fil conductor de tots els treballs ací inclosos, en els quals s'aborden diferents aspectes en diversos àmbits temporals i espacials. Els apartats que componen la tesi es divideixen en una introducció, un cos central, unes conclusions i uns annexos. En la introducció es justifica el tema d'estudi, el context que va determinar l'inici de la investigació, les hipòtesis, els objectius, les fonts i metodologia i l'estructura detallada amb els articles que componen la tesi. Seguidament, ens trobem amb el tronc de la investigació, estructurada al voltant de dos eixos cronològics —del present més immediat al passat— i metodològics —primer l'anàlisi quantitativa i a continuació, la qualitativa—. Finalment, en les conclusions, recollirem una breu síntesi dels resultats obtinguts a més d'una sèrie d'idees finals que

poden obrir noves línies d'investigació per al futur. A més a més, en els annexos es recull un guió de les entrevistes en profunditat dutes a terme i dos exemples d'entrevistes transcrites realitzades a valencians protagonistes de les dos últimes onades migratòries.

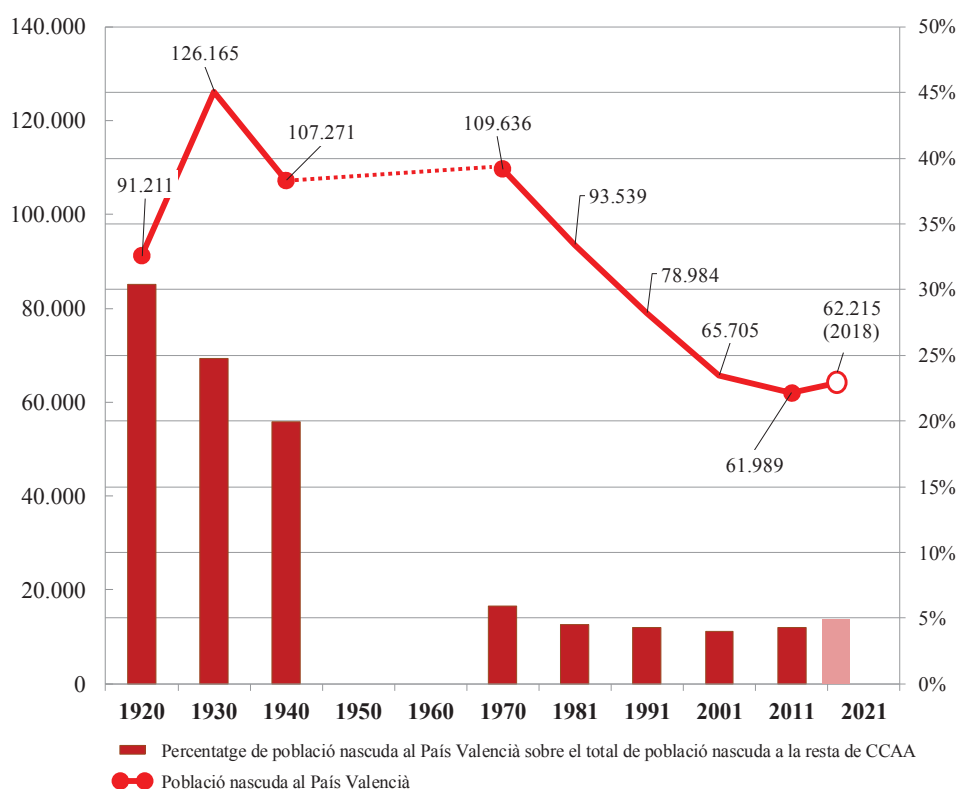
1.2. Contextualització de la investigació. El perquè d'esta tesi

Les migracions són un fenomen permanent en el sorgiment i desenvolupament del sistema capitalista (Marx, 1867). La temàtica d'esta obra gira al voltant d'un tipus de migració, l'interna, un dels esdeveniments demogràfics més importants a Espanya al segle XX. I és que les conseqüències dels moviments realitzats entre unes i altres regions dins de l'Estat Espanyol han modificat al llarg dels anys l'estructura sociodemogràfica de molts territoris. A Catalunya, va quedar provat que fins el 60% de la població que vivia al Principat als anys vuitanta del segle XX era fruit directe o indirecte de la migració (Cabrè, 1999), aleshores majorment procedent de la resta d'Espanya. Ara bé, durant la primera dècada del segle XXI, amb l'expansió econòmica, van arribar més de 5 milions d'estrangers a Espanya, molts dels quals es van assentar a Catalunya, provocant unes conseqüències poc observades fins llavors. En termes demogràfics, les més conegudes serien l'augment de la diversitat poblacional i l'aparició d'enclavaments ètnics o residencials al llarg de tot el territori (Domingo i Sabater, 2012; Sabater *et al.*, 2013; Galeano i Bayona, 2015).

A pesar que en els últims temps no es parle d'immigrants espanyols, durant molt de temps eren els únics protagonistes dels estudis sobre la migració a Catalunya. Com dèiem abans, però, el boom immigratori va fer que les mirades es desplaçessin cap als immigrants estrangers, obviant l'important paper que encara representen a Catalunya els antics i nous immigrants espanyols. Si bé moltes d'estes persones han viscut mitja vida en el Principat, n'hi ha d'altres que, en el context de la crisi econòmica, també van optar per emigrar a Catalunya des d'altres contrades d'Espanya. De fet, si considerem com a immigrants les persones que resideixen en un territori diferent del qual van nàixer, podem trobar-nos amb alguna sorpresa. Així, de les 7.596.131 persones registrades actualment a Catalunya, els immigrants estrangers representen el 18% del total de la població, però és que els nascuts i nascudes a la resta d'Espanya se situen en un 17%, amb una xifra de 1.301.264 persones. Dins d'este més d'un milió tres centes mils persones, trobem varis orígens majoritaris, entre els quals els valencians només representen un escàs 5%. Això no vol dir que el seu

nombre siga reduït, ja que sumen 62.215 persones,¹ ni que el seu estudi esdevingui de menor interès en comparació amb altres grups més nombrosos com els andalusos —amb més de 570 mil persones— o els extremenys —amb més de 117 mil persones—. Tot el contrari, resulta un dels grups més interessants per estudiar a Catalunya per la seua idiosincràsia, però del qual paradoxalment menys s’ha investigat. I és que des que es va iniciar la primera onada migratòria que en l’últim quart del segle XIX va arribar a Catalunya, les migracions valencianes no han cessat, malgrat que amb un nombre menor que a principis del segle XX (Figura 1). Ens trobem, però, no només amb un grup que fa més d’un segle que arriba al Principat, sinó també amb un col·lectiu que, a diferència de la resta dels grups procedents de la resta de l’Estat —a excepció dels balears—, parteix amb l’avantatge de disposar d’un capital social i cultural, en el qual destaca la llengua, que comparteix amb els catalans, cosa que la resta d’immigrants no té.

Figura 1. Evolució de la població valenciana a Catalunya, números absoluts i percentatge sobre el total de població nascuda a altres CCAA, segles XX i XXI

Font: Elaboració pròpia amb dades dels censos i padrons de l’INE

¹ Segons dades de l’últim padró provisional del 2018.

No volem deixar d'esmentar tampoc un fet obvi. Arribem a este tema conduïts per la pròpia biografia. De la nostra mateixa experiència com a valencià a Catalunya naix esta investigació, iniciada a finals de l'any 2014. Així, doncs, quan ni tan sols havíem pensat en realitzar un treball sobre el tema que se'ns presenta, van sorgir els primers interrogants que molts valencians ens hem fet: quants vivim a Catalunya, on i per quines causes. Inevitablement va sorgir l'altra pregunta que va determinar l'inici d'esta tesi: per què no hem sigut mai investigats amb profunditat? I ens vam posar mans a l'obra. Quatre anys després i una vegada finalitzat tot el treball, al 2018, esta persona s'ha mogut en capítols semblants als marcats per la tesi. De ser només un migrant valencià amb parella catalana, ha passat a ser un migrant valencià amb parella i descendència catalana. D'esta manera es va gestar esta investigació, amb una clara influència personal, però amb l'objectiu de contribuir a acabar amb el buit acadèmic que caracteritza el col·lectiu valencià a Catalunya i aclarir una sèrie de qüestions que ens ajuden a conèixer un poc més el seu paper per a Catalunya i el País Valencià i, secundàriament, a l'estranger. Com a punt de partida, ens vam plantejar una sèrie d'hipòtesis que van ajudar a establir uns objectius d'investigació.

1.3. Hipòtesis

Les nostres hipòtesis principals eren quatre:

1. Les migracions valencianes al segle XXI a Catalunya prefiguren el perfil de les migracions internacionals del 2008.

Catalunya està rebent des de finals dels anys 90 una nova onada de migracions produïdes des del País Valencià. Casualment, els trets dels seus protagonistes i dels seus fluxos tenen un perfil semblant als trets dels protagonistes i els fluxos de les migracions que s'estan registrant des de l'inici de la crisi econòmica cap a l'estranger. Així, doncs, el circuit migratori establert des de fa uns 20 anys entre Catalunya i el País Valencià, amb la crisi, sembla que s'haja estès a l'estranger, replicant les seues característiques sociodemogràfiques, però està vegada en una direcció més ampla. Les renovades migracions podrien estar recomponent un espai d'intercanvi de corrents humans del qual en sabem molt poca cosa, en paral·lel als intercanvis de béns i capitals que estarien propiciant el dinamisme d'una regió econòmica —que compregui les entitats de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears— dins l'anomenat “Arc Mediterrani”.

2. Les noves dinàmiques migratòries valencianes transformen els espais residencials de la població valenciana i en creen de nous.

Si les noves migracions produïdes des de l'inici de la crisi han canviat el perfil sociodemogràfic dels emigrants espanyols, ara més qualificats (Domingo *et al.*, 2014; González i Martínez, 2017), és molt possible que també hagen contribuït a canviar el dels emigrants valencians, així com les seues àrees d'assentament. Amb la diferència, però, que este canvi es pot haver donat tant a Catalunya com a l'estranger, consolidant, creant i/o transformant les zones de distribució preferent de la població valenciana en relació amb les observades dècades enrere.

3. La migració valenciana a Catalunya s'ha beneficiat de la seua relació històrica, cultural i lingüística amb Catalunya.

En el passat, la marcada relació històrica, l'àmbit cultural compartit i les relacions de veïnatge entre els antics territoris de la Corona d'Aragó van explicar la difusió de comportaments demogràfics tan importants com la reducció de la fecunditat a partir del nucli català (Leasure, 1962; Livi Bacci, 1968). Este fet singular per la seva precocitat, al costat del cas francès, s'explicà també pel fet de compartir una llengua i, sobretot, pels intensos intercanvis humans ja constatats des del segle XIX entre Catalunya i el País Valencià. Com a resultat d'estos i altres factors, els valencians que viuen al Principat, juntament amb els seus descendents, poden haver gaudit d'unes sinèrgies que en altres orígens migrants no es donen.

4. Les migracions valencianes a Catalunya són eminentment per raons econòmiques, però contemplen altres motivacions.

Els desplaçaments de població entre els diferents territoris —sovint entre els nuclis rurals i urbans— tendeixen a explicar-se per grans factors econòmics macroestructurals. No obstant això, des de fa temps són nombroses les crides fetes per aprofundir en altres tipus de motivacions que es poden amagar darrere d'estos moviments. Si bé actualment les migracions de tipus econòmic són les més conegudes entre el País Valencià i Catalunya, les quals han cristal·litzat en els famosos docents valencians escampats per tot el territori, és lògic pensar que altres tipus de raons vinculades als llaços històrics i culturals entre tots dos territoris poden haver esdevingut molt importants.

1.4. Objectius

Per tal de verificar les nostres hipòtesis, es van dictaminar una sèrie d'objectius que guiarien la nostra investigació:

1. Descriure l'evolució dels fluxos migratoris dels valencians a Catalunya i l'estranger durant el segle XX i XXI.
2. Conèixer les principals característiques sociodemogràfiques de la població valenciana resident a Catalunya.
3. Identificar els llocs d'origen i assentament de la migració valenciana a Catalunya.
4. Analitzar la mobilitat social de la població valenciana immigrada a Catalunya durant el segle XX en comparació amb altres orígens de l'Estat.
5. Determinar les causes de l'emigració valenciana a Catalunya en les dos darreres onades migratòries i conèixer el paper que ha pogut significar la llengua en estos moviments.

1.5. Fonts i metodologia

Una de les singularitats d'esta tesi ha estat la combinació de metodologies diferents. Així, partint de l'anàlisi demogràfica clàssica, l'anàlisi demoespacial i l'anàlisi multivariable, s'ha incorporat un experiment participatiu de Ciència Ciutadana (CC) —mereixedor del Primer Premi al Millor Projecte de Ciència Ciutadana emergent atorgat per la Xarxa Lluís Vives d'Universitats, el Setmanari El Temps i la Xarxa de Ciència Ciutadana— i el treball qualitatiu, centrat en l'anàlisi de les entrevistes en profunditat (69) de valencians migrats a Catalunya i els seus descendents (estes últimes no incloses a la tesi). Amb les entrevistes fetes i el projecte de CC —amb el nom de “Veus Valencianes”— hem volgut complementar les troballes fetes amb l'anàlisi quantitativa, aprofundir en les raons o la casuística de la migració de molts valencians i, en resum, completar els nostres resultats amb informació inexistent a les fonts estadístiques.

Quant a les fonts, a cada article dels que componen el present treball es troba un apartat dedicat a les fonts i la metodologia, així que és innecessari descriure-les detalladament en este punt. Així i tot, sí que mencionarem breument el total de fonts estadístiques utilitzades. Per a l'estudi dels fluxos, es van utilitzar les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (EVR) i, en alguns casos, les de l'Estadística de Migracions (EM). Quant als estocs, en canvi, per a l'examen de les característiques

sociodemogràfiques de la població valenciana i els seus descendents, s'han utilitzat les microdades dels censos i els padrons, mentre que per a l'anàlisi de la població resident a l'estranger s'ha recorregut a les microdades del Padró d'Espanyols Residents a l'Estranger (PERE). Punt a part mereix l'Enquesta Sociodemogràfica del 1991, les microdades de la qual van ser emprades per realitzar diversos anàlisis longitudinals sobre els valencians i els seus descendents a Catalunya.

1.6. Estructura de la tesi i presentació dels articles que la componen

Com ja s'ha mencionat, esta tesi es presenta com un compendi de publicacions. En total, ens trobem amb sis articles centrats en determinats aspectes de les migracions valencianes, els seus protagonistes i els seus descendents. A l'hora d'estructurar la investigació, hem mantingut el criteri cronològic i analític, per la qual cosa hem separat els articles en tres parts. La primera part concentra tres dels sis articles i s'encarrega d'estudiar els migrants valencians que hui dia viuen a Catalunya (article 1) i a l'estranger (article 2). L'article 3 va més enllà i, a banda d'estudiar els migrants valencians que actualment resideixen al Principat, estudia els descendents d'aquells migrants valencians que van arribar des de finals del segle XIX a través de la Ciència Ciutadana. La segona part és la que té una perspectiva més històrica i sociològica, ja que, per una banda, analitza alguns aspectes de l'emigració valenciana a la Barcelona de 1930 (article 4) i, per l'altra, analitza la mobilitat social dels valencians i els seus descendents que vivien a la Catalunya de 1991 (article 5). La tercera és la que concentra la part metodològica de l'anàlisi qualitativa i analitza el discurs dels migrants valencians arribats en les dos últimes onades a Catalunya, centrant-se en les motivacions que els van moure així com el paper de la llengua (article 6).

La migració valenciana als segles XX i XXI. Emergència d'una recerca

- *Publicació 1*: DOMINGO, Andreu, i PITARCH, Kenneth (2015). "La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, pp.9-37. <<https://doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>
- *Publicació 2*: PITARCH, Kenneth, i BLANES, Amand (2016). "Título: Emigración internacional valenciana. Una aproximación sociodemográfica", *Cuadernos de Geografía*, 98, pp.67-88.

- *Publicació 3*: PITARCH, Kenneth, DOMINGO, Andreu, i BLANES, Amand (2017). “Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de ciencia ciudadana”, *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 75, pp.35-73. <<http://www.apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/pitarch1.pdf>>

Esta primera part concentra els primers articles que es van publicar conjuntament amb els directors de la tesi i que van determinar clarament el rumb de la nostra investigació. En la primera publicació, es va realitzar una anàlisi quantitativa de la població valenciana que vivia a Catalunya a partir dels censos del 2011 i el 2001, del padró de població del 2013 i de l'Estadística de Variacions Residencials (EVR) amb les sèries que comprenen els anys que van del 1988 al 2013. Gràcies al cens del 2011, es van estudiar les principals característiques sociodemogràfiques de la població valenciana que actualment viu a Catalunya així com les dels seus fluxos. D'esta manera, se'n va poder conèixer l'estructura per sexe i edat, el percentatge que representaven per edat els valencians a Catalunya sobre el total de nascuts a altres CCAA, els principals períodes d'arribada, els estats civils, l'origen de les seues parelles, l'estructura de les seues llars, els tipus de llar, els nivells d'instrucció i la relació amb l'activitat, els principals sectors d'ocupació i el grau de coneixement del català en comparació amb el d'altres orígens peninsulars. Gràcies a l'EVR vam poder saber les seues principals edats d'arribada. En canvi, amb el padró del 2013, amb dades més actualitzades, es van poder identificar les tres principals àrees de concentració de la població valenciana a Catalunya així com els principals llocs d'origen del País Valencià.

En la segona publicació, es va dur a terme una anàlisi de l'emigració exterior valenciana des de l'inici de la crisi econòmica de l'any 2007. I és que, si bé l'estudi de la migració valenciana a l'estranger està experimentant un cert reviscolament en els últims temps amb l'aparició de nombrosos treballs, no existia cap mena d'investigació centrada en els moviments més recents. Així que, per contribuir a superar este buit bibliogràfic, es van analitzar els fluxos d'entrada i sortida —mitjançant l'Estadística de Variacions Residencials (EVR) dels anys compresos entre el 1988 i el 2013 i l'Estadística de Migracions (EM) entre el 2008 i el 2013— i dels estocs de població —mitjançant el Padró d'Espanyols Residents a l'Estranger (PERE) dels anys compresos entre el 2009 i el 2015—. Igualment, es van detectar tres tipus de perfils en la piràmide de població segons els països de residència i determinats pel moment d'arribada dels migrants —amb casos realment dignes de ressenyar, com l'extremadament feminitzat d'Itàlia, el masculinitzat

de Bèlgica o la gran importància de la població descendent de valencians a Cuba— o una certament nova realitat emigratòria provocada per la crisi. Conseqüència de tot això seria la renovació dels estocs de població i el rejuveniment de la piràmide de població nascuda al País Valencià i resident a l'estranger, amb un perfil molt diferent en comparació amb el del conjunt d'espanyols a l'exterior.

L'última publicació d'esta part va nàixer amb l'objectiu d'avaluar críticament l'ús d'una metodologia relativament nova, la Ciència Ciutadana (CC), aplicada per primer cop a un estudi de caràcter sociodemogràfic. D'esta manera, el juny del 2015 va veure la llum “Veus Valencianes”, un projecte de CC amb l'objectiu de captar informació directa i indirecta sobre els migrants valencians així com els seus descendents. Això es va poder fer gràcies a dos qüestionaris: un adreçat a migrants valencians i un altre, a descendents de migrants valencians. El primer qüestionari estava format per preguntes referides a la pròpia persona més una sèrie de preguntes per fill —en el cas que la persona tingués fills—. En el segon qüestionari, dividit en dos blocs, es preguntava per diversos aspectes sociodemogràfics dels enquestats, d'una banda, i dels seus ancestres, per una altra. Durant 6 mesos van respondre a l'enquesta correctament 1.079 valencians i 620 persones amb algun avantpassat valencià. D'estes últimes, més de la meitat van respondre aportant dades sobre dos o més avantpassats valencians que migraren a Catalunya, de tal manera que al final es va disposar de la informació de 564 avantpassats homes i 528 dones.

L'article explica el llarg procés d'elaboració, posada en marxa i l'abast que va tenir “Veus Valencianes”. Únicament s'analitzen els principals resultats obtinguts, ja que l'objectiu principal era valorar l'èxit final del mètode així com els pros i contres d'utilitzar la ciència ciutadana en este tipus d'estudis en ciències socials. Després de registrar una participació tan elevada, analitzar les dades obtingudes i comprovar que algunes coincidien amb les que proporcionen les fonts oficials de l'INE, vam valorar molt positivament este experiment metodològic. I és que, a més d'identificar comportaments dels propis migrants difícilment detectables en les fonts tradicionals, vam obtindre dades d'un altre col·lectiu de difícil estudi: el dels descendents.

La perspectiva històrica. Segle XX

- *Publicació 4*: PITARCH, Kenneth; VILLAR, Conchi i LÓPEZ-GAY, Antonio (en premsa). “Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana

en el barrio de la Barceloneta”, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporanea*, 17.

- *Publicació 5*: PITARCH, Kenneth i TREVIÑO, Rocío (en premsa). “La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991”, *Papers: revista de sociologia*.

En esta part de la tesi s’adapta la perspectiva històrica, de la qual s’ocupen majorment estos dos articles. En el primer s’analitzen alguns aspectes de la migració valenciana en el moment que va arribar al seu màxim a Catalunya: el 1930 amb 126.165 persones. Este article, així mateix, està dividit en dos parts. En la primera s’estudien els principals barris de distribució i concentració de la població valenciana a Barcelona, on llavors estaven registrats 88.298 valencians. Gràcies a la Gasetta Municipal de Barcelona del 6 de juny de 1932 —on costa un resum elaborat a partir del padró del 1930 de la població de Barcelona per província de naixement, sexe i barri de residència—, vam localitzar les principals àrees d’elevada concentració valenciana a la ciutat, aspecte que també vam analitzar des d’una perspectiva de gènere. A continuació, a través d’una mostra de les llars on al menys vivia un valencià en el padró de 1930, es va realitzar una anàlisi més detallada de les principals característiques sociodemogràfiques dels valencians, els seus períodes d’arribada i llocs de procedència o les activitats ocupacionals a les quals es dedicaven, entre d’altres aspectes, en un dels barris on més es concentraven: la Barceloneta. L’objectiu final proposat era conèixer les seues condicions de vida i el seu nivell d’integració a la Barcelona del moment.

En el segon treball es van dur a terme diverses metodologies d’anàlisi per analitzar el nivell de mobilitat social del col·lectiu valencià a Catalunya comparant-lo amb els grups més importants de migrants de la resta d’Espanya. La font principal utilitzada va ser l’Enquesta Sociodemogràfica de 1991 (ESD91), complementada amb el cens de població de 1991. Després de situar geogràficament els valencians en la Catalunya de 1991 i conèixer les seues principals característiques sociodemogràfiques, es van realitzar diferents anàlisis de la mobilitat social gràcies a l’ESD91. Així, per mesurar la mobilitat intrageneracional es van veure les diferents situacions econòmiques i els sectors ocupacionals dels immigrants de diverses CCAA de naixement un any abans de migrar i deu anys després mitjançant el càlcul dels valors tipificats i les proves de Chi². Per a l’estudi de la mobilitat intergeneracional, es va optar per calcular les taxes de mobilitat absoluta i l’indicador de Duncan, per una banda, i per realitzar taules de mobilitat

d'entrada i eixida, per l'altra. En l'última part, es van examinar les oportunitats relatives de mobilitat a través del càlcul de les *odds ratio* i es van realitzar dos models de regressió logística, un binomial per als individus de classe social baixa i un multinomial per als individus de classe d'origen mitjana i alta. Malgrat les limitacions de les dades emprades al llarg de l'estudi, es van aportar evidències empíriques suficients d'una millora de la situació social després de migrar dels valencians residents a Catalunya el 1991 respecte a si mateixos i als seus progenitors, d'una banda, i d'una major mobilitat social dels propis migrants valencians respecte a altres orígens autonòmics, d'una altra.

La veu dels migrants

- *Publicació 6*: PITARCH, Kenneth (2018). “Raons i selectivitat de la migració valenciana a Catalunya a través dels seus protagonistes, 1939-2016”, *Papers de Demografia*, 459, Bellaterra: Centre d'Estudis Demogràfics.

Per últim, esta publicació respon a la necessitat de complementar el nostre treball quantitatiu amb una anàlisi qualitativa. D'esta manera, es va recórrer a l'entrevista en profunditat per tal d'aprofundir en la casuística dels moviments que han protagonitzat els valencians arribats a Catalunya en les dos últimes onades migratòries i conèixer un poc més les seues circumstàncies o motivacions. Si bé en conjunt es van dur a terme 37 entrevistes a valencians arribats entre el 1939 i l'actualitat a Catalunya i 32 a descendents de valencians (catalans majoritàriament) arribats entre finals del segle XIX i el 1985, en el present treball es van utilitzar només les entrevistes fetes al primer grup, a més de centrar-nos únicament en dos aspectes: les motivacions concretes que explicaven la seua vinguda i el paper que havia pogut tindre l'ús de la llengua valenciana en estos moviments. Entre les causes que adduïen els migrants valencians per a la seua arribada, vam trobar raons de caràcter socioeconòmic, politico-social i de tipus nupcial. Ara bé, molts d'estos moviments s'explicaven per més d'una causa i estaven íntimament relacionats amb el context de l'època que els va tocar viure. Quant al paper de la llengua, és molt diferent entre els migrants de la tercera onada migratòria (1985-2016) i els de la segona onada (1939-1985), malgrat que no es pot determinar un patró comú per a cada grup.

Referències bibliogràfiques de la introducció

BAILÀ, Miquel A. (1993). “Canvi demogràfic al País Valencià (1860-1900): la dicotomia rural-urbana”, *Cuadernos de Geografía*, 53, pp.65-84. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=37733>>

CABRÉ, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Proa.

CABRÉ, Anna; MORENO, Julio i PUJADAS, Isabel (1985): “Cambio migratorio y reconversión territorial en España”, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 32, pp.43-65. <<http://www.jstor.org/stable/40183174>>

CANDEL, Francesc (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.

CÁMARA, Noelia (2009). “Los movimientos migratorios internos en la España actual”, *Estudios Geográficos*, 70 (267), pp.351-385. <<http://estudiosgeograficos.revistas.csic.es/index.php/estudiosgeograficos/article/download/123/120>>

DOMINGO, Andreu (2014). *Catalunya al mirall de la immigració*. Barcelona: L'avenç.

DOMINGO, Andreu i SABATER, ALBERT (2012). “Segregació, enclavaments i discursos institucionals al voltant de la població subsahariana a Catalunya”, *Recerca i immigració IV: Convocatòria ARAFI-2008*, pp.43-79. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2012/169384/recerca_immigracio_a2012p38.pdf>

DOMINGO, Andreu; SABATER, ALBERT i ORTEGA, Enrique (2014). “¿ Migración neohispánica? El impacto de la crisis económica en la emigración española”, *Empiria. Revista de metodología de ciencias sociales*, 29, pp.39-66. <<https://doi.org/10.5944/empiria.29.2014.12940>>

FLOR, Vicent (2010). “L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del "blaverisme", Tesis doctoral, Departament de Sociologia i Antropologia Social, Universitat de València, València. <<http://dx.doi.org/10803/10298>>

FUSTER, Joan (1982). *País Valencià, per què?* València, Eliseu Climent.

GALEANO, Juan i BAYONA, Jordi (2015). “Assentament territorial de la població estrangera a l'Àrea Metropolitana de Barcelona en el segle XXI”, *Recerca i immigració*

VII: *migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana*, pp.95-192.
<https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2015/168403/recerca_immigracioVII_a2015p95.pdf>

GONZÁLEZ, Carmen i MARTÍNEZ, José Pablo (2017). “La emigración española cualificada tras la crisis. Una comparación con la migración desde el Sur de Europa e Irlanda”, *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones*, 43, pp.117-145.
<<https://revistas.upcomillas.es/index.php/revistamigraciones/article/view/7876>>

LEASURE, James William, (1962). *Factors involved in the decline of fertility in Spain, 1900-1950*. Michigan: Michigan University.

LIVI BACCI, Massimo (1968). “Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the Late 18th to the Early 20th Century: Part 2”, *Population Studies*, 22 (2), pp.211-234.
<<http://www.jstor.org/stable/2173020>>

LÓPEZ, Antonio (1961). “La estructura demográfica de Valencia”, *Saitabi*, 11, pp.117-143. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/26535>>

MARX, Karl (1867) *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie*. Hamburg: Verlag von Otto Meissner.

OCDE (2007). *International Migration Outlook, 2007 Edition*. Paris: SOPEMI, OECD.
<https://doi.org/10.1787/migr_outlook-2007-en>

PÉREZ, Pedro (1975). “Estado actual de las investigaciones sobre población valenciana”, *Estudios Geográficos*, 36 (140), pp.951-973.
<<https://search.proquest.com/docview/1304226527?pq-origsite=gscholar>>

RECAÑO, Joaquín (2006). Los intercambios poblacionales entre las regiones españolas. En FERNÁNDEZ, Juan Antonio (coord.) i LEAL, Jesús (coord.): *Análisis territorial de la demografía española*, pp.273-318. Madrid: Fundación Fernando Abril Martorell.

RÓDENAS, Carmen (1994). “Migraciones interregionales en España (1960-1989): cambios y barreras”, *Revista de Economía Aplicada*, 2 (4), pp. 5-36.
<https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/23095/1/1994_Carmen_Rodenas_Revista_Economia_Aplicada.pdf>

RÓDENAS, Carmen i MARTÍ, Mònica (2005). “El nuevo mapa de las migraciones interiores en España: los cambios en el patrón de los sesenta”, *Investigaciones regionales*, 6, pp.21-40. <<http://www.redalyc.org/html/289/28900602/>>

SABATER, Albert; GALEANO, Juan i DOMINGO, Andreu (2013). “La transformación de las comunidades mayoritarias y la formación y evolución de los enclaves étnicos residenciales en España”, *Migraciones*, 34, pp.11-44. <<http://revistas.upcomillas.es/index.php/revistamigraciones/article/view/2245/1971>>

SILVESTRE, Javier (2010). “Las emigraciones interiores en España: 1860-2007 (1)”, *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 23, pp.113-134. <<https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44425/26013>>

SIMÓ, Carles; MÉNDEZ, Salvador i FABUEL, Francisco (2012). “Les transformacions demogràfiques al País Valencià durant el període 1991-2011”, *Arxius de Ciències Socials*, 27, pp.21-36. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/27406>>

VANDELLÓS, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Biblioteca catalana d'autors independents.

Articles originals que componen la tesi

- DOMINGO, Andreu i PITARCH, Kenneth (2015). “La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, pp.9-37.
<<https://doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>
- PITARCH, Kenneth i BLANES, Amand (2016). “Emigración internacional valenciana. Una aproximación sociodemográfica”, *Cuadernos de Geografía*, 98, pp.67-88.
- PITARCH, Kenneth, DOMINGO, Andreu i BLANES, Amand (2017). “Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de ciencia ciudadana”, *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 75, pp.35-73.
<<http://www.apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/pitarch1.pdf>>
- PITARCH, Kenneth; VILLAR, Conchi i LÓPEZ-GAY, Antonio (en premsa). “Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta”, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporanea*, 17.
- PITARCH, Kenneth i TREVIÑO, Rocío (en premsa). “La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991”, *Papers: revista de sociologia*.
- PITARCH, Kenneth (2018). “Raons i selectivitat de la migració valenciana a Catalunya a través dels seus protagonistes, 1939-2016”, *Papers de Demografia*, 459, Bellaterra: Centre d'Estudis Demogràfics.

“I jo este caràcter que crec que és el que tinc és molt valencià. Molt de, encara no has conegut, el primer dia que arribes aquí, que ve un nou, ja sap, a lo millor ell de tu ja ho sap tot i tu d'ell no saps res. Però jo crec que som aixina els que venim d'allà baix. En algunes coses ens va bé i en altres doncs no tant” (Pep)

“Sí que tinc *algo* que és no sé, la pàtria xica. No se com dir-li a algú que per mi, jo quan el tren entra en Castellón, em pose molt contenta i després vull tornar a casa. I casa és Barcelona” (Paula)

“I compartim moltes coses, però som diferents, i que més *bonico* que ser diferents! (...) És que te'n vas a la Índia perquè el Ioga i no sé *quantos*: ai la Índia quina societat!... Però tens uns veïns ací que parlen la mateixa llengua que tu! I que compartiu cultura i compartiu història!” (Sandra)

“Jo crec que falta comunicació entre Catalunya i el País Valencià, que tindria que haver molta més, i n'hi ha molts estereotips efectivament, i n'hi ha una falta de coneixement d'uns i d'altres, que tenim tantes coses en comú ...” (Sabina)

“Jo era del PP quan vaig vindre aquí, ara soc independentista” (Narcís)

“Podem ser els millors ambaixadors que pot tindre el País Valencià (...) jo crec que n'hi ha una gran desconeixença (...). La nostra forma de ser, el nostre tarannà, jo crec que aquí es desconeix totalment” (Amand)

“El Raimon deia qui perd els orígens perd la identitat, jo pot ser he perdut la identitat de valencià (...). I la tinc aquí” (Joel)

**2. LA MIGRACIÓ VALENCIANA
ALS SEGLES XX I XXI.
EMERGÈNCIA D'UNA RECERCA**

La migració valenciana als segles XX i XXI. Emergència d'una recerca

2.1 La migració valenciana a Catalunya

DOMINGO, Andreu, i PITARCH, Kenneth (2015). “La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, pp.9-37.
<<https://doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>

“M’alegre que faces este *tipo* de treball, m’alegre que n’hi haja valencians que es preocupen del que està passant amb nosaltres, de que formem part del panorama este” (Pep)

“Vull dir que soc de Països Catalans, que no soc una estrangera ni una forastera ni una immigrant, estic vivint a casa” (Isona)

“Jo quan vaig al lloc, si m’acullen com m’han acollit aquí que m’acolliren de meravella, doncs ja veus que et quedaràs aquí per sempre i t’ho fas teu” (Ernest)

La població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial¹

Andreu Domingo

adomingo@ced.uab.cat

Kenneth Pitarch

kpitarch@ced.uab.cat

*Centre d'Estudis Demogràfics
Universitat Autònoma de Barcelona*

Resum

Des de final del s. XIX Catalunya ha estat una de les destinacions principals per als emigrants del País Valencià, de manera que la comunitat més nombrosa de valencians fora d'aquest territori es concentra al Principat. El nombre de valencians censats, que al 1920 era de 91.211 persones, al 1930 assolí el màxim de tot el segle amb 126.165 persones. Al 1970 la població encara es mantenia en 109.636. Avui en dia, però, per l'efecte de la mortalitat i les migracions de retorn, ja només representen un contingent de 61.769 persones. Això ha fet que no existeixin gaires estudis sobre aquests efectius malgrat la seva importància. El present article analitza les característiques sociodemogràfiques dels valencians censats al 2011 a Catalunya, caracteritzats pel contrast entre els antics migrants del s. XX i els nous del XXI, i la distribució territorial a partir del padró continu de població de 2013, amb tres àrees de concentració: l'Àrea Metropolitana de Barcelona, l'eix Tarragona-Reus i les comarques limítrofes amb el País Valencià.

Paraules clau: Població immigrada, emigració valenciana, Catalunya, demografia, censos

1. Aquest text forma part de la tesi doctoral de Kenneth Pitarch "Migracions valencianes i transmissió de la identitat. Una aproximació sociodemogràfica a Catalunya i d'altres destinacions" dirigida pels doctors Andreu Domingo i Amand Blanes Llorens i inscrita al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Resumen: *La población valenciana en Cataluña en el siglo XXI: análisis demográfico y espacial*

Desde finales del s. XIX Cataluña ha sido uno de los principales destinos para los emigrantes del País Valenciano, de modo que la comunidad más numerosa de valencianos fuera de dicho territorio se concentra en el Principado. El número de valencianos censados, que en 1920 era de 91.211 personas, en 1930 llegaba al máximo de todo el siglo con 126.165 personas. En 1970 la población todavía se mantenía en 109.636. Sin embargo, hoy día, por el efecto de la mortalidad y las migraciones de retorno, únicamente representan un contingente de 61.769 personas. Esto ha hecho que no existan prácticamente estudios sobre dichos efectivos a pesar de su importancia. El presente artículo analiza las características sociodemográficas de los valencianos censados en 2011 en Cataluña, caracterizados por el contraste entre los antiguos migrantes del s. XX y los nuevos del XXI, y la distribución territorial a partir del padrón continuo de población de 2013, con tres áreas de concentración: el Área Metropolitana de Barcelona, el eje Tarragona-Reus y las comarcas limítrofes con el País Valenciano.

Palabras clave: Población inmigrada, emigración valenciana, Cataluña, demografía, censo.

Abstract: *The valencian Population in Catalonia in the 21th century: socio-demographic and spatial analysis*

Since the late 19th century, Catalonia has been one of the main destinations for emigrants from the Autonomous Community of Valencia. In fact, Catalonia has now the largest community of people from that region in the country. The number of natives of Valencia registered in the Catalan census was 91,211 people in 1920, reaching its peak in 1930 with 126,165 people. In 1970 the growth stagnated with 109,636 people. Today, however, the group has declined to 61,769 people due to the mortality and the return migrations and in consequence, there are not many studies on this population in spite of its importance. This article analyses the socio-demographic characteristics of the valencian population registered in the census of Catalonia in 2011, and focuses in the differences between the migrants of the 20th century and those of the 21th, and their spatial distribution according to the continuous population census of 2013, with three concentration areas: the Metropolitan Area of Barcelona, the Tarragona-Reus axis, and the regions bordering the Autonomous Community of Valencia.

Keywords: Immigrant population, valencian emigration, Catalonia, demography, census.

* * *

1. Introducció: valencians entre l'oblit i la invisibilitat

Catalunya ha estat històricament una de les destinacions principals de l'emigració valenciana. Ho fou a final del segle XIX i inici del XX, quan al 1920 representava el 30% de la població immigrada procedent de la resta d'Espanya, amb 91.211 oriünds del País Valencià censats. Ho va continuant essent al

1930, quan va arribar al seu màxim històric amb 126.165 persones i, malgrat que els fluxos de valencians eren àmpliament sobrepassats pels d'altres procedències de l'Estat, la població valenciana es va mantindre fins els anys setanta i al 1970 encara aplegava 109.636 censats. Actualment, a pesar que la població del País Valencià a Catalunya s'hagi reduït quasi a la meitat amb 61.769 empadronats al 2013 –bàsicament per l'acció de la mortalitat–, l'arribada de nous corrents migratoris ha rejuenit i singularitzat el perfil sociodemogràfic dels valencians residents a Catalunya, fins el punt que en comparació amb altres orígens resulta completament excepcional.

La sincopada aportació de població des del País Valencià a Catalunya ha restat oblidada amb el temps per als corrents migratoris més antics, i ha restat pràcticament invisible per als més recents. Buit que afecta tant als fluxos pròpiament dits, com a l'impacte quantitatiu i qualitatiu que han tingut els efectius de persones nascudes al País Valencià residint a Catalunya i els seus descendents en el país. Així, trobem que si bé comptem amb una aproximació a la immigració dels tres primers quarts de s. XX entre el País Valencià i Catalunya i viceversa (Arango, 1976; Vidal i Recaño, 1996a i 1996b), no passa el mateix encara amb els més recents, com tampoc en l'anàlisi dels efectius resultants, específicament dels valencians residents a Catalunya. Les poblacions valencianes vivint a Catalunya no solen aparèixer com a finalitat específica d'estudi, sinó com un dels orígens més de la immigració que es va rebre en la primera i segona onada del s. XX amb finalitats comparatives amb d'altres procedències, com per exemple en la seva distribució territorial (López Gay, 2008; López Gay i Recaño, 2015; Recaño, 2006), o en el perfil educatiu (Recaño i Roig, 2003). Invisibilitat i oblit que podria explicar-se per una ràpida integració –facilitada entre d'altres factors per la llengua compartida–, pel temps ja transcorregut des de l'arribada dels primers immigrants a principis del s. XX i l'eclipsi que van experimentar els posteriors, per l'augment de procedències més distants, o per la coincidència amb el boom de la migració internacional en el nou mil·lenni. Sigui com sigui, el fet és que la història de la immigració valenciana a Catalunya, de la distribució geogràfica, i de la sort d'aquesta població i dels seus descendents al Principat ens és pràcticament desconeguda, com ho resulta l'entramat de relacions socioeconòmiques que ha establert.

Des de l'òptica valenciana, tampoc no s'ha donat a aquest fenomen la importància que mereixia. Durant el s. XX, el País Valencià es consolida com un sistema demogràfic mixt respecte als moviments migratoris (Domingo *et al.*, 2012). Tradicionalment, s'havia caracteritzat per l'emigració estacional i permanent de part de la seva població, principalment vers Catalunya, però també amb un fort vessant internacional cap a França, el nord d'Àfrica (Algèria fins a la seva independència el 1962 fou un important focus d'atracció), i Llatinoamèrica (Tabanera, 2003; Vidal i Recaño, 1996a; Pinotti i Cruz, 1992). Ara bé, a partir dels anys seixanta, alhora que se segueix enregistrant una notable emigració –dirigida cap a Catalunya i Madrid, però igualment a França i en menor mesura cap a

Alemanya o Suïssa—, despunta a més com a territori receptor d'immigració econòmica procedent de la resta d'Espanya, sobretot de les regions limítrofes d'Aragó, Castella-la Manxa, Múrcia i més tard Andalusia (Piqueras i Lungu, 2007). A aquesta relativa nova immigració —atreta pel creixement de les àrees metropolitanes de València, Alacant, Castelló i Elx (Hermosilla, 1995)— se li sumarà més tard una incipient immigració internacional procedent majoritàriament dels països nordeuropeus (Domínguez i Parreño, 2014; Membrado, 2014). Aquests corrents, no obstant això, a diferència del que succeïa a Catalunya, eren compensats majoritàriament per població jubilada i rendista que acudia al reclam de l'especulació immobiliària associada al creixement de les urbanitzacions, particularment intensa a les comarques alacantines, fenomen que acabaria consolidant-se als anys vuitanta (González Reverté, 2008).

En el s. XXI, el País Valencià esdevé una regió clarament receptora d'immigració que ha internacionalitzat el seu camp migratori com ho ha fet Catalunya, tant de treballadors extracomunitaris, atrets per l'agricultura intensiva (Pedreño, 2003; García Borrego i Pedreño, 2002) i per altres sectors com la construcció i els serveis (Piqueras, 2006; Viruela i Domingo, 2006), com de població procedent dels països septentrionals de la Unió Europea —amb predominança de Gran Bretanya i Alemanya—, caracteritzada pel seu envelliment, fet que ha confegit el que alguns autors han anomenat model “Nova Florida”, per a referir-se a l'especialització en la immigració lligada a la jubilació (Rodríguez *et al.*, 2001). Però també durant aquest període subsistien els fluxos d'emigració (tot i ser molt menys significatius), fluxos nous, distingits per la seva alta qualificació i dirigits principalment a Catalunya i incipientment a d'altres països de la Unió Europea. Arran de la crisi econòmica, l'emigració, malgrat seguir essent minoritària respecte als corrents migratoris, està acaparant tota l'atenció mediàtica (dels 115.271 moviments fets des del País Valencià cap a la resta de l'Estat o cap a l'estranger només 20.035 estan protagonitzats per persones nascudes al País Valencià amb nacionalitat espanyola, un 17%). Nous moviments emigratoris, amb tot, que s'assemblen extraordinàriament als que s'estaven dirigit a Catalunya des de mitjans anys noranta.

Aquest text, de caire exploratori, té com a objectiu principal donar visibilitat estadística a la població nascuda al País Valencià i resident actualment a Catalunya, i plantejar-nos quin és el paper sociodemogràfic actual i històric dels immigrants valencians a Catalunya. No ens proposem doncs, estudiar les migracions per elles mateixes, sinó la població resultant després de més d'un segle amb un propòsit triple: 1) una aproximació de caràcter descriptiu; 2) detectar els problemes teòrics i metodològics que planteja l'estudi de les diferents generacions que componen les poblacions immigrades d'un mateix origen; i, 3) fer una primera avaluació de què ha pogut representar Catalunya respecte a les migracions valencianes. Per aconseguir-ho, després d'un primer apartat on examinarem les limitacions i potencialitats de les fonts utilitzades, utilitzarem bàsicament les dades del padró del 2013 i del cens de 2011, que ens permeten l'anàlisi sociodemogràfic de la població valenciana resident a Catalunya, complementades quan sigui necessari per les Estadísti-

ques de Variacions Residencials (EVR), contrastant així el perfil de les poblacions i els fluxos que les originaren. En un tercer apartat examinarem la geografia de l'emigració i la immigració de valencians des del País Valencià a Catalunya, utilitzant les dades del darrer padró continu de població disponible, a 1 de gener de 2013. En el darrer apartat de conclusions es trobarà, a banda d'una síntesi dels principals resultats, el que hauria de ser una guia per a desenvolupar la recerca.

2. Fonts i metodologia

En el nostre estudi hem recorregut a diverses publicacions oficials elaborades per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) durant diferents anys: el padró continu de població i el cens, per als estocs, i l'Estadística de Variacions Residencials (EVR), puntualment, per als fluxos.

Respecte als padrons, a pesar que les darreres dades corresponen a les persones registrades a 1 de gener de 2014, quan vam començar amb la nostra anàlisi aquestes dades no estaven encara disponibles, així que hem treballat amb les corresponents a 1 de gener de 2013. El fet que les dades recollides al padró continu de població siguin bàsiques (sexe, edat, municipi i província de naixement i de residència, a part de la nacionalitat) fa que haguem de recórrer a les dades del cens de 2011 per aprofundir en altres característiques sociodemogràfiques de la població (com l'estructura familiar, l'estatus matrimonial, el nivell d'instrucció o la relació amb l'activitat). Dades que, no obstant, caldrà sempre prendre agregades territorialment parlant, a causa del caràcter mostral del darrer cens de 2011. D'aquesta manera, per estudiar la geografia dels immigrants valencians hem utilitzat les dades del padró, més actualitzades, però insuficients. Conseqüentment, no ha sigut possible poder estudiar el tipus d'estructura familiar o ocupació dels valencians segons les zones d'on provenen o resideixen. De manera que si el punt fort del cens del 2011 seria la gran quantitat d'informació sociodemogràfica que registra, els dos punts febles serien, en primer lloc, el procediment de recollida d'informació (fet a partir d'una mostra censal com es deia abans) i, en segon lloc, la reducció de la informació geogràfica exhaustiva. Precisament amb el padró ens passa el contrari, és a dir, s'agraeix la informació geogràfica, però és insuficient la resta d'informació per aprofundir més en l'estudi sociodemogràfic dels valencians que viuen a Catalunya. Dit això, els diferents censos que hem utilitzat són els dels anys corresponents a 2011 i 2001, mentre que per al padró hem utilitzat únicament el corresponent a l'any 2013.

Per a la descripció dels fluxos hem utilitzat l'EVR elaborada per l'INE, amb les sèries que comprenen els anys que van de 1988 a 2013. L'EVR procedeix dels moviments d'altres i baixes que registren els padrons municipals i conté només la informació bàsica que ve en aquests, raó per la qual també pateix els punts febles dels padrons i dels quals parlàvem en línies anteriors. Tot i això, a dia d'avui l'EVR és la font més adequada de l'Estat espanyol per a l'estudi de les migracions (Martí i Ródenas, 2006). Com es veurà més endavant, l'EVR

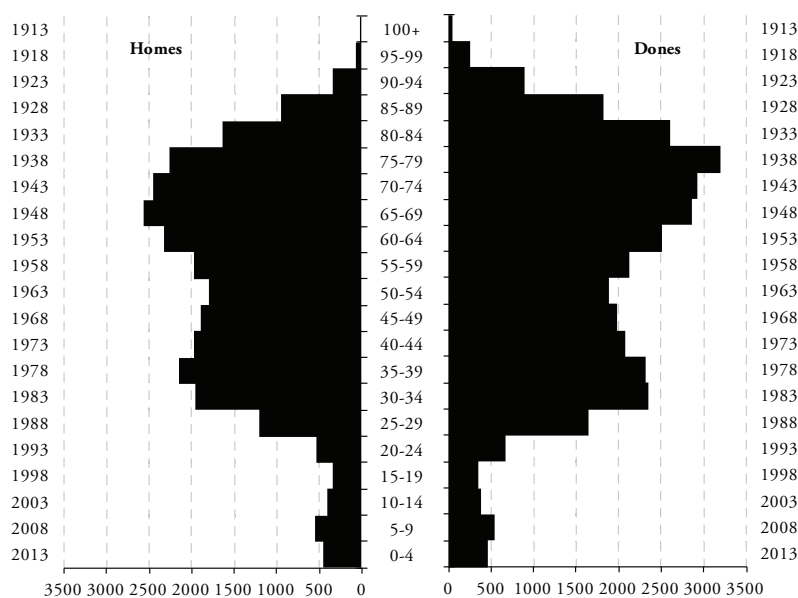
ens ha estat útil per a analitzar l'estructura per edat de les persones nascudes al País Valencià i que al llarg de 25 anys s'han desplaçat cap a Catalunya. Si hem utilitzat les dades que comencen l'any 1988 i no abans és simplement perquè les sèries dels anys anteriors no estan actualment informatitzades.²

3. La població censada el 2011

3.1. L'estructura per sexe i edat: estrats de velles i noves generacions

La població nascuda al País Valencià resident a Catalunya el 2013, amb 61.769 persones, només representava l'1% de tota la població empadronada. Distribuïda dins la piràmide de població de Catalunya per lloc de naixement, resulta gairebé indistingible. Amb tot, un primer cop d'ull a la piràmide de la població nascuda al País Valencià resident a Catalunya (fig. 1), ja ens dona una pista sobre el substrat migratori que hi ha al darrere i sobre la seva singularitat. L'estructura per sexe i edat d'una població determinada en un moment donat, no deixa de ser un tall temporal on els estrats d'edat recullen la dinàmica subjacent que ha contribuït a formar el seu perfil: aquí, les migracions anteriors (tant les entrades com les sortides) i la mortalitat principalment.

Figura 1. Piràmide de població nascuda al País Valencià resident a Catalunya, 2013

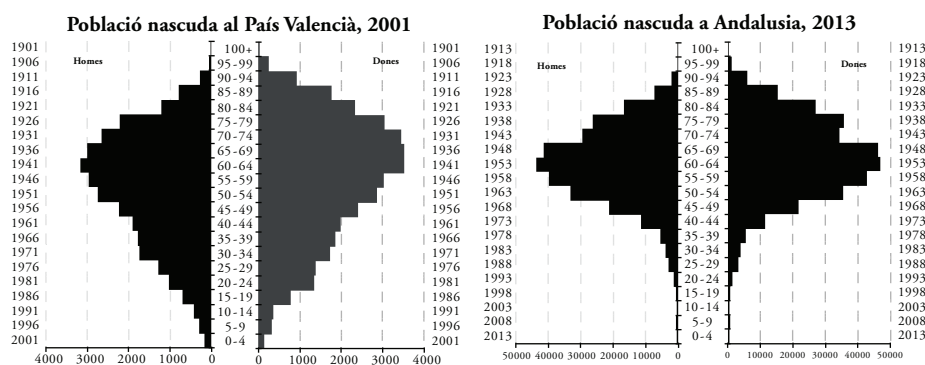
2. No obstant això, es disposarien de sèries per a poder mesurar moviments migratòries des de l'any 1961, encara que no estan informatitzades i la seva qualitat no és la mateixa. Per a una descripció més detallada de la història i les característiques de l'EVR o de l'EM (*Encuesta de Migraciones*) –aquesta última, però, que no hem utilitzat– vegi's Martí i Ródenas (2004).

Font: Elaboració pròpia a partir del padró continu de població, 1 de gener de 2013 (INE)

Així, les persones empadronades el 2013 mostren una distribució amb un pes desproporcionat de la població gran: els majors de 64 anys apleguen el 40% de tots els residents, mentre que els menors de 15 no arriben al 5%. Fruit de la mortalitat diferencial per sexe, el percentatge de dones és clarament superior, del 59%.

Si comparem aquesta piràmide amb la que presentava la població nascuda al País Valencià a principis del mil·lenni (any 2001, fig. 2) o amb la nascuda a Andalusia a 1 de gener de 2013, que amb 630.171 empadronats és l'origen que aplega més residents a Catalunya entre els nascuts a d'altres comunitats autònomes, veurem com la nascuda al País Valencià destaca per la presència de joves adults que correspon als fluxos arribats en els darrers anys del s. XX i principis del XXI (fig. 2), més que no pas als que ho feren com a menors amb anterioritat.

Figura 2. Piràmides de població nascuda al País Valencià resident a Catalunya, 2001, i de població nascuda a Andalusia i resident a Catalunya, 2013

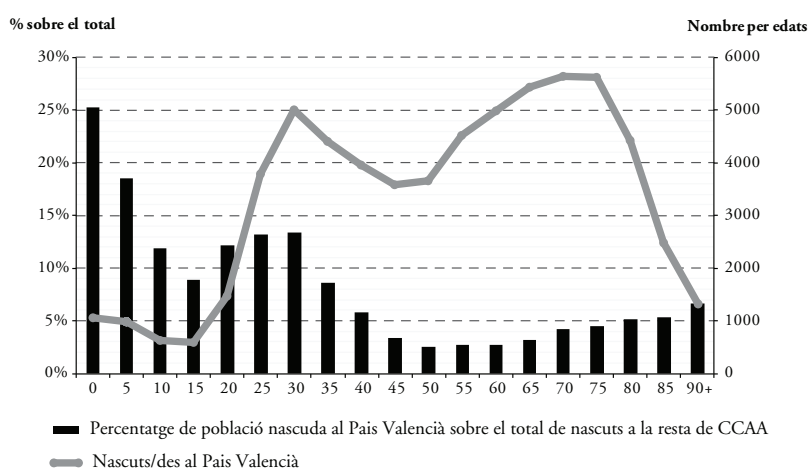

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2001, i del padró continu de població, 1 de gener de 2013 (INE)

Aquesta peculiaritat és encara més palesa si comparem la distribució de la població nascuda a Catalunya per edats quinquennals, amb el pes que a cada edat té aquesta població sobre el conjunt dels residents a Catalunya nascuts a d'altres comunitats autònomes (fig. 3). Així, prenent el cens de 2011 com a referència, es constata com, encara que en nombres absoluts la població envellida corresponent a les migracions de la primera i segona onada del s. XX és preponderant, en canvi el seu pes sobre el total de la població emigrada a Catalunya de la resta d'Espanya i que encara hi resideix és molt baix, amb percentatges que entre els 45 i 85 anys se situen per sota del 5%, mentre que a mesura que reduïm l'edat, aquesta proporció es multiplica de forma significativa, fins que els 8.780 censats entre els 25-30 i els 30-35 anys, representen el 12% de la població emigrada de la resta

d'Espanya en cadascuna d'aquestes edats. D'aquesta manera, els oriünds del País Valencià que entre els 70 i 75 anys arriben a un màxim de població en nombres absoluts amb 5.645 persones censades, en canvi només ocupaven el setè lloc en la classificació per la població d'altres CCAA en aquestes mateixes edats.

Figura 3. Distribució de la població nascuda al País Valencià i resident a Catalunya sobre el total de nascuts a altres Comunitats Autònomes, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

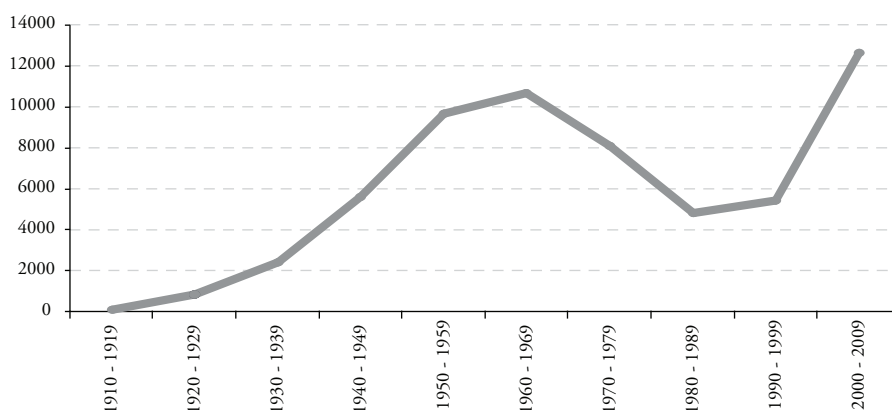
Entre els 25 i 30 anys, tot i que en nombres absoluts aquest nombre disminuïa als 3.780 censats, en el rànquing passaven a ocupar la segona posició, només per darrere d'Andalusia. Aquesta relació inversament proporcional entre l'evolució en nombres absoluts i el seu percentatge és encara més flagrant per als grups de menors; així, els 1.053 menors entre 0 i 5 anys nascuts al País Valencià, que tan sols representen el 5% de la població d'aquest origen vivint a Catalunya, ja suposen la quarta part de tots els menors d'aquesta edat nascuts a la resta d'Espanya i residents al Principat, ocupant el primer lloc entre els nascuts a altres CCAA que no siguin Catalunya.

3.2. Apunts sobre els canvis en les migracions

Per a entendre millor el patró bimodal de la població valenciana resident a Catalunya, és obligatori fer referència als canvis migratoris. Dos gràfics ens ajudaran: en el primer (fig. 4) es representa la població nascuda al País Valencià, censada l'any 2011, per any d'arribada; en el segon (fig. 5), l'estructura per sexe i edat dels fluxos de valencians arribats a Catalunya entre 1988 i 2013. La població nascuda al País Valencià resident a Catalunya en l'actu-

alitat és en la seva majoria producte de les migracions produïdes a la postguerra fins la crisi dels setanta i de la posterior que comença a finals del s. XX, i troba el seu punt àlgid l'any 2010. Per causa de la mortalitat, el rastre dels primers fluxos corresponents a final del s. XIX i principi del XX, ha desaparegut quasi per complet. És per aquesta raó que només ens detindrem a analitzar els fluxos arribats en aquests dos períodes: a partir dels cinquanta del s. XX, i a partir dels noranta del s. XX fins l'actualitat.

Figura 4. Població nascuda al País Valencià i resident a Catalunya, per any d'arribada, 2011

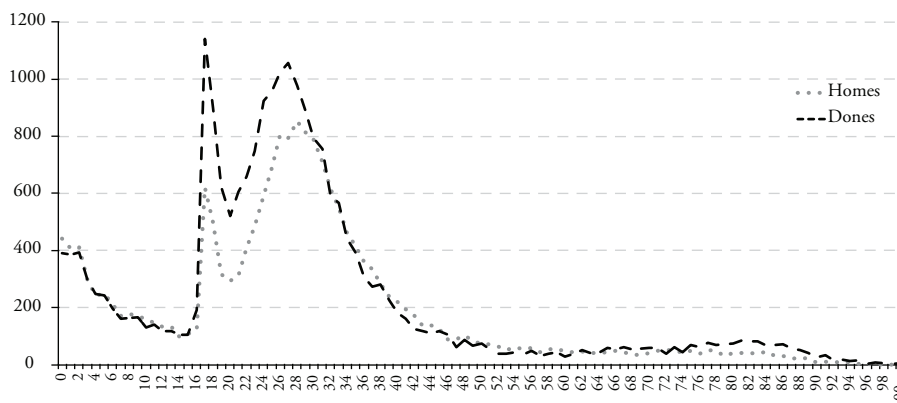

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

Respecte al primer període esmentat, es pot observar clarament a la figura 4 com una gran majoria de les persones registrades en el cens del 2011 van arribar durant les dues dècades dels anys 50 i 60. D'aquesta manera, si comptabilitzem el nombre de valencians que van arribar en aquest període, arriben fins a 20.335 persones, gairebé un terç del total, un 32%³ dels 63.486 valencians censats, xifra gens menyspreable dins d'aquest sector de població. Quelcom semblant passa si analitzem els nombres dels arribats des de la primera dècada del s. XXI. Així, ara tenim enregistrats 15.662 valencians, un percentatge del 25% dintre de la població valenciana censada. Si bé representen una quarta part de tots els valencians censats i no arriben a tindre la importància dels valencians que van arribar durant mitjans del s. XX, s'ha de valorar que aquest segment de població només va arribar en un conjunt de 12 anys. Les característiques socioeconòmiques d'aquests dos sectors de població, com era d'esperar, són molt diferents. S'ha de tindre en compte que tant els factors d'atracció com els de repulsió no eren els mateixos que els d'ara. Això, però, ho veurem més endavant.

3. Per dècades estaríem parlant de 9.862 persones els anys 50 i 10.653 persones els anys 60.

Figura 5. Estructura per sexe i edat dels fluxos de persones nascudes al País Valencià i amb nacionalitat espanyola cap a Catalunya, entre 1988 i 2013

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Estadística de Variacions Residencials, 1988-2013 (INE)

La segona anàlisi realitzada s'ha pogut dur a terme gràcies a l'EVR, amb què hem pogut analitzar amb més detall els darrers moviments migratoris procedents del País Valencià. En aquest cas hem decidit començar l'anàlisi el 1988, primer any que recull informació sobre la nacionalitat de les persones en qüestió i que, a més, coincideix amb l'inici de la darrera onada migratòria dels valencians a Catalunya. D'aquesta manera, durant tot el període 1988-2013 es varen registrar 41.855 moviments de persones nascudes al País Valencià i nacionalitat espanyola des del País Valencià cap a Catalunya.⁴ Quan reflectim aquestes dades en un gràfic (fig. 5) sobresurten tres màxims. El primer màxim el trobem als 17 anys amb 1.762 moviments produïts, aspecte que delata que Catalunya ha esdevingut durant aquest període un centre d'atracció per als estudis universitaris de la població nascuda al País Valencià. I és que només es pot interpretar aquest màxim i la posterior caiguda a causa de l'inici del cicle de formació universitària. El segon, amb 1.851 moviments als 27, es correspon també a les edats en què titulats superiors poden ser atrets per l'oferta d'estudis de màsters o formació doctoral, o bé per les oportunitats de treball a Catalunya, especialment en el camp de l'ensenyament i les ciències de la salut –ho veurem més endavant a partir dels sectors d'activitat–, on el coneixement del català, com ja hem dit, podria significar un avantatge per als candidats valencians sobre els d'altres comunitats, a part de la proximitat geogràfica. Hi cap, a més, la possibilitat que una proporció considerable d'aquests moviments correspongui a persones que ja han realitzat els seus estudis universitaris a Catalunya, fet que facilitaria la decisió de migrar posteriorment a Catalunya després d'un hipotètic

4. Els moviments protagonitzats per població nascuda al País Valencià i amb nacionalitat estrangera només constitueixen 1.277 moviments per al mateix període i es concentren majoritàriament en els primers cinc anys de vida.

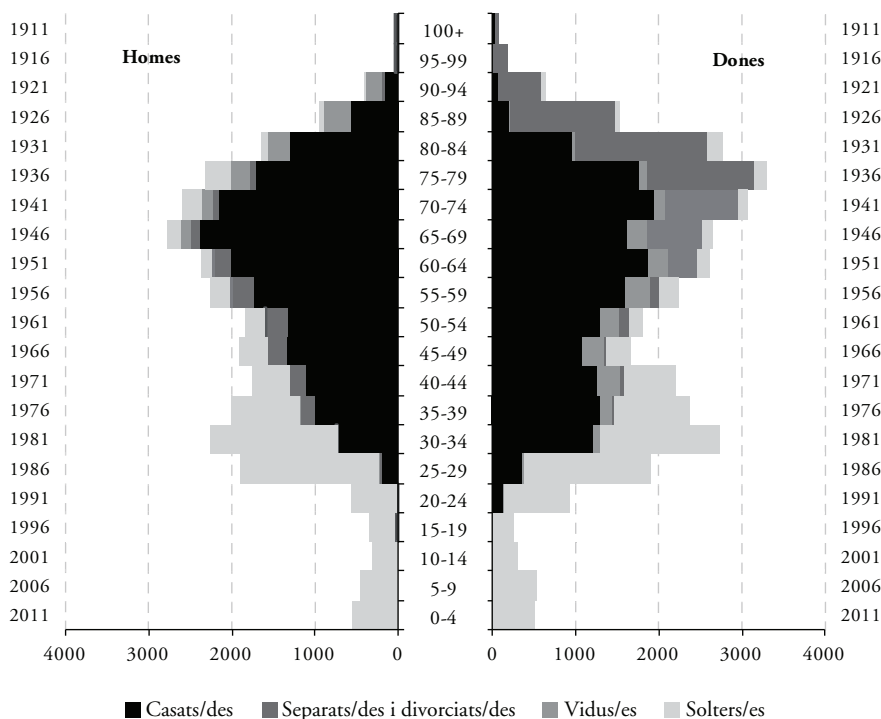
tètic retorn. L'anàlisi d'aquests fluxos ha permès veure, a més a més, que entre els 18 i 32 anys els fluxos femenins superen sempre els masculins. Això ens estaria indicant que majoritàriament les dones valencianes, més que no pas els homes, optarien per estudiar i buscar una feina a Catalunya. Per últim, un tercer màxim de 831 entrades corresponents als nadons d'1 any, ens parla d'una migració familiar, de parelles joves amb fills menors.

Com a conclusió podem dir que no només la migració valenciana està clarament feminitzada sinó que està protagonitzada per persones relacionades majoritàriament amb nivells d'estudis superiors, en curs o ja realitzats. És des d'aquesta perspectiva que podem creure que l'emigració d'oriünds valencians a Catalunya des de finals del s. XX ha vingut prefigurant l'emigració internacional arran de la crisi econòmica, quan els fluxos cap a Catalunya comencen a decaure, ja que les oportunitats laborals també ho fan.

3.3. La dimensió familiar

Com ja s'ha anticipat, l'anàlisi de la dimensió familiar de la població nascuda al País Valencià que viu a Catalunya només és possible a partir de les dades censals de 2011. Aquesta és una primera aproximació, ja que el nostre interès és utilitzar l'estat matrimonial i l'estructura de les llars formades per valencians a Catalunya com aproximació de les característiques de la població nascuda al País Valencià assentada en territori català. L'estructura d'edats, com era d'esperar, és la principal causa que explica la situació matrimonial. Així la majoria de la població (fig. 6) està casada en un 54,4%, un estatus que disminueix a mesura que baixa l'edat, per donar pas als solters, que representen el 26,7% del total. D'aquesta manera entre els 20 i els 34 anys el 73,3% és solter (un 48% dones); li segueix un 13,2% de vidus, bàsicament dones (83,6%) a causa com ja sabem de l'estructura molt envellida d'aquesta població, i per últim apareix un 5,8% de població divorciada o separada, del qual més de la meitat tornen a ser dones, amb el 57,1%. Però també hem d'entendre que el propi fet migratori varia aquesta distribució dels estats civils, no només per l'esmentada estructura d'edat. A la població de Catalunya o del País Valencià el pes dels homes divorciats o separats és menor, de la qual cosa podem inferir que precisament el fet de d'haver patit una ruptura matrimonial pot esdevenir un criteri selectiu per a la migració de la mateixa manera que ho pot ser el fet de romandre solter entre els més joves arribats fa poc, tot i que aquestes afirmacions necessitarien d'ulteriors comprovacions.

Figura 6. Piràmide de població segons l'estat civil de la població nascuda al País Valencià i resident a Catalunya, 2011

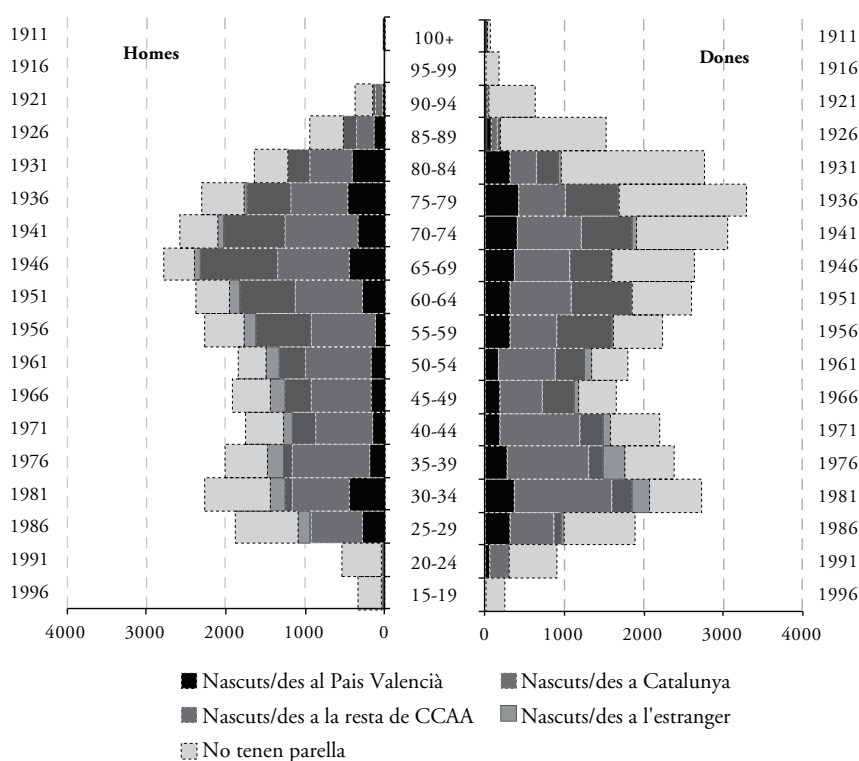
Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

Són endogàmics els valencians migrats a Catalunya? Si observem la distribució de la població nascuda al País Valencià en relació a l'origen de la seva parella (fig. 7), la resposta és categòricament negativa. Tot i que haurem de considerar que el fet d'estar casat amb una persona del mateix origen valencià sigui un factor que ajudi al retorn i que d'aquesta manera a la fi tenen més probabilitat de romandre les parelles mixtes, a part que la mortalitat pugui haver afectat els immigrants més antics amb més propensió a l'endogàmia (tant per la desaparició dels dos membres de la parella com en cas de viduïtat).

Però a favor de l'exogàmia juga una certa asimetria per sexes observada en unes migracions que, tot i ser de caire familiar –amb parelles ja constituïdes–, ho eren menys que en altres regions (Domingo *et al.*, 2011). En el cas valencià, la migració familiar de parelles fou menor que en d'altres orígens, donant-se una especialització per sexes dels fluxos (amb més presència femenina els que es dirigien a la pròpia ciutat de València i més masculinitzats els que creuaven els límits de la regió), factor que facilitava l'exogàmia. En tot cas, la fotografia que ens brinda el cens del 2011 és d'una oberta exogàmia:

només el 19,7% dels emparellats nascuts al País Valencià formen parella amb paisans; la majoria, per contra, està emparellada amb catalans (un 47,7%, gairebé la meitat), un 26% amb persones nascudes a una altra comunitat autònoma i un gens menystenible 6% amb persones de nacionalitat estrangera (entre els 35 i 39 anys arriba a un 14,5% dels emparellats). Per sexes, els percentatges són gairebé idèntics, les dones tenen només 1 punt percentual més d'endogàmia que els homes, el 20%, mentre que els homes superen en 2 punts les dones en les unions amb persones nascudes a l'estranger. Aquest últim fet no ens hauria d'enganyar, ja que si el total és favorable als homes per edats, entre els joves entre 30 i 39 anys són elles les que estan més casades amb estrangers i no pas ells.

Figura 7. Piràmide de població segons l'origen de les parelles que conviuen amb població nascuda al País Valencià i resident a Catalunya, 2011

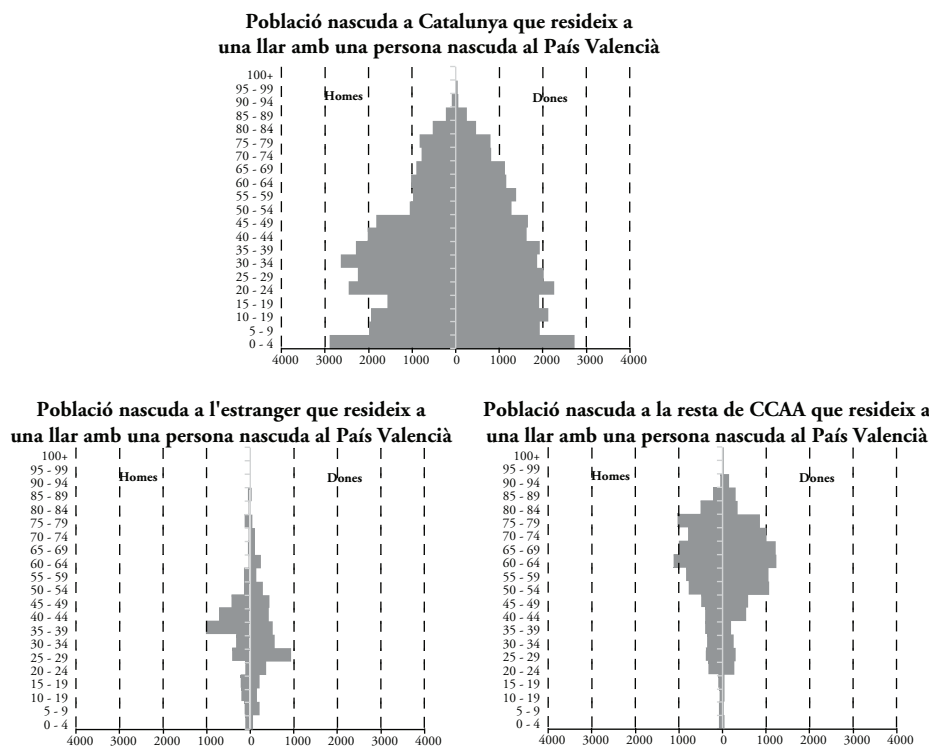

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

L'estructura per sexe i edat de les persones que resideixen amb immigrants nascuts al País Valencià (fig. 8) es diferencia clarament segons si el lloc de naixement és també el País Valencià, si ho han fet a Catalunya, a la resta d'Espanya o a l'estranger. Gairebé 79 mil persones comparteixen llar amb

persones nascudes al País Valencià. La majoria, nascudes a Catalunya, prop de 56 mil, que representaven el 70,9% del total. Si observem el perfil, aquestes són al seu torn o cònjuges o descendents, d'aquí la joventut de la piràmide de població que formen. En clar contrast les 15 mil persones nascudes a d'altres CCAA (19,2% del total dels que comparteixen llar), són majoritàriament cònjuges que corresponen a la primera i segona onada migratòries, i per tant presenten una estructura molt envellida. En contrapartida, les 7,7 mil persones de nacionalitat estrangera, que només representen el 9,9%, són totes elles joves, essent la seva posició majoritària la de cònjuge.

Figura 8. Piràmides de població de les llars on viuen persones nascudes al País Valencià i residents a Catalunya, per lloc de naixement, 2011

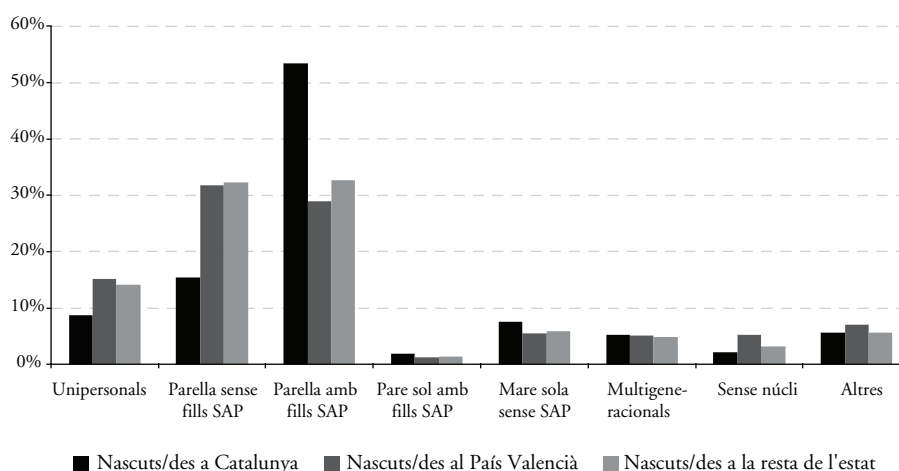

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

Per últim, el pes de les migracions i la singularitat de comptar amb dues onades diferenciades en el temps que dota d'un perfil per sexe i edats excepcional, com hem vist, és el que explica una distribució també única quant al tipus de llar (fig. 9). Així, en un extrem trobem que a diferència del total de Catalunya, el tipus de llar majoritari per als nascuts al País Valencià és el de parelles sense fills i sense altres persones a la llar, on viuen uns 20 mil valencians, i que representa un 31,8% de tots els tipus de llar, mentre que per al

total de Catalunya aquest tipus de llar aplega només el 15,4% de tota la població, de manera que són les parelles amb fills sense altres persones a la llar les que concentren més de la meitat de tota la població. Per als nascuts al País Valencià, a més a més, aquest segment de la població, encara que no és majoritari, té també una certa preeminència en agrupar un 28,9% de la població amb 18 mil persones. Això, per tant, ens està reflectint una vegada més el caràcter bimodal de la població valenciana a Catalunya, és a dir, ens trobem davant d'una població que se situa, o bé al final, o bé a l'inici del cicle familiar: són joves que encara no tenen fills o població en edat avançada que ja s'ha emancipat. En la mateixa tònica destaca també l'elevat percentatge de persones en llars unipersonals i en llars sense nucli. A les primeres, és a dir vivint sols, s'aplega un 15,2% de la població valenciana (per al total de Catalunya només un 8,8%, per als nascuts en altres CCAA un 14,1%). Mentre que a les darreres, típiques d'estudiants, en trobem en el cas valencià un 5,3% (per damunt tant del 3,1% de la resta de CCAA, i del 2,1% dels nascuts a Catalunya).

Figura 9. Distribució percentual de la població nascuda en el País Valencià i de la població del total, per tipus de llar on resideix, Catalunya, 2011

*SAP: Sense Altres Persones a la llar.

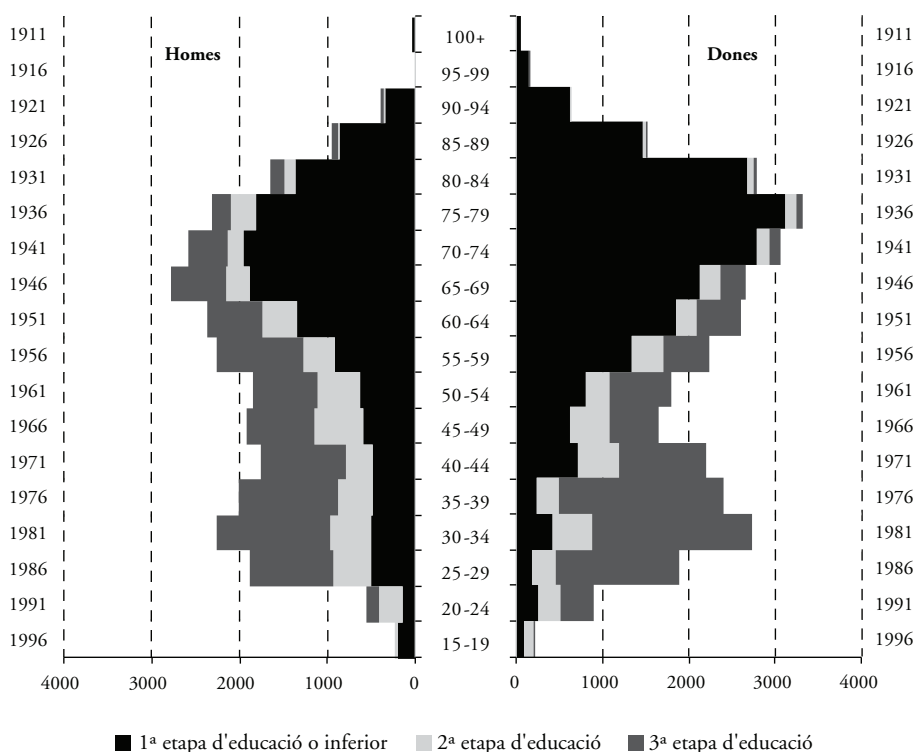
Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

3.4. Instrucció i relació amb l'activitat

El nivell d'instrucció és sens dubte la característica més remarcable de la dualitat generacional que caracteritza la polarització de la població nascuda al País Valencià resident al Principat (fig. 10). Així si el nivell d'estudis elemental o inferior és predominant en el conjunt de la població, amb un 55,5% dels valencians residents a Catalunya, el nivell superior assolix un 30,7%, deixant només el 13,8 restant per a l'educació secundària. Més rellevant és encara la perspectiva purament genera-

cional. A partir dels nascuts en 1958 el nivell elemental és sempre superior al 50%, incrementant-se progressivament amb l'antiguitat de la generació fins arribar a les generacions nascudes abans de la guerra civil, on el percentatge és superior al 90%; aquesta xifra no sorprèn massa tenint en compte la revolució en el nivell d'estudis que han experimentat les generacions arreu d'Espanya.

Figura 10. Piràmide de població segons el nivell d'instrucció de la població nascuda al País Valencià i resident a Catalunya, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

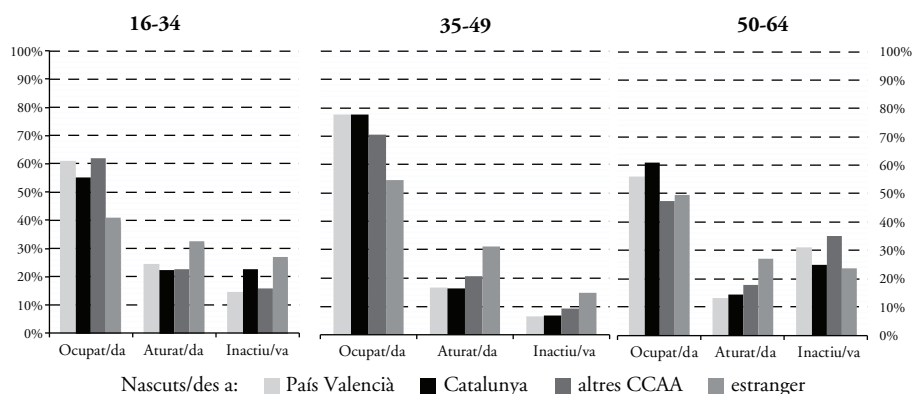
El que sí resulta més remarcable i definitori com a característica de la immigració valenciana és que al voltant del 65% dels nascuts entre 1976 i 1986 tinguin estudis superiors, depassant amb molt els percentatges que es poden trobar entre la població d'origen i la de destinació, on per a aquestes edats el percentatge de població amb estudis superiors és del 39% i 45% respectivament (si comptem només els nascuts al País Valencià o a Catalunya que viuen a la seva respectiva comunitat d'origen el percentatge puja una mica, fins al 43% i 49% respectivament) però encara queda per sota entre 16 i 22 punts percentuals, palesant que el nivell d'estudis superior és un factor selectiu de la migració de finals del s. XX i s. XXI a Catalunya. Aquestes diferències encara són molt més notables en relació al canvi experimentat entre els homes i les dones; si les dones tenien uns percen-

tatges encara superiors als homes quant al nivell d'instrucció elemental entre els primers immigrants, en la darrera onada succeeix tot el contrari, a partir de les nascudes el 1971 sempre més de la meitat de la població amb nivell d'estudis superiors és femenina, arribant a un màxim del 62,7% per als nascuts entre 1976 i 1980. Com veurem més endavant, aquest nivell superior no només té a veure amb el fet que un dels trets més significatius d'aquesta revolució en el nivell formatiu sigui que les joves generacions femenines avantatgin les masculines, sinó també amb la selectivitat per l'oferta de treball de sectors clarament feminitzats en els quals s'ocuparan els joves immigrants nascuts al País Valencià.

Abans d'ocupar-nos dels sectors professionals on s'ocupa la població nascuda al País Valencià, analitzem la distribució de la seva població activa (entre la inactivitat, l'ocupació i l'atur) de forma comparada amb els nascuts a Catalunya, els nascuts a d'altres CCAA i els que ho han fet a l'estranger. Comparativament els valencians destaquen per ser els que menys es diferencien de la població nascuda a Catalunya. D'aquesta manera, els gairebé 36 mil nascuts al País Valencià en edat activa tenen un 64,7% d'ocupats, un 17,6% d'aturats i el 17,7% restant d'inactius.

Si ho observem per edats (fig. 11) aquesta semblança, que només desapareix en el cas dels joves d'entre 16 i 34 anys, crida més l'atenció tenint sobretot en compte la distància amb els nascuts fora de Catalunya (a altres CCAA o a l'estranger). Comencem per l'excepció: els joves nascuts al País Valencià assoleixen un percentatge superior quant a l'ocupació (61,1%) que els nascuts a Catalunya (55,2%). Això s'explica bàsicament per la pròpia selecció de la migració: tenir treball és un element que explica el moviment migratori, mentre que el nombre d'inactius que es deu majoritàriament als estudis és més gran entre la població nascuda a Catalunya (22,5% els catalans i 14,4% els valencians).

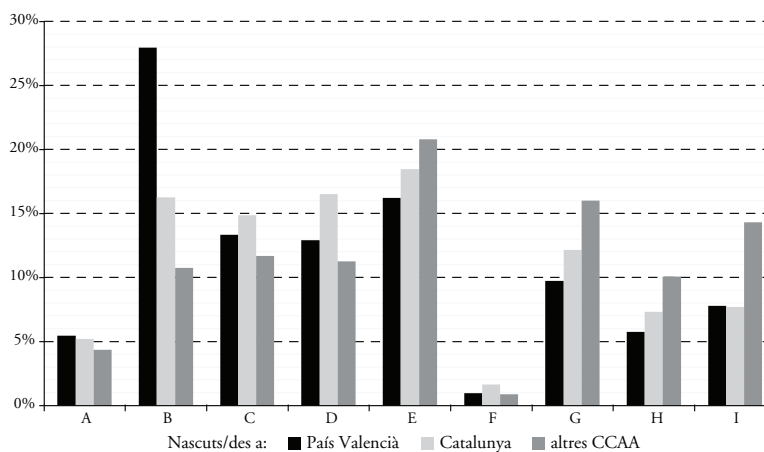
Figura 11. Relació amb l'activitat de la població resident a Catalunya per franges d'edat segons lloc de naixement, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

La diferència no és més gran perquè pensem que entre els nascuts al País Valencià a aquestes edats també hi trobem persones que van migrar com a infants i que per tant són perfectament assimilables a la població nascuda al Principat, és a dir que no resideixen a Catalunya perquè hi hagin trobat una ocupació. En aquest cas els valors dels nascuts a la resta de CCAA són molt semblants als assolits pels nascuts al País Valencià. L'atur també és més elevat entre els joves nascuts al País Valencià, afectant una quarta part (però molt per sota dels nascuts a l'estranger, que gairebé arriben a un terç), precisament perquè en comparació als nascuts a altres CCAA hi ha més població jove que ha arribat per a buscar feina i en aquest sentit es declaren menys inactius que la resta (o que els nascuts a Catalunya). Per la resta d'edats, com hem dit, els nivells són força similars als dels nascuts a Catalunya: entre els 35 i 49 anys l'atur, tant dels nascuts al País Valencià com dels nascuts a Catalunya, era del 16%, mentre que els nascuts a altres CCAA augmentaven aquest percentatge en 4,5 punts, i els nascuts a l'estranger en 14,7 punts, arribant a un 30,9% d'atur. En què s'ocupa la població nascuda al País Valencià resident a Catalunya? Ens ho esclareix una simple ullada a la distribució percentual per sector d'ocupació de la població nascuda al País Valencià, comparada amb la de Catalunya i la nascuda a la resta de CCAA i resident a Catalunya (fig. 12).

Figura 12. Distribució percentual del sector d'ocupació on treballa la població nascuda al País Valencià, a Catalunya i a la resta de Comunitats Autònomes i resident a Catalunya, 2011

A: directors i gerents, B: professionals qualificats, C: tècnics de suport, D: treballadors administratius, E: restauració i comerç, F: agricultura i pesca, G: indústria manufacturera, construcció i mineria, H: instal·ladors de maquinària, I: no qualificats. Font: elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

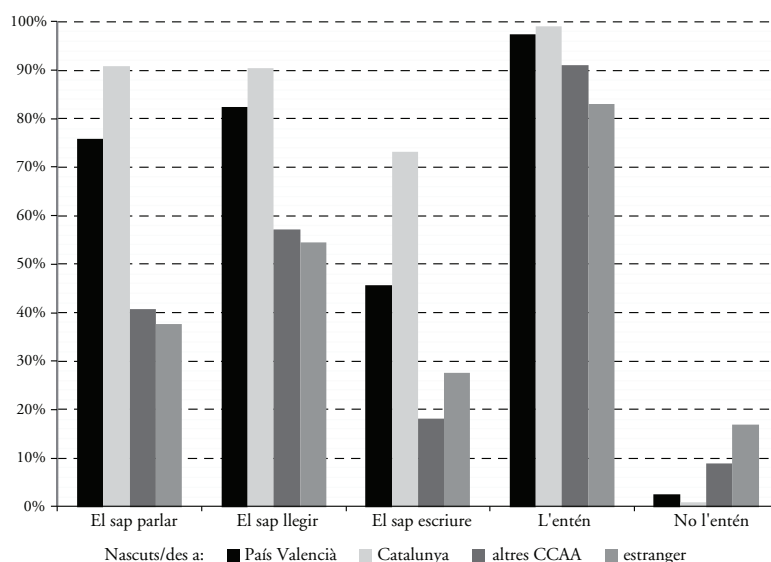
El 27,9% dels residents nascuts al País Valencià censats al 2011 eren tècnics i professionals científics i intel·lectuals (el 53,4% dels quals eren dones), en què els pertanyents al sector de l'ensenyament i la sanitat, capitalitzaven aques-

ta més que notable concentració. Després seguien els treballadors de serveis i restauració, els encarregats de serveis personals i de protecció, i els venedors de comerç, que representaven el 16,2% de les ocupacions (també feminitzat, amb un 65,4% dones), sector que per als nascuts a Catalunya o a la resta de CCAA és el primer, amb un 18,4% i un 20,8% respectivament (per als nascuts a l'estranger representa el màxim amb un 23,4%). De la mateixa manera, crida l'atenció que, encara que els directius i gerents d'empreses només representin un 5,4% entre els nascuts al País Valencià (aquí les dones ja només representen el 37,8%), aquesta proporció sigui superior a la de tots els altres orígens considerats: un 5,2% en el cas dels nascuts a Catalunya, un 4,3 per als nascuts a la resta de CCAA i un 3,4 per als nascuts a l'estranger.

3.5. El coneixement del català

Part de l'èxit migratori dels migrats valencians es deu sens dubte al coneixement del català, ja que per a molts és també la llengua materna en la seva variant valenciana; però a més, per als més joves, el coneixement del català –significativament per aquells que s'ocupen en el sector de l'ensenyament– ha estat un factor de selecció positiva. Dit planerament: el domini del català ha estat un avantatge comparatiu per accedir a un lloc com a docent en el sistema educatiu català. És aquest precisament un dels sectors principals on es concentren els valencians que s'agrupen a la branca de tècnics, professionals i científics i intel·lectuals.

Figura 13. Grau de coneixement del català de la població resident a Catalunya per lloc de naixement, 2011

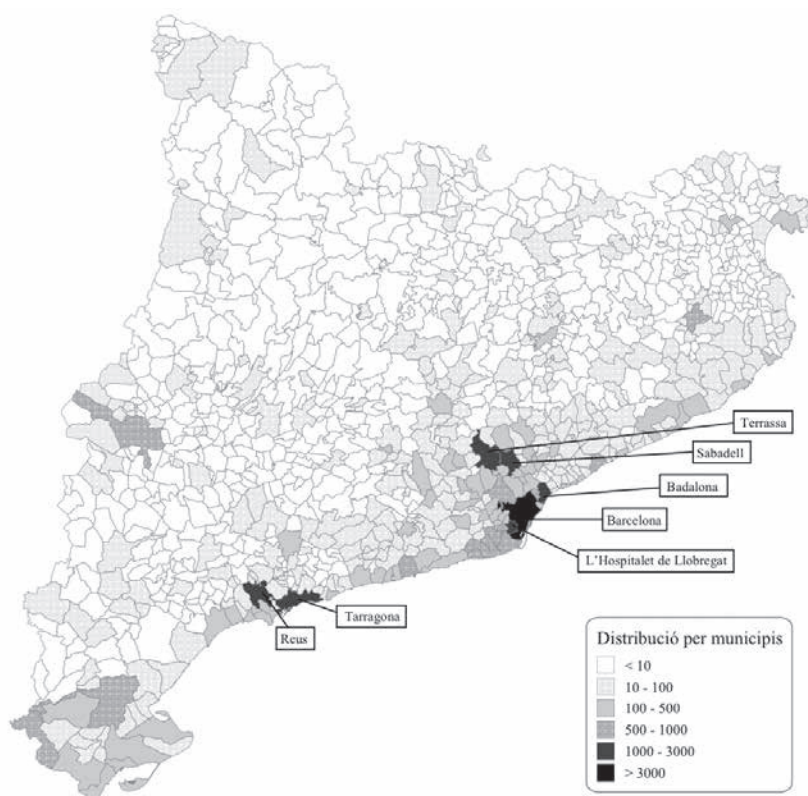
Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de 2011 (INE)

4. Geografia de la immigració i l'emigració valenciana a Catalunya

4.1. Distribució territorial de la població valenciana immigrada a Catalunya

Els 61.679 valencians registrats al padró continu de 2013 i que viuen a Catalunya es concentren majoritàriament al voltant de tres àrees (fig. 14): l'Àrea Metropolitana de Barcelona; 2) l'eix Tarragona-Reus; i, 3) les comarques limítrofes amb el País Valencià. Geografia que sobreposa fluxos antics i moderns.

Figura 14. Distribució de la població nascuda al País Valencià resident a Catalunya per municipis, 2013

Font: Elaboració pròpia a partir del padró continu de població, 1 de gener de 2013 (INE)

La primera zona en importància és la conformada per l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Només el conjunt del Barcelonès i les quatre comarques que l'envolten reunirien el 68% dels valencians que viuen a Catalunya. Dins

d'aquesta àrea sobresurt en importància la ciutat de Barcelona per concentrar al voltant d'un 31% dels 61.769 de les persones nascudes al País Valencià que viuen al Principat. Si bé és cert que trobem altres poblacions que també destaquen com a lloc preferent d'assentament, no arriben ni de bon tros als 19.241 valencians registrats a la capital. D'aquesta manera, les ciutats següents en importància pel nombre de valencians empadronats en aquesta àrea són l'Hospitalet de Llobregat amb 2.085 persones i un 3% en números relatius, Sabadell amb 1.550 i un 2,5%, Terrassa amb 1.448 i un 2,3%, i Badalona amb 1.364 i un 2,2%. I és que nombrosos autors ja van documentar l'arribada i assentament dels valencians en diferents barris de Barcelona des de principis del s. XX (García Castro, 1974; Checa, 1997; Oyon *et al.*, 2001) o en els nuclis del voltant de la ciutat (Recaño, 1999).

La segona àrea en importància és la que comprèn l'eix Tarragona-Reus. En la primera població estan registrats 1.807 valencians que representen un 2,9% del conjunt de Catalunya, mentre que en la segona en tenim 1.013 i que representen un 1,6%. Altres ciutats en importància són Salou, Vila-seca, Montroig del Camp i Cambrils, però que es mouen només en unes xifres que oscil·len entre els 100 i 400 habitants.

Per últim, la tercera àrea és la que comprèn la zona *fronterera* amb el País Valencià i al voltant del riu Ebre. Les poblacions que més destaquen són Tortosa amb 771 valencians registrats i la Sènia amb 638, les quals estan envoltades per altres sis municipis que comprenen entre 100 i 500 habitants valencians (en ordre d'importància: Amposta, Alcanar, Sant Carles de la Ràpita, Ulldecona, Roquetes i Deltebre). Així, aquests municipis de les comarques del Baix Ebre i el Montsià concentren 3.679 valencians. Ara bé, encara podem refinar aquesta primera panoràmica de la distribució aplicant l'anomenat Quocient de Localització (QL), que ens permet veure la singularitat de cada nucli independentment de la seva relació amb el total de la població. I és que si només ens centrem en la distribució per nombres relatius i absoluts de cada municipi no serem capaços de copsar la importància individual de cada territori per la seva alta o baixa concentració de valencians.⁵ La fórmula del QL es pot resumir de la següent manera:

$$QL_i = (v_i/t_i)/(V/T)$$

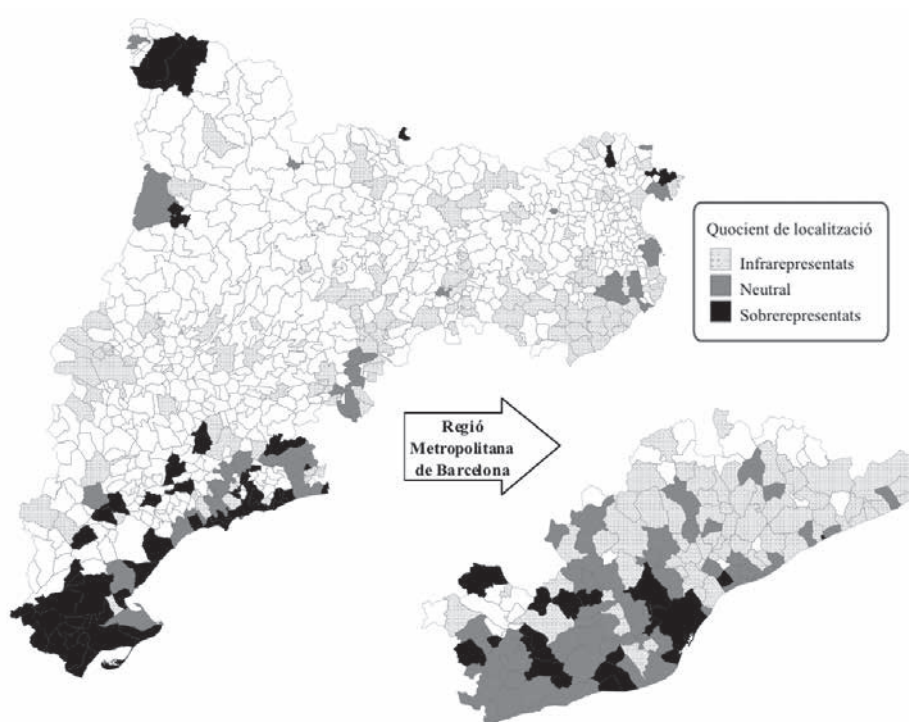
On v_i i t_i són la població valenciana i la població total en un municipi determinat; i V i T són la població total valenciana i el conjunt de la població total de l'àrea de Catalunya.

D'aquesta manera, si el percentatge en una determinada àrea és igual a 1, això ens indicarà que l'àrea d'estudi té una concentració normal respecte al total de l'àrea estudiada, si el resultat és superior a 1, la concentració en eixe nucli serà

5. És a dir, si només analitzem la distribució dels valencians en nombres relatius i absoluts per tot el territori estem veient la contribució relativa de cada unitat respecte al total, i fins i tot els nuclis que tenen entre 500 i 1.000 habitants no representen més que un 1% de població degut al pes de Barcelona ciutat.

superior a la resta de nuclis de Catalunya, i si és inferior ens indicarà el contrari, que els oriünds del País Valencià estan infrarepresentats en eixe nucli. Per a la representació dels resultats, però, hem considerat que els municipis on la concentració de valencians és neutral el QL se situaria en unes xifres entre 0,80 i 1,20.⁶ Tant per sota com per sobre d'aquestes dades el QL ens indicarà una infrarepresentació o sobrerepresentació dels valencians a cada nucli. A més, per a la nostra anàlisi hem descartat les poblacions on viuen menys de 10 persones nascudes al País Valencià ja que distorsionarien el resultat final.⁷

Figura 15. Concentració de població nascuda al País Valencià resident a Catalunya segons municipi, 2013

Font: Elaboració pròpia a partir del padró continu de població, 1 de gener de 2013 (INE)

Els primers resultats ja aporten quatre conclusions que no haguéssim vist sense el càlcul de QL (fig. 15). En primer lloc, no es destaquen únicament una vintena de municipis localitzats al voltant de la franja costera que va des de

6. Tant Brown com Chung (2006) consideren al seu estudi que una representació neutral de la concentració se situaria entre 0,85 i 1,20.

7. Poblacions com Caseres a la Terra Alta tenen un QL de 3,14 o Talamanca al Bages un 3,33 quan només hi viuen 7 i 4 persones nascudes al País Valencià respectivament. Altres estudis solen descartar les àrees on la població objecte d'estudi representa menys d'un determinat percentatge com per exemple el 5% (Martori i Hoberg, 2004). Si ho fessin d'aquesta manera, però, no podríem analitzar més que la concentració dels valencians a la ciutat de Barcelona.

Premià fins a Alcanar com es veia al mapa anterior, sinó que hi apareixen fins a 69. En segon lloc, la majoria d'aquests municipis es troben en la província de Tarragona. En tercer lloc, a pesar que Barcelona és la província que concentra la gran majoria de població considerada, només conté 17 municipis que destaquen per una alta concentració d'habitants, a diferència dels 46 de Tarragona. I, en quart lloc, a les altres dues províncies (Girona i Lleida) només destaquen 6 municipis amb elevada concentració de valencians.

Que Tarragona arribi a concentrar fins a 46 municipis on els naturals del País Valencià estan sobrerrepresentats es deu sense cap mena de dubte a la seva proximitat geogràfica. Naturalment una gran part dels 46 municipis es troben al Montsià i Baix Ebre per una banda, o al Tarragonès i Baix Camp per altra, encara que també es poden observar més municipis trobats a les comarques veïnes de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Priorat, l'Alt Camp, la Conca de Barberà i el Baix Penedès. Es dona a més el cas que les 10 comarques abans mencionades formen les dues zones territorials del Departament d'Ensenyament de Terres de l'Ebre i Tarragona.⁸ Tot això ens duria a afirmar que l'activitat professional dels valencians que trien aquestes comarques deu estar lligada en gran part al món de l'ensenyament, en cas contrari només trobaríem nuclis amb una sobrerrepresentació de valencians a les zones més properes a Castelló i no en altres nuclis del Priorat, la Ribera d'Ebre o la Conca de Barberà, per exemple. A l'Àrea Metropolitana de Barcelona hom observa com la majoria de nuclis tenen una concentració normal de valencians o bé estan infrarepresentats. Així, tant al Barcelonès com al Baix Llobregat i al Vallès Occidental només trobem com a municipis que destaquen per assolir un QL superior a 1,2 –a banda dels grans nuclis de població com Barcelona i Sant Cugat– Sant Just Desvern, Castelldefels, Sant Climent de Llobregat, Castellví de Rosanes i Gavà. A la resta de comarques d'aquesta àrea, que en nombres absoluts agrupaven entre 1.000 i 3.000 habitants valencians, destaquen ara els municipis de Pacs del Penedès, Mediona, Gelida i Sant Sadurní d'Anoia a l'Alt Penedès; Olivella al Garraf; i Caldes d'Estrac i Tiana al Maresme. Respecte a les altres dues províncies de Girona i Lleida, com hem dit abans, cadascuna compta amb 3 nuclis amb una substancial concentració de valencians. Els de la província de Lleida són Vielha e Mijaran, Naut Aran i Talarn; i els de Girona són Llívia, Sant Climent Sescebes i el Port de la Selva. Es dona el fet que tots aquests nuclis es concentren al voltant de la zona pirenaica, per la qual cosa l'activitat professional dels valencians que hi resideixen podria estar vinculada a l'ocupació en el sector de serveis. A més, tant a Talarn com a Sant Climent Sescebes hi ha sengles bases de l'exèrcit espanyol, raó per la qual es podria pensar que part d'aquests valencians empadronats tinguin algun vincle militar.⁹

8. El serveis territorials del Departament d'Ensenyament divideixen la província de Tarragona en l'àrea de Terres de l'Ebre (que comprèn el Montsià, el Baix Ebre, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre) i la de Tarragona (que comprèn el Priorat, el Baix Camp, l'Alt Camp, la Conca de Barberà, el Tarragonès i el Baix Penedès).

9. A Sant Climent Sescebes es troba el *Regimiento de Cazadores de Montaña Arapiles* 62 i a Talarn l'Acadèmia General Bàsica de Sotsoficials.

4.2. La distribució territorial de l'emigració al País Valencià

Com que a les dades padronals a part del municipi de residència tenim el lloc de naixement, podem realitzar una aproximació també a la geografia de l'emigració valenciana dels ss. XX i XXI (fig. 16 i 17).¹⁰ Entre els municipis dels valencians que estan empadronats a Catalunya al 2013, com era d'esperar, en nombres absoluts destaquen sense cap mena de dubte les tres capitals de província: València amb 12.967 persones, Alacant amb 4.102 i Castelló de la Plana amb 3.725. En números relatius representen un pes del 21%, 6% i 6% respectivament dels emigrants provinents del País Valencià i agrupen en conjunt un terç del pes migratori dels valencians a Catalunya. Ara bé, la petja que han deixat altres ciutats al sediment valencià és més que destacable. D'aquesta manera el padró continu de població de 2013 registra 1.289 habitants de Vinaròs, 1.183 d'Oriola, 1.123 d'Alcoi i 1.052 d'Elx. En números relatius parlariem d'un 2,1%, 1,9%, 1,8% i 1,7% respectivament.

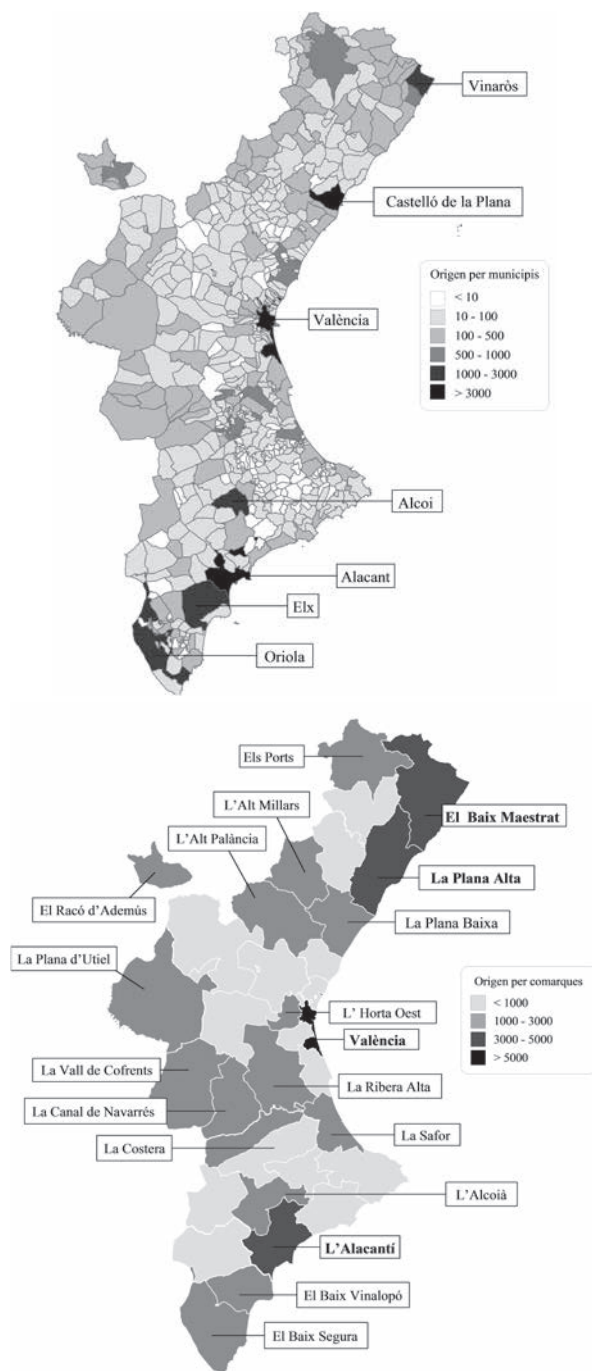
Des de l'òptica de l'emigració Alacant és la província que menys persones té residint a Catalunya,¹¹ en canvi, destaca per la presència de ciutats emissores: quatre de les set ciutats mencionades se situen a l'esmentada província. Continuant amb les ciutats que aporten entre 500 i 1.000 habitants trobem altres set. Aquesta vegada, però, la província d'Alacant no es troba representada ja que cinc corresponen a la de València i dues a la de Castelló. Les de la primera són Gandia amb 912 persones, Sagunt amb 813, Ademús amb 735, Alzira amb 535 i Xàtiva amb 532; i les de la segona Benicarló amb 753 persones i Morella amb 527. A pesar d'aquests nombres, totes les poblacions es mouen en un pes relatiu entre gairebé l'1% i 1,5%.

Si analitzem la distribució geogràfica dels municipis de naixement dels residents a Catalunya, de la província de Castelló en trobem sobretot oriünds de les comarques del Baix Maestrat i la Plana Alta. Dintre d'aquestes comarques destaquen Castelló de la Plana, Benicarló i Vinaròs. Tal com senyalaven Oyon *et al.* (2001) sembla ser que la immigració històrica en direcció a Catalunya es va iniciar en aquestes dues últimes ciutats portuàries castellonenques i les zones més properes. A més a més, si bé és cert que no destaquen en conjunt algunes comarques de l'interior i de la costa com els Ports, l'Alt Millars, l'Alt Palància i la Plana Baixa, sí que trobem –a banda de Morella amb un contingent de 527 persones que viuen a Catalunya– una sèrie de nuclis que aporten entre 100 i 500 persones, una xifra gens menyspreable. L'aportació per part d'aquestes àrees de l'interior i de la costa és així mateix també documentada pels autors abans mencionats igual que per Mirri Larrubia (1996), en atribuir la primacia del conjunt de la immigració del País Valencià a la província de Castelló a finals del s. XIX.

10. Haurem de tenir en compte, però, per un costat que abans d'arribar a Catalunya podien haver realitzat moviments previs dins del País Valencià o a l'exterior, i per l'altre, que les dades que analitzem són les d'aquells que finalment han quedat residint a Catalunya (que no varen retornar o reemigrar) i les dels supervivents, ja que la mortalitat ha anat eliminant els immigrants de les primeres onades.

11. Per províncies Alacant aporta 13.903 persones, Castelló 17.674 i València 30.192.

Figura 16 i 17. Mapes amb l'origen de la població nascuda al País Valencià resident a Catalunya per municipis i comarques, 2013

Font: Elaboració pròpia a partir del padró continu de població, 1 de gener de 2013 (INE)

D'aquesta manera, destaquem els nuclis de Borriana a la Plana Baixa amb 470 persones inscrites a Catalunya, la Pobla d'Arenós a l'Alt Millars amb 392, la Pobla de Benifassà al Baix Maestrat amb 401 habitants, o Sogorb a l'Alt Palància amb 222 (aquesta última, però, ha perdut la importància que devia tenir a finals del s. XIX i principis del XX).

La província de València és capdavantera, i això malgrat que la pròpia Àrea Metropolitana de València va ser un centre de retenció d'atracció de la migració valenciana. Aquest fet es deu sense cap mena de dubte al gran pes demogràfic de València i d'algunes ciutats com Sagunt o Torrent. Tanmateix, a banda de la pròpia capital i d'altres nuclis mencionats anteriorment repartits en les comarques de la Ribera Alta (Alzira), la Costera (Xàtiva), i la Safor (Gandia), també trobem representats una sèrie de nuclis que aporten un elevat contingent de població. Són els situats per una banda en la perifèria de València i per altra els de l'interior de la província. Respecte a les comarques més properes a la ciutat de València destaquem per una banda alguns nuclis de l'Horta Oest com Quart de Poblet amb 358 empadronats a Catalunya i Torrent amb 209; i per altra banda Algemesí amb 267 i Carcaixent amb 256, ambdues ciutats situades a la Ribera Alta. Respecte a les comarques de l'interior, encara podem identificar les que foren tradicionalment emissores d'emigrants cap a Catalunya des de finals del segle XIX i principis del XX. Si bé el pes demogràfic d'aquestes comarques ha disminuït, com també ho han fet els residents a Catalunya a causa de la mortalitat, encara es poden copsar nuclis de la Canal de Navarrès, la Vall de Cofrents-Aiora, la Plana d'Utiel i sobretot el Racó d'Ademús, que aporten entre 100 i 500 habitants. En aquest punt destaquem Castellfabib amb 338 persones inscrites provinents del Racó d'Ademús, Jarafuel amb 248 de la Vall de Cofrents-Aiora, Énguera amb 267 de la Canal de Navarrés i Requena i Utiel amb 468 i 369 persones respectivament de la Plana d'Utiel.

La immigració alacantina, sense gaire importància a principis del s. XX, ha guanyat significació des de mitjans de l'esmentat segle gràcies sobretot a l'aportació d'Alacant, Elx, Oriola i Alcoi. Aquests nuclis són les quatre capitals de comarca de l'Alcoià, l'Alacantí, el Baix Vinalopó i el Baix Segura, cadascuna amb més de 3.000 habitants per comarca. Dintre del Baix Segura, a més a més, cal senyalar la ciutat de Torrevella, amb un contingent de 329 habitants inscrits a Catalunya. Així mateix, a banda d'aquestes comarques hi ha altres territoris amb alguns nuclis de relativa importància quant a l'aportació d'emigrants a Catalunya: destaquen Elda (Vinalopó Mitjà) amb 372 persones inscrites al padró de Catalunya, la Vila Joiosa (Marina Baixa) amb 284, Dènia (Marina Alta) amb 282 inscrits i Villena (Alt Vinalopó) amb 280 persones.

No obstant la importància d'aquests últims nombres, no creiem que les causes d'aquesta immigració puguin ser les mateixes que les de la provinent d'altres àrees de l'interior de Castelló o València ja que totes aquestes ciutats destaquen per la seva grandària en població, que en el menor dels casos supera els 30.000 habitants (la Vila Joiosa) i en el major els 100.000 (Torrevella).

5. Conclusions: Catalunya com a laboratori de les migracions valencianes

L'anàlisi de les migracions valencianes al Principat i les característiques sociodemogràfiques de les poblacions resultants d'aquests fluxos ens diu que, lluny de la invisibilitat a la qual actualment semblen condemnades, cal considerar-les fenòmens demogràfics de gran interès, teòric i per les seves conseqüències, tant per al País Valencià com per a Catalunya.

Tal i com defensem a la introducció, podem arriscar que per als immigrants valencians Catalunya ha esdevingut una mena de laboratori migratori, ja que les migracions de treballadors realitzades durant el s. XX, pertanyents a la primera i segona onades migratòries, no feien res més que anticipar la migració internacional dels valencians, tant a les característiques sociodemogràfiques d'aquests com al seu comportament en l'assentament i retorn. Aquestes afirmacions, però, tenen més validesa per a la segona onada dels anys seixanta, de la qual es disposa més informació que per a la primera, i en tot cas haurien de ser matisades a l'espera de realitzar estudis sobre l'emigració internacional dels valencians. El mateix es podria dir de les migracions del nou mil·lenni, tot i que per raons molt específiques –el compartir una mateixa llengua, com a mínim per la part valencianoparlant, i l'oferta d'ocupació per a docents a Catalunya–, la tercera onada, dirigida a Catalunya, sembla que va anticipar el que a partir de la crisi econòmica ha estat la nova emigració internacional dels valencians, pel nivell d'instrucció elevat i per la feminització associada. De fet, alguns dels immigrants d'aquesta onada amb la crisi econòmica poden esdevenir també candidats a l'emigració internacional.

De l'examen de les característiques sociodemogràfiques dels residents censats el 2011, a part de la dualitat ja esmentada –que polaritza per nivell d'instrucció (i per lloc de residència) les poblacions producte de les dues onades migratòries en comparació a les característiques d'altres immigrants procedents de la resta d'Espanya o de l'estranger–, destaca la millor posició dels immigrants d'origen valencià en l'ocupació i una similitud més gran respecte a la població nascuda a Catalunya en altres característiques. El que, juntament amb el major nombre de matrimonis mixtos entre catalans i valencians, podria prendre's com un èxit d'integració. De fet aquest èxit, en part pot ser tingut com a responsable de l'aparent invisibilitat dels fluxos de valencians, assimilats històricament i presos com a pertanyents a una mateixa cultura, els més propers. Per contrast, l'aportació de contingents joves incrementada en el s. XXI, singularitza tant el perfil com les estructures de la llar on viuen els valencians respecte als oriünds d'altres comunitats autònomes que presenten estructures més envellides.

Per últim, haurem de fer esment de dues línies prioritàries de recerca per aprofundir en la significació de la migració de valencians a Catalunya: la pri-

mera, la reconstrucció dels fluxos migratoris i les pautes d'assentament de la població valenciana, per a veure si amb el temps hi va haver una mobilitat residencial significativa dels residents, i si aquesta es relaciona d'alguna manera amb la mobilitat social. La segona, recuperar la veu dels immigrants valencians i dels seus descendents a Catalunya. En el primer cas ens ajudaria a complementar les sèries estadístiques disponibles, així com per a entendre mitjançant la seva pròpia veu el significat que donen a la seva migració. En el cas dels descendents, ens permetria aproximar-nos a la transmissió cultural de la identitat entre persones de diferents generacions pertanyent a un llinatge que té en comú l'origen migratori des del País Valencià.

Bibliografia

- ARANGO, Joaquín (1976). "Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias". *Hacienda Pública Española*, núm. 38, p. 51-80.
- BROWN, Lawrence A.; Su-Yeul CHUNG (1996). "Spatial Segregation, Segregation Indices and the Geographical Perspective". *Population, Space and Place*, vol. XII, núm. 2, p. 125-143.
- CHECA i ARTASU, Martí (1999). "Immigrants, jornalers i colonitzadors: el barri de la Trinitat Vella, Barcelona (1921-1936)". *Finestrelles*, núm. 10, p. 79-93.
- DOMINGO, Andreu; Rocío TREVIÑO; Xiana BUENO (2011). "Género y estrategias migratorias familiares en la migración interna e internacional en Cataluña". *Revista de Demografía Histórica*, vol. XXIX, núm. 2, p. 59-86.
- DOMINGO, Andreu; Elena VIDAL-COSO; Joana SERRA (2012). "Apunts sobre sistemes migratoris i llengua als territoris de parla catalana". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 73, p. 145-166.
- DOMÍNGUEZ, Josefina; Juan Manuel PARREÑO (2014). "Trabajadores y retirados. La flexible condición de los migrantes del Oeste y Norte de Europa en los destinos turísticos de España". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 64, p. 65-80.
- GARCÍA BORREGO, Iñaki; Andrés PEDREÑO (2002). "La inserción de la inmigración extranjera en las áreas agroexportadoras mediterráneas", dins: Francisco Javier DE LUCAS; Francisco TORRES. *Inmigrantes, ¿cómo los tenemos?: algunos desafíos y (malas) respuestas*. Madrid: Talasa Ediciones, p. 98-119.
- GARCÍA-CASTRO DE LA PEÑA, Teresa (1974). "Barrios barceloneses de la dictadura de Primo de Rivera". *Revista de Geografía*, vol. VIII, núm. 1-2, p. 77-97.
- GONZÁLEZ REVERTÉ, Francesc (2008). "El papel de los destinos turísticos en la transformación sociodemográfica del litoral mediterráneo español". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 47, p. 79-107.
- HERMOSILLA PLA, Jorge (1995). "Movimientos migratorios actuales en el País Valenciano". *Cuadernos de geografía*, núm. 57, p. 109-128.
- LÓPEZ GAY, Antonio (2008). *Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació demogràfica de Barcelona*. Barcelona: Consell de Treball, Econòmic i Social de Catalunya.
- LÓPEZ GAY, Antonio; Joaquín RECANO (2015) "Barris i immigració a la ciutat de Barcelona durant el segle XX", dins: Andreu DOMINGO [ed.]. *Recerca i Immigració VII. Migracions del segle XX i XXI a Catalunya: Una mirada candeliana*. Barcelona: Direcció General per la Immigració del Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya (Ciutadania i immigració, núm. 11), p. 69-97.
- MARTORI i CANAS, Joan Carles; Karen HOBERG (2004). "Indicadores cuantitativos de segregación residencial. El caso de la población inmigrante en Barcelona", *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, vol. VIII, núm. 157.

- MARTÍ, Mónica; Carmen RÓDENAS (2004). “Migrantes y migraciones: de nuevo la divergencia en las fuentes estadísticas”. *Estadística Española*, vol. XLVI, núm. 156, p. 293-321.
- (2006). “Reinterpretando el crecimiento de la movilidad en España: la población extranjera y las migraciones repetidas”. *Cuadernos Aragoneses de Economía*, vol. XVI, núm. 1, p. 37-60.
- MEMBRADO, Joan Carles (2014). “La costa dels jubilats: la migració nord-europea de persones retirades a la Costa Blanca”. *Mètode: Revista de difusió de la investigació de la Universitat de València*, núm. 81, p. 62-71.
- MIRRI LARRUBIA, María Teresa (1996). “Migrantes en las jóvenes sociedades industriales: integración y diferenciación social”. *Historia social*, núm. 26, p. 79-96.
- OYÓN, José Luis; Eulàlia GRIFUL; José MALDONADO (2001). *Barcelona 1930. Un atlas social*. Barcelona: Edicions UPC.
- PEDREÑO, Andrés (2003). “Trabajadores inmigrantes y agricultura intensiva: por qué vinieron a recolectar frutos y hortalizas a los campos del Mediterráneo español y como fueron convertidos en fuerza de trabajo vulnerable y disponible”, dins: Andrés TORNOS [ed.]. *Los inmigrantes y el mundo del Trabajo*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, p. 123-146.
- PINOTTI BALDRICH, José Luis; José Ignacio CRUZ OROZCO (1992). “Valencianos en Iberoamérica: identidad e integración”, dins: Pedro VIVES; Pepa VEGA ; Jesús OYAMBURU [ed.]. *Historia general de la emigración española a Iberoamérica*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración, p. 443-468.
- PIQUERAS, Andrés (2006). “Algunas consideraciones sobre los procesos migratorios en España y en tierras valencianas”, dins: Joan Serafí BERNAT; Celestino GIMENO. *Migración e interculturalidad. De lo global a lo local*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 121-144.
- PUJOL PIQUERAS, Andrés; Teodora LUNGU (2007). *Capital, migraciones e identidades: inmigración y sociedad en el País Valenciano: el caso de Castellón*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- RECAÑO, Joaquín (1999). “La immigració de la resta d'Espanya al Baix Llobregat. L'onada migratòria dels anys seixanta i setanta”. *Materials del Baix Llobregat*, núm. 5, p. 37-52.
- (2006). “Los intercambios poblacionales entre las regiones españolas”, dins: Juan Antonio FERNÁNDEZ CORDÓN; Jesús LEAL [ed.]. *Análisis territorial de la demografía española*. Madrid: Fundación Fernando Abril Martorell, p. 273-318.
- RECAÑO, Joaquín; Marta ROIG (2003). “Internal Migration and Inequalities. The Influence of Migrant Origin on Educational Attainment in Spain”, *European Sociological Review*, vol. XIX, núm. 3, p. 299-317.
- RODRÍGUEZ, Vicente; Pere SALVÀ; Allan M. WILLIAMS (2001). “Northern Europeans and the Mediterranean: a new California or new Florida”, dins: Russell KING; Paolo DE MAS; Jan MANSVELT BECK [ed.]. *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press, p. 176-195.
- TABANERA GARCÍA, Nuria (2003). “Emigración y exilio, la experiencia migratoria”. *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 53, p. 133-148.
- VIDAL, Tomàs; Joaquín RECAÑO (1996a). “La mobilitat interior als Països Catalans”, dins: Carles CARRERAS [ed.]. *Geografia General dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. III (*La Població*), p. 50-66.
- (1996b). “Les migracions interiors (1960-1975)”, dins: Carles CARRERAS [ed.]. *Geografia General dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. III (*La Població*), p. 164-177.
- VIRUELA MARTÍNEZ, Rafael; Concepción DOMINGO PÉREZ (2006). “Extranjeros en el País Valencià (una aproximación imperfecta a la inmigración)”, dins: Joan Serafí BERNAT; Celestí GIMENO [ed.]. *Migración e interculturalidad. De lo global a lo local*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 145-168.

La migració valenciana als segles XX i XXI. Emergència d'una recerca

2.2 La migració valenciana a l'estranger

PITARCH, Kenneth, i BLANES, Amand (2016). “Emigración internacional valenciana. Una aproximación sociodemográfica”, *Cuadernos de Geografía*, 98, pp.67-88.

“El meu pare havia nascut a Argentina i quan va venir aquí als 9 anys el primer lloc on van anar, on van tocar terra, va ser aquí a Barcelona” (Jordi)

“Ho vaig saber fa poc. Tinc un familiar de mon pare, no sé si era el seu avi, o el rebesavi... El besavi, va estar a Nova York” (Pep)

“El pare va nàixer, ell era fill d’immigrants i va nàixer a França.
I ma mare va nàixer al mateix poble, allà a València” (Inés)

“M’*abuela* (...) era analfabeta i sabia francès per això, perquè (...) se’n va anar a treballar a Algèria, va anar a servir a Algèria que diu ella, servir” (Íria)

KENNETH PITARCH CALERO*
AMAND BLANES LLORENS**

EMIGRACIÓN INTERNACIONAL VALENCIANA⁷ UNA APROXIMACIÓN SOCIODEMOGRÁFICA.

RESUMEN

Desde el 2008 las salidas producidas por españoles al extranjero desde el País Valenciano han superado a las dirigidas a Cataluña, hasta entonces el principal destino. El presente trabajo analiza algunas características de estos flujos según lugar de destino, lugar de nacimiento o nacionalidad de sus protagonistas, y la estructura sociodemográfica de la población valenciana según los principales países de residencia a partir de datos de la EVR, la EM y el PERE.

PALABRAS CLAVE: País Valenciano, migración internacional, población, nacionalidad, pirámide de población.

ABSTRACT

VALENCIAN INTERNATIONAL EMIGRATION: A SOCIODEMOGRAPHIC APPROACH

Since 2008 international migratory movements of Spaniards living in the Valencian Community has exceeded those to Catalonia, which was the main destination until that moment. By using data from the EVR (Residential Variation Statistics), the EM (Migration Statistics) and the PERE (Municipal Register of Spaniards Resident Abroad), this paper analyses the main characteristics of these migration flows. In particular, it deals with destination, place of birth, nationality, and the socio-demographic structure of the Valencian population according to main residence.

KEY WORDS: Valencian Country, international emigration, population, nationality, population pyramid.

INTRODUCCIÓN

Según los últimos datos del Padrón continuo de población del año 2015 Cataluña sigue concentrando la mayor colonia de valencianos con 61.656 personas, muy por encima de las siguientes autonomías con importante presencia valenciana como Madrid con 44.133 empadronados, Andalucía con 32.746, Murcia con 25.825 y Castilla la Mancha con 24.388. El siguiente territorio en importancia, sin embargo, no se encuentra dentro del territorio español, si no al otro lado de la frontera. Y es que según las cifras que nos proporciona el Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero (PERE) del año 2015 en Francia se hayan registrados más de 24 mil españoles inscritos en la Comunidad Valenciana.

* Centre d'Estudis Demogràfics, Universitat Autònoma de Barcelona. Email de contacto: kpitarch@ced.uab.es.

** Centre d'Estudis Demogràfics, Universitat Autònoma de Barcelona. Email de contacto: ablanes@ced.uab.es.

⁷Este artículo forma parte de la tesis doctoral "Migraciones valencianas y transmisión de la identidad. Una aproximación sociodemográfica a Cataluña y otros destinos" realizada por Kenneth Pitarch (kpitarch@ced.uab.es) y dirigida por los doctores Andreu Domingo (adomingo@ced.uab.es) y Amand Blanes (ablanes@ced.uab.es). Una versión preliminar fue presentada en el VIII Congreso de Migraciones en Granada en septiembre de 2015.

El país galo se ha constituido, al menos en el último siglo, en un territorio receptor de población valenciana y en conjunto española (Rubio, 1974; Sempere Souvannavong, 1998). Respecto a la población española en Francia, en una fecha tan temprana como 1911 el censo registraba la presencia de 105 mil españoles, cuyo número se había multiplicado por más de tres en solo 7 años⁸. Ahora bien, el conjunto de movimientos protagonizados por españoles al extranjero en torno a esos años comienza antes, en 1880, y se prolongará principalmente hasta 1930 (Sánchez-Albornoz, 1988).

Durante esta etapa los emigrantes españoles escogieron como destino principalmente algunos países iberoamericanos como Brasil, Argentina, Cuba o Uruguay⁹, mientras que solo un 15% de las salidas producidas en este periodo al exterior tuvieron como destinos África¹⁰, Asia y Oceanía¹¹ (Vilar Ramírez, 2004; Sallé Alonso y Van den Eynde, 2009).

Después de la Guerra Civil española, con la tragedia del exilio para miles de personas (Tabanera García, 2003; Durán Alcalá y Ruiz Barrientos, 2010), y a partir de los años 50, el destino de los españoles cambia radicalmente. Los países tradicionales de América Latina se ven reemplazados por países europeos que demandan mano de obra abundante a causa de su reindustrialización (Vilar y Vilar, 1999). Destinos como Argentina, Uruguay o Argelia decaen y Francia, Suiza o Alemania devienen países prioritarios para los emigrantes españoles (Fernández Asperilla, 1998; Babiano y Farré, 2002). Los movimientos hacia esos países se mantienen más o menos estables hasta mediados de los años 70, cuando decrecen considerablemente. Pero es en los años 80 cuando España, caracterizada desde siempre como un país emisor de población, se convierte en un país receptor (Izquierdo Escribano y Pérez Muñoz, 1989; Izquierdo, 1996). Lo mismo que ocurre con la Comunidad Valenciana, caracterizada durante todo el siglo XX como un territorio tanto receptor como emisor de población.

Respecto al País Valenciano, se caracterizó durante todo el siglo pasado por expulsar población de manera temporal o permanente, bien hacia otras zonas de España como Cataluña (Vidal y Recaño, 1996), o bien hacia el extranjero como Argelia (Seva Llinares, 1968; Bonmatí Antón, 1989), Francia (Obiol Menero, 1989; Babiano, 2001) o Latinoamérica (Pinotti y Cruz, 1992). Ahora bien, a partir de los años 60, aparte de continuar registrando movimientos de salida a otros territorios de Europa como Francia, Suiza y Alemania, o de España, como Cataluña y Madrid, la Comunidad Valenciana se convierte en un destino preferente tanto para turistas (González Reverté, 2008) como para trabajadores del resto del estado (Hermosilla, 1995). Los turistas empiezan a llegar en masa a la costa valenciana a partir de los años 60 debido al aumento del nivel de vida que se produce en los países del Norte y Oeste de Europa (Rodríguez et. al, 2005; Membrado, 2014)¹² y a la nueva etapa del Franquismo, caracterizada por los planes de desarrollo económico y el fin del aislamiento internacional (Fusi, 2001). Igualmente arriban trabajadores de otras zonas limítrofes y más delante de Andalucía (Piqueras y Lungu, 2007). Pero desde finales de los 90 la inmigración del resto del estado se ve superada por la procedente de países de África, Europa del Este y Latinoamérica (Viruela y Domingo Pérez, 2006; Mora Castro, 2008). Es entonces cuando el foco de atención se centra en los flujos de entrada provenientes del extranjero así como en sus protagonistas (Ferrer y Urdiales, 2005; Domingo y Vono, 2013).

⁸En 1918 ya representaban 350 mil personas en el país llegando a constituir en 1968 la primera comunidad extranjera en importancia con 607 mil personas (Lillo, 2006).

⁹En 1920 llegaron a alcanzar los españoles en Latinoamérica el millón y medio de personas (Palazón Ferrando, 1995).

¹⁰Fundamentalmente el Norte del continente y más concretamente Argelia, donde en una fecha tan temprana como 1855 ya se contabilizaban 42.569 españoles (Jordi, 1996).

¹¹Con Filipinas como destino preferente en Asia y Australia en Oceanía (Sallé Alonso y Van den Eynde, 2009, op. cit.).

Sin embargo, a partir del año 2007, con el estallido de la crisis económica, las miradas se han vuelto a redirigir hacia los movimientos emigratorios (Miranda, 2011; Recaño y Jauregui, 2014). Flujos de salida que no solo están protagonizados por inmigrantes que retornan a sus países de procedencia (Gallego, 2012; Parella y Petroff, 2014) u optan por reemigrar a terceros países (Domingo y Sabater, 2013), sino que también afectan a nacionales españoles (Herrera, 2014; Domingo et al., 2014). La Comunidad Valenciana, no obstante, nunca se había caracterizado por ser un territorio con gran aportación en el conjunto de salidas de españoles al extranjero, a diferencia de otras regiones de mayor tradición emigratoria como Asturias, Galicia o el País Vasco. Pero desde el año 2007 al 2013 se produjeron más de 20 mil salidas al extranjero desde el País Valenciano únicamente protagonizadas por nacionales españoles (Domingo y Pitarch, 2015), lo que ha propiciado que surja un renovado interés por el análisis de la emigración exterior desde el País Valenciano.

En relación con los estudios más recientes sobre la emigración de valencianos, estos focalizan su interés sobre los flujos de salida de la primera mitad del siglo XX dirigidos a EEUU (Morell, 2012; Ortuño, 2013), Sudamérica (Tabanera García, 2005; Alonso, 2010; Agulló, 2011), o Argelia (Menages y Monjo, 2007; Valdés Peña, 2011; Amorós i Torró, 2013), mientras que otros destinos que habían sido objeto de estudios anteriores, como Francia, han perdido relevancia. El interés por ese periodo de la historia de la emigración de valencianos al extranjero ha trascendido el campo académico y se ha reflejado en otros ámbitos como el literario o el audiovisual¹³, pero casi siempre centrando su cronología en los primeros dos tercios del siglo XX y olvidando los años más inmediatos.

Por tanto, queremos contribuir con este artículo a superar el vacío bibliográfico que existe sobre la emigración valenciana al extranjero en los años más recientes. Para ello se realizará una aproximación a los flujos de salida desde el País Valenciano así como a sus protagonistas, al tiempo que se caracterizará sociodemográficamente la estructura de la población valenciana residente en el extranjero. En la primera parte del artículo explicaremos las fuentes utilizadas, junto con sus limitaciones y potencialidades. A continuación, analizaremos el flujo de salidas al extranjero desde el País Valenciano, para centrarnos posteriormente en aquellas protagonizadas por españoles según los principales países de destino. Más adelante estudiaremos la estructura de la población inscrita en el País Valenciano según el lugar de nacimiento en los principales países de residencia. Para concluir, se resumirán las principales características de los flujos y de la población residente en el extranjero, y se plantearán algunas preguntas a abordar en ulteriores investigaciones.

FUENTES

Nuestro estudio se nutre de una serie de fuentes elaboradas por el Instituto Nacional de Estadística: la Estadística de Variaciones Residenciales (EVR) y la Estadística de Migraciones (EM) para el estudio de los flujos de entrada y salida, y el Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero (PERE) para los datos de stock. La EVR se elabora a partir de las bajas y altas por cambios de residencia en los padrones municipales, constituyendo la fuente tradicional para el estudio de los flujos migratorios, a pesar de ciertas limitaciones para captar determinados movimientos, especialmente los de la emigración al exterior. Además, esta fuente se ha visto sujeta a diversos

¹²Por poner un ejemplo del litoral valenciano, solo en la Costa Blanca los jubilados procedentes del norte europeo pasaron a representar de 60 mil personas en 1991 a 450 mil en 2012 (Membrado, 2014, op. cit.).

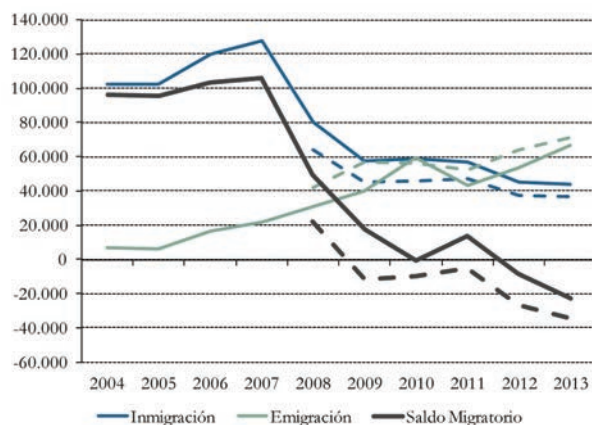
¹³Nos referimos a los documentales “Algèria el meu país”, sobre la emigración valenciana en Argelia, o “Del Montgò a Manhattan”, sobre la emigración valenciana a los EEUU, todos elaborados por InfoTV (más información en: <http://www.infotelevisio.com/>). Recientemente también se editó “Material Fotogràfic” de Joaquim Espinós (2015), una novela centrada en la historia de tres amigos valencianos que emigran a Nueva York a principios del siglo XX.

cambios conceptuales y normativos que afectan a la continuidad de las series, como los procesos de Bajas por Caducidad a partir de 2006 sobre el volumen de salidas al exterior, entre otros.

A partir del año 2013, el INE elabora una nueva operación estadística para la medición de los flujos migratorios, la Estadística de Migraciones (EM), de la cual se dispone de datos para el periodo 2008-2013. Esta estadística tiene también como fuente primaria las variaciones residenciales padronales pero está sujeta a un tratamiento estadístico y a la aplicación del Reglamento 862/2007 del Parlamento Europeo sobre Estadísticas de Migraciones y Protección Internacional. Debido a dichos procesos estadísticos, el nivel máximo de desagregación es el provincial, siendo necesario continuar recurriendo a la tradicional EVR en los estudios infraprovinciales. Otra limitación, ésta sobrevenida, es que el INE ponía a disposición de los usuarios los ficheros de microdatos de la EM, lo que permitía análisis detallados cruzando diversas variables y categorías, pero desde 2014 esos ficheros no están disponibles, lo que limita los análisis a aquellas variables y categorías que el organismo estadístico publica en su web¹⁴. Siempre que ha sido posible se ha optado por usar la EM, estadística de referencia de los flujos migratorios y la que guarda coherencia con el resto de fuentes demográficas, como las Cifras de Población, aparte de ser la utilizada por el INE para el cálculo de los indicadores demográficos.

Una comparación para el País Valenciano entre los datos de la EVR y de la EM revela unas tendencias similares pero con volúmenes diferentes en los flujos de migración exterior: la inmigración es superior en la EVR, mientras que la emigración es mayor en la EM (Gráfico 1). Para el quinquenio 2008-2013, periodo con datos definitivos en ambas fuentes, en la EVR se registran casi 77 mil entradas más que en la EM, mientras que esta última estima unas 48 mil salidas más. Esas diferencias se traducen en saldos migratorios exteriores dispares para ese quinquenio, con una aportación neta de unas 90 mil personas según la EVR y una pérdida cercana a las 66 mil según la EM.

Gráfico 1.- MIGRACIÓN CON EL EXTRANJERO DE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 2004-2013.

Fuente: Elaboración propia.

Estadística de Variaciones Residenciales 2004-2013 y Estadística de Migraciones 2008-2013 (INE).

¹⁴Como ejemplo, el cruce nacionalidad y país de nacimiento, básico para caracterizar los protagonistas de los flujos de salida al extranjero, sólo se encuentra disponible para el total nacional, mientras que para las CC.AA. y las provincias ambas variables se tratan de forma separada en las tablas predefinidas por el INE y, además, a partir de grandes agrupaciones de países y/o nacionalidades.

El análisis del impacto de la crisis económica sobre la migración exterior también se ve condicionada por la estadística que se utilice, ya que el momento de cambio en el signo migratorio de positivo a negativo, y su magnitud difiere entre ambas fuentes. Con los datos de la EVR ese saldo devino negativo a partir de 2012, mientras que con los datos de la EM se dio con anterioridad, en el año 2009. El cambio en el signo migratorio, según la Estadística de Migraciones, se produjo en el País Valenciano con un año de antelación en relación al conjunto de España. Según los últimos datos, el saldo exterior de 2013 fue de menos 23 mil personas según la EVR, mientras que la pérdida por migración estimada en la EM es próxima a las 35 mil personas.

Para el estudio de la población valenciana residente en el extranjero utilizaremos el último PERE disponible, el del año 2015. Esta fuente se publica desde el año 2009 y presenta el recuento de la población de nacionalidad española residente en el extranjero según el municipio de inscripción con fines meramente electorales. En él se incluyen datos demográficos básicos como el sexo, la edad, el lugar de nacimiento o el país de residencia, entre los principales¹⁵.

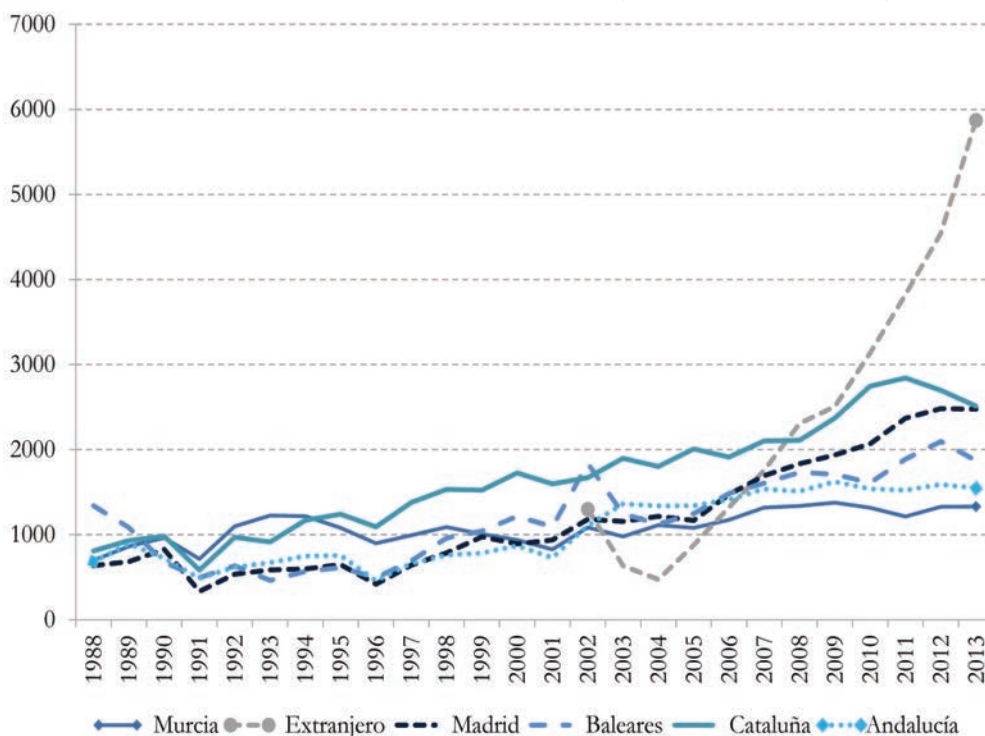
A día de hoy el PERE resulta la fuente más fiable para estudiar la población española en el extranjero, sin embargo, al no obtener ninguna contraprestación la persona que se registra en las embajadas o consulados españoles, muchos optan por no hacerlo. Es más, el registro no solo no produce ningún beneficio, sino todo lo contrario, puede producir algún perjuicio. Y es que el año 2013 el gobierno español aprobó una ley mediante la cual todo español parado que resida más de 90 días en el extranjero pierde el derecho a la asistencia sanitaria en España (disposición del 26 de diciembre de 2013 del BOE). A esto hay que añadir que si se tiene derecho a algún subsidio en España también se pierde desde el primer día del registro en el extranjero, por lo que es más que probable que buena parte de los españoles que hayan emigrado al extranjero no se registren hasta pasado un tiempo y después de tener una situación socioeconómica al menos estable. Por todas estas razones es de suponer que en el PERE hay un subregistro significativo, sobre todo de la población joven y en edad de trabajar, que es la que últimamente ha liderado las salidas como veremos a continuación.

EL PAÍS VALENCIANO. DE RECEPTOR A EMISOR DE POBLACIÓN

Cataluña, al igual que ocurrió a principios del siglo XX, se había convertido desde finales de los 90 en el principal destino de los movimientos protagonizados por los valencianos. Ahora bien, desde el inicio de la crisis esto cambia. Esta afirmación, a simple vista lógica por el devenir de la economía española desde el 2007, resulta más que evidente si analizamos el número de salidas protagonizadas por españoles nacidos en la Comunidad Valenciana desde dicho año. Hasta el año 2007 -primer año oficial de la crisis- Cataluña es el destino prioritario de las emigraciones realizadas por españoles nacidos en la Comunidad Valenciana, muy por encima del segundo destino, las Baleares (11 mil salidas frente a 8 mil). Pero desde el año 2008 se puede distinguir una etapa diferente, a partir de la cual se aceleran las salidas al extranjero que superan las dirigidas a cualquier Comunidad Autónoma (22 mil salidas registradas al extranjero frente a 15 mil hacia Cataluña, el segundo destino en importancia) (Gráfico 2).

¹⁵En el PERE de 2015 se dispone también del grado de escolaridad, aunque se ha descartado su uso ya que para la población de 18 y más años en cerca del 30 por ciento de los registros no se dispone del dato. La falta de información presenta un perfil en forma de U, con porcentajes entorno del 50% en las edades de 18 a 19 años, mínimos de omisión del 15% alrededor de los 30 años, y próximos al 40% en las edades más avanzadas.

Gráfico 2.- EVOLUCIÓN DE LAS SALIDAS REALIZADAS POR LOS NACIDOS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA DESDE ESE MISMO TERRITORIO AL EXTERIOR, 6 PRINCIPALES DESTINOS, 1988-2013.

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Variaciones Residenciales 1988-2013 (INE).

Es lógico que las salidas de valencianos se hayan redirigido al extranjero desde el inicio de la crisis económica, sin embargo queremos captar la importancia del resto de población que recientemente también ha emigrado desde la Comunidad Valenciana. A tal fin hemos analizado la importancia relativa de cada uno de los siguientes colectivos en el conjunto de las salidas: españoles nacidos en la Comunidad Valenciana, españoles nacidos en el extranjero y extranjeros. La primera constatación es que la mayor parte de las salidas desde la Comunidad Valenciana están protagonizadas por extranjeros, al representar en torno al 90% (Tabla 1). Además, en las salidas de españoles se debe discriminar entre aquellas protagonizadas por personas que nacieron en España y las que no. Tanto entre las primeras, pero especialmente entre las segundas, son personas vinculadas con la migración internacional llegada a la Comunidad Valenciana durante los últimos años y, por tanto, se trata en gran medida o de movimientos de emigración de arrastre (descendientes y cónyuges) o de movimientos de retorno o de reemigración. De este modo, si se pudiera deslindar la emigración de españoles nacidos en España y no vinculada a la inmigración internacional de los años precedentes, su peso no superaría el 5% del total de las salidas al extranjero, aunque cabe recordar que el subregistro del fenómeno en ese colectivo puede ser superior que en el resto. Por el contrario, el crecimiento de las salidas protagonizadas por españoles se multiplicó por 2,6 entre 2008 y 2013, mientras que las de extranjeros lo hicieron por 1,6.

Tabla 1.- MIGRACIÓN EXTERIOR SEGÚN LUGAR DE NACIMIENTO Y NACIONALIDAD
DESDE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 2008-2013.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EM	41.692	56.679	56.021	52.041	64.204	71.087
<i>Españoles</i>	<i>2.910</i>	<i>3.189</i>	<i>3.657</i>	<i>5.070</i>	<i>5.926</i>	<i>7.710</i>
España	2.156	2.280	2.593	3.557	3.823	
Extranjero	754	909	1.064	1.513	2.103	
<i>Extranjeros</i>	<i>38.782</i>	<i>53.490</i>	<i>52.364</i>	<i>46.971</i>	<i>58.278</i>	<i>63.377</i>
España	1.178	1.588	1.880	2.039	2.733	
Extranjero	37.604	51.902	50.484	44.932	55.545	

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2013 (INE).

Un aspecto a dilucidar es si los residentes en el País Valenciano tienen una propensión a emigrar al extranjero superior a la del conjunto de España a causa de la crisis (Tabla 2). La tasa de emigración al extranjero del periodo 2008-2012 de la población valenciana es un 30 por ciento superior a la española, pero esa diferencia está perturbada por el diferente peso que tiene el colectivo de los extranjeros en ambos ámbitos¹⁶. Al diferenciar esa tasa según la nacionalidad se constata una ligera menor propensión a emigrar de los nacionales españoles residentes en la Comunidad Valenciana, y valores similares a los de España para los extranjeros.

Tabla 2.- TASA DE EMIGRACIÓN SEGÚN LUGAR DE NACIMIENTO Y NACIONALIDAD
(POR 10.000 RESIDENTES), ESPAÑA Y COMUNIDAD VALENCIANA, 2008-2012.

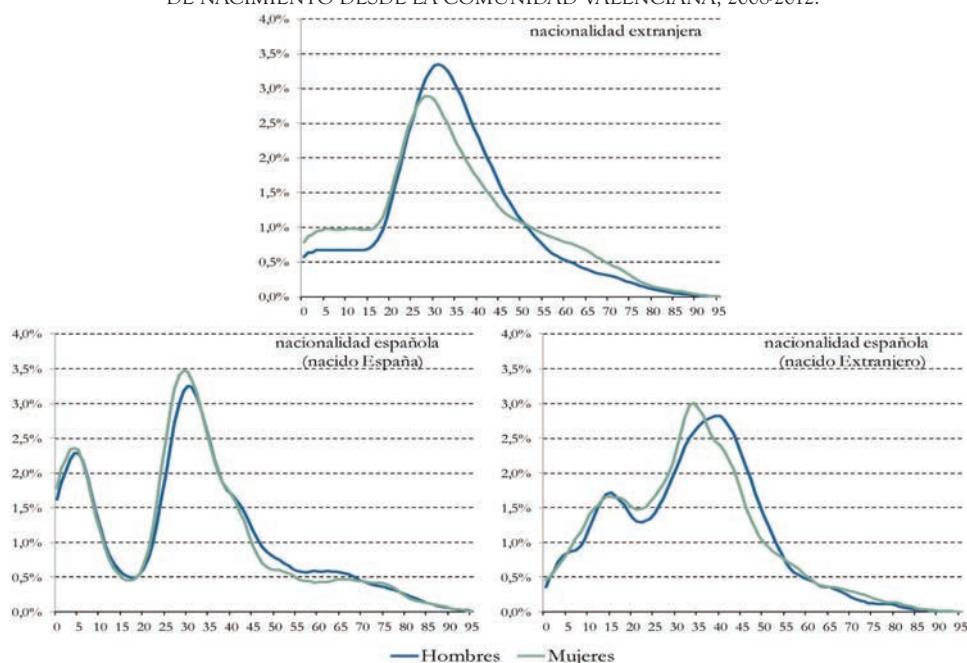
		2008-09		2011-12		2008-12	
		España	Comunidad Valenciana	España	Comunidad Valenciana	España	Comunidad Valenciana
Tasa emigración total	Total	72,4	98,9	91,5	116,2	82,9	108,5
	Españoles	8,5	7,3	13,6	12,9	10,8	9,9
	Extranjeros	560,1	577,8	713,2	701,8	644,3	645,7
Tasa emigración 20 a 39 años	Total	131,3	169,0	171,5	198,9	152,4	184,8
	Españoles	13,2	11,0	22,9	21,9	17,4	15,8
	Extranjeros	630,6	707,9	843,9	874,3	740,2	793,5
Tasa emigración 40 a 64 años	Total	53,5	92,0	69,9	112,3	62,6	103,3
	Españoles	5,7	5,5	9,9	11,0	7,7	8,1
	Extranjeros	538,2	623,5	653,9	751,1	606,3	696,7
Tasa emigración de 65 y más años	Total	15,3	28,7	18,5	41,2	17,4	36,3
	Españoles	3,2	3,1	4,3	4,3	3,8	3,7
	Extranjeros	388,8	268,0	409,8	359,2	412,8	328,1

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2012y Cifras de Población 2008-2012 (INE).

¹⁶Según las Cifras de Población del INE los extranjeros representaban durante ese periodo el 11,3% de la población española y el 15,5% de la valenciana.

El análisis de los patrones demográficos de la emigración permite discernir entre sus diferentes tipos en función de la nacionalidad y el lugar de nacimiento (Gráfico 3). En los perfiles emigratorios de los extranjeros y de los españoles nacidos en España la juventud es la nota predominante, ya que las salidas entre los 25 y 39 años concentran el 42% del total. Ambos patrones se diferencian por la presencia entre los españoles nacidos en España de un segundo pico de emigración en los menores que se corresponde con una emigración de arrastre, de descendientes de inmigrantes extranjeros ya nacidos en suelo español y con nacionalidad española, que es muy relevante en el caso de algunos países latinoamericanos (Álvarez, 2006). Por su parte, el perfil de los españoles nacidos en el extranjero muestra un patrón más envejecido, con un desplazamiento de la edad modal a los 43 años en los hombres y a los 35 en las mujeres, y con una migración de arrastre localizada en los adolescentes. Este movimiento podrían estar protagonizándolo descendientes de migrantes españoles nacidos en el extranjero o simplemente extranjeros nacionalizados, los cuales con la crisis habrían optado por volver a sus países de origen después de haber residido unos años en España.

Gráfico 3.- PATRÓN RELATIVO DE LA EMIGRACIÓN EXTERIOR SEGÚN NACIONALIDAD Y PAÍS DE NACIMIENTO DESDE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 2008-2012.

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2012 (INE).

Otra característica de la emigración es su masculinización, especialmente en el colectivo de extranjeros con casi un 60% de las salidas protagonizadas por hombres, alcanzándose los máximos en el grupo de 30 a 49 años (Tabla 3). Es el efecto del fuerte impacto que tuvo la crisis económica en sectores de actividad mayoritariamente masculinos y que en la Comunidad Valenciana ha tenido una especial incidencia.¹⁷

¹⁷Sólo en el sector de la construcción se destruyeron 180 mil empleos entre 2007 y 2012 (Cámara de Contratistas de la Comunidad Valenciana, 2013).

Por su parte, las salidas protagonizadas por españoles presentan una mayor igualdad entre sexos, pero con peculiaridades en función del lugar de nacimiento y el grupo de edad. En las edades adultas-jóvenes, entre los 15 y 29 años, se constata una ligera feminización que podría interpretarse como una emigración cualificada al darse en esas edades mayores niveles de instrucción entre las mujeres. La mayor masculinización de la emigración de españoles nacidos en España entre los 50 y 64 años respondería a un doble movimiento protagonizado por antiguos emigrantes que vinieron antes de la crisis y que retornan tras esta, junto con casos de emigración de arrastre, es decir, de españoles casados con extranjeras que deciden migrar para probar suerte en el país de origen del cónyuge. Finalmente, entre los españoles nacidos en el extranjero destaca la feminización en edades avanzadas, de difícil interpretación, pero que puede estar relacionada con un movimiento de retorno protagonizado por mujeres casadas con un español, que adquieren la nacionalidad española y que al enviudar optan por volver a sus lugares de origen.

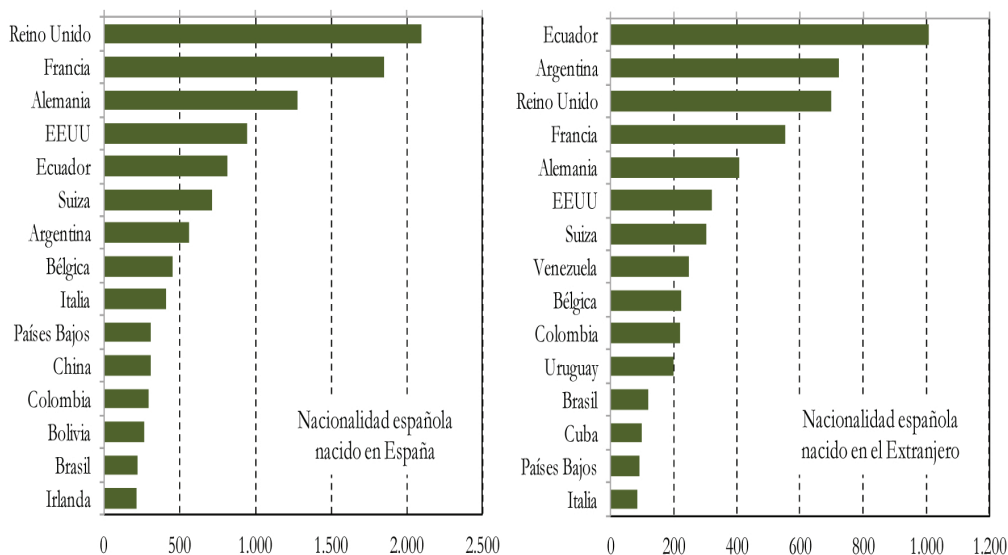
Tabla 3.- PESO DE LOS HOMBRES EN LA EMIGRACIÓN POR GRANDES GRUPOS DE EDAD SEGÚN NACIONALIDAD Y PAÍS DE NACIMIENTO DESDE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 2008-12.

	Nacionalidad española		Nacionalidad extranjera	Total
	Nac España	Nac Extranjero		
0-14	51,6%	50,1%	50,5%	50,6%
15-29	48,4%	50,4%	58,4%	57,8%
30-49	52,9%	53,9%	65,6%	64,7%
50-64	57,4%	53,0%	53,2%	53,3%
65-79	52,6%	46,9%	48,2%	48,5%
80+	53,8%	34,6%	46,9%	47,4%
Total	52,0%	52,0%	59,4%	58,8%

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2012 (INE).

Llegados a este punto nos centraremos únicamente en las salidas producidas desde la Comunidad Valenciana y protagonizadas por españoles nacidos en España por una parte, y españoles nacidos en el extranjero por otra. Las salidas de los españoles nacidos en España tienen como destino principal Europa (Reino Unido, Francia, Alemania) o Estados Unidos, y algunos países de Latinoamérica como Ecuador y Argentina (Gráfico 4). La mayoría de esos flujos deben estar protagonizados por valencianos sin ningún vínculo con los países a los que emigran, tratándose de una nueva migración ligada a la búsqueda de trabajo y en menor medida a la formación, o de una emigración de arrastre o de retorno. Pero también encontramos en este ranking a algunos países con unas economías emergentes, caso de China, o al menos hasta hace poco, de Brasil. En este último caso es difícil distinguir si las salidas a estos países tienen que ver más con las nuevas oportunidades que ofrecerían debido a su economía o si por el contrario estaríamos hablando de una mayoría de movimientos de retorno. Por su parte, en la emigración de españoles nacidos en el extranjero ocupan las primeras posiciones Ecuador y Argentina, seguidas de Reino Unido, Francia y Alemania. Las salidas protagonizadas por ese colectivo vendrían a sumar una mezcla de población con nacionalidad española que retorna a sus países de origen junto con otra que opta por reemigrar a un tercer país, lo que explica que la mitad de los 15 primeros destinos sean países occidentales.

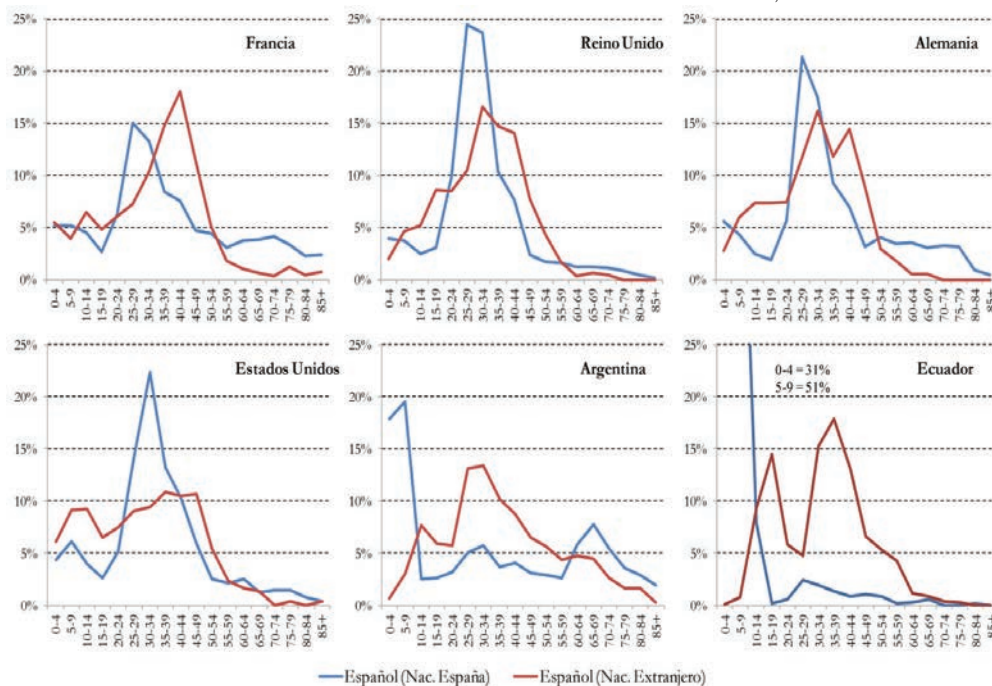
Gráfico 4.- PRINCIPALES DESTINOS DE LAS SALIDAS PROTAGONIZADAS POR NACIONALES ESPAÑOLES SEGÚN PAÍS DE NACIMIENTO DESDE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 2008-2012.

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2012 (INE).

Para concluir este apartado se describen los patrones migratorios de los 6 principales países de destino de la emigración de valencianos tanto para los nacidos en España como en el extranjero (Gráfico 5). Las salidas de españoles nacidos en España a los países europeos y EEUU se concentran básicamente en torno a los 25 años, una vez acabados los estudios universitarios, por lo que podrían interpretarse como emigración cualificada; mientras que las de nacidos en el extranjero presentan un patrón ligeramente más desplazado, que en el caso de Francia se concentra alrededor de los 40 años. Asimismo, en los EEUU se constata una menor concentración de las salidas al abarcar un mayor rango hasta los 50 años. Por su parte, las salidas de nacidos en España hacia Argentina y Ecuador se caracterizan por el importante peso de los menores, característico de movimientos de retorno o arrastre con una menor participación de adultos, probablemente cónyuges. Los movimientos de españoles nacidos en el extranjero hacia esos países estarían protagonizados por antiguos inmigrantes nacionalizados, que volverían a su país en busca de mejores oportunidades tras haber perdido su trabajo por la crisis económica. Además, los patrones de emigración hacia Argentina presentan otras dos peculiaridades. Un ligero repunte de las salidas de los nacidos en suelo español tras los 65 años y aumento de las salidas para los nacidos en el extranjero en una edad tan temprana como los 25 años.

Gráfico 5.- SALIDAS DE NACIONALES ESPAÑOLES DESDE LA COMUNIDAD VALENCIANA SEGÚN PAÍS DE NACIMIENTO Y GRUPO DE EDAD POR PAÍS DE DESTINO, 2008-2012.

Fuente: Elaboración propia, Estadística de Migraciones 2008-2012 (INE).

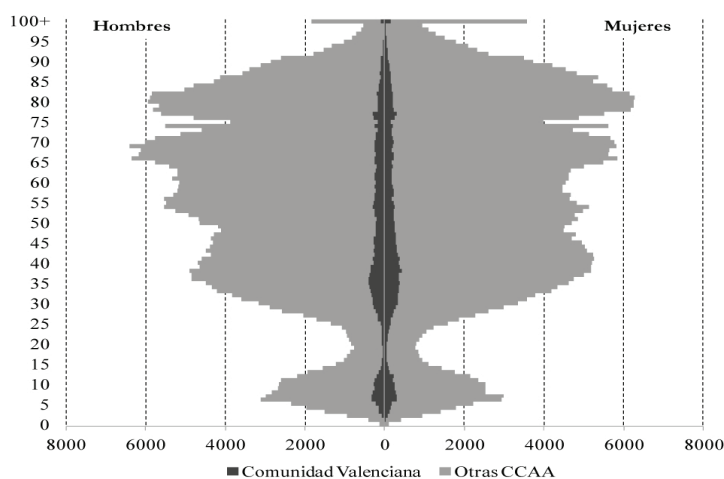
LA POBLACIÓN VALENCIANA EN EL EXTRANJERO

A día de hoy, la población española nacida en España y residente en el extranjero asciende a unas 733 mil personas, de las cuales 39.658 nacieron en la Comunidad Valenciana (Tabla 4). En porcentajes representan poco más del 5%, muy por debajo de otros colectivos tradicionalmente emigratorios como los andaluces, que representan un 14%, o los gallegos, con un 21%. Ahora bien, si no destaca por su volumen respecto al conjunto de la población española (Gráfico 6), sí que lo hace por un motivo: la reciente y continua aportación de nuevos stocks de población, lo que ha motivado que la población nacida en el País Valenciano gane en importancia en determinados sectores de edad dentro del conjunto de la población nacida en España. Esto ha ocurrido sobre todo en las primeras edades y en las edades adultas jóvenes. Así, la población valenciana pasó de representar un 7,2% en 2009 a un 9,4% en el 2015 sobre el total de la población española comprendida entre los 0 y 15 años (Tabla 4). Pero también entre los 25 y 39 años, pasando de representar un 6,5% en 2009 a un 8,5% en 2015. En cambio, a partir de los 65 años no se ha observado ninguna evolución entre el 2009 y el 2015.

Tabla 4.- ESPAÑOLES, NACIDOS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA Y EN OTRAS CCAA,
RESIDENTES EN EL EXTRANJERO, 2009-2015.

		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Comunidad Valenciana	0-15	1.313	1.718	2.031	2.497	3.157	4.439	5.627
	16-64	17.610	17.511	17.720	18.405	19.317	21.209	22.933
	65+	9.743	9.856	10.103	10.332	10.602	10.920	11.098
Total		28.666	29.085	29.854	31.234	33.076	36.568	39.658
España	0-15	18.182	22.466	25.797	30.349	37.638	48.390	60.169
	16-64	351.367	344.130	340.122	340.942	344.885	354.815	367.371
	65+	264.201	268.220	275.203	283.104	291.139	299.529	305.847
	Total	633.750	634.816	641.122	654.395	673.662	702.734	733.387
% Comunidad Valenciana	0-15	7,2%	7,6%	7,9%	8,2%	8,4%	9,2%	9,4%
	16-64	5,0%	5,1%	5,2%	5,4%	5,6%	6,0%	6,2%
	65+	3,7%	3,7%	3,7%	3,6%	3,6%	3,6%	3,6%
	Total	4,5%	4,6%	4,7%	4,8%	4,9%	5,2%	5,4%

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2009-2015 (INE).

Grafico 6.- PIRÁMIDE DE POBLACIÓN DE LOS ESPAÑOLES RESIDENTES EN EL EXTRANJERO,
NACIDOS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA Y EN OTRAS CCAA, 2015.

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).

Habría que discernir, pero, si la población española menor de 15 años nacida en la Comunidad Valenciana es hija de antigua población migrante nacida en el extranjero, o bien si son hijos de españoles. La única manera de poder aproximarnos es clasificando a la población joven según continente de residencia. De esta manera, se ha observado cómo hasta un 54% de este sector vive en algún país de América, lo que se podría interpretar como que una gran parte de esta población son hijos de antiguos emigrantes (Tabla 5).

Tabla 5.- ESPAÑOLES NACIDOS EN ESPAÑA E INSCRITOS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA RESIDENTES EN EL EXTRANJERO, PESO ESPECÍFICO POR CADA GRUPO DE EDAD SEGÚN CONTINENTES DE RESIDENCIA

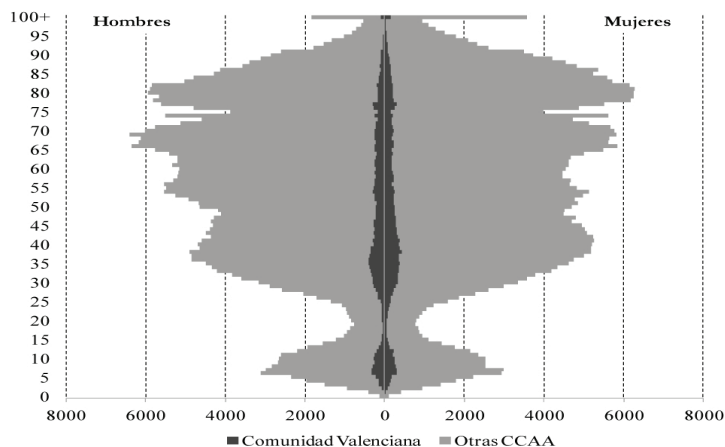
	0 - 15	16 - 64	65+
Europa	39,5%	75,7%	56,9%
África	3,0%	1,5%	0,3%
América	54,2%	17,5%	41,5%
Asia	3,0%	3,8%	0,3%
Oceanía	0,3%	1,4%	1,0%

Fuente: *Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).*

Si hablamos del conjunto de la población inscrita –y no solo nacida– en el País Valenciano los números se elevan de las 39.658 personas a las 110.052. Este contingente de población sería el resultado de la acumulación de la población emigrante valenciana del siglo XX y XXI, que ha incorporado tanto a emigrantes de nacionalidad española como a sus descendientes. De esas 110 mil personas un 41,3% han nacido en el Estado Español, un 50% en el propio país de residencia y un 8,7% en un tercer país.

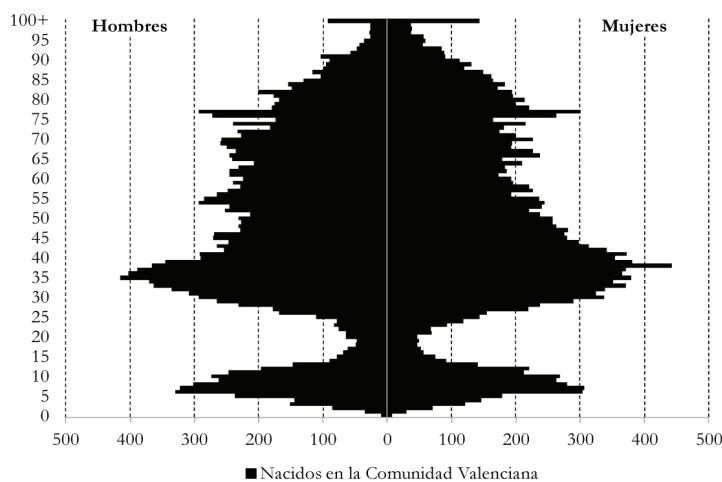
La pirámide de la población inscrita en el País Valenciano (Gráfico 7) destaca, a diferencia de la de toda la población nacida en España (Gráfico 6), por estar adquiriendo un perfil bimodal debido al continuo aporte de nuevos stocks –sobre todo en dos franjas de edad– como indicábamos anteriormente. Este hecho, pero, se podría atribuir a la nacionalización de antiguos inmigrantes o descendientes de valencianos. Sin embargo, si se analiza únicamente la población nacida en la Comunidad Valenciana (Gráfico 8) se entrevén en ella más claramente dos grupos de edad que sobresalen en torno a los 5 y a los 35 años. El primero estaría constituido en gran parte por hijos de emigrantes que han adquirido la nacionalidad al nacer en España, y el segundo, que es el que más llama la atención, por nuevos stocks de población que estarían rejuveneciendo la estructura de la población valenciana en el exterior. Calculando los porcentajes que representan determinados grupos de edad en el PERE del 2015 de la población nacida en la Comunidad Valenciana, por una parte, y la población nacida en el conjunto de España, por otra, se tiene un mejor esbozo de que representa la población joven y la envejecida en cada colectivo. De esta manera, el conjunto de población nacida en el País Valenciano entre 0 y 15 años aglutina a un 14% del total de los nacidos en dicho territorio mientras que para el conjunto de población española nacida en España en esa misma franja de edad la cifra baja hasta el 8%. Asimismo, la población que se concentra entre los 30 y 39 años representa un 18% del total de la nacida en la Comunidad Valenciana mientras que para el conjunto de población nacida en todo el estado supone un 12%. En el otro extremo, las personas mayores de 65 años nacidas en la Comunidad Valenciana suponen un 28% mientras que la del conjunto de nacidos en España ese porcentaje alcanza el 42%. Es decir, a diferencia de regiones tradicionalmente más emigratorias, los nacidos en la Comunidad Valenciana y mayores de 65 años no tendrían tanta importancia relativa, a favor de un mayor peso de las edades infantiles y adultas jóvenes.

Grafico 7.- PIRÁMIDE DE POBLACIÓN DE LOS ESPAÑOLES RESIDENTES EN EL EXTRANJERO CON INSCRIPCIÓN EN LA COMUNIDAD VALENCIANA SEGÚN LUGAR DE NACIMIENTO, 2015.

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).

Grafico 8.- PIRÁMIDE DE POBLACIÓN DE LOS ESPAÑOLES NACIDOS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA RESIDENTES EN EL EXTRANJERO, 2015.

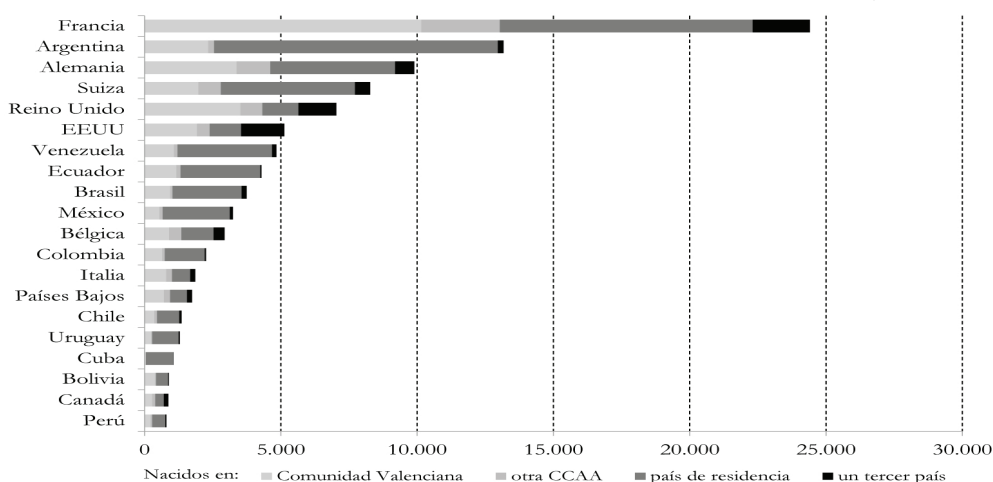

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).

Llegados a este punto, resulta interesante analizar la estructura del conjunto de la población española inscrita en la Comunidad Valenciana según los principales países de residencia y así captar la importancia de los propios inmigrantes nacidos en suelo español y de la población descendiente (Figura 1). En algunos países los nacidos en el propio país de residencia o en el extranjero llegan a representar tres cuartas partes o más de la población inscrita: Cuba con un 95% ocupa una posición destacada, seguida por Argentina (81%), México (79%), Uruguay (79%), Venezuela (75%) y Brasil (72%). Todos beneficiados por la aprobación de la Ley de la Memoria Histórica,

en 2007, que produjo un fuerte incremento de nacionalizaciones de descendientes españoles en países latinoamericanos que se habían caracterizado por ser el destino preferente de la emigración española de principios del siglo XX (Vázquez y Estrada, 1992) o que acogieron a exiliados tras la Guerra Civil (Izquierdo, 2011).

Figura 1.- RANKING DE LOS 20 PRINCIPALES PAÍSES QUE CONCENTRAN A LA POBLACIÓN ESPAÑOLA INSCRITA EN LA COMUNIDAD VALENCIANA SEGÚN LUGAR DE NACIMIENTO, 2015.

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).

Asimismo, es importante señalar como Francia es el país donde se concentra la colonia más importante de españoles inscritos en la Comunidad Valenciana, muy por delante del segundo país, Argentina. En ambos casos, pero, el papel de los descendientes en la estructura por edad es diferente y les ha configurado un perfil claramente determinado por los diferentes años de llegada de la población, como veremos a continuación mediante su representación en gráficos piramidales.

Del análisis de las pirámides de población inscrita en la Comunidad Valenciana por país de residencia (Gráfico 9) se han detectado 3 perfiles determinados por el momento de llegada de los migrantes y ligados a momentos históricos: antes e inmediatamente después de la Guerra Civil española, a partir de los años 60 y desde finales de la primera década del siglo XXI a raíz de la crisis económica en España.

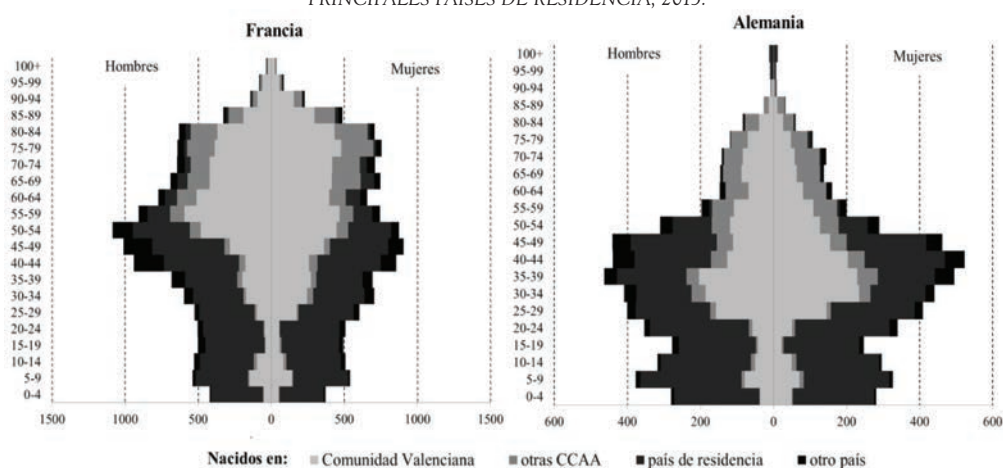
El primer modelo que denominamos “occidental”, constituido por la mayoría de los países de la Europa Occidental más EEUU, se caracteriza por un perfil en el que están representadas las primeras oleadas de población española que emigraron en los años 60 y 70 (y en el caso de Francia con anterioridad) a las que se ha sumado un importante contingente de población descendiente que se ubica entre los 30 y 40 años. De manera que si a partir de los 55 años los nacidos en España acaparan el mayor contingente de población en estas edades, por debajo de esa edad aumentan los nacidos en el país de residencia o en otro país (descendientes de esos primeros inmigrantes), a los que se sumarían los nuevos migrantes nacidos en España y que se han ido estableciendo en estos países tras la crisis económica. Además, respecto a este modelo, se tendrían que señalar dos puntos. El primero, el papel que juegan tanto el Reino Unido como EEUU como destino secundario de unos migrantes que nacieron en otro país pero que se muda-

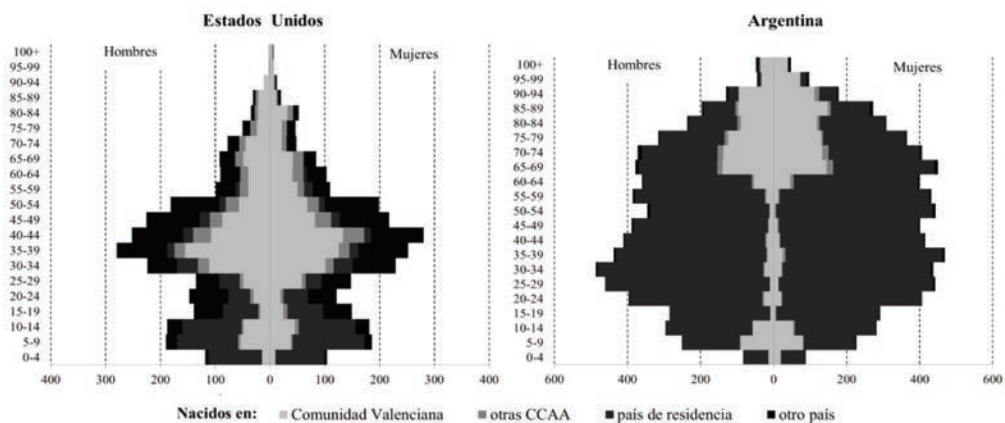
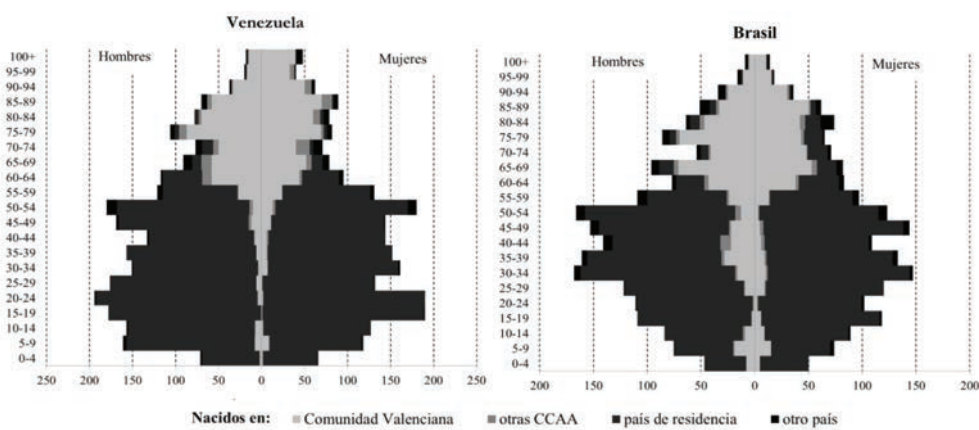
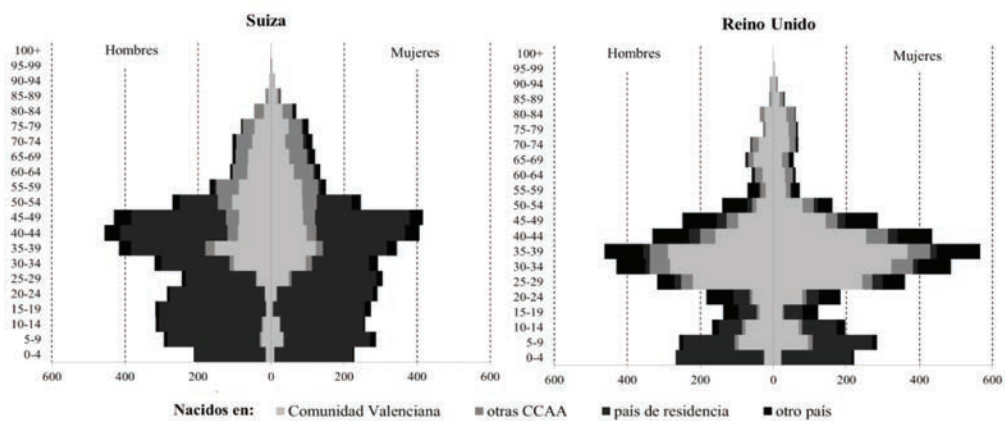
ron más adelante a esos dos estados y que se observa en el alto porcentaje de nacidos en un tercer país, sobre todo en el caso de EEUU, con un 31% del total. El segundo, la labor que ejercieron como foco de atracción estos países antes de los años 60, sobre todo Francia, con un porcentaje de mayores de 75 años que representa el 17% del total de la población. Además, dentro de este modelo se observan dos casos muy peculiares: Italia con una pirámide muy feminizada y Bélgica con una muy masculinizada.

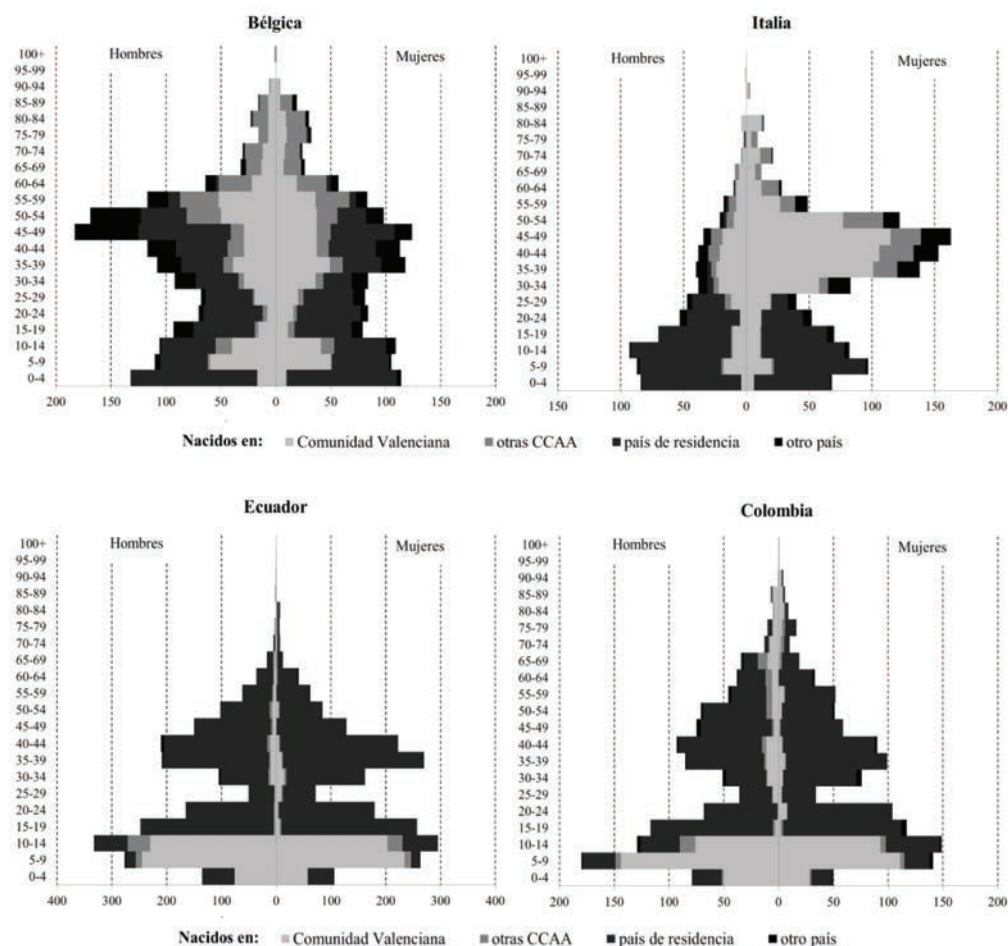
El segundo modelo, que identificamos como “Latinoamericano A”, está formado por países como Argentina, Venezuela o Brasil. En este modelo se aprecia el contingente de población fruto de las migraciones contemporáneas más antiguas con un alto porcentaje de mayores de 70 años nacidos en España. A diferencia, sin embargo, de lo que sucede en Europa o en EEUU no se ha producido un relevo generacional de nacidos en España que se sitúen en torno a los 35 años debido a que estas tierras ya no ejercen tanto de foco de atracción económica, lo que provoca que por debajo de los 70 años la mayoría de población española en esos países sean descendientes de españoles pero no nacidos en España. En Argentina, por ejemplo, casi el 90% de la población inscrita en la Comunidad Valenciana menor de 70 años no es oriunda de España, y en Brasil ese porcentaje es del 83%.

Por último, se ha detectado un tercer modelo etiquetado como “Latinoamericano B” y cuyos representantes son Ecuador y Colombia. La estructura de la pirámide de estos dos países es claramente bimodal, fruto de agrupar a población nacida en el extranjero pero inscrita en la Comunidad Valenciana, junto con sus descendientes, los cuales habrían nacido en España. Así, si en el resto de países mencionados anteriormente la mayoría de la población adulta inscrita ha nacido en España y la joven en el extranjero, en este modelo sucede lo contrario, la adulta es la que nació fuera de España. Esto se debe a los efectos de la crisis, ya que el colectivo latinoamericano -junto con el procedente de África y Rumania- ha sido uno de los más perjudicados tras el 2007 (Valero-Matas et. al, 2014), lo que provocó que muchos inmigrantes optasen por retornar a su país de origen tras haber obtenido la nacionalidad española, junto con sus hijos ya nacidos en España. Además, esto se corrobora al observar como el conjunto de población adulta se concentra entre los 30 y 60 años, todavía en edad activa, a diferencia de lo que ocurre en los otros países, donde se constata un importante contingente de población mayor de 65 años, no visible en estos países.

Gráfico 9.- PIRÁMIDES DE POBLACIÓN DE LOS ESPAÑOLES RESIDENTES EN EL EXTRANJERO CON INSCRIPCIÓN EN LA COMUNIDAD VALENCIANA SEGÚN LUGAR DE NACIMIENTO. PRINCIPALES PAÍSES DE RESIDENCIA, 2015.

Fuente: Elaboración propia, Padrón de Españoles Residentes en el Extranjero 2015 (INE).

NUEVOS RUMBOS Y NUEVOS FLUJOS DE LA EMIGRACIÓN INTERNACIONAL VALENCIANA

Desde el inicio de la crisis se ha constatado un incremento de los flujos desde todo el territorio español hacia el extranjero. En la Comunidad Valenciana las salidas al extranjero también han aumentado de forma significativa, pero la propensión a emigrar de los valencianos -tanto de los nacidos en la misma comunidad como en el extranjero- se sitúa en unos niveles similares a los del conjunto de la población residente en España. Es decir, si los valencianos nunca destacaron por ser un colectivo emigrante, tampoco lo continúan haciendo en los momentos más duros de la crisis. Sin embargo, la nueva realidad migratoria ha comportado un cambio notable en los destinos de la Comunidad Valenciana y la incorporación de algunos stocks de población valenciana en determinadas edades. Francia -junto con Argentina- sigue siendo el primer territorio extranjero que concentra a una mayor cantidad de valencianos, pero no el destino preferente en los últimos años. Los valencianos que migran al extranjero prefieren dirigir ahora sus salidas

al Reino Unido, tras el que se sitúa la antaño líder Francia, seguida de Alemania y EEUU, este último destino relativamente novedoso. Asimismo, los españoles nacionalizados, antiguos emigrantes o descendientes, han optado en muchos casos por volver a sus zonas de origen desde la Comunidad Valenciana, y como muchos otros valencianos, se han dirigido al norte europeo. Resulta interesante señalar que para estos “valencianos nacionalizados” los primeros países de destino europeos se sitúan en el mismo orden que para los nacidos en la Comunidad Valenciana. Sin embargo, el perfil de las salidas protagonizadas por españoles nacidos en el extranjero se sitúa ligeramente más envejecido, lo que juntamente al destino elegido o el grado de feminización en ciertas edades podría sugerir que en el caso de los nacidos en España se trataría de una emigración cualificada. Un análisis de la variable “grado de escolaridad” en el PERE de los próximos años arrojaría más luz sobre este aspecto.

Por su parte, la renovación de stocks de población (que pasó de representar 28 mil personas en el 2009 a más de 39 mil en el 2015) ha propiciado un rejuvenecimiento de la pirámide de población nacida en el País Valenciano y residente en el extranjero, que la diferencia del perfil que caracteriza a la del conjunto de españoles en el exterior. Dos factores explican esa diferencia: por un lado, la salida de inmigrantes a Latinoamérica que por efectos de la crisis han retornado a su país de origen, -o han emigrado a otro país occidental- arrastrando a sus hijos, estos nacidos en la Comunidad Valenciana; y, por otro lado, que es lo más novedoso, la salida de jóvenes entre los 25 y 39 años hacia Europa, movimiento que hasta el año 2008 respecto a los oriundos del País Valenciano era casi inexistente. Estos factores explicarían el perfil bimodal que está adoptando la pirámide de población, con un mayor peso relativo de la población joven en detrimento de la más mayor, y que nos indicaría que se encuentra en fase de “rejuvenecimiento”.

Viendo la estructura de los valencianos en el exterior hemos podido detectar tres perfiles en las pirámides de población de los valencianos residentes en el extranjero con peculiaridades según el país de residencia. En países como Argentina, Francia o México los sedimentos de una emigración histórica están presentes y destaca un gran contingente de españoles nacionalizados beneficiados por la Ley de Memoria Histórica. En otros países la emigración es un fenómeno más reciente que determina unas pirámides de población con mayor importancia relativa de la población adulta-joven. Además, se han detectado casos realmente dignos de reseñar como el extremadamente feminizado de Italia, el masculinizado de Bélgica o la gran importancia de la población descendiente de valencianos en Cuba. Un análisis más específico de estos tres casos podría ser interesante de realizar en el futuro.

Finalmente, a lo largo del estudio han ido surgiendo una serie de interrogantes a la hora de detectar ciertos movimientos. Por ejemplo ¿a qué se debe la presencia de un máximo en el perfil de los movimientos de españoles mayores de 40 años nacidos en el extranjero hacia Francia? ¿Cómo se interpreta el perfil más regular de las salidas hacia EEUU? ¿Y los movimientos protagonizados por españoles nacidos en España mayores de 65 años a Argentina? Por último ¿son todos los stocks de población menores de 15 años movimientos de arrastre protagonizado por antiguos emigrantes? ¿O el volumen de las salidas hace pensar que nos estemos encontrando frente a unos movimientos protagonizados también por familias españolas? Queda por ver, además, si los movimientos protagonizados por personas adultas jóvenes están protagonizados por personas cualificadas como parece indicar una cierta feminización o un pico en determinadas edades, o realmente se trata de movimientos protagonizados por jóvenes de todos los perfiles educativos. Responder a estas y otras cuestiones requiere de un enfoque más cualitativo, que se abordará en futuros estudios, a partir de entrevistas a inmigrantes valencianos en el exterior y gracias al papel de las nuevas tecnologías y las redes sociales, donde se puede obtener información de una gran cantidad de inmigrantes o de asociaciones valencianas que nos ayuden a obtener un esbozo más claro del nuevo perfil de emigrante valenciano.

BIBLIOGRAFÍA

- AGULLÓ, V. (2011): Los valencianos en Uruguay, Generalitat Valenciana, Conselleria de Solidaridad y Ciudadanía.
- ALONSO, M. C. (2010): Los valencianos en Buenos Aires. Historia, identidad y lengua. Paiporta, Editorial Denes S.L.
- ÁLVAREZ RODRÍGUEZ, A. (2006): Nacionalidad de los hijos de extranjeros nacidos en España. Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- AMORÓS I TORRÓ, M. (2013): La vorera d'enfront. Trajectòries migratòries a l'Algèria colonial, La Rella: anuari de L'Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, 26, p.13-42.
- BABIANO MORA, J. (2001): El vínculo del trabajo: los emigrantes españoles en la Francia de los treinta gloriosos, Migraciones y Exilios: Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricos contemporáneos, 2, p.9-37.
- BABIANO MORA, J. y FARRÉ, S. (2002): La emigración española a Europa durante los años sesenta. Francia y Suiza como países de acogida, Historia Social, 42, p.81-98.
- BONMATÍ ANTÓN, J. F. (1989): La emigración alicantina a Argelia: siglo XIX y primer tercio del siglo XX, Universidad de Alicante, 1989.
- CÁMARA DE CONTRATISTAS DE LA COMUNIDAD VALENCIANA (2013): Análisis del sector construcción en la Comunidad Valenciana a través de sus ratios. Valencia.
- DOMINGO, A. y PITARCH, K. (2015): La població valenciana a Catalunya al segle XXI. Anàlisi demogràfica i espacial, Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 79, p.9-37.
- DOMINGO, A. y VONO, D. (2013): Africanos en los países de Europa Meridional: Italia, España y Portugal. Notas de Población, 95, p.107-146.
- DOMINGO, A., SABATER, A. y ORTEGA, E. (2014): ¿Migración neohispánica? El impacto de la crisis económica en la emigración española, Empiria, 29, p.39-66.
- DOMINGO, A., y SABATER, A. (2013): Crisis económica y emigración: la perspectiva demográfica. En AJA, E., ARANGO, J. y OLIVER, J. (dir.): Inmigración y crisis: entre la continuidad y el cambio. Anuario de Inmigración en España (edición 2012), Barcelona, Cidob Edicions, p. 61-87.
- DURÁN ALCALÁ, F. y RUIZ BARRIENTOS, C. (coord.) (2010): La España perdida: los exiliados de la II República, Córdoba, Diputación de Córdoba, Patronato "Niceto Alcalá-Zamora y Torres" y Universidad de Córdoba, p.459.
- FERNÁNDEZ ASPERILLA, A.I. (1998): La emigración como exportación de mano de obra: El fenómeno migratorio a Europa durante el franquismo, Historia social, 30, p.63-81.
- FERRER RODRÍGUEZ, A. y URDIALES VIEDMA, M. E. (2005). La inmigración latinoamericana en España. Anales de geografía de la Universidad Complutense, 25, p.115-134.
- FUSI AIZPURUA, J.P. (2001): La década del desarrollo (1960-1970). En JOVER ZAMORA, J.M. (coord.), GÓMEZ-FERRER MORANT, G. (coord.) y FUSI AIZPURUA, J.P. (coord.): España: sociedad, política y civilización (siglos XIX-XX), Barcelona, Editorial Debate, 2001.
- GALLEGO LOSADA, R. (2012): La inmigración marroquí y su retorno en el contexto de la crisis económica. Revista de derecho migratorio y extranjería, 29, p.307-338.
- GONZÁLEZ REVERTÉ, F. (2008): El papel de los destinos turísticos en la transformación sociodemográfica del litoral mediterráneo español, Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, 47, p.79-107.
- HERMOSILLA PLÁ, J. (1995): Movimientos migratorios actuales en el País Valenciano, Cuadernos de geografía, 57, p.109-128.
- HERRERA CEBALLOS, M. J. (2014): Migración cualificada de profesionales de España al extranjero.

En ARANGO, J. (dir.), MOYA MALAPEIRA, D. (dir.) y OLIVER ALONSO, J. (dir.): Anuario de la Inmigración en España 2013 (edición 2014). Inmigración y Emigración: mitos y realidades, p.89-108.

IZQUIERDO ESCRIBANO, A. y PÉREZ MUÑOZ, F. (1989): L'Espagne, pays de immigration, Population, París, INED, p.257-289.

IZQUIERDO, A. (1996): La inmigración inesperada. La población extranjera en España. Madrid, Trotta.

IZQUIERDO, A. (coord.) (2011): La Migración de la Memoria Histórica. Barcelona, Ediciones Bellaterra.

JORDI, J.J. (1996): Espagnol en Oranie. Histoire d'une migration, 1830-1914, Niza, Éditions Jacques Gandini.

LILLO, N. (2006): La emigración española a Francia a lo largo del siglo XX. Una historia que queda por profundizar, Migraciones & Exilios: Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricos contemporáneos, 7, p.159-180.

MEMBRADO, J. C. (2014): La costa dels jubilats: la migració nord-europea de persones retirades a la Costa Blanca, Mètode: Revista de difusió de la investigació de la Universitat de València, 81, p.62-71.

MEMBRADO, J.C. (2014): La costa dels jubilats: la migració nord-europea de persones retirades a la Costa Blanca, Mètode: Revista de difusió de la investigació de la Universitat de València, 81, p. 62-71.

MENAGES, A.R. y MONJO, J.L. (2007): Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada, Picanya (València), Edicions del Bullent.

MIRANDA MONTERO, M. J. (2011): La inmigración en Valencia: llegada y partida, Cuadernos de geografía, 90, p.245-258.

MORA CASTRO, A. (2008): La situació sociodemogràfica de la immigració a les comarques del País Valencià, Cuadernos de geografía, 83, p.81-98.

MORELL, T. (2012): Valencians a Nova York. El cas de la Marina Alta (1912-1920), La Poble Llarga, Edicions 96.

OBÍOL MENERO, E. M. (1989): La emigración por vendimia en el País Valenciano, Estudios Geográficos, vol.50, 197.

ORTUÑO, V. (2013): Fent les Amèriques (Ondara 1912-1920), La Poble Llarga, Edicions 96.

PALAZÓN FERRANDO, S. (1995): Capital humano español y desarrollo económico latinoamericano. Evolución, causas y características del flujo migratorio, 1882-1990, Alicante, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.

PARELLA, S. y PETROFF, A. (2014): Migración de retorno en España: salidas de inmigrantes y programas de retorno en un contexto de crisis. En ARANGO, J. (dir.), MOYA MALAPEIRA, D. (dir.) y OLIVER ALONSO, J. (dir.): Anuario de la Inmigración en España 2013 (edición 2014). Inmigración y Emigración: mitos y realidades, p.61-88.

PINOTTI BALDRICH, J. L. y CRUZ OROZCO, J. I. (1992): Valencianos en Iberoamérica: identidad e integración. En VIVES, P. (coord.); VEGA, P. (coord.) y OYAMBURU, J. (coord.): Historia general de la emigración española a Iberoamérica, Madrid, Ministerio de Trabajo e Inmigración, p.443-468.

PIQUERAS, A. y LUNGU, T. (2007): Capital, migraciones e identidades: inmigración y sociedad en el País Valenciano: el caso de Castellón. Castelló de la Plana, Universitat Jaume I.

RECAÑO, J. y JAUREGUÍ DÍAZ, J.A. (2014): Emigración exterior y retorno de latinoamericanos desde España: una visión desde las dos orillas (2002-2012), Notas de población, 99, p.177-240.

RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ, V. (coord.), CASADO DÍAZ (coord.), M.A. y HUBER, A. (coord.) (2005): La migración de europeos retirados en España, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

RUBIO, J. (1974): La emigración española a Francia, Barcelona, Ariel Editorial S.A.

SALLÉ ALONSO, M. A. (coord.) y VAN DEN EYNDE, A. (ed.) (2009): La emigración española en América: historias y lecciones para el futuro, Madrid, Fundación Directa.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N. (1988): Españoles hacia América: la emigración en masa, 1880-1930, Madrid, Alianza Editorial.

SEMPERE SOUVANNAVONG, J.D. (1998): Los inmigrados españoles en Francia, Investigaciones geográficas, 20, p. 19-36.

SEVA LLINARES, A. (1968): Alacant, trenta mil pieds-noirs, Eliseu Climent.

TABANERA GARCÍA, N. (2003): Emigración y exilio, la experiencia migratoria. Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història, 53, p.133-148.

TABANERA GARCÍA, N. (2005): De la Huerta a la Plata: algunas consideraciones sobre la emigración valenciana a la Argentina en el siglo XX, Estudios Migratorios Latinoamericanos, vol.19, 58, p.595-610.

VALDES PEÑA, A. (2011): Alicantinos en Argelia. Un viaje de ida y vuelta, Revista de Estudios internacionales Mediterráneos, 10, p.82-101.

VALERO-MATAS, J. A.; ROMAY COCA, J. y VALERO OTEO, I. (2014): Análisis de la inmigración en España y la crisis económica, Papeles de Población, Vol. 20, 80, p.9-45.

VÁZQUEZ GONZÁLEZ, A. P. y ESTRADA, B. (1992): Causas de la emigración y tipología de los emigrantes. En VIVES, P. (coord.); VEGA, P. (coord.) y OYAMBURU, J. (coord.): Historia general de la emigración española a Iberoamérica, Madrid, Ministerio de Trabajo e Inmigración, p.201-240.

VIDAL, T. y RECAÑO, J. (1996): La mobilitat interior als Països Catalans. En CARRERAS, C. (dir.): Geografia General dels Països Catalans, Vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p.50-66.

VILAR RAMÍREZ, J.B. (2004): Los españoles en el norte de África: un ciclo migratorio olvidado (1830-1962). En VACA LORENZO, A. (coord.): Minorías y migraciones en la historia. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, pp.205-233.

VILAR, J.B. Y VILAR, M.J. (1999): La emigración española a Europa en el siglo XX, Madrid, Arco Libros S.A., p.96.

VIRUELA MARTÍNEZ, R. y DOMINGO PÉREZ, C. (2006): Extranjeros en el País Valencià (una aproximación imperfecta a la inmigración). En BERNAT I MARTÍ, J. S. (coord.) y GIMENO I BROCH, C. (coord.): Migración e interculturalidad. De lo global a lo local, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, p.145-168.

La migració valenciana als segles XX i XXI. Emergència d'una recerca

2.3 La Ciència Ciutadana

PITARCH, Kenneth, DOMINGO, Andreu i BLANES, Amand (2017).
“Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de ciencia ciudadana”, *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 75, pp.35-73.
<<http://www.apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/pitarch1.pdf>>

“Durant molt de temps estava empadronat a Alacant, per mandra (...) però jo fins aquell any, t’estic parlant de l’any 85, 84, 85, el meu DNI i les multes de tràfic anaven al domicili patern d’Alacant” (David)

“Sempre he sigut molt informal amb el tema diriem legal: ja m’empadronaré, el *papeleo*, ja m’empadronaré, la setmana que ve... I anava passant *hasta* que un dia ja vaig dir: *bueno* ja està. Perquè volia votar i em vaig empadronar, però ja està, ja fa temps. Però vaig tardar 6 o 7 anys” (Manuel)

“No t’has pensat empadronar ací?”

“No (...), perquè precisament, de moment, durant els anys d’estudi, no tenia pensat en quedar-me ací. També és un poc absurd empadronar-se” (Cecília)

***MIGRACIONES DE VALENCIANOS Y SUS DESCENDIENTES EN
CATALUÑA. UN EJEMPLO DE CIENCIA CIUDADANA ****

***MIGRATIONS OF VALENCIANS AND THEIR DESCENDANTS IN
CATALONIA. AN EXAMPLE OF CITIZEN SCIENCE***

Kenneth Pitarch Calero, Andreu Domingo Valls, Amand Blanes Llorens

Centre d'Estudis Demogràfics / CERCA

Universitat Autònoma de Barcelona, España

Recibido: 9/01/2017 - **Aceptado:** 18/04/2017

Formato de citaci n. Pitarch Calero, K.; Domingo Valls, A.; Blanes Llorens, A. (2017). "Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de ciencia ciudadana". *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 75, 35-73, <http://apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/pitarch1.pdf>

Resumen

El objetivo de este trabajo es realizar una valoración crítica del uso de la ciencia ciudadana para llevar a cabo un estudio sociodemográfico sobre la migración valenciana y su descendencia en Cataluña. Para ello se explicará cómo se pensó y elaboró el proyecto de *Veus Valencianes*, su puesta en marcha y el alcance que tuvo. Únicamente se analizarán los principales resultados obtenidos, ya que el objetivo principal es valorar el éxito final del método, así como los pros y contras de utilizar la ciencia ciudadana en este tipo de estudios de ciencias sociales, todavía muy minoritarios en el uso de esta metodología.

* Este artículo forma parte de la tesis doctoral "Anàlisi sociodemogràfica de la migració valenciana a Catalunya i altres destinacions" realizada por Kenneth Pitarch (kpitarch@ced.uab.es) y dirigida por los doctores Andreu Domingo (adomingo@ced.uab.es) y Amand Blanes (ablanes@ced.uab.es). Una versión preliminar fue presentada en el XI Congreso de la Asociación de Demografía Histórica en junio de 2016. Los autores quieren agradecer a todos y cada uno de los participantes de *Veus Valencianes* su predisposición a la hora de rellenar los cuestionarios. Sin su implicación no hubiese sido posible llevar a cabo esta y las futuras investigaciones que se deriven del proyecto *Veus Valencianes*.

Palabras clave

Ciencia ciudadana, ciencias sociales, demografía, migración valenciana, antepasados.

Abstract

The aim of this work is to make a critical assessment of the use of Citizen Science to carry out a sociodemographic study on Valencian migration and its descendants in Catalonia. For this purpose, it will be explained how Veus Valencianes project was conceived and designed, and how was its implementation and scope. Only the main results will be analyzed, since the purpose of this work is to evaluate the final success of the method, as well as the pros and cons of using Citizen Science for this type of Social Sciences studies, still very minority in the use of this methodology.

Keywords

Citizen Science, Social Sciences, Demography, Valencian Migrants, Ancestors.

**\$%& (RODU &+', ^ ';) D, LA &' IA & DADA' A APLICAD)
AL, -(UD& D, LA- . & ' A & ' ,-**

La migración valenciana dirigida a Cataluña desde finales del siglo XIX hasta nuestros días ha sido un fenómeno demográfico y social de gran relevancia, tanto para la Comunidad Valenciana como para Cataluña. Sin embargo, su coincidencia con la migración andaluza durante la segunda oleada correspondiente a las décadas centrales del siglo XX, y con la migración internacional durante los primeros del nuevo milenio, han eclipsado su visibilidad y, en parte, el interés por las mismas. Eso pese a las valiosas aportaciones que han tratado la migración valenciana desde una perspectiva internacional como los trabajos de Tur (2014), Agulló (2011), Oso (2008) o Tabanera (2005) y los que lo han hecho en el conjunto de las migraciones internas en España y su ulterior distribución por orígenes en los principales lugares de recepción, como los de Rodríguez, Ayuda y Pinilla (2015), Oyón, Griful y Maldonado (2001), Vidal y Recaño (1996) y Arango (1976), por ejemplo. Junto con esa coincidencia, cuanto más retrocedemos en el tiempo, más difícil resulta obtener series estadísticas sobre los flujos

producidos o sobre las características sociodemográficas y las condiciones del asentamiento de dichos migrantes, y aún más sobre los descendientes de los mismos. En este sentido, aparte de las fuentes censales, podríamos destacar la excepcionalidad que representó la Encuesta Sociodemográfica de 1991, de la que se explotaron datos referentes a las estrategias familiares de los inmigrados a Cataluña, entre ellos los de origen valenciano (Domingo, Treviño y Bueno, 2011). El trabajo cualitativo, forzosamente retrospectivo, es decir basado en la memoria de los migrantes supervivientes en la actualidad y de sus descendientes, aporta una vía de análisis nada despreciable, y no obstante tampoco suficiente.

Es en ese contexto en el que nos planteamos el estudio de los migrantes y de sus descendientes a partir de una novedosa metodología conocida como “Ciencia Ciudadana” (CC), basada en la colaboración de ciudadanos anónimos con científicos profesionales para llevar a cabo una investigación y así generar un saber científico. O tal como expuso en su *Green Paper on Citizen Science* la Comisión Europea (2013: 5-6): “*Citizen Science refers to the general public engagement in scientific research activities when citizens actively contribute to science either with their intellectual effort or surrounding knowledge or with their tools and resources*”.

Los proyectos de CC han despegado con fuerza en los últimos años, existiendo actualmente diferentes publicaciones periódicas dedicadas a su difusión como la *Citizen Science* y la *Citizen Science Monthly*, o agrupaciones como la *Citizen Science Association* o la *European Citizen Science Association*. Debido a este gran impulso, la Comisión Europea decidió publicar en 2013 el anteriormente mencionado *Green Paper on Citizen Science*, con el objetivo de diseñar y fomentar una política de colaboración entre los promotores de proyectos de ciencia ciudadana y las instituciones europeas [¹].

Aunque el concepto de CC es relativamente reciente, los proyectos científicos que relacionan al público con la comunidad científica existen desde el siglo XIX. De hecho, uno de los más antiguos se remonta a principios de dicha centuria, cuando el científico inglés William Wheewell organizó a miles de personas a ambos lados del océano Atlántico para medir las mareas oceánicas, resultando este primitivo proyecto de CC

¹ Además, recientemente la Comisión Europea publicó otro manual complementario, el *White Paper on Citizen Science* (2015).

todo un éxito (Finquelievich y Fischnaller, 2014). De manera que se podría decir que la CC no es algo tan innovador. Lo que sí sería novedoso es el uso de las TIC y las enormes posibilidades que han abierto, como ya llevan reclamando desde hace años algunos autores como Capel (2010).

Sin embargo, es a partir de los años noventa –y más concretamente a partir del año 1999– cuando se produce un antes y un después en la CC con el lanzamiento del proyecto Seti@home destinado a buscar señales de vida extraterrestre en el espacio exterior con la ayuda de los ordenadores de miles de usuarios interconectados (Perelló, 2014) [2]. Dicho proyecto, que fue todo un logro, inspiró decenas de trabajos e investigaciones colaborativas a partir del cambio de milenio. Baste recordar proyectos participativos como Wikipedia, surgida en el 2001, o Flickr, en el 2004, y que han generado un gran banco de datos e imágenes.

En España la CC ha tenido un fuerte auge en los últimos años, principalmente en ciudades como Zaragoza, Madrid o Barcelona. Pese a no contar con fuentes de financiación equiparables a las de países como el Reino Unido o Alemania, en marzo del 2016(a) se presentó el Observatorio de Ciencia Ciudadana en Madrid, uno de cuyos objetivos es *“identificar los actores (de CC en España) (...), analizar el estado del impacto de cada práctica en la ciencia-sociedad, promover la adopción de las mejores prácticas, y sentar las bases para un seguimiento continuado en el tiempo de la CC en España”*. En su página web hay registrados hay más de un centenar de proyectos o iniciativas relacionados con la CC, en un listado que se actualiza constantemente (2016b). En Barcelona, además, en una fecha anterior como el 2012 se creó una Oficina de Ciencia Ciudadana, uno de cuyos objetivos es reunir a los diversos grupos con proyectos radicados en Barcelona y su área metropolitana con el objetivo de coordinarlos y mantener informados a sus miembros sobre las actividades relacionadas (Oficina de Ciència Ciutadana de Barcelona, 2015). Ahora bien, la mayoría de los proyectos que recogen esas dos instituciones están enmarcados en disciplinas como las ciencias atmosféricas, medioambientales y de la salud, mientras que la participación de las ciencias sociales sigue siendo muy minoritaria. Es más, incluso en la Oficina de

² López (2013), sin embargo, habla de otro hecho producido unos años antes y que podría considerarse como el primer proyecto colaborativo a gran escala con el uso de las TIC: la construcción de un sistema operativo no propietario como Linux en 1993.

Ciencia Ciudadana de Barcelona, hasta la inclusión del proyecto que aquí se presenta, no se recogía ninguno del ámbito de las ciencias sociales. Este hecho, que podría parecer sorprendente, ha sido documentado recientemente por Ferran-Ferrer (2015), la cual, tras analizar una serie de páginas web o portales con proyectos de CC, estableció una proporción de 99 frente a 1 entre los proyectos relacionados con las ciencias e ingenierías y los de humanidades y ciencias sociales [³].

Por tanto, la originalidad de nuestra aproximación ha sido aplicar esta relativa novedosa metodología, que cuenta ya con un apreciable recorrido en las llamadas ciencias duras, a un estudio de ciencias sociales, donde aún es claramente minoritaria. De este modo, no solo nos propusimos implicar a los protagonistas directos o indirectos del fenómeno social que íbamos a estudiar –los migrantes valencianos en Cataluña y sus descendientes–, sino que nos interesaba testar esa metodología en los estudios de demografía y sociología de la población.

Dicho esto, el objetivo del presente artículo no es tanto el análisis de las migraciones de valencianos y de sus descendientes en Cataluña como una valoración crítica de la utilización de la llamada “Ciencia Ciudadana” en las ciencias sociales, tratando como caso de estudio las migraciones históricas y presentes de valencianos en Cataluña, así como de sus descendientes. Los resultados del mismo serán utilizados en función de la adecuación metodológica –limitaciones y aportaciones– para tener en cuenta tanto en el análisis exhaustivo ulterior del material resultante, en forma de sesgo, pero sobre todo, para la mejora de futuras aplicaciones de dicha metodología en el campo de las ciencias sociales. Para ello, en los próximos capítulos daremos un especial énfasis en primer lugar a mostrar cómo construimos el proyecto de CC *Veus Valencianes*, en segundo lugar a la valoración crítica propiamente dicha a partir de los resultados obtenidos, y en tercer lugar a los pros y contras del uso de la CC para un estudio sociodemográfico.

0% A & & CIUDADANA APICADA A ^ A- CIENCIAS - OCIALES% ^ P ANTEAMIENTO DE VEUS VALENCIANES%

³ Aparte de la CC, en algunos campos de las ciencias sociales los estudios colaborativos con el uso de las TIC son una realidad cada vez con más adeptos, la mayoría de ellos involucrando a alumnado y profesorado universitario (Capel, 2009), o a instituciones o centros de investigación con grupos de personas de un ámbito determinado (García, Febles, y Zapata, 2005).

Veus Valencianes se concibió en junio de 2015 como un proyecto de CC dentro del ámbito de las ciencias sociales realizado por un grupo de investigadores del Grup d'Estudis Demogràfics i de les Migracions del Centre d'Estudis Demogràfics de la UAB. Dicho proyecto se inserta dentro de una investigación sociodemográfica mucho más amplia sobre la emigración valenciana en Cataluña y otras partes del mundo. Para llevar a cabo esta investigación, en forma de tesis doctoral, se han combinado aproximaciones cuantitativas y cualitativas. En la investigación cuantitativa se han estudiado las características sociodemográficas de la población valenciana que vive en Cataluña así como su origen y distribución territorial, y se ha realizado una aproximación a algunas características de los flujos protagonizados por los valencianos hacia el extranjero desde el inicio de la crisis, así como a su estructura sociodemográfica según los principales países de residencia. Respecto a la parte cualitativa, se han llevado a cabo 68 entrevistas a valencianos y descendientes, para así estudiar su discurso.

Las fuentes tradicionales, como el padrón, permiten saber que hay 61.657 valencianos registrados en Cataluña. Ahora bien, después de llevar a cabo las entrevistas en profundidad se constató que gran parte de los entrevistados no estaban empadronados en el lugar de residencia –o habían tardado en empadronarse– por diversos motivos, lo que también afecta a los contingentes de valencianos que residen actualmente. Igualmente, nos interesa conocer el destino de los descendientes de los más de 126 mil valencianos censados en 1930, cuando representaban el principal contingente de población migrante por delante de aragoneses (118 mil) y murcianos (81 mil) (Pujadas, 1982). El padrón o el censo nos permiten saber algunas características sociodemográficas básicas para el conjunto del colectivo y las entrevistas en profundidad las experiencias vitales de algunos de sus protagonistas o descendientes, mientras que la CC ofrece la posibilidad de adentrarnos en un camino intermedio entre el análisis cuantitativo y el cualitativo. Así, *Veus Valencianes* se pensó con el fin de abarcar más individuos de los que permiten las entrevistas en profundidad y obtener más información de la que proporciona el censo o el padrón.

Tal como se pensó y se diseñó, *Veus Valencianes* se categorizaría como un proyecto de CC de recolección de datos, donde las personas proporcionan la información para la investigación. La diferencia, en comparación con otros proyectos de CC de esa

categoría, radica en que *Veus Valencianes* tenía una fecha de inicio y final relativamente cortas –unos 6 meses– y que los ciudadanos solo intervenían en una fase. Normalmente en los proyectos de CC de este ámbito los ciudadanos aportan constantemente referencias y procesan o analizan datos, además de existir en algunos de ellos un entrenamiento previo de los participantes (Purdam, 2014).

Para la ejecución del proyecto se diseñaron dos cuestionarios, uno dirigido a la población valenciana que vivía en Cataluña y otro dirigido a la población residente en Cataluña con algún antepasado de origen valenciano. En esos cuestionarios, aparte de preguntar por algunas características sociodemográficas básicas, se inquiría sobre cuestiones imposibles de abordar con fuentes tradicionales tales como la vinculación con el País Valenciano [4] y su valoración, el mantenimiento de propiedades o familiares en dicho territorio, la frecuencia de los viajes al País Valenciano y sus motivos, el grado de conocimiento del mismo o la pertenencia a algún tipo de asociación, por dar algún ejemplo.

El cuestionario dirigido a los nativos valencianos y residentes en Cataluña estaba compuesto por un total de 37 preguntas sociodemográficas referidas a la propia persona más una serie de 2 preguntas por hijo, en caso de que la persona que respondiese los tuviese. Esas preguntas se estructuraban en 5 grandes apartados temáticos, más una pregunta abierta final en la que la persona podía aportar cualquier información que considerase relevante o realizar comentarios sobre el propio proyecto y su estructura (Tabla 1).

⁴ El término País Valenciano se empieza a generalizar para designar al territorio que comprendía el antiguo Reino de Valencia a finales de los años 20, en las postrimerías de la Dictadura de Primo de Rivera –aunque su uso ya está documentado desde 1699 por parte de González i Baldoví (1981). El impulso definitivo vino con la publicación de algunas obras académicas como “Quaderns d’Orientació Valencianista”, el anteproyecto del “Estatut d’Autonomia del País Valencià” en 1931 y los estudios de algunos intelectuales valencianos como Mateu i Llopis, Manuel Sanchis Guarnier o Gómez Nadal, los cuales generalizaron su uso en el ámbito académico hasta nuestros días (para una buena síntesis histórica del uso de este término consultar la obra de Fuster, 1982). Por tanto, a lo largo del presente artículo utilizaremos “País Valenciano” como término preferente para designar a este territorio. Además, está contemplado como uno de los términos modernos utilizados para designar a la Comunitat Valenciana dentro del preámbulo del Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana de 1982.

Tabla 1. Cuestionario dirigido a valenciano~ residentes en Cataluña

ENCUESTA DIRIGIDA A NACIDOS/AS EN LA COMUNIDAD VALENCIANA
<i>Encuesta dirigida a mayores de 16 años residentes en Cataluña, nacidos en el País Valenciano. En la encuesta se interroga sobre características sociodemográficas y aspectos relacionados con la vinculación con el País Valenciano de la persona que responde el cuestionario. IMPORTANTE: ESTA ENCUESTA ESTÁ DIRIGIDA A MIGRANTES VALENCIANOS QUE VIVEN EN CATALUÑA. SI ERES DESCENDIENTE DE VALENCIANO/NA DIRÍGETE A LA ENCUESTA DE DESCENDIENTES DE MIGRANTES VALENCIANOS.</i>
Características sociodemográficas básicas
¿Cuál es su sexo? ¿En qué año nació? ¿En qué municipio nació? ¿En qué municipio reside actualmente? ¿Cuál o cuales son sus lenguas maternas? Cuando era pequeño ¿qué lengua o que lenguas se hablaban habitualmente en su casa? ¿Cuál es su nivel educativo? ¿Cuál es su relación actual con la actividad? Si usted trabaja o ha trabajado ¿cuál es o era su profesión? ¿Está empadronado en Cataluña?
Historia migratoria
¿En qué año llegó usted a Cataluña? ¿Emigró solo o acompañado? ¿Con qué familiares vino? Antes de residir en Cataluña ¿vivió en otro sitio fuera del País Valenciano? Antes de residir donde lo hace actualmente ¿vivió en otros municipios de Cataluña? En que otros municipios, sin contar su lugar de nacimiento y donde reside actualmente, ha vivido hasta ahora? Motivo de su migración a Cataluña ¿Cómo piensa o pensaba que sería su migración?
Historia familiar
¿Tiene pareja? ¿Dónde nació su pareja? Si nació en el País Valenciano ¿en qué municipio? Si no nació en el País Valenciano, indique la provincia o el país de nacimiento ¿Tiene hijos/hijas? Año de nacimiento del PRIMER hijo Lugar de nacimiento del PRIMER hijo Año de nacimiento del (...) hijo* Lugar de nacimiento del (...) hijo*
Vinculación con el País Valenciano
Si tiene hijos ¿conocen su lugar de nacimiento? ¿Cuál es el grado de conocimiento que tienen sus hijos del País Valenciano? ¿Cómo cree que valoran sus hijos el País Valenciano? ¿Tiene familiares viviendo en el País Valenciano? ¿Tiene propiedades en el País Valenciano? ¿Pasa temporadas en el País Valenciano? ¿Con qué frecuencia viaja al País Valenciano? ¿Por qué motivos? Cuando vuelve al País Valenciano ¿habitualmente va a su municipio de origen? ¿Cree o tiene intención de residir en el futuro en el País Valenciano?
Asociacionismo en el lugar de residencia
¿Forma parte de alguna asociación valenciana en Cataluña? En caso de formar parte de alguna asociación valenciana en Cataluña ¿cuál es? ¿Forma parte de algun otro tipo de asociación u organización en Cataluña? En caso de formar parte de alguna asociación u otro tipo de organización en Cataluña ¿cuál es?
Observaciones
Si quiere dejar alguna observación, cree que le hubiésemos podido hacer alguna otra pregunta o nos quiere contar alguna cosa más, puede hacerlo aquí.

*Se preguntaba hasta por el décimo hijo

Fuente: Elaboración a partir de la explotación de *Veus Valencianes*

Respecto a la encuesta dirigida a las personas con algún antepasado valenciano, las preguntas se agrupaban en dos bloques, en los que se preguntaba por varios aspectos sociodemográficos de los encuestados por una parte y de sus ancestros por otra (Tabla 2). En el primer bloque se optó por pedir poca información del antepasado para agilizar la encuesta y evitar, en la medida de lo posible, que no fuese cumplimentada en su totalidad. En total se formulaban 5 preguntas a responder para cada ascendiente, hasta el nivel de los bisabuelos, es decir como máximo la posibilidad de responder sobre 14 antepasados valencianos. El segundo bloque, más extenso, contenía 31 preguntas concernientes a la persona que contestaba el cuestionario y estaba dividido a su vez en 6 partes, con una estructura similar a la del cuestionario anterior.

(Tabla 2. Cuestionario dirigido a descendientes de valencianos residentes en Cataluña

ENCUESTA DIRIGIDA A DESCENDIENTES DE VALENCIANOS RESIDENTES EN CATALUÑA
<i>Encuesta dirigida a mayores de 16 años residentes en Cataluña, NO NACIDOS en el País Valenciano, pero descendientes de padres, abuelos, bisabuelos o tatarabuelos oriundos del País Valenciano que emigraron a Cataluña.</i>
<i>En la primera parte de la encuesta se interroga sobre los progenitores y en la segunda sobre características sociodemográficas y aspectos relacionados con la vinculación con el País Valenciano de la persona que responde al cuestionario.</i>
Preguntas referidas a los ascendientes nacidos en el País Valenciano y que emigraron a Cataluña de la persona que responde al cuestionario.
<i>En este apartado la persona tiene que responder con los datos de los antepasados que emigraron desde alguna parte del territorio valenciano para asentarse en Cataluña definitiva o temporalmente. La segunda parte está centrada en información relativa a la persona que contesta al cuestionario.</i>
Información sobre el ascendiente 1
Ascendiente 1 ¿En qué año nació? ¿Dónde nació? ¿En qué año emigro a Cataluña? ¿Cual es el municipio donde vivió la mayor parte del tiempo en Cataluña? Si aún está vivo ¿dónde reside actualmente? ¿Usted tiene más antepasados valencianos que emigraron a Cataluña?
Información sobre el ascendiente 2 - 14*
<i>Preguntas referidas a la persona que responde al cuestionario</i>
<i>A partir de este momento tiene que contestar la persona que realiza el cuestionario con su información personal</i>
Características sociodemográficas básicas
¿Cuál es su sexo? ¿En qué año nació? ¿Dónde nació? ¿En qué municipio reside actualmente? ¿Cuál o cuáles eran sus lenguas maternas? Cuando era pequeño ¿qué lengua o lenguas se hablaban habitualmente en su casa? ¿Cuál es su nivel educativo? ¿Cuál es su relación actual con la actividad? Si usted trabaja o ha trabajado ¿cuál es o era su profesión?

Historia familiar
¿Tiene pareja?
¿Dónde nació su pareja?
¿En qué municipio?
¿Tiene hijos/hijas?
¿Sus hijos conocen el lugar de nacimiento de sus antepasados valencianos?
¿Cuál es el grado de conocimiento que tienen sus hijos del País Valenciano?
¿Cómo cree que valoran sus hijos al País Valenciano?
Historia migratoria
¿Ha residido alguna vez en el País Valenciano?
Aproximadamente en conjunto ¿durante cuanto tiempo ha residido en el País Valenciano?
¿Cuáles fueron los motivos de residir en el País Valenciano?
Vinculación con el País Valenciano
¿Cuál es el grado de conocimiento que tiene usted del País Valenciano?
¿Cómo valora usted el País Valenciano?
¿Tiene familiares viviendo en el País Valenciano?
¿Tiene propiedades en el País Valenciano?
¿Pasa temporadas en el País Valenciano?
¿Con qué frecuencia viaja al País Valenciano?
¿Por qué motivos?
Cuando vuelve al País Valenciano ¿habitualmente va al municipio de origen de sus antepasados?
¿Cree o tiene intención de residir en el futuro en el País Valenciano?
Asociacionismo en el lugar de residencia
¿Sus ascendentes formaban parte de algún tipo de asociación valenciana en Cataluña?
En caso de formar parte de algún tipo de asociación valenciana en Cataluña ¿cuál era?
¿Usted forma parte de alguna asociación valenciana en Cataluña?
En caso de formar parte de alguna asociación valenciana en Cataluña ¿cuál es?
¿Forma parte de algún otro tipo de asociación u organización en Cataluña?
Observaciones
Si quiere dejar alguna observación, cree que le hubiésemos podido hacer alguna otra pregunta o nos quiere contar alguna cosa más, puede hacerlo aquí.

*Se preguntaba hasta por el décimo hijo

Fuente: Elaboración a partir de la explotación de *Veus Valencianes*

En ambos cuestionarios las preguntas eran abiertas, como las referidas a la lengua que hablaba la persona o la profesión a la que se dedicaba o dedica, mientras que en otros casos eran cerradas, como las que trataban el nivel educativo, la relación con la actividad o el grado de valoración del País Valenciano. En algunas cuestiones también se daba la opción de complementar las respuestas cerradas con una casilla abierta.

Los dos cuestionarios se diseñaron en dos versiones, una en lengua castellana y otra en lengua valenciana, consideradas las dos como propias del territorio de la Comunitat Valenciana (Corts Valencianes, 2006). En relación con la denominación oficial del territorio se optó por usar el término País Valenciano en las encuestas, ya que aunque

sea el término oficial Comunitat Valenciana el más extendido en ese territorio, es el término País Valenciano el que se ha usado históricamente (Fuster, 2009; Bono, 2014) y el más utilizado actualmente en Cataluña, lugar de residencia de los encuestados. Respecto a las preguntas en las que se pedía información sobre la lengua materna y hablada se consideró que para evitar posibles conflictos o debates, todavía muy presentes de manera transversal en el conjunto de la sociedad valenciana (Flor, 2010; Xambó, 2010), fuese el propio individuo el que usase el término que considerará más oportuno mediante una pregunta abierta, en vez de formular una cerrada en la que hubiese que haber definido dicha lengua bajo el término catalán, valenciano o catalán occidental. A pesar de esas precauciones, el desacuerdo sociolingüístico se ha hecho manifiesto como se desprende de las observaciones que han realizado algunos de los participantes en la pregunta abierta final en contra de uno u otro término.

Figura I.

Imagen de la pantalla inicial del cuestionario online publicado

Fuente: Elaboración propia.

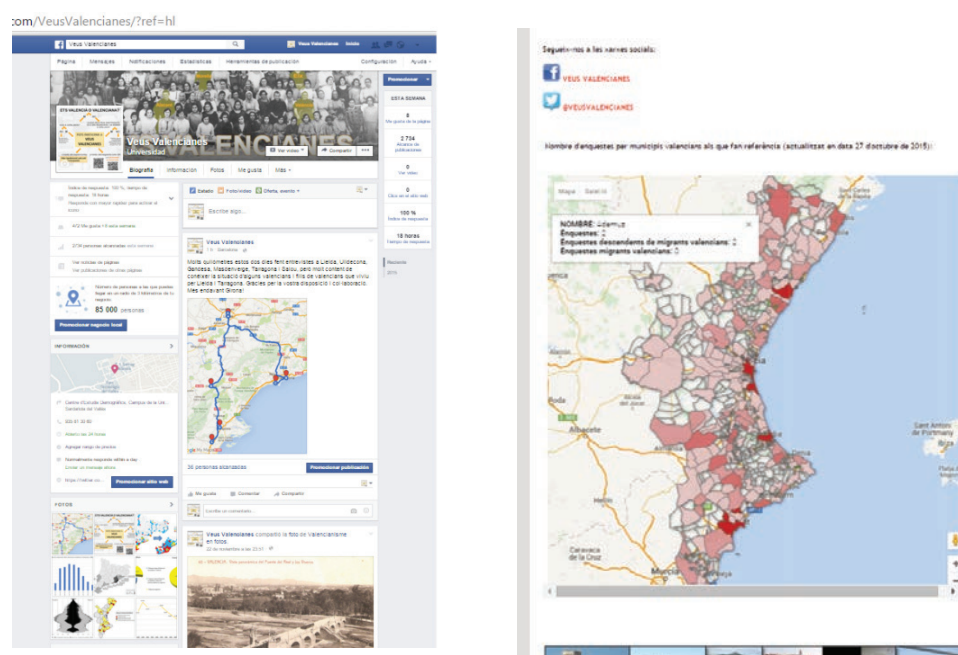
La publicación online de los cuestionarios se realizó utilizando la herramienta de Google *Google Forms* (Figura I). Entre los múltiples programas de uso colaborativo y gratuito que facilita la compañía Google, esta aplicación permite configurar cuestionarios y publicarlos en internet. Se pueden agrupar preguntas en bloques temáticos, elegir el tipo de pregunta y las posibles respuestas, y otros aspectos técnicos o de diseño. Las respuestas son almacenadas y actualizadas automáticamente en los servidores de esa compañía, y pueden ser visualizadas y descargadas en un formato tipo hoja de cálculo que facilita su posterior tratamiento por programas estadísticos. Una vez elaborados los cuestionarios, y previa a su publicación abierta, se realizó una prueba piloto seleccionando a cinco personas que contestaron cada uno de los cuestionarios para obtener su opinión sobre la facilidad de uso, agilidad, tiempo de respuesta o cualquier otro comentario o sugerencia que quisieran realizar. Este proceso de *feedback* permitió depurar y obtener la versión definitiva del cuestionario y su posterior publicación online.

Para visualizar el proyecto y fomentar la participación, se creó una cuenta de *Veus Valencianes* en dos redes sociales, Twitter y Facebook, en las que se colgaban noticias relacionadas con la demografía, la cultura valenciana, el proyecto o el grupo de investigación. Asimismo, en la web del proyecto, además de los enlaces a las encuestas, se ubicó un mapa del País Valenciano donde, a medida que se iban respondiendo cuestionarios, se señalaban el número de personas que participaban por municipios de origen (Figura II). Igualmente, en otros apartados se describía en qué consistía el proyecto y se animaba a participar en el más allá del cuestionario, por ejemplo en las entrevistas en profundidad [⁵].

⁵ En este apartado se colgaron fotos de personas que habíamos entrevistado hasta entonces para un proyecto paralelo, algunas de las cuales eran conocidas en la sociedad catalana como la bailarina Sol Picó, la escritora Isabel-Clara Simó o el por aquel entonces Director General per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya Xavier Bosch.

Figur &&%

Imágenes de la cuenta de Facebook de *Veus Valencianes* y del mapa del País Valenciano incluido en la página web

Fuente: Elaboración propia.

El envío de correos electrónicos a diferentes asociaciones, organizaciones o administraciones fue una de las actividades que ocuparon mayor tiempo. Debe tenerse en cuenta que el público potencial de las encuestas no eran solo valencianos afincados en Cataluña, si no toda aquella persona que tuviese algún antepasado valenciano que hubiese migrado a Cataluña, por lo que se escribieron correos electrónicos a más de un millar de instituciones y organismos entre los que se contaban institutos, universidades, grupos de investigación, asociaciones, ayuntamientos o centros cívicos y culturales, entre otros. Además, según el colectivo al que se dirigían, estos se personalizaban con algunos datos sobre la población valenciana del municipio o comarca a la que se escribía para atraer la atención del destinatario. Igualmente, cada cierto tiempo se enviaban mensajes recordatorios. Se ha demostrado que el envío de correos electrónicos recordatorios puede provocar una reacción contraria en los potenciales participantes, al considerarlos a veces estos como correo SPAM (Sánchez y Segovia, 2008), sin embargo, después de realizar campañas de difusión a diferentes colectivos nuestras

respuestas aumentaban considerablemente. Asimismo, como método destinado a aumentar la participación, en los últimos meses también se elaboró un cartel del proyecto que se distribuyó en algunos centros cívicos de Barcelona, bibliotecas y asociaciones vecinales o socioculturales (Figura III), lo que posiblemente explica el ligero repunte de participación en los últimos meses (Gráfico 1).

Figur I&&%

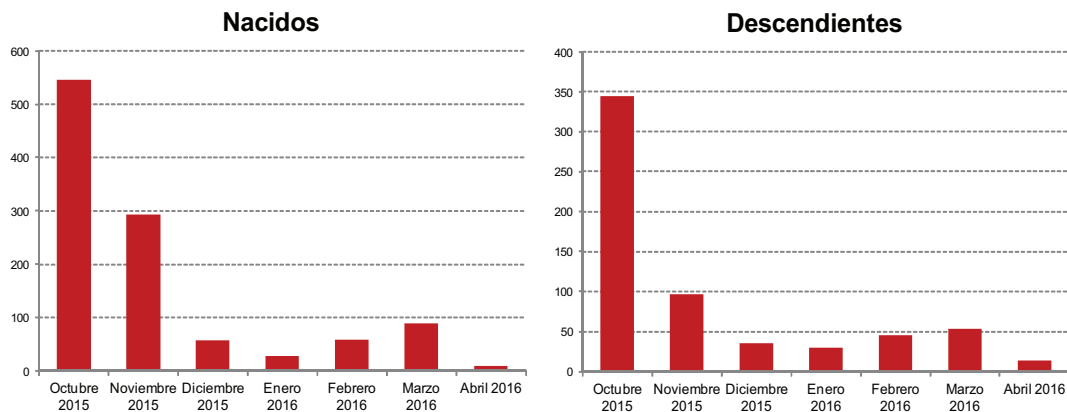
Cartel animando a participar en el proyecto *Veus Valencianes*

Fuente: Elaboración propia.

Gráfico 1

Evolución de la participación en las encuestas por mes

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

Finalmente, es necesario reseñar que, antes de lanzar la versión definitiva del proyecto, el equipo de *Veus Valencianes* se presentó a la convocatoria del primer premio en proyectos de Ciencia Ciudadana convocado por la *Xarxa Vives d'Universitats* y el semanario *El Temps*, resultando ganador en la modalidad B (nuevos proyectos) por votación popular [6]. Su concesión ayudó al conocimiento de *Veus Valencianes*, así como el video que se elaboró como requisito para optar al premio y que sin duda también ayudó a su difusión. [7]

3. ANÁLISIS CRÍTICO DE LOS RESULTADOS

La previsión inicial era alcanzar los mil cuestionarios en cada una de las dos encuestas con el objetivo de obtener datos representativos. Una vez depuradas y armonizadas las encuestas, eliminando casos no válidos, se alcanzó la cifra de 1.079 personas que respondieron al cuestionario dirigido a migrantes valencianos que viven en Cataluña y 620 al de sus descendientes. En relación con este último, si bien no se alcanzó el objetivo previsto, más de la mitad de los individuos que respondieron aportaron datos sobre 2 o más antepasados valencianos que migraron a Cataluña, disponiendo de la información sobre antepasados para unas 1.100 personas, de las cuales 564 son hombres y 528 mujeres. Cabe mencionar que de esos 620 individuos la inmensa mayoría nacieron en Cataluña, ya que solo 13 manifestaron que lo hicieron en el resto de España y 6 en el extranjero.

3.1. NACIDOS EN EL PAÍS VALENCIANO Y RESIDENTES EN CATALUÑA

La primera aportación específica del abordaje a través de la CC ha sido evidenciar que una proporción importante de las personas que respondieron el cuestionario, alrededor del 42%, vivían pero no estaban empadronadas en Cataluña. Tal como se observa en el Gráfico 2, entre los adultos más jóvenes más del 80% se encontraban en esa situación, reflejo de movimientos migratorios asociados a los estudios y/o el primer empleo que en muchos casos no conllevan su empadronamiento en Cataluña, o como mínimo no en un

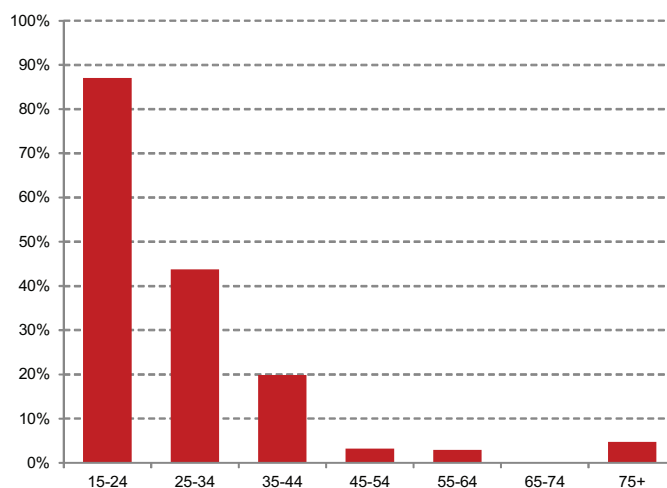
⁶ “Veus valencianes’ i ‘Ornitho’, guanyadors dels I Premis Ciència Ciutadana”. *BCNLAB*, 1 de julio de 2015. Consulta 10 de julio de 2017 (<http://www.bcnlab.i2cat.net/ca/noticies/lsquooveus-valencianesrsquo-lsquoornithorsquo-guanyadors-dels-premis-ciencia-ciutadana/>).

⁷ Consultable en el siguiente enlace: <https://vimeo.com/126781752>. Consulta 9 de diciembre del 2016.

primer momento. Dicha situación no es, sin embargo, nada novedosa y viene a confirmar la importancia de aquello que se ha dado en llamar “empadronamientos atípicos”, sobre todo para un importante sector de la población con estudios universitarios situado entre los 20 y 24 años (Sabater y Ajenjo, 2005). A partir de los 45 años ese porcentaje se sitúa por debajo del 10%, observándose un ligero repunte en la población de 75 y más años que estaría relacionado con fenómenos de doble residencia por razones familiares o de salud en las que estas personas deciden por motivos sentimentales y/o económicos fijar o mantener su residencia legal en la Comunitat Valenciana.

Gráfico 3

% de pers. participantes en *Veus Valencianes* no empadronadas en Cataluña por grupos de edad.

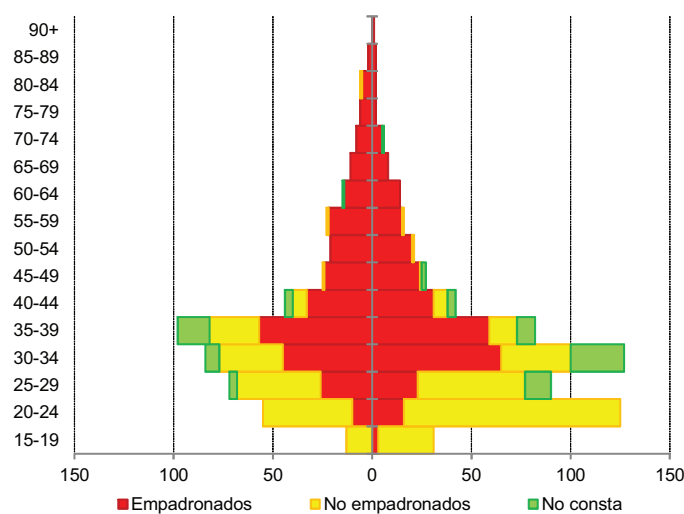
Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

La captación de ese colectivo no empadronado en Cataluña, que presenta características sociodemográficas muy concretas, dificulta la comparación o testeo de los resultados con los proporcionados por otras fuentes, como el padrón o el censo. Además, la población que respondió al cuestionario presenta un claro sesgo, con una fuerte preponderancia de la población adulta-joven debido al mayor uso de las redes sociales, que propició el conocimiento del proyecto, y a la facilidad de acceso a las TIC a la hora de responder el cuestionario (Gráfico 3). Según el Padrón Continuo de 2015 el 8% de los residentes en Cataluña nacidos en el País Valenciano tenía menos de 30 años y los mayores de 64 años representaban el 42% de ese colectivo, mientras que entre los que

respondieron el cuestionario los primeros representaban el 36% y los segundos tan solo el 5%. Si consideramos solamente aquellos que respondieron el cuestionario y estaban empadronados en Cataluña el peso de los más jóvenes se reduce hasta el 14%, cifra más similar a la del padrón, y el de los más mayores aumenta al 9%, valor todavía claramente alejado del padronal. En relación con la estructura por sexos, el 55% de los que respondieron el cuestionario eran mujeres, lo que representa un porcentaje de feminización similar al del Padrón Continuo. No obstante, aunque ese porcentaje total sea el mismo, la distribución por edades es muy diferente, ya que entre los encuestados se produce una alta feminización en las edades adultas jóvenes mientras que en el padrón se da en las edades maduras y avanzadas.

/ r23co 4%

Pirámide de la población participante en *Veus Valencianes*, nacida en el País Valenciano y que vive en Cataluña según empadronamiento, 2016

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

El nivel educativo y el área profesional son dos de las características sociodemográficas básicas en las que se detecta una clara divergencia entre los resultados de la encuesta y el registro padronal, sin embargo, en otra variable se ha observado una equivalencia entre nuestros resultados y los datos oficiales estadísticos. De esta manera, en los niveles educativos se evidencia un fuerte sesgo ya que un 89% declaró que tenía

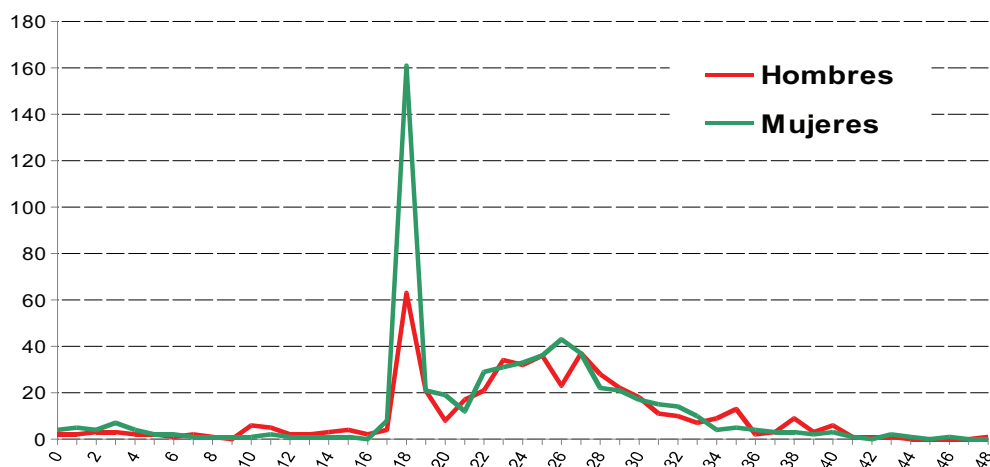
estudios universitarios, mientras que el colectivo con estudios primarios o inferiores solo representan el 2%. Esta sobrerrepresentación de los universitarios se explica por el hecho de que un tercio de los encuestados indicó que el motivo de su migración a Cataluña es el estudio, aumentando ese porcentaje hasta el 55% si nos ceñimos al colectivo de los no empadronados, es decir jóvenes que viven en Cataluña para realizar o ampliar estudios superiores pero que mantienen la residencia legal en el municipio de origen. Igualmente, dentro del área profesional predominan profesiones vinculadas con la educación y la investigación, como también sucede con el censo del 2011, pero con una mayor prevalencia. Con un 40% predomina el sector que calificamos de “Profesionales o técnicos de la enseñanza y educación” seguido por el de “Profesionales de la universidad, de las CCSS, científicos e investigadores” con un 12%. No obstante, en cuanto a la relación con la actividad, un 64% de los encuestados señaló que estaba trabajando, porcentaje idéntico al que representaba la población ocupada dentro del conjunto de la población activa valenciana censada en Cataluña en el 2011 (36 mil personas en edad activa donde un 64,7% señalaron estar ocupadas, un 17,6% en paro y un 17,7% inactivas).

Las disparidades descubiertas en la observación del proceso migratorio se acentúan en el empadronamiento por un lado y en la intensidad por el otro, aunque el perfil por edad sea similar. El 77% de los participantes en el cuestionario llegaron después del año 2000, aunque si contamos solo aquellos que están empadronados en Cataluña ese porcentaje se reduce hasta el 58%, lo que todavía resulta un porcentaje muy elevado. La mayor parte de esos movimientos declarados se habrían dado entre los 18 y los 29 años, un 74% del total, debido en gran medida a la presencia de un importante pico a la edad 18 entre los no empadronados ligado al acceso a universidades ubicadas en Cataluña, de mayor relevancia en las mujeres. Esa moda en la edad 18 también es visible en la Estadística de Variaciones Residenciales, aunque en esa fuente se constata también la relevancia que tienen las migraciones laborales y familiares entre los 25 y los 30 años, que no han sido captadas con tanta intensidad en nuestro proyecto (Gráfico 4).

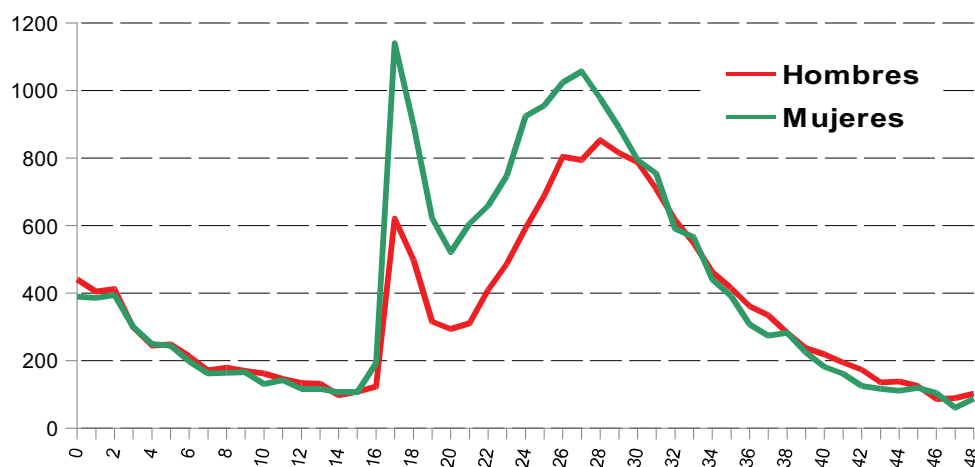
/ r23ico 9%

Estructura demográfica en el momento de migrar a Cataluña de los nacidos en el País Valenciano. 1988-2013.

Veus Valencianes

EVR*

Nota: en la EVR solo se consideran aquellos movimientos protagonizados por nacionales españoles.

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes* y de la EVR 1988-2013 (INE)

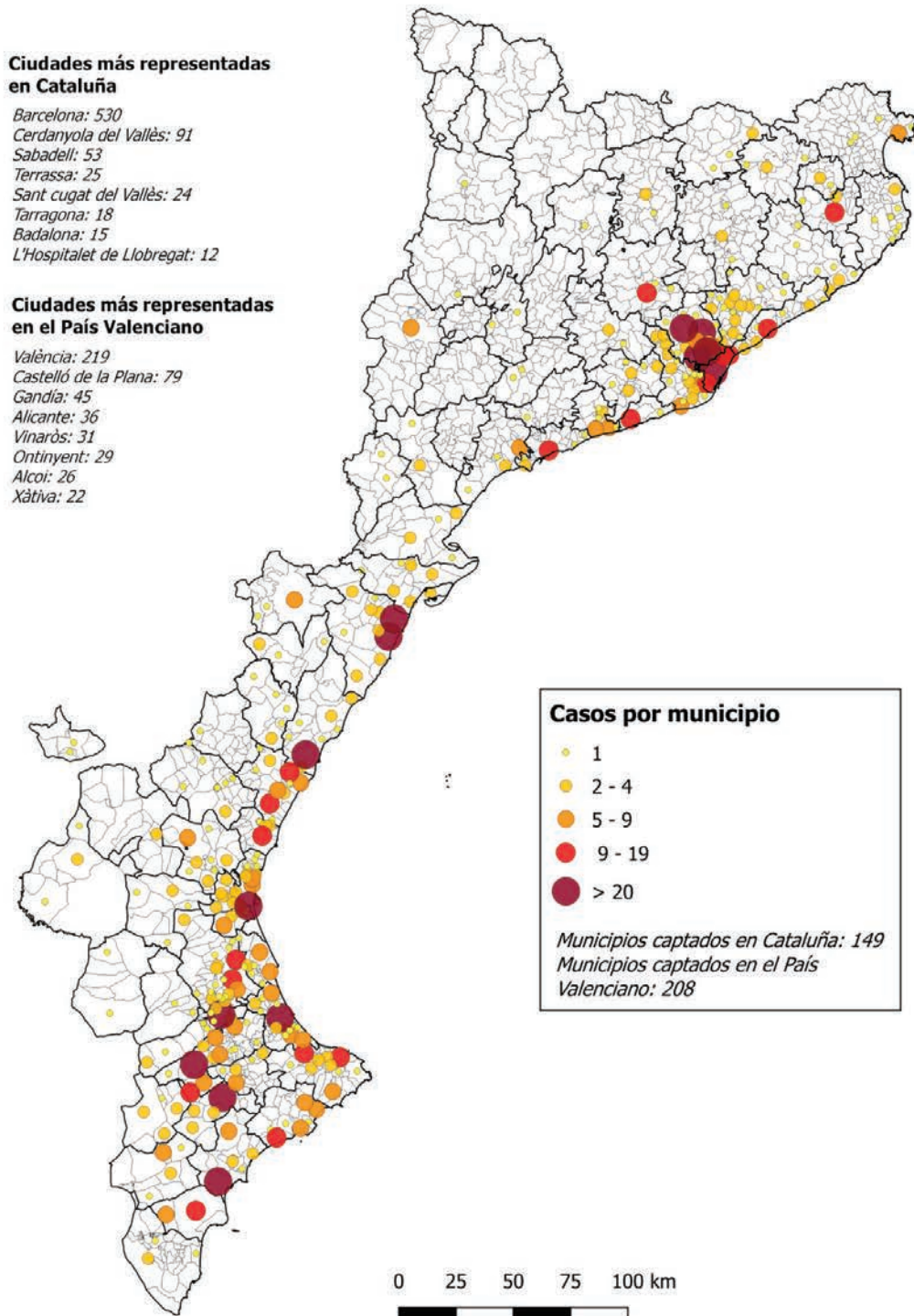
En cuanto a la cobertura de la distribución geográfica del origen de los migrantes una vez más la distorsión de la estructura por edad de la mayoría de los que respondieron hace que desaparezca o se rebaje la presencia de los municipios más pequeños que protagonizaron el éxodo rural de los años veinte y entre los cuarenta y sesenta del

pasado siglo. Como veremos más adelante esa infrarrepresentación contrasta con su presencia en las encuestas de los descendientes cuando se refieren al origen de sus antepasados. Así, en la encuesta de los inmigrados se encuentran presentes 208 municipios [⁸] de origen de un total de 542 actuales de todo el territorio valenciano, encabezados por Valencia capital, con un 20% del total, seguida por Castellón de la Plana con un 7%, y por algunos de los municipios más densamente poblados de las comarcas centrales (Alcoi, Xàtiva, Gandía, Ontinyent y la Vila Joiosa), Benicarló, Vinaròs, Alacant y Elx, todos en torno a un 2-4% cada uno (Mapa 1). Se trata de localidades que tradicionalmente han tenido un peso importante como emisoras de población hacia Cataluña, en especial a Barcelona (Oyón, Griful y Maldonado 2001), aunque otras zonas históricamente expulsoras de población hacia el principado, como el interior de las provincias de Valencia y de Castellón –esta última pionera en los flujos hacia Cataluña (Mirri, 1996)–, se encuentran escasamente representadas. Esto se observa por ejemplo en las escasas respuestas provenientes de las comarcas del Alto Mijares, el Rincón de Ademuz o de los Serranos, aunque también se explica por su estructura actual de población, claramente envejecida, y por su escaso número de población, que disminuye las probabilidades de aumentar las respuestas en el estudio.

En relación con los municipios de residencia resulta difícil diferenciar entre el efecto de haber tenido un cierto éxito en la difusión del proyecto de *Veus Valencianes* en Barcelona y alrededores y la agrupación real de la población valenciana en esta área. De este modo, se da una fuerte concentración en el Área Metropolitana de Barcelona, y en especial de la ciudad de Barcelona donde viven casi la mitad de los participantes en *Veus Valencianes* (un 49%). El peso que ejerce Barcelona, sin embargo, es mucho mayor en nuestros datos que en el padrón, donde los valencianos que viven en esta ciudad representan un 31% del total que viven en el Principado. Los municipios de Cerdanyola y Sabadell le siguen en importancia a Barcelona con un 8% y 5% respectivamente, mientras que los siguientes disminuyen a porcentajes de un 1% o 2% (municipios metropolitanos como Terrassa y Sant Cugat del Vallès, y ciudades como Manresa, Girona y Tarragona). Igualmente, se observa una escasa representación de las zonas del interior de Cataluña y de los municipios colindantes con el río Ebro, esta última caracterizada por ser un área de fuerte presencia de población valenciana en Cataluña (Domingo y Pitarch, 2015).

⁸ De estos, 114 corresponden a la provincia de Valencia, 47 a la de Alicante y otros 47 a la de Castellón.

Municipios de residencia y de nacimiento de los participantes en *Veus Valenciane*

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

Pese a los referidos sesgos, la utilización de la CC nos ha permitido percibir otras características de los procesos migratorios que no pueden captarse en las fuentes tradicionales. Es el caso de las motivaciones, el realizar el movimiento solo o acompañado, o los sitios previos en los que se residió, además del lugar de nacimiento (si es que los hubo). Tal como se puede apreciar en la Tabla 3 un 30% de los encuestados responde haber realizado una única migración entre el municipio de origen y el de residencia en Cataluña, siendo ese porcentaje claramente superior para los no empadronados –al tratarse básicamente de estudiantes– con un 36%, patrón que según las entrevistas en profundidad realizadas difiere notablemente de las pautas residenciales y de movilidad observadas entre los inmigrados durante los años cincuenta y sesenta. Destaca también que una de cada cinco personas que respondieron presenta un ciclo migratorio con algún periodo de residencia en el extranjero.

(" la 3.

Ciclo migratorio de los participantes en *Veus Valencianes*, 2016

Casos	% casos	% casos mig.	Mun. nacimiento	CICLO MIGRATORIO	Mun. residencia
311	29%	----	PV	----	CAT
264	24%	34%	PV	Municipio(s) CAT	CAT
104	10%	14%	PV	Municipio(s) PV	CAT
88	8%	11%	PV	Municipio(s) EXT	CAT
73	7%	10%	PV	Municipio(s) CAT - PV	CAT
50	5%	7%	PV	Municipio(s) PV - EXT	CAT
38	4%	5%	PV	Municipio(s) PV - CAT - EXT	CAT
37	3%	5%	PV	Municipio(s) CAT - EXT	CAT
24	2%	3%	PV	Municipio(s) CAT - resto ESP	CAT
24	2%	3%	PV	Municipio(s) resto ESP	CAT
66	6%	9%	PV	Otras trayectorias*	CAT

*CAT: Cataluña; PV: País Valenciano; EXT: Extranjero; resto ESP: resto de España

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

Conocido el patrón por sexo y edad en el momento de llegada o algunas pautas residenciales y de movilidad, una originalidad de nuestra propuesta consistía en incidir sobre determinadas pautas sociológicas que probablemente correspondan a un importante sector de la población valenciana que vive en Cataluña. En *Veus Valencianes* un 29% de los participantes se identificó indistintamente como valenciano

y castellanohablante de lenguas maternas frente a una inmensa mayoría del 50% que se identificó únicamente como valencianohablante de lengua materna, lo que también podría interpretarse como un sesgo de selección o quizás como una realidad de la población valenciana que vive en el principado. Sin duda, el conocimiento del catalán ha sido un factor decisivo a la hora de seleccionar como destino Cataluña por lo que estos datos parece que se adecuan a la realidad de la migración valenciana en Cataluña, más teniendo en cuenta que un 76% de la población valenciana afirmó que lo sabía hablar y un 82% leer (según el censo del 2011).

Otras cuestiones de interés planteadas fueron el origen geográfico de la pareja o el número de hijos. De esta manera, 298 indicaron que tenían 1 o más hijos y un 43% que su pareja había nacido en Cataluña, este último dato similar al aparecido en el censo de 2011, donde se sitúa en un 47%. Sin embargo la endogamia entre valencianos es mucho mayor en nuestros datos, con un 37%, que en el censo, con un 20%. Estos datos se pueden conocer por los censos que se hacen cada 10 años, pero no los que hacen referencia a las motivaciones y planteamientos iniciales de la migración (temporal o definitiva), el mantenimiento de familiares y propiedades en la Comunitat Valenciana, la frecuencia de los viajes a este o la participación en alguna asociación (valenciana o no) en el Principado. Una de las originalidades de este proyecto ha consistido en captar información de este tipo, la cual nos ayudará a conocer más a una comunidad que, según qué casos, está invisibilizada en las fuentes estadísticas. Ahora bien, esto último también ha de tenerse en cuenta a la hora de realizar una interpretación fidedigna de los comportamientos de este sector de población, ya que lógicamente algunos aspectos diferirán entre el colectivo empadronado y el que no. Por ejemplo, el de la vinculación, contacto o intenciones de regreso al País Valenciano, más grande lógicamente entre los no empadronados que los empadronados. En términos generales y sin distinguir los perfiles ahora mismo podemos decir que las opiniones están divididas ya que un 32% tiene o tenía intención de regresar al País Valenciano, un 34% manifestó que no y el otro tercio no tenía una opinión formada. Eso sí, un 94% indicó que, con diversa frecuencia y duración, pasa temporadas en el País Valenciano. En referencia a su participación en algún tipo de asociación valenciana en Cataluña solo un 6% respondieron que están integrados en alguna, la mayoría en *Espai País Valencià* o Casa

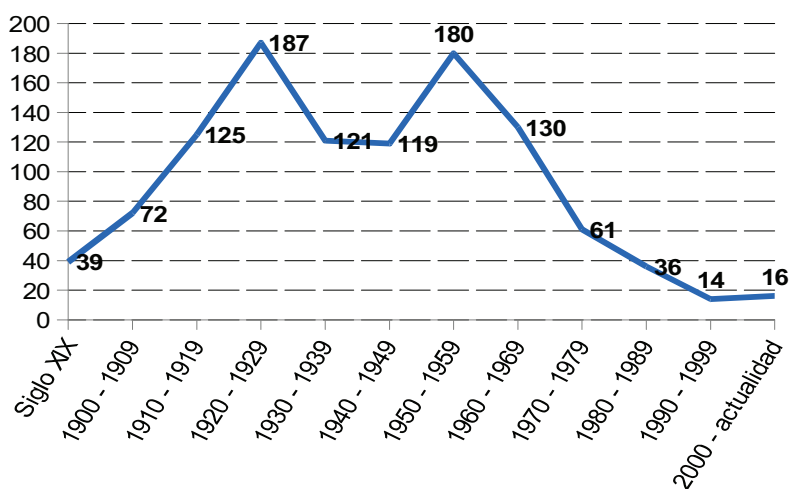
Valencia. Sin embargo, un tercio de los valencianos que están empadronados forman parte de algún otro tipo de asociación, partido político, cooperativa o banda de música.

3.2. D.- CENDIENTES DE VALENCIANOS Y RESIDENTES EN CATALUÑA

El cuestionario sobre descendientes fue contestado por 620 personas, de las cuales el 53% eran mujeres, con una estructura por edad más homogénea que la observada en el cuestionario de nacidos. Así, el 27% de los que respondieron tenían de 15 a 29 años, el 22% de 30 a 44 años, el 35% de 45 a 59 años, y el 16% restante 60 o más años. Esto significa que, además de un menor sesgo, se tiene información referente a las corrientes migratorias más recientes, aportada por la población más joven, y sobre las más antiguas, gracias a la población adulta-madura y anciana. Efectivamente al comprobar los años de llegada de los antepasados de los participantes se reflejan perfectamente las dos oleadas más antiguas del siglo XX (Gráfico 5): una primera en torno a los años 20, al final de cuya década los valencianos llegaron a representar su máximo del siglo en Cataluña, y una segunda en torno a los años 50, en un contexto de reinicio de las grandes migraciones interiores tras la posguerra (Rodríguez, 2010), agravadas a su vez por una ola de frío polar que en febrero de 1956 afectó con especial virulencia a algunas zonas del interior valenciano (Núñez, Muedra y Aupí, 2006).

/ r23ico : %

Antepasados de las personas participantes en *Veus Valencianes* por años de llegada, 2016

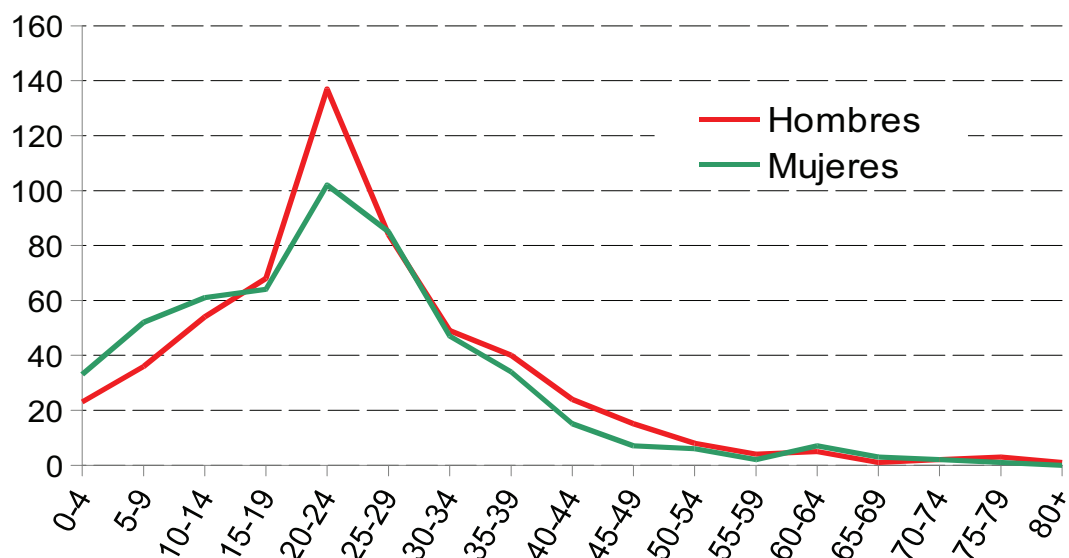

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

La información que los participantes declararon sobre sus antepasados estaba bastante repartida entre los padres y abuelos con porcentajes de entre el 11 y 16% en el conjunto de los 1.100 casos. Sin embargo, si tomamos como referencia al primer antepasado declarado en la encuesta –recordemos que más de la mitad de los que respondieron aportaron datos sobre 2 o más antepasados valencianos– para calcular el número de generaciones transcurridos desde ese primer migrante tenemos registrados un 40% de los casos como primeras generaciones nacidas en Cataluña, un 48% segundas y el resto, un 11%, terceras. Tanto las segundas, pero sobre todo las terceras, son las que sin duda nos han aportado información sobre los migrantes más antiguos y por lo tanto los más difíciles de rastrear. Se ha de tener en cuenta que hasta un 38% de los antepasados declarados llegaron antes de 1930. Es más, el pico de llegadas de todos ellos lo tenemos justo localizado en esa década inmediata. Un dato significativo que nos puede hablar de una cierta representatividad de estos datos es la distribución entre sexos, muy dividida, ya que un 52% de estos 1.100 casos eran hombres y un 48% mujeres.

En el caso del patrón de movimientos por edades de los antepasados hay que tener en cuenta la limitación que el filtro de la memoria, convertido en narrativa familiar, puede ejercer sobre los resultados. Es decir, que muy probablemente lo que se recuerda o lo que se manifieste sobre las trayectorias migratorias de los antepasados tienda a señalar solo los hitos que relacionan acontecimientos vitales en la movilidad. De esta manera, se destaca únicamente un máximo en edades jóvenes en torno a los 20-24 años (Gráfico 6). Asimismo, al ser una encuesta que hace referencia a los antepasados, independientemente de su edad, también se tienen reflejados los movimientos producidos en las edades infantiles y juveniles. La cuestión, no obstante, es si los movimientos producidos en la adolescencia reflejan migraciones de arrastre protagonizadas por familias o bien responden a personas que en edades jóvenes vinieron a trabajar a Cataluña. El plantear una pregunta con respuesta voluntaria sobre la ocupación desempeñada por el antepasado antes de llegar a Cataluña y una vez establecido hubiese ayudado a conocer este aspecto. Además, hubiera enriquecido nuestros datos de manera considerable y no hubiese supuesto un esfuerzo extra para el participante, al no obligarle a responder para continuar con el cuestionario.

Estructura por sexo y edad en el momento de migrar a Cataluña de los antepasados nacidos en el País Valenciano, *Veus Valencianes*

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

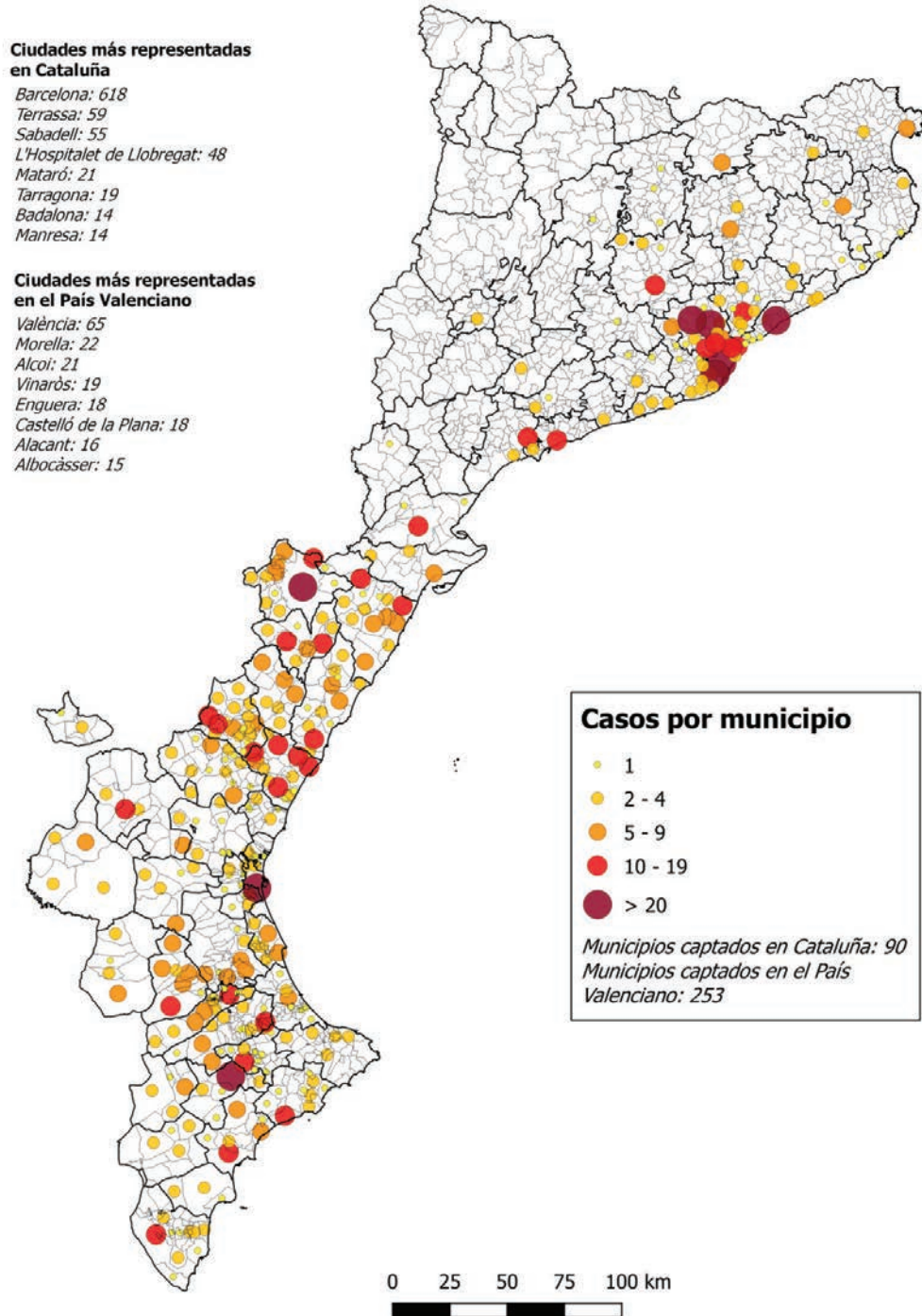
La geografía de la emigración de los antepasados es diferente según el año de llegada a Cataluña, de manera que si discriminamos entre la emigración de la primera y de la segunda oleada tendríamos un peso más específico de zonas del interior del País Valenciano en la primera oleada. Sin hacer esa distinción sobre el periodo de llegada, ya sobresalen entre los 10 primeros orígenes una serie de municipios que no tienen un protagonismo tan específico en la actualidad pero que sí lo tuvieron en las primeras décadas del siglo XX. Se hallan representados municipios que hoy se encontrarían también entre las primeras procedencias como Valencia, Vinaròs, Castelló de la Plana o Alicante, pero también otros del interior como Morella, Enguera o Albocàsser. Incluso entre los 10 siguientes municipios en importancia destacan núcleos rurales actualmente escasamente poblados como Puebla de Arenoso o Herbers, afectados como otras zonas interiores de la Comunitat Valenciana por un éxodo rural ya iniciado a principios del siglo XX e intensificado en los 50 años posteriores (Hernández, 2004). Es más, incluso algunos participantes no sabían exactamente de dónde provenían sus antepasados, como es el caso de 38, 36 y 9 antepasados señalados como provenientes de las provincias de

Castellón, Valencia y Alicante respectivamente. No habría de sorprender que la provincia de Castellón sea la que más antepasados con un origen desconocido agrupa, ya en la década de 1981-1991 hasta el 80% de sus municipios arrastraban una tasa de crecimiento natural negativo iniciada años atrás (Gozálvez, 1993).

Respecto de los lugares de residencia a los que fueron los antepasados hay una gran preeminencia del Área Metropolitana de Barcelona, aglutinando la ciudad de Barcelona el 56% de los casos, seguida de municipios como l'Hospitalet, Sabadell y Terrassa con un 4-5%. Una vez más resulta difícil distinguir entre la concentración real de la población valenciana en esta área y el efecto del límite de la difusión del propio proyecto de CC en dicha zona. Lo cierto es que Barcelona agrupó en el pasado gran parte de la población valenciana de todo el país, de hecho en 1930 el 70% de los valencianos censados que vivían en Cataluña lo hacían en la ciudad de Barcelona, mientras que 50 años más tarde, en 1981, el porcentaje había bajado hasta un 45%. Sea como sea la importancia de Barcelona como foco de atracción de población se hace evidente en nuestros datos.

En relación con los descendientes, ya se ha comentado la mayor representatividad de todos los grupos de edad. Aunque no sucede lo mismo en términos de sus lugares de residencia, con un claro predominio de la ciudad de Barcelona, donde viven cuatro de cada diez personas que respondieron al cuestionario, seguida de una serie de municipios del entorno metropolitano como Sant Cugat del Vallès, Cerdanyola del Vallès, Sabadell y Terrassa, mientras que hay una escasa representación de residentes en otras provincias de Cataluña. Esta distribución, aunque se encuentra muy concentrada en la ciudad de Barcelona, también es un reflejo mismo de la distribución de la población en Cataluña, ya que solo el Área Metropolitana de Barcelona agrupa a un 43% de la población catalana.

Municipios de nacimiento y de residencia de los antepasados de los participantes en *Veus Valencianes*, 2016

Fuente: Elaboración propia a partir de la explotación de *Veus Valencianes*.

Igual que con el anterior cuestionario, se ha dado una selección en las respuestas de los participantes. De esta manera, el porcentaje de personas con estudios universitarios ha bajado hasta el 78%, un valor claramente sesgado aunque no tanto como en el cuestionario anterior. Por el contrario, la representación de determinados sectores está más repartida ya que un 23% de los participantes que trabajaba estaba clasificado en el sector de “Especialistas en organización y gestión (RRHH) de las empresas y comercialización” y un 16% tanto para “Profesionales o técnicos de la enseñanza y educación” como para “Profesionales de la universidad, de las CCSS, científicos e investigadores”.

Es de destacar que siete de cada diez participantes declarasen que tenían pareja en el momento de realizar la encuesta, aspecto que se explica por la distribución tan heterogénea en la participación, recordemos que el 22% de los participantes tenía entre 30 y 44 años y el 35% entre 45 y 59 años. La elección de una pareja valenciana entre estos es algo completamente trivial, ya que solo un 2% declaró tener una pareja valenciana; por el contrario, hay una gran endogamia ya que una gran mayoría (81%) afirmó tener una pareja nacida en Cataluña.

El mero hecho de haber participado activamente en un estudio de este tipo revela ya de por sí un interés por la tierra de los ancestros, con lo cual no se perseguía tanto saber el grado de proximidad o apoyo que presentan los descendientes con la tierra de sus antepasados, sino las razones y los modos que adopta esa selección cuando se manifiesta. Con este fin se introdujeron preguntas que hacían referencia al grado de conocimiento y valoración del País Valenciano por parte de los propios entrevistados y sus hijos, así como otras que hacían referencia al mantenimiento de contacto, propiedades o frecuencia y motivo de los viajes –si es que se dan– al País Valenciano. Todas estas cuestiones arrojan datos interesantes sobre la vinculación de una parte de la sociedad catalana con la Comunitat Valenciana, teniendo en cuenta que además en algunos casos se trata de segundas generaciones nacidas en Cataluña (48% de los casos) y terceras (11%). Así, pese a que la puntuación media en relación con el conocimiento sobre el País Valenciano fue de 3,0 sobre 5, un 64% indicó que conservaba algún familiar y un 20% algún tipo de propiedad. Además, independientemente de que

algunos conserven propiedades o familiares, un 35% expusieron que viajan al Comunitat Valenciana, aunque con diferente frecuencia.

El haber llegado a constituir el primer contingente de población migrante del resto del estado en las primeras décadas del siglo XX en Cataluña se tradujo, entre otras cosas, en la creación de diversas casas regionales valencianas durante estos años: el Centro Cultural Vinarocense de Barcelona, en 1920; la Casa Valencia de Barcelona, en 1923; el Ateneo Castellonense de Barcelona, en 1927; o la Casa Valencia de Gavá, en 1930, entre otras. Incluso algunos autores documentaron grupos de carácter político en Barcelona como Actuació Valencianista d'Esquerra (González, 2007) o el Centro Instructivo Republicano Radical Castellonense (Gallardo y Oyón, 2004). Sin embargo, el asociacionismo regional tuvo poca representación en nuestros datos, tanto en los antepasados de los participantes como en los propios participantes. Solo un 2% del conjunto contestó que sus ascendientes participaron en alguna de las diversas asociaciones regionales que aún subsisten y con las que el equipo colaboró: la mayoría de Casa Valencia aunque también se mencionaron otras como la Colonia d'Albocàsser, la dels Jordiencs Absents y la de Ayorinos Residentes en Barcelona. Un 17% contestó que lo desconocía. También fueron preguntados los encuestados por su pertenencia a alguna asociación de carácter estrictamente valenciano, a lo que el 99% respondió que no. Esto no ocurrió cuando se les preguntó por si formaban parte de alguna asociación ya que la mitad respondió que sí. Es decir, según sus conocimientos sus antepasados no formaban parte de ningún tipo de asociación de carácter valenciano, aunque ellos sí que han optado por participar, en la mitad de los casos, en algún tipo de asociación.

Mención aparte merece el apartado de observaciones con casi un centenar de comentarios, la mayoría con más información sobre los antepasados de las personas que contestaron y cuyo uso completa cualitativamente los resultados.

4. ¿QUÉ APORTA LA CIENCIA CIUDADANA A LA D, .)/ ' A~ 6A?

Veus Valencianes ha servido para captar datos complementarios de un colectivo –el valenciano– detectable en las datos estadísticos, pero también para dar a conocer otro muy difícil de localizar, el de sus descendientes. Sin embargo, a lo largo de todo el

proyecto han surgido una serie de limitaciones. En primer lugar, la dificultad de acceso a las nuevas tecnologías ha impuesto un sesgo de edad en contra de los mayores, que ha actuado de efecto domino sobre el acceso a las características de la migración valenciana más antigua del siglo XX. Se debería haber incidido más en acciones que potenciasen la colaboración intergeneracional de posibles participantes o que movilizasen al propio grupo investigador del proyecto para motivar y facilitar la participación de este importante sector de edad.

En segundo lugar, este sesgo también ha afectado a la cobertura geográfica del fenómeno migratorio por parte de los nacidos. Ahora bien, el menor reflejo de las zonas de origen del interior del País Valenciano por parte de los nacidos es ni más ni menos que el resultado de la actual estructura de edad de estos territorios. Precisamente, esta subrepresentatividad de algunas zonas de origen por parte de los nacidos se ha visto complementada con los datos aportados por los descendientes. El ejemplo más claro se puede observar al comparar los dos mapas de origen. Igualmente, otro sesgo, el temporal, se ha podido completar con las aportaciones de estos últimos, de manera que aunque estén subrepresentadas las oleadas históricas de los años 20 y 60 por parte de los nacidos como era de esperar, se han visto reflejadas de manera satisfactoria por parte de sus descendientes.

En tercer lugar, el sesgo tan marcado del nivel educativo ha sido directamente provocado por la mayor implicación de este sector de población. Como se dijo en líneas anteriores se realizó un envío a casi un millar de instituciones de todo tipo, por tanto, que hayan respondido personas con un nivel educativo tan elevado es muestra de un mayor interés y acceso a las TIC por parte de este público, que no dudó en implicarse en detrimento del resto de potenciales participantes.

En cuarto lugar, una posible limitación a las que no nos hemos enfrentado directamente pero si indirectamente es la de la fiabilidad de las respuestas de los descendientes. La memoria juega otro filtro muy importante, sobre todo en el caso de los descendientes. Por eso mismo se trató de incluir preguntas no muy cerradas y por eso las respuestas referentes al lugar de origen, año de nacimiento y de llegada han estado en algunos casos aproximadas. No obstante, los resultados sobre estos campos han sido más que

satisfactorios y permitirán reconstruir trayectorias de origen y llegada en futuros estudios.

Y en quinto y último lugar, no hay que olvidar todos los aspectos referidos al diseño y elaboración del cuestionario, incluso los que hacen referencia al vocabulario empleado. Se ha intentado evitar que la utilización de determinados vocablos referidos a la lengua o el territorio influyesen en un menor grado de participación, sin embargo, otros aspectos pueden haber influido a la hora de captar posibles participantes. Tal es el caso del término “migrar” o “migraciones”, los cuales pueden tener connotaciones negativas para ciertas personas, como así nos lo indicaron en el apartado “observaciones”, donde algunos participantes apuntaron que sus antepasados “*no migraron*”, sino que “*vinieron por otros motivos*” [9]. Esto podría significar que haya habido gente que no haya contestado a ninguno de los dos cuestionarios, pese a entrar en el perfil, porque no se consideraban migrantes ni ellos ni sus antepasados. Igualmente, hay una serie de preguntas que se hubieran podido incluir como optativas para obtener unos resultados más completos sobre movilidad socio-ocupacional o geográfica, por ejemplo.

Pese a estos inconvenientes se han conseguido conocer muchos aspectos de los valencianos que viven en Cataluña, con los cuales se podrá investigar más adelante. En la medida en que la mayoría de los datos recogidos se ajustan a las tipologías analizadas a partir de los datos estadísticos una vez detectado el sesgo por edad, los resultados siguen siendo de interés. Tal es el caso del patrón por edad de los movimientos realizados a Cataluña o del área ocupacional en la que se enmarcan muchos valencianos. Sabemos que perspectivas tenían los valencianos cuando llegaron, si conservan familiares o propiedades en el País Valenciano, con quien están casados, o el contacto y la frecuencia con que visitan el País Valenciano. Pero además, todo esto también lo sabemos de algunos hijos, nietos o bisnietos de valencianos que han migrado desde finales del siglo XIX.

Gracias a este proyecto nos hemos podido acercar a un importante sector de la población joven valenciana que actualmente vive en Cataluña y que según las fuentes

⁹ Ocurrió exactamente lo mismo durante la captación de personas para entrevistar en una investigación paralela, cuando dos posibles candidatos a ser entrevistados se mostraron reacios a participar aduciendo que sus antepasados valencianos no habían migrado a Cataluña porque “vinieron a trabajar”.

estadísticas se encuentra subestimado. Por tanto, tenemos una imagen inédita del subempadronamiento de parte de algunos valencianos que viven en Cataluña, la cual a su vez nos habla de una gran intensidad de los empadronamientos atípicos en los jóvenes valencianos. Además, conocemos algunos aspectos de difícil estudio que nos hablan de su comportamiento o participación en la sociedad catalana. Por poner algunos ejemplos: la mitad se identificó únicamente como valencianohablante y hasta un tercio de los empadronados forma parte de alguna asociación de ámbito catalán. Estos y otros aspectos sin duda demuestran un arraigo en Cataluña –por no hablar de los casi 300 que indicaron que tenían uno o más hijos. Ahora bien, este arraigo a Cataluña no equivale a un desarraigo al País Valenciano ya que un 94% pasa temporadas más o menos largas en el mismo.

Uno de los puntos fuertes analizados es la trayectoria migratoria de muchos participantes. Se ha detectado una gran movilidad entre los encuestados ya que hasta 768 personas previamente residieron en algún otro lugar del que lo hacen actualmente, siendo una de las cosas más significativas que hasta 88 personas solo habían migrado al extranjero antes de acabar en Cataluña, ¿se trata de este nuevo tipo de migración cualificada que al acabar los estudios optó por buscar trabajo directamente en el extranjero y ven al Principado como un paso intermedio para volver a la Comunitat Valenciana?

Mediante las aportaciones de los descendientes hemos podido reconstruir las dos primeras oleadas migratorias del siglo XX y acercarnos a localidades afectadas por un largo proceso de despoblamiento y éxodo rural que con el cuestionario de los nacidos no habrían sido captadas. Este cuestionario se ha descubierto de gran valor, al ayudarnos a profundizar más en la migración valenciana de principios de siglo. Otro gran mérito supone el haber podido localizar a un colectivo indetectable estadísticamente, el de los descendientes. Se tratan de personas con una mayor heterogeneidad que los actuales valencianos, tanto por los grupos de edad que contestaron, como por las áreas profesionales representadas. Sí que parece haber una mayor concentración de estos en el AMB, pero eso es también fruto de la actual distribución de la población en Cataluña. Llegados a este punto ¿qué tipo de relación existe actualmente entre los descendientes y el País Valenciano?

Nuestra valoración final, de lo que consideramos un primer experimento de la aplicación de la CC a las ciencias sociales, es positiva. Y eso pese a limitaciones, algunas de las cuales podrían haberse previsto con anterioridad. Como hemos señalado en la introducción, la investigación presente no acababa de cumplir con todos los requisitos de la CC, al no incluir a los participantes en el proceso de análisis de los datos, tan solo en el de captación y producción de información para el análisis (con la implicación de individuos y asociaciones en la difusión). Además, la dificultad de acceso a las TIC y la mejor cobertura territorial del fenómeno estudiado se hubieran podido solventar con más recursos, no solo dirigidos a la motivación y captación de personas mayores, sino a una mayor presencia fuera de la AMB. Este ha sido un primer paso en la aplicación de la CC a un proyecto de investigación en ciencias sociales, el cual esperamos que sirva de ejemplo para aplicar y perfeccionar más estudios de esta materia con esta nueva metodología. Por el momento, gracias a la CC hemos podido captar datos que con las fuentes tradicionales serían imposibles de detectar y con los que trabajaremos próximamente.

5. B&~&)/ RA~ÍA

Agulló, V. (2011). *Los valencianos en Uruguay*. Generalitat Valenciana, Conselleria de Solidaridad y Ciudadanía.

Arango, J. (1976). “Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias”. *Hacienda Pública Española*, 38, 51-80.

Bono, F. (2014). “País Valenciano no viene de la izquierda sino de la derecha regional”. *El País*, 30 de Octubre de 2014. Consulta 7 de diciembre del 2016 (http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/10/30/valencia/1414697395_513497.html).

Capel, H. (2009). “La enseñanza digital, los campus virtuales y la geografía”. *Ar@cne. Revista electrónica de recursos en Internet sobre geografía y ciencias Sociales*. 125 (1), Barcelona, Universidad de Barcelona.

Capel, H. (2010). “Geografía en red a comienzos del tercer milenio: para una ciencia solidaria y en colaboración”. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 14 (313).

Ciencia Ciudadana. Observatorio de Ciencia Ciudadana. (2016a). “Acerca de”. Zaragoza: Fundación Ibercivis. Consulta 10 de junio del 2016 (<http://ciencia-ciudadana.es/index.php/acerca-de/>).

Ciencia Ciudadana. Observatorio de Ciencia Ciudadana (2016b). “Listado”. Zaragoza: Fundación Ibercivis. Consulta 9 de diciembre del 2016 (<http://ciencia-ciudadana.es/index.php/listado/>).

Comisión Europea (2013). “Introduction”. *Green Paper on Citizen Science*: 5-6, 7 de diciembre del 2016.

Comisión Europea (2015). *White Paper on Citizen Science*, 9 de diciembre del 2016. <http://dx.doi.org/10.5663/aps.v1i1.10138>

Corts Valencianes. (2006). “Preàmbul”. *Estatut d’Autonomia de la Comunitat Valenciana*, 9-10, 7 de diciembre del 2016.

Domingo, A. y Pitarch, K. (2015). “La població valenciana a Catalunya al segle XXI. Anàlisi demogràfica i espacial”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79: 9-37. <http://dx.doi.org/10.2436/20.3002.01.77>

Domingo, A., Treviño, R. y Bueno, X. (2011). “Género y estrategias migratorias familiares en la migración interna e internacional en Cataluña”. *Revista de Demografia Històrica*, 29 (2), 59-86.

Ferran-Ferrer, N. (2015). “Volunteer participation in citizen science projects”. *El profesional de la información*, 24 (6), 827-837. <http://dx.doi.org/10.3145/epi.2015.nov.15>

Finquelievich, S. y Fischnaller, C. (2014). “Ciencia ciudadana en la Sociedad de la Información: nuevas tendencias a nivel mundial”. *Revista Iberoamericana de Ciencia, Tecnología y Sociedad*, 27 (9), 11-31.

Flor, V. (2010). “L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del 'blaverisme’”. Tesis doctoral, Departament de Sociologia i Antropologia Social, Universitat de València, València. <http://dx.doi.org/10803/10298>.

Fuster, J. (1982). *País Valencià, per què?* València, Eliseu Climent.

Fuster, J. (2009). “País Valencià, per què?”. *L' Espill*, 32: 133-147. <http://dx.doi.org/10550/34601>.

Gallardo, J. J. y Oyon, J.L. (2004). *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*. Barcelona, Carena.

González, M. (1981). “Un Succés Curiós en la Xàtiva del Barroc”, *Papers de la Costera*, 1.

Gonzalez, A. (2007). *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Catarroja-Barcelona-Palma, Editorial Afers.

Gozálvez, V. (1993). “La población valenciana durante la década 1981-1991”. *Investigaciones geográficas*, 11, 131-152. <https://doi.org/10.15517/psm.v13i1.19496>

Hernández, A. (2004). “La memoria de l'abandonament”. *Mètode*, 42, 40-51.

López, M. (2013). “Ciencia Ciudadana”. *Pirineos. Revista de la consejería de Educación de la Embajada de España en Andorra*, 9, 44-47.

Mirri, M. T. (1996). “Migrantes en las jóvenes sociedades industriales: integración y diferenciación social”. *Historia Social*, 26, 79-96.

Núñez, J. A., Muedra, C. y Aupí, V. (2006). “La gran ola de frío de febrero de 1956 en la España mediterránea”. *Calendario Meteorológico*, 42, 267-278.

Oficina de Ciència Ciutadana de Barcelona (2015). *Decaleg de l'Oficina de Ciència Ciutadana*. Barcelona: BCNLab. Consulta 15 de noviembre del 2016 (<http://www.barcelonalab.cat/uploads/dwn/bcnlab428.pdf>).

Oso, L. dirigido por. (2008). *Transciudadanos: La integración social de los descendientes de emigrantes españoles en Francia*. Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero.

Oyón, J. L., Griful, E. y Maldonado, J. (2001). *Barcelona 1930. Un atlas social*. Barcelona, Edicions UPC.

Perelló, J. (2014). “Citizen science: Knowledge takes power”. *CCCB LAB. Cultural Research and Innovation*, 24 de abril del 2014. Consulta 9 de diciembre del 2016 (<http://lab.cccb.org/en/citizen-science-knowledge-takes-power/>).

Pujadas, I. (1982). “La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques.” Tesis Doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Purdam, K. (2014). “Citizen social science and citizen data? Methodological and ethical challenges for social research”. *Current Sociology*, 62(3), 374-392. <http://dx.doi.org/10.1177/0011392114527997>

Sabater, A. y Ajenjo, M. (2005). “Una aproximació als empadronaments atípics a Catalunya: còmput i distribució territorial d'un fenomen generalitzat”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 46, 63-79.

Sánchez, J. J. y Segovia, J. M. (2008). “La participación y la influencia del recordatorio en las encuestas panel online a estudiantes universitarios”. *Empiria. Revista de*

Metodología de Ciencias Sociales, 16, 135-161.
<http://dx.doi.org/10.5944/empiria.16.2008.1393>.

García, J. L., Febles, M. F. y Zapata, V.M. (2005). “La iniciativa comunitaria LEADER en España.” *Boletín de la AGE*, 39, 361-398.

Rodríguez, J. S. (2010). “Las emigraciones interiores en España: 1860-2007 (1)”. *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 23, 113-134.

Rodríguez, J. S., Ayuda, M. I. y Pinilla, V. (2015). “The occupational attainment of migrants and natives in Barcelona, 1930”. *Economic History Review*, 68 (3), 985-1015.
<http://dx.doi.org/10.1111/ehr.12090>

Tabanera, N. (2005). “De la Huerta a la Plata: algunas consideraciones sobre la emigración valenciana a la Argentina en el siglo XX”. *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 19 (58), 595-610.

Tur, B. (2014). “L’immigration espagnole à Paris dans les années 1960: discours, représentations et stéréotypes”. Tesis Doctoral, Ecole Doctorale 138: Lettres, langues, spectacles, Université Paris-Ouest-Nanterre-la-Défense, Paris.

Vidal, T. y Recaño, J. (1996). "La mobilitat interior als Països Catalans". Pp. 50-66 en *Geografia General dels Països Catalans*, vol. 3, *La Població*, dirigido por Carreras, C. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

Xambó, R. (2010). “Els mitjans de comunicació al País Valencià”. *Arxius de Sociologia*, 23, 3-16.

* * *

Kenneth Pitarch Alero es Licenciado en Historia (2009) por la Universitat de València, ha cursado el Máster en Formación del Profesorado (2010), el Master en Estudios Territoriales y de la Población (especialidad en Demografía) (2012) y el Postgrado en Gestión y Tratamiento Digital de Documentación Histórica (2014), todos en la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha realizado diversas estancias en Berlín (Alemania) en la Freie Universitat (2006-2008) y el centro de investigación en ciencias sociales Marc Bloch (2016). Desde 2011 trabaja como investigador en el Centre d'Estudis Demogràfics, donde forma parte del Grupo de Estudios Demográficos y de las Migraciones-GEDEM y donde realiza su tesis doctoral.

Andreu Domingo Valls es Doctor en Sociología y subdirector del Centre d'Estudis Demogràfics, de donde es investigador desde 1984. Es profesor asociado en el Departamento de Geografía de la Universitat Autònoma de Barcelona, director del Grupo de Estudios de Demografía y Migraciones-GEDEM e investigador principal del proyecto RecerCaixa Assentament de la població immigrada, canvi demogràfic i gestió de la interculturalitat y del proyecto subvencionado por el Ministerio de Economía y Competitividad '¿De la complementariedad a la exclusión? Análisis sociodemográfico del impacto de la crisis económica en la población inmigrada'. Ha realizado diversas estancias en la Universidad de Luján (Argentina) y de Edimburgo (Reino Unido).

Amador Llanes Lorens es investigador del Centre d'Estudis Demogràfics y profesor asociado en el Departamento de Geografía de la Universitat Autònoma de Barcelona. Es Doctor en Demografía y Licenciado en Geografía e Historia, Ciencias Políticas y Sociología por la UAB. Su principal línea de investigación es el análisis del envejecimiento, la mortalidad, la dependencia y la salud de la población. Ha dirigido varios proyectos relacionados con el análisis de la población, los modelos de estimaciones y proyecciones de población. En este campo destaca la colaboración con el INE para el desarrollo de un sistema multirregional de proyección de la población española.

3. LA PERSPECTIVA HISTÒRICA: SEGLE XX

La perspectiva històrica: segle XX

3.1 La migració valenciana a principis del segle XX a Barcelona

PITARCH, Kenneth; VILLAR, Conchi i LÓPEZ-GAY, Antonio (en premsa). “Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta”, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporanea*, 17.

“El meu besavi va nàixer al 1892. I ell, doncs, arribà a Barcelona als setze anys, era fuster i aleshores, *bueno* es posa en política als sindicats d’UGT i serà uns dels fundadors del Partit Socialista de Catalunya aquí a Barcelona. Aleshores ell (...) es quedarà vidu i serà quan, com una mena de pacte de família, portarà la meva, la que serà la meva besàvia i la seva dona, aquí a Barcelona amb setze anys de les Coves de Vinromà” (Miquel)

“Yo tengo familia aquí en Cataluña. No los conozco, pero son gente, hermanos de mi abuelo, que vinieron aquí pues seguramente en los años 30, en la guerra seguramente. Y viven en un pueblo del Vallés. No sé, no los conozco, pero sé que tengo familia aquí (...). Y son gente que vinieron en la guerra, incluso puede que antes, en los años 20 puede ser” (Antonio)

“El meu rebesavi, que queda molt lluny això, va vindre i va morir l’any 1899. Va vindre de manobre per a construir la Sagrada Família. Mon pare creu que seria manobre o un peó. Es veu que sí va morir ací. (...) Va morir en el carrer aquell del Poblenou a on vivien” (Pasqual)

PASADO Y *Memoria*

Revista de Historia Contemporánea

Rafael Fernández Sirvent, profesor titular de Historia Contemporánea de la Universidad de Alicante, en calidad de director y editor de *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*,

HACE CONSTAR que D. KENNETH PITARCH CALERO, en colaboración con Conchi Villar Garruta y Antonio López Gay, ha presentado un artículo original a nuestra revista titulado “Ser migrante en la Barcelona de 1930. El caso de la inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta”. El artículo ha sido informado favorablemente mediante el sistema de doble ciego y, por tanto, el Consejo de Redacción de *Pasado y Memoria* ha acordado que será publicado en el número número 17 (octubre de 2018).

Para que así conste y a todos los efectos oportunos, lo firmo en Alicante a doce de junio de dos mil dieciocho.

Fdo. Rafael Fernández Sirvent

RAFAEL|
FERNANDEZ|
SIRVENT

Firmado digitalmente por
RAFAEL|FERNANDEZ|SIRVENT
Fecha: 2018.06.12 12:28:46
+02'00'

Director de *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*

**Ser migrante en la Barcelona de 1930.
La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta¹**

**Being migrant in Barcelona in 1930.
Valencian immigration in the neighbourhood of la Barceloneta**

Kenneth Pitarch Calero

kpitarch@ced.uab.es

Centre d'Estudis Demogràfics / CERCA

Universitat Autònoma de Barcelona

ORCID: 0000-0003-3874-0381

Conchi Villar Garruta

cvillar@ub.edu

Universitat de Barcelona

ORCID: 0000-0003-1610-1933

Antonio López-Gay

tlopez@ced.uab.es

Centre d'Estudis Demogràfics / CERCA

Universitat Autònoma de Barcelona

ORCID: 0000-0001-8892-2816

Resumen

En 1930, más de la mitad de la población barcelonesa (56%) había nacido fuera de la ciudad. Diversos estudios han investigado sobre la migración interna, pero no existen trabajos específicos sobre el grupo migratorio más importante del momento: el valenciano. El objetivo del presente artículo es contribuir a mejorar nuestro conocimiento sobre las condiciones de vida y el nivel de integración de este colectivo en la Barcelona de 1930. Para ello, se analizan: (i) la distribución en el espacio urbano de la inmigración valenciana y (ii) las principales características sociodemográficas y el nivel de integración sociolaboral de este grupo en la Barceloneta, determinando el periodo y las razones de su

¹ Este artículo forma parte de la tesis doctoral Anàlisi Sociodemogràfica de la Migració Valenciana a Catalunya i Altres Destinacions realizada por Kenneth Pitarch (kpitarch@ced.uab.es) y dirigida por los doctores Andreu Domingo (adomingo@ced.uab.es) y Amand Blanes (ablanes@ced.uab.es). Una versión preliminar fue presentada en el XII European Social Science History Conference en Belfast en abril del 2018.

llegada a Barcelona. Los resultados apuntan a una relativa buena integración en la ciudad —comparada con otros grupos migratorios— que no dependía del momento de llegada y que estaría vinculada al mantenimiento de unos fuertes lazos de paisanaje.

Palabras clave: migración valenciana, padrón, Barcelona, País Valenciano, hogares, ocupaciones, demografía, industrialización.

Abstract

In 1930, more than a half of the Barcelona population (56%) was born outside the city. Internal migration of that period has been studied, but there are no specific studies on the most important origin: the Valencian born migrants. The objective of this study is to contribute to improve our knowledge about the living conditions and the level of integration of this group in Barcelona in 1930. For this purpose, we analyse: (i) the distribution in Barcelona of the Valencian born migrants, and (ii) the main sociodemographic characteristics and socio-labour integration of this group living in La Barceloneta's neighbourhood, focusing on the timing and the reasons behind their movement to Barcelona. Results point out a relatively good social integration — compared with other migratory groups— that did not depend on the moment of arrival, but we suggest it is linked to the maintenance of strong ties of peasantry.

Keywords: Valencian migration, Municipal Register of Inhabitants, Barcelona, Valencian Country, households, occupations, demography, industrialization.

Introducción

Desde finales del siglo XIX, el crecimiento demográfico de Cataluña se ha sustentado en la inmigración (Cabré, 1999) de tal manera que, actualmente, un 70% de su población es el resultado directo o indirecto de la migración del siglo XX (Domingo, 2012). Sin embargo, mientras la inmigración ha recibido una enorme atención desde de la sociología y la demografía catalanas, contamos todavía con pocos estudios históricos que aborden los determinantes de la inmigración y sus condiciones de vida en Cataluña en el período anterior a la Guerra Civil (1936-1939).

En el ámbito europeo, diversos estudios han abordado la cuestión de la integración socioeconómica y las condiciones de vida de la población inmigrante en contextos urbanos durante el proceso de industrialización. Concretamente, en el caso del Reino Unido, se ha señalado que la inmigración campo-ciudad durante parte de la época Victoriana, a excepción de la irlandesa,² estuvo positivamente seleccionada (Long, 2005). Incluso estos migrantes encontraron en la ciudad mejores condiciones salariales que los propios nativos y fueron menos proclives a sufrir el desempleo (Willianson, 1990; Hatton y Bailey, 2002). Tampoco en el caso de Amberes, en Bélgica, entre mediados del siglo XIX y el primer tercio del siglo XX, se han observado diferencias significativas entre las condiciones laborales de los nacidos en la ciudad y los migrantes, ni siquiera en el caso de los valones (Puschmann *et al.*, 2014).³ En cambio, en Alemania, concretamente en

² Los irlandeses constituyeron uno de los grupos migrantes más desfavorecidos dentro del Reino Unido, aunque entre ellos construyeron redes de solidaridad muy sólidas basadas en su origen y, sobre todo, en la adscripción a la religión católica (Fielding, 1993; Belchem, 1999).

³ Los choques entre flamencos y valones se remontan a la misma fundación de Bélgica como nación en 1830, con episodios de discriminación social y económica que han sido frecuentes desde entonces tanto en Flandes como en Valonia (Mnookin, 2007).

Bremen, la abolición de barreras migratorias provocó —sobre todo a partir de 1860—⁴ que los inmigrantes se concentrasen en trabajos informales, mal remunerados y poco cualificados. Pero a partir de finales del siglo XIX, una serie de cambios (sanitarios, industriales, pero también migratorios) provocaron la mejora, incluso por encima de los propios nativos, de las condiciones de vida de la población migrante (Lee y Marschalck, 2000).

En España también contamos con trabajos que han analizado estas cuestiones en diferentes contextos. En el caso de Madrid, similar al de Bremen en su primera etapa, la incorporación masiva de inmigrantes a la actividad económica condujo a una pauperización del mercado laboral y sus condiciones (Pallol *et al.*, 2010). No obstante, a partir del siglo XX se inició un cambio en la inserción laboral de los inmigrantes, fruto de las transformaciones que experimentó el mercado laboral madrileño (Otero y Pallol, 2009; Carballo, 2011). El desarrollo de nuevos oficios en el transporte, las comunicaciones y los negocios, junto con el aumento del funcionariado, trajo consigo un paulatino descenso del hasta entonces mayoritario sector de los jornaleros y una multiplicación de los trabajadores de cuello blanco, los conocidos como *empleados* (Pallol, 2011).⁵

En Vizcaya, una zona caracterizada por un desarrollo económico ligado a la actividad industrial, la integración de la población migrante en el mercado laboral varió según territorios. Así, en las áreas industriales de la Ría de Bilbao, los inmigrantes se integraron mayoritariamente como jornaleros en las minas o en las nuevas industrias (González *et al.*, 2011). El sector servicios, el artesanal y el agrícola, especialmente este último, quedaron en gran medida reservados a la población nativa (García, 2005: 203), salvo en algunas ciudades, como la capital o los municipios del Abra y Guecho (González *et al.*, 2011).

En el caso de Barcelona, y a diferencia de lo ocurrido en Madrid y Bremen, algunos estudios señalan que a lo largo del primer tercio del siglo XX las posibilidades de integración de la inmigración, al menos la masculina,⁶ se deterioraron (Oyón, 2015; Silvestre *et al.*, 2015).⁷ La elevada demanda de mano de obra poco cualificada, fruto del avance de la mecanización y las obras de construcción de grandes infraestructuras (Tatjer, 1995; Oyón *et al.* 2001; Arango, 2007) contribuyeron a cambiar el perfil de la inmigración. De esta manera, a partir de la I Guerra Mundial, los colectivos inmigrantes procedentes de Murcia y la Andalucía oriental, aunque también del País Valenciano y Aragón, habrían padecido unas condiciones sociolaborales y de vida peores que sus antecesores. Su integración en el entorno urbano se habría visto dificultada por su extracción rural y el viciado papel que tuvieron las cadenas migratorias. Así, si bien las redes de solidaridad facilitaban en un primer momento el acceso a trabajos poco cualificados, a largo plazo dificultaban el acceso a ocupaciones más cualificadas

⁴ En Alemania las migraciones internas de largo recorrido comienzan a cobrar cierta importancia a partir de 1850, hasta entonces la mayoría de movimientos eran locales o de pequeño recorrido (Kocka, 1986).

⁵ De esta manera, junto con el grupo de los jornaleros que representaba un 27% en el sector servicios, los trabajadores de cuello blanco, los profesionales liberales y los pequeños comerciantes alcanzaron un 27%, un 5% y otro 5% respectivamente de la mano de obra masculina madrileña (Pallol, 2011: 207).

⁶ Algunos trabajos sí han constatado que las mujeres inmigrantes han ocupado tradicionalmente los estratos inferiores de la estructura ocupacional catalana y han tenido menos presencia en la industria, concretamente en el sector textil, y en las ramas de menor valor añadido, como el servicio doméstico (Solé 1981; Llonch, 1994; López, 2004).

⁷ De hecho, según determinados autores, serían las escasas expectativas de movilidad social del sector inmigrante de la clase obrera en Barcelona lo que explicaría una presencia revolucionaria superior a lo normal (Ealham, 2005; Oyón, 2009; 2015: 20).

(Silvestre *et al.*; 2015: 1011). Además, el proceso de segregación y concentración de la inmigración que se produjo en la ciudad desde principios del siglo XX (Oyón, 2008) habría contribuido a menguar las perspectivas de mejora, al menos en el corto-medio plazo, de la inmigración más reciente.

El objetivo de este artículo es analizar este proceso; contrastar si, efectivamente, la inmigración perdió capacidad de integración en la ciudad, y en qué condiciones se produjo dicho proceso. Nos centramos para ello en la inmigración valenciana, uno de los colectivos de procedencia no catalana que, precisamente porque protagonizó la primera gran oleada de inmigración que recibió Barcelona desde finales del siglo XIX y porque era considerado un colectivo fácil de integrar, al compartir —parte de ellos—⁸ una misma lengua (Balcells, 2015), se sitúa como grupo de especial interés para contrastar esta hipótesis.

El presente artículo se estructura en cinco apartados. Tras la introducción, en el primer apartado damos cuenta, muy brevemente, de las fuentes y la metodología utilizadas. El segundo sitúa los orígenes, destinos y causas de la emigración valenciana entre mediados del siglo XIX y el primer tercio del siglo XX. En el tercer apartado, núcleo central de la investigación, analizamos la distribución de la población valenciana en la Barcelona de 1930, así como las causas del enorme crecimiento demográfico que se produjo a principios del siglo XX. A continuación, en la cuarta parte, analizamos las condiciones de vida y el nivel de integración de la inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta, una de las zonas de mayor concentración del colectivo valenciano en la ciudad. Finalmente, se apuntan una serie de ideas finales a modo de conclusión.

Fuentes y metodología

Para este estudio hemos utilizado dos fuentes principales. La primera, es la Tabla Clasificatoria de la Población según Provincia de Nacimiento —o Para los Nacidos en el Extranjero, Países— y Sexo, publicada en la Gaseta Municipal de Barcelona del 6 de junio de 1932 (p. 496 y siguientes). Dicha tabla nos ha permitido situar en el mapa las áreas de mayor concentración y distribución de la población valenciana residente en Barcelona.

La segunda fuente principal de este estudio son las hojas originales del Padrón Municipal de Habitantes de 1930, el primer padrón que se conserva de forma integral para la ciudad de Barcelona.⁹ Los padrones de habitantes son una fuente bien conocida que no requiere de una extensa presentación. En general, recogen datos sociodemográficos sobre los residentes en cada domicilio (sexo, edad, origen, estado civil, nivel de instrucción, ocupación, tiempo de residencia en la ciudad, parentesco con el cabeza de familia, año de llegada, etcétera) que permiten reconstruir la estructura socioeconómica de un municipio en un momento dado, tanto desde la perspectiva del

⁸ Recordemos que no todos los valencianos son, o eran entonces, valencianohablantes. En realidad, de las 34 comarcas en las que está dividido el País Valenciano, 8 son históricamente castellanohablantes (Alto Mijares, Alto Palancia, Serranos, Rincón de Ademuz, Requena-Utiel, Hoya de Buñol, Valle de Cofrentes y Canal de Navarrés) y en otras tantas, históricamente valencianohablantes, también existen municipios castellanohablantes (Beltran y Segura-Llopes, 2017). Así que, excepto los inmigrantes procedentes de estas últimas zonas —por otro lado, muy numerosos en ciertas zonas de Barcelona en 1930 como el Poble-sec o Poblenou (Oyón *et al.*, 2001)— los inmigrantes valencianos, junto con los baleáricos, eran vistos con más proximidad por los catalanes, de manera que incluso algunos partidos políticos catalanistas de la época, como la Lliga Regionalista o ERC, no dudaron en buscar el voto de estos colectivos en sus candidaturas (Balcells, 2015).

⁹ Depositado en el Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

individuo como desde la perspectiva de los hogares.¹⁰ En este caso, analizamos los datos individuales de una muestra conformada por el 33% de los domicilios de los barrios centrales de la Barceloneta —Concòrdia y Orientals— en los que residían, al menos, una persona nacida en el País Valenciano independientemente de su sexo y de su posición dentro del hogar. El área seleccionada es, como veremos a continuación, de las que mayor concentración de inmigración valenciana presenta en la ciudad.

Emigraciones valencianas entre mediados del siglo XIX y el primer tercio del siglo XX: orígenes, destinos y causas

En el País Valenciano, desde finales del siglo XVIII se registraron frecuentes movimientos inter e intraprovinciales a lo largo de todo el territorio, explicados por el desarrollo agrícola de muchas comarcas (Furió, 2001; Piqueras, 2005) y, sobre todo a partir del XIX, por la expansión industrial (Torró, 1996). Es precisamente en el último cuarto de este siglo cuando los movimientos, esta vez dirigidos al exterior, se intensificaron. Una serie de catástrofes meteorológicas,¹¹ un gravísimo brote de cólera en 1885¹² y la denominada Gran Depresión —que se dejó sentir de manera especialmente intensa en las zonas arroceras— sumieron al campo valenciano en una grave crisis económica (Carnero, 1978) que se saldó con un importante movimiento emigratorio. Apenas había empezado a remontarse la situación, la crisis se agravó en los primeros años del siglo XX: la llegada de la filoxera arruinó buena parte de los viñedos (Piqueras, 2005)¹³ y forzó a emigrar a gran parte de los agricultores que habían resistido las crisis producidas en los años finales del siglo anterior. Fuera de la Península, estos flujos se dirigieron, fundamentalmente, a Argelia (Bonmatí, 1989; Menages y Monjo, 2007)¹⁴ y Francia (Piqueras y Lungu, 2007),¹⁵ aunque en Uruguay (Folguerà, 1997; Agulló, 2011), Argentina (Alonso, 2010) y Norteamérica (Morell, 2012; Alapont, 2013; Ortuño, 2013), también llegaron miles de valencianos en estas fechas. Jornaleros y braceros pusieron rumbo a estos países para escapar de la falta de tierras, el paro estacional y las catástrofes climáticas y atraídos por un mercado laboral que, debido a la escasez de mano de obra, ofrecía mejores condiciones laborales.

Dentro de la Península, el principal destino de la emigración valenciana desde que se tienen registros estadísticos ha sido Cataluña (Domingo y Pitarch, 2015).¹⁶ Desde

¹⁰ Para una información más detallada sobre esta fuente, véase Oyón *et al.* (2001).

¹¹ En 1878 se sucedieron grandes pérdidas en la huerta valenciana, debido a intensas heladas, y en 1879 y 1885 una serie de inundaciones afectaron a la provincia de Alicante (Mirri, 1994).

¹² Este brote de cólera —uno de los diversos registrados en España en el siglo XIX, especialmente en su mitad oriental— afectó con especial virulencia al País Valenciano, ya que llegó a causar la muerte directa de 33.609 personas (Fernández, 1991).

¹³ La filoxera entró en el País Valenciano casi al mismo tiempo por el extremo norte y sur. En 1902 llegó a Benicarló y Vinaròs procedente de Tarragona y al cabo de dos años se extendió hacia el sur por el Maestrat y la Plana de Castellón. Por el sur empezó afectando los escasos viñedos de Dolores, pero no fue hasta 1905 y 1906 cuando se propagó hasta Alicante y Monóvar, desde donde alcanzó Villena en 1909 y Jumilla en 1912 (Piqueras, 2005).

¹⁴ Argelia capitalizó casi en exclusiva los movimientos externos desde la provincia de Alicante. Por ejemplo, para el bienio 1888-1900, casi el 93% de la emigración externa total de la provincia de Alicante y el 57% de la de Valencia (Sánchez, 1995).

¹⁵ Francia devino un destino muy atractivo para muchos valencianos, la mayoría castellanenses, desde finales del siglo XIX, aunque fue a partir de la I Guerra Mundial cuando se produjo un punto de inflexión y las salidas se multiplicaron. De hecho, casi 30.000 castellanenses emigraron al país galo durante el conflicto bélico, el 85,5% de los cuales para dedicarse a la agricultura. Si tenemos en cuenta la población total de Castellón durante este periodo, emigró más del 10% de la población (Piqueras, 2007).

¹⁶ Madrid fue, junto a Barcelona, otro punto importante de recepción de inmigración interior en España en el primer tercio del siglo (Silvestre, 2007), pero no para el colectivo valenciano. Así, en 1920 en

finales del siglo XIX, contingentes importantes se establecieron en municipios de la costa catalana, atraídos bien por ser centros especializados en determinadas actividades agrícolas, bien por la posibilidad de dedicarse a la actividad maritimopesquera. Así, el Delta del Ebro constituyó un área de atracción de *colles* (cuadrillas) que emigraban temporalmente para participar en las tareas del arroz (Queralt, 2006).¹⁷ En Gavà se asentaron agricultores, jornaleros y familias enteras procedentes de Olocau de Carraixet especializados en la recolección del palmito (Campmany, 2015)¹⁸ y en Sant Jordi d'Alfama —dentro del municipio de la Ametlla de Mar— (Figueres, 2017), Roses (Llorca, 2000)¹⁹ y Palamós (Alegret y Garrido, 2008) se instalaron pescadores y sus familias en busca de mejores oportunidades.

No obstante, más allá de estos flujos, fue Barcelona y su área más próxima la que atrajo mayor número de población valenciana. Tanto fue así que buena parte de dicha población, al no encontrar vivienda en la capital —al igual que la inmigración catalana, murciana y aragonesa— optó por desplazarse a localidades de la periferia de Barcelona y se integró en el mercado de trabajo local. Sucedió en ciudades como Sabadell o Santa Coloma de Gramanet, que tuvieron que acoger un gran número de migrantes valencianos ya a finales del siglo XIX. En Sabadell, especialmente alcoyanos, que habrían emigrado debido a la dura crisis del textil que tuvo lugar en su zona de origen en los años 50, pero sobre todo en los años 80 del siglo XIX (Egea, 1984).²⁰ En Santa Coloma, en cambio, el 82% de los valencianos procedía de las provincias de Castellón y Valencia (Gallardo y Oyón, 2004).

Los estudios que han analizado la presencia de la inmigración valenciana en Barcelona la dibujan como un colectivo que llegó a la ciudad, mayoritariamente, entre mediados del siglo XIX y principios del XX (Arango, 1976; Pujadas, 1982; Oyón *et al.*, 2001). Sin embargo, a partir de la década de 1920, el número de llegadas procedentes del País Valenciano se fue progresivamente estancando y desde 1930 —cuando alcanzaron el máximo poblacional de todo el siglo con más de 126 mil personas residiendo en el Principado (Domingo y Pitarch, 2015)— no se ha vuelto a recuperar. Como el resto de la inmigración que llegó a la ciudad en ese periodo, la población valenciana habría llegado atraída por la elevada demanda de mano de obra que generó la expansión industrial, la realización de grandes eventos y la construcción de vivienda y obra pública (Tatjer, 1973; Recaño, 1996; Arango, 2007; Silvestre, 2010).

Por lo que concierne a las zonas de asentamiento dentro de la ciudad, sabemos que desde finales del siglo XIX la presencia de población valenciana era muy destacada en el antiguo municipio independiente de Sant Martí de Provençals (Mirri, 1994). A principios del siglo XX, también era notable su presencia en el centro, en el antiguo barrio de Sant

Cataluña había 91.211 valencianos registrados, por 13.990 en la provincia de Madrid. Diez años más tarde, el número de estos últimos aumentó solo hasta los 18.835 (Cortizo, 1983) por los 126.165 de Cataluña.

¹⁷ Diversos estudiosos han relacionado el origen de las barracas del Delta del Ebro con la llegada de familias de origen valenciano para preparar las tierras y ponerlas en cultivo entre finales del siglo XIX y principios del siglo XX (Queralt, 2006).

¹⁸ Un recorrido por la historia de la colonia valenciana de Gavà puede verse en Campmany (2015). Se trata de uno de los pocos trabajos que toma como objeto de estudio el colectivo valenciano en Cataluña exclusivamente. Se centra, por ejemplo, en sus periodos de llegada o su participación en la sociedad de Gavà del momento, en donde crearon, en 1930, una de las casas regionales valencianas más antiguas de toda Cataluña y que actualmente sigue estando en funcionamiento

¹⁹ En Roses, por ejemplo, entre 1910 y 1920 el número de pescadores pasó de 178 a más de 400, los cuales venían en su mayor parte de la Ametlla de Mar o de la población alicantina de El Campello (Llorca, 2000).

²⁰ De hecho, en los años de cambio del siglo XIX al XX, la prensa utilizaba la palabra *alcoyano* —una comunidad de relativa consideración— para designar a los grupos de inmigrantes que aparecían en alguna trifulca tabernera, es decir, como insulto o de manera despectiva (Marín, 2001: 140).

Cugat del Rec, cuyo territorio forma parte del actual barrio de Santa Caterina, en Ciutat Vella. Junto a la inmigración catalana y baleárica, la población valenciana formaba parte de los estratos sociales migrantes más elevados, los cuales habrían abandonado progresivamente el barrio a partir de 1915 huyendo de la degradación que fue experimentando y de la llegada de otros grupos de migrantes (Olives, 1969). En los años 20, si no antes, la inmigración valenciana había traspasado los límites del centro de la ciudad y de los suburbios populares. Así, junto a la población aragonesa, era mayoría también en Trinitat Vella, un barrio al norte de la urbe, perteneciente al antiguo municipio de Sant Andreu del Palomar (Checa, 1999), una zona aún poco poblada en la que predominaba una zona de viñas y algunos *masos*.

Para el año 1930, los cabezas de familia inmigrantes valencianos presentaban una distribución en el espacio barcelonés “moderadamente nuclear” (Oyón *et al.*, 2001: 70). Su presencia era muy destacada en algunas zonas de la ciudad —en el frente marítimo que va desde la Barceloneta al Poblenou, en el Poble-sec, en los barrios de Sants y Can Baró y en algunas áreas más dispersas—,²¹ mientras que estaban ausentes en otras —el Eixample central y algunos suburbios del norte de la ciudad—. Con todo, la inmigración valenciana no llegaba a alcanzar unos índices de concentración tan elevados como la andaluza y la murciana, que se habían instalado en Barcelona con posterioridad. Además, aunque pertenecieran a la clase jornalera, el análisis de indicadores como el analfabetismo y la coresidencia no familiar situaba a la población valenciana en una posición socioeconómica más elevada (Oyón *et al.*, 2001).

Concentración y distribución de la inmigración valenciana en Barcelona

Entre 1832, año en el que entró en funcionamiento la primera fábrica movida a vapor en Barcelona, y 1930, cuando se había consumado la revolución industrial en la ciudad, la capital catalana experimentó profundas transformaciones (Tatjer, 2006). En el ámbito territorial, pasó de ocupar 14 km² a 70 kms² tras el proceso de anexión de los municipios colindantes llevado a cabo entre 1897 y 1921 (Masjuan, 2000). De esta manera, la ciudad extendió sus límites a los que —salvo ligeras modificaciones— conserva actualmente.²² Administrativamente, estaba dividida en 10 distritos, a su vez subdivididos en 131 barrios (Mapa 1).

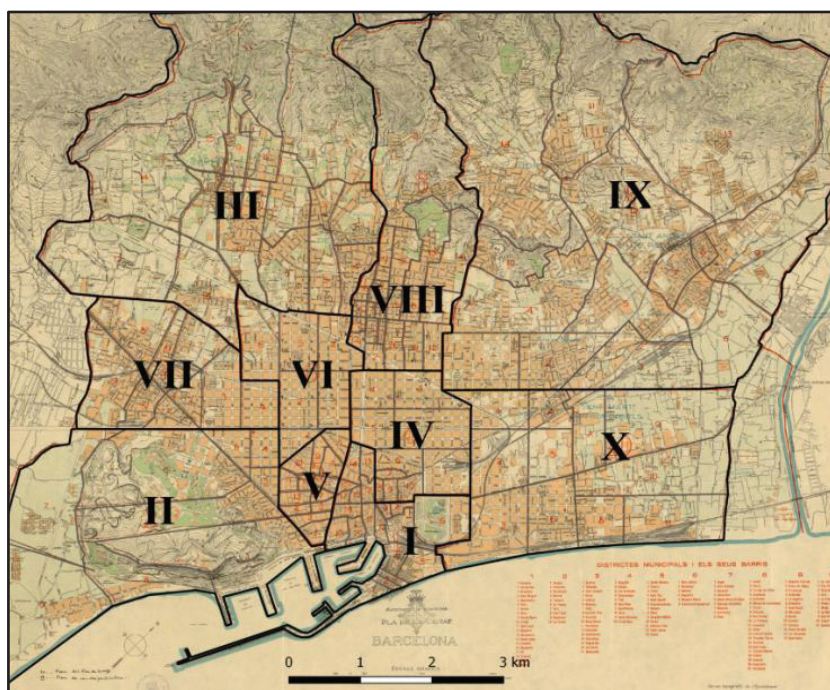
En el ámbito poblacional, de los 544 mil habitantes con los que contaba en 1900, en 1930 había traspasado la barrera del millón de habitantes, lo que suponía el crecimiento demográfico más espectacular de su historia en tan solo 30 años (Tatjer, 1995).²³ Dicho crecimiento demográfico se produjo en parte por la incorporación de la población residente en los municipios agregados. Sin embargo, el gran factor del aumento poblacional de Barcelona en ese periodo fue la inmigración (García Castro, 1974, Cabré, 1991-1992, 1999; López-Gay, 2008). Como resultado, en 1930, el 56% de la población barcelonesa había nacido fuera de la ciudad.

²¹ Además, gracias al trabajo de Oyón *et al.* (2001) conocemos no solo las principales áreas de origen, de asentamiento y ocupaciones de los migrantes valencianos en Barcelona, sino más características sociodemográficas como, por ejemplo, la distribución de los hogares valencianos, el tamaño medio de sus hogares (4,84 personas), el número de hijos medio de los cabezas de familia valencianos (1,93) o la distribución de los cabezas de familia entre las diferentes clases sociales de 1930.

²² Dichos límites son al norte el río Besos, al este el Mar Mediterráneo, al sur el río Llobregat y al oeste la sierra de Collserola.

²³ Así, en 1930 se situaba como la decimotercera ciudad más poblada de Europa (Tatjer, 1995). A nivel estatal, Barcelona contaba con un censo de 1.009.755 personas, lo que la situaba por delante de Madrid, que en ese mismo momento contaba con 863.958 habitantes (Azagra *et al.*, 2006).

Mapa 1. Mapa de la ciudad de Barcelona en 1930, distritos (10) y barrios (131)

Fuente: Elaboración propia a partir del mapa de Barcelona de 1930 proporcionado por el Servei Topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona (autor: Seix Barral)

La inmigración peninsular no catalana, que constituía el 34% del total, había sobrepasado ampliamente a la inmigración catalana (19% entonces) desde mediados del siglo XIX, cuando su presencia numérica era insignificante (López, 2004: 77). Además, en ningún distrito de la ciudad la inmigración no catalana constituía menos del 30% de su población y llegaba a superar el 40% en los distritos I, II y V, que se corresponden con las áreas del casco histórico, Sant Antoni y Poble-sec.

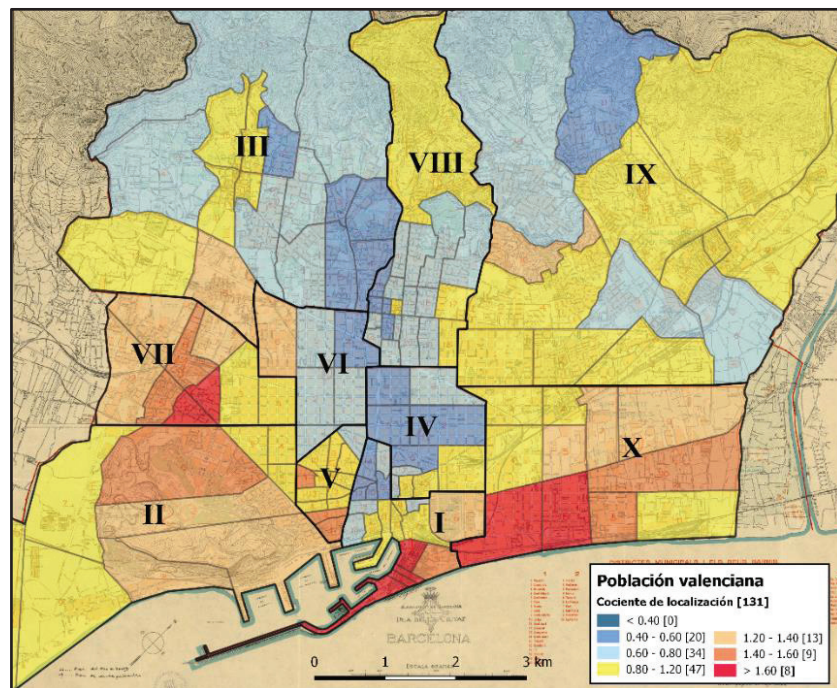
Tabla 1. Población barcelonesa según el distrito de residencia y su lugar de nacimiento, principales orígenes, 1930

Distrito	Barcelona (capital)	Resto de Cataluña	País Valenciano	Aragón	Múrcia	Andalucía	Otros	Total casos
I	42%	18%	10%	7%	4%	7%	11%	96.264
II	42%	18%	11%	7%	6%	5%	12%	91.838
III	46%	19%	6%	8%	3%	3%	15%	59.611
IV	43%	22%	6%	10%	3%	3%	13%	113.574
V	41%	18%	10%	9%	7%	4%	12%	107.889
VI	40%	23%	6%	9%	2%	3%	16%	94.611
VII	43%	18%	12%	7%	6%	4%	9%	115.809
VIII	49%	21%	7%	7%	2%	3%	11%	109.172
IX	46%	17%	8%	8%	6%	5%	10%	140.485
X	44%	19%	12%	8%	5%	4%	9%	80.502
Total casos	44%	19%	9%	8%	4%	4%	12%	1.009.755

Fuente: Elaboración propia a partir de la Gasetta Municipal de Barcelona, 6 de junio de 1932, n.º 22

La población valenciana constituía el grupo inmigratorio no catalán más numeroso en la ciudad de Barcelona. Con 88.298 personas, representaba el 8,74% del total de la población residente en el municipio, seguida por la población aragonesa con 81.368 personas, la murciana, con 45.047, y la andaluza, con 42.756 (Pujadas, 1982). A grandes rasgos, el cálculo del cociente de localización (CL)²⁴ muestra áreas de sobrerepresentación coincidentes con las que hasta ahora se habían señalado como las de mayor representación de cabezas de familia valencianos (Oyón *et al.*, 2001). De esta manera, se dibujan claramente tres zonas en las que la inmigración valenciana estaba sobrerepresentada (Mapa 2). La primera, en el frente marítimo de la ciudad, de la Barceloneta, en el distrito I—donde se concentraban hasta 4.885 inmigrantes valencianos en poco más de 1 km²— al Poblenou, en el distrito X. Esta zona se prolongaba hacia el interior de la ciudad en torno al Parc de la Ciutadella (barrio del Parc) y por algunos de los barrios interiores de Sant Martí más cercanos a Sant Adrià del Besós (La Llacuna, Malta, Can Pol y Taulat). La segunda se extendía desde los barrios de Sants, en el distrito VII—con Hostafrancs (entonces los barrios de Àngel y Creu Coberta) como área más destacada—²⁵ y atravesaba Poble-sec, en el distrito II, para expandirse hacia el interior del Raval, ocupando los barrios más cercanos al mar (Santa Mònica y Teatre) y, más al norte, el barrio de les Escoles Pies, todos en el distrito V. Y la tercera, aunque no con tanta intensidad, se situaba en Can Baró, una zona aislada en el distrito IX cuya urbanización se había iniciado en 1919.

Mapa 2. Concentración (cociente de localización) de la inmigración valenciana por barrios de Barcelona, 1930

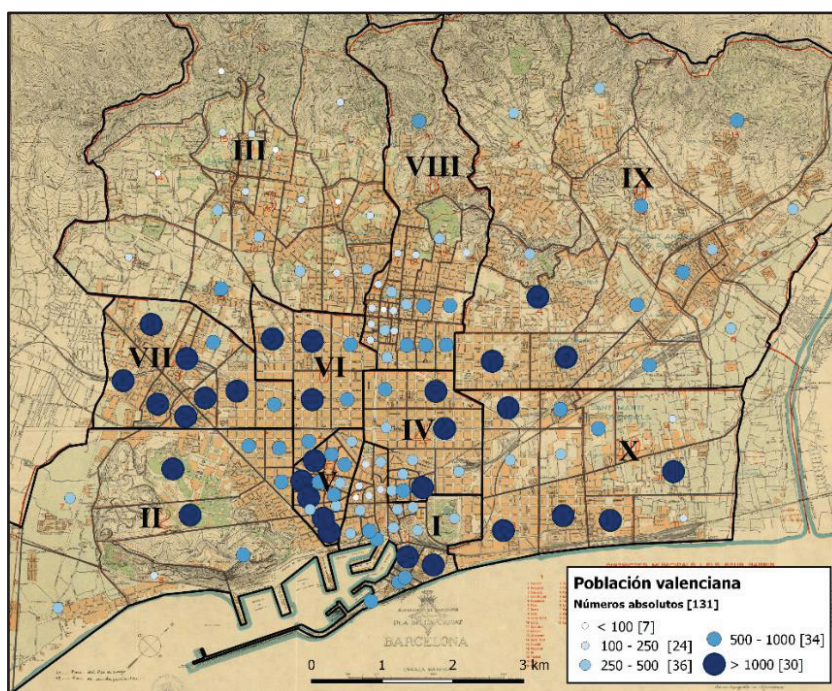
²⁴ EL CL es un indicador muy utilizado en la geografía o la economía que sirve para determinar el grado de concentración de un colectivo poblacional o una actividad económica en un área determinada en relación al conjunto. Para más información, véase Domingo y Pitarch (2015) o Brown y Chung (2006), por ejemplo.

²⁵ En el actual barrio de Hostafrancs, en el distrito VII, encontramos dos de los seis barrios con los CL más altos de toda Barcelona: los antiguos Creu Coberta y Àngel, ambos con un CL del 1,9.

Fuente: Elaboración propia a partir del mapa de Barcelona de 1930 proporcionado por el Servei Topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona (autor: Seix Barral) y de la Gasetta Municipal de Barcelona, 6 de junio de 1932, n.º 22

Se corrobora, por tanto, que la inmigración valenciana se concentraba especialmente en barrios de marcado carácter obrero (Oyón *et al.*, 2001: 70), la mayoría con núcleos de barracas y otros tipos de infravivienda dentro de sus fronteras, construidas en torno a las fábricas. Ahora bien, no puede decirse que su presencia se redujese a la Barcelona más obrera. Si abrimos el análisis a los números absolutos, se observa que no en todos los barrios donde la inmigración valenciana estaba infrarrepresentada estaba también ausente (Mapa 3). La inmigración valenciana era especialmente cuantiosa —más de 1.000 residentes— en diversas zonas relativamente bien delimitadas, situadas a ambos lados de un corredor central con menor presencia de valencianos, que, de mar a montaña, transcurría desde el Gòtic hasta los sectores colindantes con el Paseo de Gracia. Las zonas de mayor presencia se situaban en la parte meridional del Raval, toda la Esquerra de l'Eixample (Antiga y Nova), la Dreta de l'Eixample, Sagrada Família, Guinardó, Camp de l'Arpa y, en menor medida, la Vila de Gràcia. Este último sector destacaba por concentrar talleres y fábricas textiles, pequeñas imprentas e industrias de calzado (Oliveras, 2013), oficio que contaba con una importante tradición en algunas comarcas valencianas, sobre todo alicantinas (Miranda, 1993).

Mapa 3. Distribución de la inmigración valenciana por barrios de Barcelona, 1930

Fuente: Elaboración propia a partir del mapa de Barcelona de 1930 proporcionado por el Servei Topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona (autor: Seix Barral) y de la Gasetta Municipal de Barcelona, 6 de junio de 1932, n.º 22

Coincidentes con las áreas de sobrerrepresentación observadas a través del CL, encontramos dos zonas de marcado carácter obrero: la zona de Sants y Hostafrancs,²⁶ que

²⁶ Formada por los Barrios de Tena, Coll-Blanc, Espanya Industrial, Creu Coberta, Àngel, Rocafort y Santa María de Sants, todos ellos con más de 1.000 valencianos registrados en cada uno. Dicha área también

se extiende, en dirección sureste, a los barrios de La França y Pedreres en Montjuic, y la segunda, que transcurre por el frente costero desde la Barceloneta hasta prácticamente la frontera con Sant Adrià del Besòs, pasando por el Gasómetro, el antiguo municipio de Sant Martí de Provençals y los barrios de Poblenou y Taulat. En la primera de estas áreas, además de poblados de barracas, como se ha señalado, se ubicaban gran cantidad de fábricas, sobre todo de cerámica en el entorno de Hostafrancs. Y es que en este barrio se reunía hasta el 50% de los trabajadores de Barcelona que trabajaban en las empresas de cerámica (Tatjer, 1995). Muchos de ellos procedían de la provincia de Castellón y habrían llegado al barrio a partir de los años 60 del siglo XIX con la instalación de las primeras azulejeras y fábricas de ladrillos (Fabre i Huertas, 1976; Ortells, 2005).²⁷ De hecho, solo en el distrito VII se agrupaba una cuarta parte de los inmigrantes de la provincia de Castellón que vivían en toda la ciudad en 1930. En la segunda área, la más cercana al mar, además de ubicarse algunas industrias vinculadas a la reparación naval, otras pioneras en la construcción de maquinaria de vapor, la primera empresa de producción de gas (Tatjer, 2006) o el complejo textil de Can Ricart, también se concentraban los poblados barraquísticos del Somorrostro, del cementerio de Poblenou y de la Mar Bella, en los cuales está documentada la presencia valenciana.²⁸

Sin embargo, como apuntábamos, la presencia de la inmigración valenciana era también muy destacada en otras zonas que no muestran un elevado índice de concentración y que se corresponden, algunas, con una inmigración fundamentalmente femenina (Mapa 4). La primera área se corresponde con una Barcelona apenas obrera, todo lo contrario, se trata de un área que destaca por la concentración de clases bienestantes (Oyón *et al.*, 2001) y que empieza en la parte más alta de la ciudad, Sarrià y Sant Gervasi, para atravesar la Esquerra de l'Eixample —especialmente la zona en torno al Hospital Clínic y la Escola Industrial—²⁹ y descender hacia los barrios del Raval fronterizos con el Poble-sec y delimitados por la avenida del Paral·lel, les Rondes de Sant Pau i Sant Antoni (Marqués del Duero en 1930).³⁰ La elevada tasa de feminización de la inmigración valenciana en algunos de estos barrios, como los del Eixample, tanto la Esquerra (Hospital Clínic) como la Dreta (Saleses) (Mapa 4), nos remiten a una inmigración ligada a un mercado de trabajo específicamente femenino. Por un lado, al trabajo que generaban las órdenes religiosas (el caso del convento femenino de Las Arrepentidas en el barrio del mismo nombre en el distrito VII) y los hospitales (como el barrio del Hospital Clínic en el distrito VI), en los que las monjas se ocupaban de las tareas de enfermería. Por otro lado, al servicio doméstico, actividad que se concentraba en esa zona central (Oyón *et al.*, 2001: 24), zona que presentaba una tasa de feminización altísima, muy por encima de la tasa de feminización de la ciudad, situada en torno al 111% (Villar, 2018). Las inmigrantes valencianas, con el 12% del total de las sirvientas de la ciudad, constituían el segundo grupo migratorio más numeroso en esta ocupación, solo por detrás de las aragonesas, que representaban el 24% (Borrell, 2015: 49, 74). El servicio doméstico constituía, por detrás de la industria textil, el segundo nicho laboral femenino

es citada por Oyón *et al.* (2001) por destacar como una importante zona de concentración valenciana, más concretamente de gente del interior de Castellón.

²⁷ Entre ellos el famoso doctor Corachán, una de las figuras clave de la medicina catalana que emigró a casa de unos tíos valencianos que tenía en el barrio en 1893.

²⁸ Así lo atestigua, por ejemplo, el escritor Julià Guillamon sobre su padre, nieto de castellonenses emigrados a Barcelona en los años 20 desde Toga (Castellón): “mi padre explicaba siempre que había nacido en las barracas de detrás del Cementerio del Este. Cuando yo era pequeño todavía vivían unos medio familiares. Recuerdo haber estado en la casa, que no tenía nada de barraca: era una casa sencilla con paredes emblanquinadas”. (Guillamon, 2018: 34).

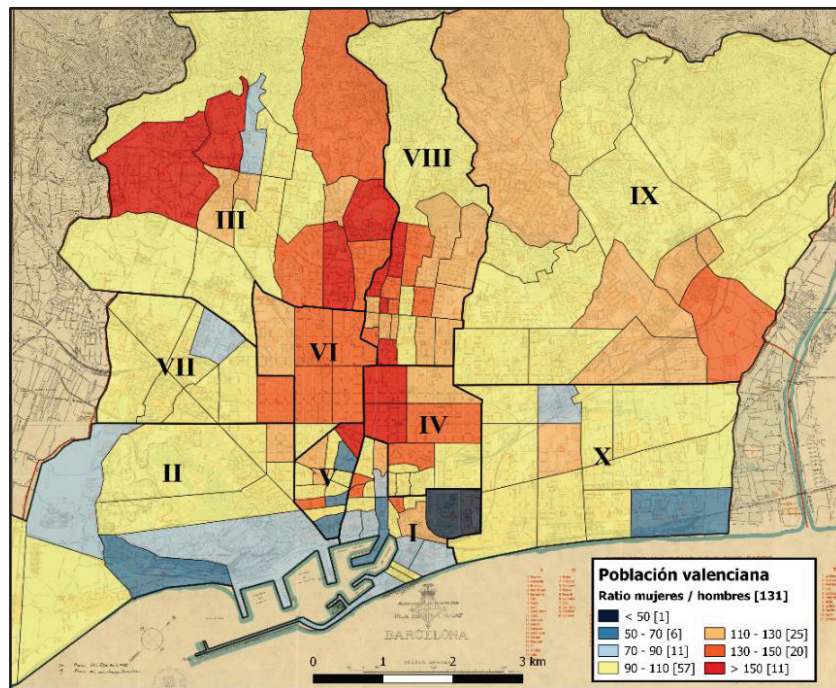
²⁹ En concreto los barrios 2, 5 y 6 del distrito II.

³⁰ Santa Mònica, Teatre, Sant Pau, Presó, Les Escoles Pies y Padró.

más importante de la ciudad y había aumentado sus efectivos considerablemente desde, al menos, el último cuarto del siglo XIX. Así, el número de mujeres ocupadas como sirvientas en Barcelona había pasado entre 1860 y 1930 de algo más de 12.000 a casi 30.000. También las órdenes religiosas habían aumentado sus efectivos femeninos considerablemente en ese periodo: de apenas 800 monjas en 1860, la ciudad contaba con casi 3.600 en 1930 (Borrell, 2015: 49 y 74).

La segunda área, que discurría en paralelo a la primera, dibuja una línea casi recta que se inicia en la parte más alta del actual barrio de Sant Pere y atraviesa toda la Dreta de l'Eixample, para alargarse por, prácticamente, todos los barrios de Gràcia y Vallcarca, del distrito IV al distrito VIII. Se trata de una zona mixta, donde vivían sectores de las clases más altas y medias, sobre todo en la Dreta de l'Eixample, y las clases más populares y obreras, si nos referimos al barrio de Gràcia. En estas últimas zonas destacaban fábricas textiles de tamaño medio y grande, como Can Ramis y la de Pelegrí Vilaregut (Oliveras, 2013).

Mapa 4. Tasa de feminización por barrios de Barcelona, migración valenciana, 1930

Fuente: Elaboración propia a partir del mapa de la Barcelona de 1930 proporcionado por el Servei Topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona (autor: Seix Barral) y de la Gasetta Municipal de Barcelona, 6 de junio de 1932, n.º 22.

Por último, cabe decir que, aunque no es una área que destaque por una elevada presencia de inmigración valenciana, existe una tercera zona aislada del resto y situada en torno al antiguo núcleo de la Sagrera³¹ que sí sobresale por la elevada tasa de feminización de dicha inmigración, lo que podría estar relacionado con la presencia de la fábrica textil Fabra y Coats, que llegó a emplear a unas 3.000 personas (Oliveras, 2013).

³¹ Hasta finales del siglo XIX esta zona estaba escasamente poblada, pero a partir de 1878 experimentó un destacado crecimiento urbano —después de que se anunciase la construcción de una línea de tranvía (Pallares, 2014)—, que se consolidó en las primeras décadas del XX, con la creación de la fábrica Hispano Suiza y el inicio de las obras para la construcción de la estación de mercancías (Checa, 1997).

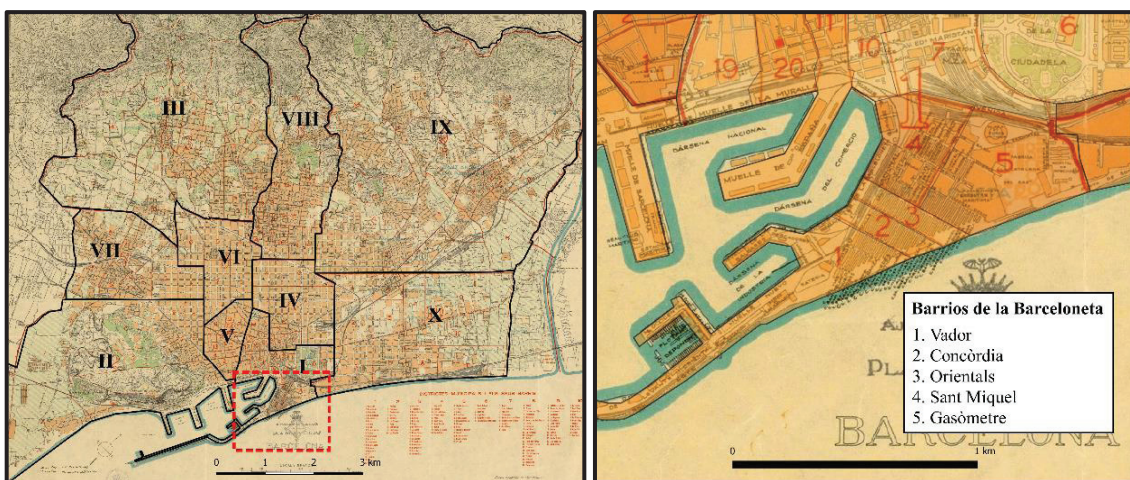
Era, además, una zona que registraba una de las mayores intensidades de infravivienda de toda la ciudad en 1930 (Oyón *et al.*, 2001), lo que indicaría que estamos delante de una zona con predominio de proletariado femenino inmigrante.

En definitiva, podemos concluir que la inmigración valenciana mostraba en la Barcelona de 1930 una concentración moderadamente nuclear en determinadas zonas de marcado carácter obrero. Sin embargo, se ha observado también una presencia numérica muy importante en zonas con mayor diversidad social, como el Eixample o el Raval. Y, lo que es más relevante, que en estas zonas existía una presencia extraordinaria de la inmigración femenina valenciana desconocida hasta ahora.

La inmigración valenciana en la Barceloneta

La Barceloneta, barrio marítimo de Barcelona fundado a mediados del siglo XVIII, ejemplifica a la perfección las transformaciones que sufrió Barcelona en su morfología urbana. Situada en un pequeño apéndice triangular al sureste de la ciudad, la Barceloneta (Mapas 5 y 6) se construyó como arrabal marítimo sobre núcleos de barracas de gente de mar (pescadores, calafates y matriculados). Desde mediados del siglo XIX experimentó una profunda conversión en un área industrial (especialmente relevante era la presencia de grandes talleres metalúrgicos), portuaria, obrera e incluso de esparcimiento —con la creación de instalaciones recreativas como baños de mar o la plaza de toros— y perdió paulatinamente su función marítima (Tatjer, 1973). Dicho cambio se acentuó a lo largo del primer tercio del siglo XX, cuando experimentó un proceso de proletarización y de empeoramiento de las condiciones de vivienda. Perdió variedad social y se empobreció, lo que la convirtió en un gueto proletario con cotas muy altas de inmigración no catalana y de analfabetismo (Tatjer 1973: 73-74; Oyón, 2008). A consecuencia de ese triple proceso —inmigración, densificación, empobrecimiento—, en 1930 se había transformado en un barrio de inmigración obrera densificado, una de las áreas más proletarias de la ciudad, terriblemente hacinada y con fuerte incidencia del realquiler (Oyón, 2008: 120-125).

Mapas 5 y 6. Mapas de Barcelona con la localización del barrio de la Barceloneta, 1930

Fuente: Elaboración propia a partir del mapa de Barcelona de 1930 proporcionado por el Servei Topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona (autor: Seix Barral)

En este contexto, como habíamos avanzado, la Barceloneta constituía en 1930 una de las zonas de la ciudad con mayor presencia de la inmigración valenciana. De hecho, este colectivo representaba el 18% de la población total en Concòrdia y el 17% en Orientals, sus barrios centrales, un porcentaje superado únicamente por los nacidos en la ciudad con un 46% y 47% respectivamente (Tabla 2). Además, los migrantes valencianos estaban sobrerrepresentados en cuatro de los cinco barrios que componían la Barceloneta. De hecho, en los dos barrios centrales, el cálculo del CL arrojaba, con un 2, los mayores valores de toda la ciudad. Es decir, la concentración de valencianos en estas dos áreas era el doble de lo que tendría que ser si los valencianos se repartiesen de una manera uniforme por la ciudad. El análisis que llevamos a cabo, centrado en estas dos áreas contiguas (Mapa 6), deviene de especial interés para saber cómo se organizaba la vida de este grupo de población inmigrante en la parte más residencial de la Barceloneta, un sector destinado intensivamente a viviendas con comercio en los bajos y algunos edificios públicos (Tatjer, 1972).

Tabla 2. Composición por origen de la población de la Barceloneta según el barrio, principales orígenes, 1930

Barrios	Barcelona (capital)	Resto de Cataluña	País Valenciano	Aragón	Múrcia	Andalucía	Otros	Total casos
Sant Miquel	46,0%	12,4%	15,6%	5,4%	4,1%	8,3%	8,2%	8.406
Gasòmetre	40,0%	9,1%	12,4%	5,5%	7,1%	16,3%	9,6%	8.327
Concòrdia	45,5%	8,3%	17,9%	2,2%	5,5%	13,4%	7,2%	5.367
Orientals	47,0%	8,6%	17,4%	3,3%	6,5%	9,8%	7,3%	5.162
Escar	48,9%	10,1%	15,8%	1,6%	3,5%	13,9%	6,1%	4.328
Total Barceloneta	44,9%	9,9%	15,5%	4,0%	5,5%	12,3%	8,0%	100%
Total casos	14.184	3.130	4.885	1.268	1.722	3.888	2.513	31.590

Fuente: Elaboración propia a partir de la Gasetta Municipal de Barcelona, 6 de junio de 1932, nº22

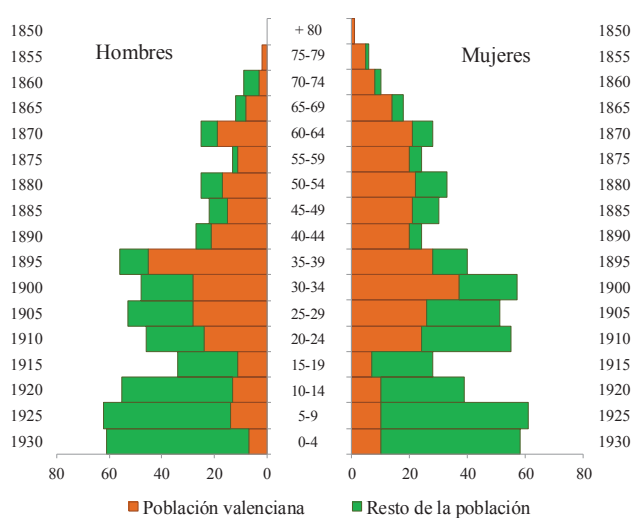
La estructura demográfica, los orígenes geográficos y la llegada a Barcelona

Nuestro análisis se centra en una muestra de 254 hogares en los que residía, al menos, una persona valenciana y en los cuales se empadronaron en 1930 1.121 personas, de las cuales 552 (267 hombres y 285 mujeres) habían nacido en el País Valenciano (Figura 1). Estos valencianos y valencianas constituían un colectivo joven, especialmente los hombres, y la mayoría —en torno al 80% tanto en hombres como mujeres— estaba en edad de trabajar.³² Los hombres, con una edad media de 35,6, años predominaban en prácticamente todas las franjas de edad hasta los 44 años y estaban casados, en su mayoría, a partir de los 30 años (entre los 20 y los 29 solo un 36,5% lo estaba). Las mujeres, en cambio, con una edad media de 39 años, eran mayoría en las franjas de edad a partir de los 40 años, una estructura que refleja la mayor esperanza de vida femenina, lo que se corresponde también con una mayor presencia de viudas a partir de los 44 años. Además, las casadas, mayoría en la franja de los 20-29 años, eran más jóvenes que los hombres, lo que se corresponde con la tendencia general del acceso al matrimonio de los hombres a edades más tardías que en el caso de las mujeres (Cabré, 1999).

³² Consideramos edad de trabajar entre los 14 y los 64 años. Los 14 constituía en esa fecha la edad legal para trabajar y al cumplir los 65 años se quedaba excluido de la cotización al Retiro Obrero. Artículo 9.º del Reglamento General para el Régimen Obligatorio del Retiro Obrero de 21 de enero de 1921 (Gaceta de Madrid del 23 de enero de 1921), disponible en <http://fama2.us.es/fde/ocr/2007/reglamentoGeneralParaElRegimenObligatorio.pdf> (consultado el 11/12/2017).

Estamos, por tanto, ante un colectivo de adultos jóvenes, la mayor parte de los cuales, un 62%, procedía de la provincia de Alicante, mientras que un 29% procedía de la provincia de Castellón y solo un 9% de la provincia de Valencia. Esta distribución está en total consonancia con la composición general de la inmigración valenciana en la Barceloneta, donde predominaba la población procedente de la costa de Alicante y de algún puerto costero castellanense como Vinaròs, mientras que en el conjunto de la ciudad era mayoría la población procedente de la provincia de Valencia y de Castellón (Tatjer, 1973; Oyón *et al.*, 2001).

Figura 1. Estructura por edades de la población en hogares valencianos en la Barceloneta, 1930

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

Respecto al momento de llegada a la ciudad, y sin que se aprecien, en general, diferencias entre hombres y mujeres, ésta se produjo en aumento progresivo desde finales del siglo XIX. Alrededor de un 17% de estos inmigrantes llegaron a la ciudad antes de 1900, un 21% en la primera década del siglo XX, casi un 28% lo hizo en la segunda década y algo más del 32% en los años 20 (Tabla 3). Por su parte, alicantinos y castellanenses, especialmente estos últimos, habían seguido esa pauta de llegada en aumento progresivo, y llegaron a la ciudad sobre todo a partir de 1911 (un 64% desde Alicante y un 53% desde Castellón). Sin embargo, quienes procedían de la provincia de Valencia llegaron, en su mayoría, antes de 1920, especialmente antes de 1900 (33%) y después de 1911 (29%). Y es que el flujo migratorio desde la provincia de Valencia a la ciudad de Barcelona experimentó numerosos altibajos a lo largo de todo el periodo, oscilaciones relacionadas con el crecimiento económico y demográfico de la capital valenciana a principios del siglo XX (Baila, 1994). Dicho crecimiento la convirtió en un centro receptor de mano de obra inmigrante al tiempo que mitigó las salidas hacia el exterior, fenómeno que, sin embargo, no se extendió al conjunto del País Valenciano, cuyo saldo migratorio se mantuvo notablemente negativo durante estos años.³³

³³ Solo entre 1900 y 1930 Valencia capital tuvo un saldo migratorio positivo de más de 81 mil personas, mientras que en el resto del País Valenciano el saldo fue negativo y de unas 144 mil personas (Baila, 1994).

Tabla 3. Inmigración valenciana en la Barceloneta según su origen provincial y sexo, momento de llegada a Barcelona, 1930

Llegada	Hombres	Mujeres	Total	Alicante	Castelló	València	Total casos
s. XIX	18%	16%	17%	13%	22%	33%	95
1901-1910	20%	23%	21%	20%	26%	16%	118
1911-1920	27%	29%	28%	30%	23%	29%	153
1921-1930	33%	31%	32%	34%	30%	22%	176
Sin datos	2%	1%	1%	3%	0%	0%	10
Total casos	267	285	552	341	160	51	552

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

La mayoría de estos inmigrantes llegó a la ciudad a una edad muy temprana. Un 34% lo hizo antes de cumplir los 14 años o siendo mayor de 25 años (28%) (Tabla 4), edad a partir de la cual, como hemos visto, tanto hombres como mujeres, aunque sobre todo éstas, estaban casadas. Se trata, por tanto, de un colectivo que emigró mayoritariamente en familia, concretamente en los primeros estadios del ciclo familiar. La llegada en familia se ha observado también en el caso de la inmigración andaluza residente en la Barceloneta en esta misma fecha (Tatjer, 1980; Villar, 2013) y constituye un rasgo característico de las corrientes migratorias hacia los núcleos en proceso de industrialización en toda Europa (González y García, 2006).³⁴ Además, el aumento del porcentaje de la llegada de los jóvenes de mayor edad (entre 14 y 16 años) en la década de 1910 —coincidiendo con el momento de máximo aumento de la inmigración valenciana en Cataluña (Oyón *et al.*, 2001)— y el sostenimiento de unas llegadas protagonizadas por adultos entre los 35 y 44 años durante todo el periodo nos indican el continuo flujo de familias que habrían traspasado ya los primeros estadios de su formación y que habrían emigrado con la perspectiva de integrar, si no a todos, sí a la mayor parte de sus miembros en el mercado laboral barcelonés.

³⁴ En el caso del área metropolitana de la Ría de Bilbao, estos autores cuantifican la inmigración correspondiente al núcleo familiar alrededor del 70% del total de inmigrantes, tanto durante la primera fase de la industrialización (1884-1900) como a mediados de la segunda, en los años 70 del siglo XX. Algunas investigaciones que han puesto de manifiesto la relevancia del modelo migratorio familiar citadas por estos autores son Doherty (1985), Hareven (1993), Arbaiza (1998), González (2001) y García (2005). En el caso de Cataluña, el estudio de Camps (1995: 98-111) sobre Sabadell muestra que la inmigración estaba compuesta, sobre todo, de familias que decidían moverse en las primeras fases de su ciclo de formación con varios hijos menores de 14 años y con una media de 4-5 personas. Este tipo de emigración parece también haber sido característica en el caso de los jornaleros inmigrantes en el Madrid de finales del siglo XIX (Pallol, 2004).

Tabla 4. Inmigración valenciana en la Barceloneta según el momento y la edad de llegada. Barcelona, 1930

Edad	Hombres				
	S. XIX	1901-1910	1911-1920	1921-1930	Total casos
00-13	51%	46%	31%	31%	37%
14-24	14%	17%	32%	20%	21%
25-44	31%	30%	26%	28%	28%
>44	0%	4%	4%	3%	3%
Total casos	49	54	72	87	262
Edad	Mujeres				
	S. XIX	1901-1910	1911-1920	1921-1930	Total casos
00-13	41%	31%	28%	30%	31%
14-24	26%	22%	32%	20%	25%
25-44	28%	23%	19%	24%	23%
>44	0%	8%	4%	2%	4%
Total casos	46	64	81	89	284
Edad	Total casos				
	S. XIX	1901-1910	1911-1920	1921-1930	Total casos
00-13	46%	38%	29%	31%	34%
14-24	20%	19%	32%	20%	23%
25-44	29%	26%	22%	25%	25%
>44	0%	6%	4%	3%	3%
Total casos	95	118	153	178	552
Edad	S. XIX	1901-1910	1911-1920	1921-1930	Total casos
14-16	6%	4%	10%	3%	6%
35-44	4%	7%	6%	6%	6%

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

Estos resultados, por tanto, nos remiten a una gran importancia de la inmigración familiar en el flujo migratorio a la ciudad condal desde el País Valenciano, sin olvidar, sin embargo, que hay numerosas pistas que apuntan a la importancia de una corriente inmigratoria de mujeres valencianas en solitario. Dicho flujo estaría relacionado con la gran demanda de mano de obra femenina —especialmente joven adulta— que generaba el mercado de trabajo barcelonés, especialmente en torno al servicio doméstico, en el que, como hemos apuntado, las valencianas tenían una presencia destacada en 1930. Muchas de estas valencianas, que en 1930 estaban casadas y con hijos, ni compartían procedencia con sus maridos ni habían llegado en la misma fecha que ellos, lo que apunta, junto a la elevada edad en la que se instalaron en la ciudad, a una más que probable llegada en solitario.³⁵ No es extraño, puesto que, ya desde finales del siglo XIX la mayor parte de la inmigración que llegaba a Barcelona era joven y soltera (Mora, 2010: 99; López-Gay, 2014) y, especialmente, femenina, como se aseguraba desde la propia Oficina Estadística Municipal.³⁶ Por ese motivo, la tasa de feminidad de la ciudad, baja a mediados del siglo XIX, en 1900 se había situado en 109,25, para subir, en 1930, hasta el 111,84.³⁷

³⁵ Es el caso, por ejemplo, de R.G.D. Nacida en Benidorm, se instaló en Barcelona en 1907, con 26 años. En 1930, residía con su marido, que había llegado a Barcelona un año antes, en 1906, a los 31 años, procedente de Alicante y sus tres hijos de 14, 12 y 10 años, los tres nacidos en la ciudad. Convivía con ellos la hermana soltera de R.G.D., que también había nacido en Benidorm y que había llegado a Barcelona con 38 años, en 1914.

³⁶ Así, en 1934, en la estadística resumen elaborada a partir de los datos del Padrón Municipal de habitantes de 1930, se aseguraba que en Barcelona “les dones arriben en la mateixa o major proporció que els homes” (Anexo a la Gasetta Municipal de Barcelona. Resums demogràfics de l’any 1934, Impremta de la Casa de la Caritat, 1934: 25).

³⁷ Según datos del Censo Nacional de Población.

Estatus sociolaboral: cualificación e instrucción

Si nos atenemos a los datos laborales masculinos, la inmigración valenciana de la Barceloneta formaba parte de la clase obrera ocupada en posiciones laborales que, de acuerdo con el esquema HISCLASS, se sitúan en la parte baja de la escala socioeconómica.³⁸ Poco podemos decir de las actividades que desarrollaban las mujeres valencianas de la Barceloneta: en un abrumador 80%, quedaron registradas en el padrón con la ocupación “sus labores”. Y, aunque hemos podido comprobar en algunos casos que esto no era así,³⁹ carecemos de datos que nos permitan cuantificar el subregistro de la actividad remunerada entre estas mujeres, un fenómeno que es habitual en los padrones municipales de habitantes.⁴⁰ Cabe destacar, sin embargo, que en los casos en los que se declaró una ocupación remunerada, éstas coinciden con ocupaciones situadas en los grupos de media-baja cualificación en los que se ocupaban los hombres. Así, quienes declararon ejercer una ocupación remunerada, ésta estaba vinculada mayoritariamente al peonaje en la industria (jornalera, obrera), a la industria textil, a la confección y a los servicios personales. Estos oficios, aunque muchos de ellos podían desempeñarse en fábricas, eran también habitualmente desarrollados en los propios domicilios particulares, en instituciones públicas (como el planchado en hospitales) o incluso en el espacio urbano público (las lavanderas).

Entrando ya a analizar las profesiones masculinas, como avanzábamos, la mayoría se sitúa en los grupos de media-baja cualificación. Solo un 7,7% ejercía profesiones vinculadas a la administración y el comercio y otro 7,3% ejercía profesiones industriales que requerían un cierto grado de cualificación —mecánicos, zapateros, carpinteros, etcétera—. El resto, un 34%, se dedicaba a las “nobles y azarosas ocupaciones de mar”,⁴¹ eran los pescadores (21%) y marineros (21%), mientras que la mayor parte, un 44%, se declaraba como jornalero o similar —trabajador, obrero, mozo (Tabla 5)—. Entre estos últimos, buena parte debía ocuparse en tareas portuarias, ya que en la Barcelona de 1930 los jornaleros eran una de las tres principales categorías de este sector —junto con los capataces y controladores—, encargados de labores como la carga y descarga (Ibarz, 2003). Además, por un lado, la mayoría de los trabajadores portuarios en los años 30 residía en el entorno del puerto (Suarez e Ibarz, 1998; Ibarz, 2008), mientras que, por el otro, el País Valenciano, especialmente la provincia de Castellón y las zonas costeras de Alicante, proporcionó un importantísimo contingente de mano de obra dedicada a esta actividad a lo largo de la primera mitad del siglo XX. De hecho, a principios de 1940, una

³⁸ Para la clasificación de las ocupaciones con códigos HISCO se han aplicado los criterios establecidos para el contexto catalán en Van Leeuwen y Maas (2011) y Pujadas *et al.* (2014).

³⁹ Así, por ejemplo, A.D.L. (Grao de Gandia-València), soltera de 30 años, A.G.D. (Orihuela, Alicante), casada de 21 años, y S.C.B. (Vinaròs, Castellón) casada de 29 años, fueron registradas con ocupación “sus labores” a pesar de que las tres trabajaban, en el momento de la elaboración del padrón, en la empresa Hijos de Gerardo Bertrán, una empresa metalúrgica dedicada a la elaboración de envases litografiados, situada en el margen de la Barceloneta y el Poblenou (según datos de sus “vidas laborales” reconstruidas a partir de los registros de cotización a los seguros sociales. Para más información sobre dicha reconstrucción, véase Villar, 2013).

⁴⁰ En el caso del padrón de 1930, en Barcelona se ha constatado que tanto entre las mujeres inmigrantes de la clase obrera jornalera más desfavorecida residentes en la Barceloneta y el Poblenou como entre las trabajadoras textiles de una de las más importantes empresas textiles, La España Industrial, en Sants, el subregistro de la actividad femenina alcanzaba, como mínimo, el 60% (Borderías *et al.*, 2011: 72; Villar, 2016: 7). Sobre las causas del subregistro del trabajo femenino en las fuentes estadísticas oficiales, véase Humphries y Sarasúa (2012).

⁴¹ En palabras de Guitert de Cubas, que hablaba de una migración valenciana dedicada básicamente a tareas marítimas y que habría empezado a llegar a principios del siglo XIX del antiguo Reino de Valencia a la Barceloneta (Tatjer, 1973: 105).

cuarta parte de la fuerza laboral portuaria de Barcelona provenía de este territorio (Ibarz, 2010).

Tabla 5. Ocupación de los valencianos (mayores de 14 años) residentes en la Barceloneta según el momento de llegada a la ciudad, Barcelona, 1930

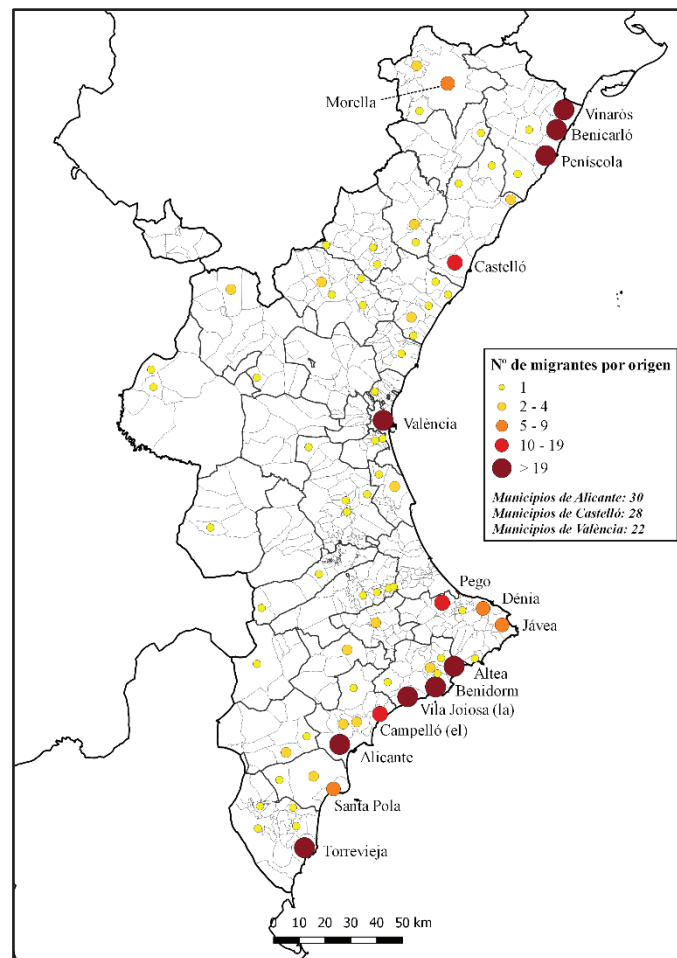
Grupo Hisclass		Hasta 1914	1915-1930	Total casos	
4	Profesionales (nivel bajo), altos administrativos y propietarios de comercio	2,4%	3,9%	3,0%	
5	Administrativos y vendedores (nivel bajo)	2,4%	7,8%	4,7%	
7 y 9	Trabajadores industriales semi y bajo cualificados	8,7%	5,8%	7,3%	
10	Trabajadores no cualificados del sector primario				
		Pescador, altura, bajura y fluvial	12,6%	13,6%	12,8%
11	Trabajadores de la industria y el transporte no cualificados	Marinero, ordinario o de primera	15,0%	29,1%	20,9%
		Peón	0,0%	1,0%	0,4%
		Total	15,0%	30,1%	21,4%
-9	Trabajadores y jornaleros	Trabajador	0,8%	0,0%	0,4%
		Jornalero	48,0%	27,2%	38,9%
		Ocupación demasiado vaga o referida a multitud de actividades ocupacionales	2,4%	7,8%	4,7%
		Total	51,2%	35,0%	44,0%
-1	Sin profesión o sin profesión conocida	7,9%	3,9%	6,8%	
Total casos		127	103	230	

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

No es de extrañar el elevado porcentaje de hombres dedicados a actividades marítimas —ya fueran la pesca, la marinería o los trabajos portuarios— si tenemos en cuenta que la gran mayoría de ellos, el 82%, procedía de alguna ciudad costera (Mapa 7). Sus procesos de inmigración deben, pues, vincularse directamente a la aguda crisis pesquera que se produjo en la segunda mitad del siglo XIX en todo el litoral valenciano (Viruela, 1995a). Además, algunas ciudades como Torreveija o Benicarló —con una gran importancia en nuestros datos— padecieron desde finales de 1870 continuas epidemias de cólera, la caída de los precios de sus principales productos de exportación y, más tarde, sobre todo tras la I Guerra Mundial, una importante regresión del comercio marítimo (Viruela, 1995b: 155). La Barceloneta y el puerto constituían el mercado laboral idóneo dentro de la capital catalana porque les proporcionaban mayores oportunidades laborales, aquellas para las que contaban con preparación, experiencia. Seguramente contaban también con una red de paisanaje que les facilitaba el acceso a ese nicho laboral, así como la integración a las redes de sociabilidad en el barrio tanto para ellos como para sus

familias.⁴² Esta integración, asimismo, podía haber estado facilitada por el uso de la lengua catalana. Si bien no podemos determinar qué idioma materno era el de estos inmigrantes al no costar en el padrón, sí que podemos inferir que el hecho de proceder mayoritariamente de zonas costeras, históricamente valencianohablantes —incluso en el caso de Morella, un núcleo del interior bien presente en nuestros datos, pero también tradicionalmente valencianohablante—, significaría que estos inmigrantes hablarían el valenciano. Este hecho podría haber facilitado su integración, sociabilidad y el acceso a mejores oportunidades laborales (dentro de los grupos de media-baja cualificación) que las de otros inmigrantes castellano hablantes del entorno.

Mapa 7. Origen de la inmigración valenciana, la Barceloneta, 1930

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

Aunque, como hemos visto, el colectivo valenciano en la Barceloneta se ocupaba en trabajos situados en los sectores bajos de la escala laboral, hay que destacar que, entre los que llegaron tras el inicio de la I Guerra Mundial el porcentaje de trabajadores de oficinas y del comercio (grupos 4 y 5, especialmente el segundo) era ligeramente mayor que entre quienes se habían instalado con anterioridad. El porcentaje, en cambio, de trabajadores industriales semicualificados era menor entre los que llegaron más tarde.

⁴² En el caso, por ejemplo, de los pescadores de la Barceloneta, parece que el grado de endogamia matrimonial dentro del oficio podía ser elevado. Así, entre un colectivo de familias de trabajadoras metalúrgicas que residían en la Barceloneta entre 1930 y 1950, la mayoría de las cuales era de origen inmigrante andaluz, prácticamente la mitad de las que tenían un padre pescador se casó con un pescador, un fenómeno que no se daba entre las que tenían padres con otras ocupaciones (Villar, 2013).

Además, mientras que de los que llegaron antes de 1914 un 27% se declaró pescador o marinero y un 48% jornalero, de los que llegaron posteriormente se declaró marinero o pescador un 43% y jornalero un 27%. Este cambio, la mayor dedicación a las actividades marítimas y la menor al peonaje, se produce sin que se constate un aumento de las llegadas de municipios costeros tras 1914 (que se mantuvieron en torno al 80%) y, en un momento en el que el sector pesquero valenciano estaba en recuperación tras la grave crisis del siglo XIX (Viruela, 1995a). Esto apunta a que, con el tiempo, el flujo migratorio desde el País Valenciano se debió menos a factores de expulsión —la crisis de la pesca— y más a factores de atracción —el crecimiento de Barcelona, el efecto llamada de parientes y paisanos, etcétera—. Puede decirse que el análisis de las ocupaciones no señala la existencia de un perfil más proletario de la inmigración valenciana masculina tras 1914, sino más bien todo lo contrario, un ligero aumento de la cualificación, aunque, eso sí, sin moverse dentro de los sectores bajos de la escala sociolaboral.

En el mismo sentido apuntan los datos sobre alfabetización. Es cierto que la población valenciana en la Barceloneta presenta tasas de alfabetización menores a las existentes en la ciudad de Barcelona en 1930. Mientras que el 81% de los barceloneses y el 72% de las barcelonesas estaban alfabetizados en 1930,⁴³ estas cifras se reducían a un 64% de los hombres y a un 49% de las mujeres en el caso del colectivo valenciano en la Barceloneta. Sin embargo, también es cierto que constituía un grupo mucho más instruido que el conjunto de la población residente en el País Valenciano (Tabla 6). Entre los que llegaron a la Barceloneta hasta 1914, el 60% de los valencianos y el 41% de las valencianas sabían leer y escribir mientras que, en origen, para 1910, lo hacía apenas el 35% de los hombres y el 22% de las mujeres. Las mismas diferencias se observan entre los que llegaron a Barcelona tras el inicio de la I Guerra Mundial. Así, aunque la tasa de alfabetización en origen aumentó a lo largo del primer tercio del siglo XX, también lo hizo entre los inmigrantes en la Barceloneta que llegaron tras 1914 a la ciudad y alcanzó el 72% entre los hombres y el 58% entre las mujeres. Además, si tenemos en cuenta el origen provincial, se observa como los inmigrantes de la provincia de Alicante, que son los que llegaron masivamente a partir de 1911, estaban más alfabetizados que el resto de sus paisanos. Un 62% de la inmigración alicantina estaba alfabetizada, mientras que la valenciana y la castellonense lo estaba en un 54% y 45% respectivamente. Por tanto, en consonancia con la tendencia al alza de las tasas de alfabetización en origen, en general la inmigración valenciana que llegó a la Barceloneta —y de las cual aproximadamente un tercio pudo escolarizarse en Barcelona, ya que llegó antes de los 14 años— estaba cada vez más instruida, lo que apunta claramente a una emigración positivamente seleccionada.

⁴³ De acuerdo con los datos del Censo Nacional de Población de ese año.

Tabla. 6 Alfabetización de la inmigración valenciana en la Barceloneta según el momento de llegada a la ciudad (Barcelona, 1930) y de la población residente en sus provincias de origen, 1900-1930

En provincia de origen												
Año	Alicante			Castelló			València			Total casos		
	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total
1900	27%	16%	22%	27%	14%	21%	33%	19%	26%	30%	17%	24%
1910	34%	22%	28%	34%	20%	27%	36%	23%	30%	35%	22%	29%
1920	44%	32%	38%	43%	29%	36%	49%	38%	44%	47%	34%	40%
1930	54%	41%	47%	55%	40%	47%	59%	47%	53%	57%	44%	51%
Residentes en la Barceloneta*												
Llegada a Barcelona	Alicante			Castelló			València			Total casos		
	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total	Hombre	Mujer	Total
Hasta 1914	70%	46%	59%	47%	28%	36%	42%	55%	50%	61%	41%	50%
Desde 1915	66%	63%	65%	67%	53%	59%	88%	40%	61%	72%	58%	63%
Total casos	68%	55%	62%	55%	38%	45%	60%	50%	54%	64%	49%	56%

*Se ha observado el dato de alfabetización en las declaraciones de la población mayor de 11 años. Se han considerado población alfabetizada aquella que declaró que sabía leer y escribir.

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos de los Censos Nacionales de Población, 1900-1930 y de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

En definitiva, el análisis de la ocupación indica que la inmigración valenciana residente en la Barceloneta se ocupaba en 1930 en los peldaños inferiores de la escala laboral y eso no variaba de forma sustancial en función del tiempo de residencia en la ciudad. Sí parece, sin embargo, que el flujo inmigratorio valenciano —al menos el procedente de zonas costeras— cada vez respondió más a la atracción que ejercía Barcelona que a la expulsión provocada por la crisis de la pesca en los lugares de origen, por cuanto esta se fue mitigando. Esta atracción alcanzó cada vez estratos de población mejor posicionados, más familias dedicadas al ámbito de la pesca y la marinería y, como hemos visto, en estadios más avanzados de su ciclo vital, con más miembros en edad de trabajar, que llegaron a la ciudad tras el inicio de la guerra mundial, un poderoso acicate para el desarrollo industrial y comercial de Barcelona. El aumento de los niveles de alfabetización de quienes llegaron a partir de ese momento, tanto entre los hombres como entre las mujeres, refuerza la idea de que la inmigración valenciana, lejos de experimentar un cambio a peor en su status sociolaboral, constituyó cada vez más un colectivo positivamente seleccionado en origen que buscaba ampliar en la capital catalana sus perspectivas de mejora social. Con todo, es conveniente que analicemos otros indicadores que nos permitan medir, más allá del ámbito laboral, el nivel de integración social de estos/as inmigrantes y sus familias.

Los hogares

Por último, ¿de qué manera vivían estos valencianos? ¿Con quién convivían? Son preguntas que contribuyen a valorar el nivel de integración que habían alcanzado en la ciudad. En primer lugar, al analizar el tamaño de sus hogares, llama la atención la enorme coincidencia con el del conjunto de Barcelona; 4,42 personas por hogar. Esta cifra, ligeramente inferior a la que arrojaban los hogares encabezados mayoritariamente por hombres valencianos en la ciudad (Oyón *et al.*, 2001) de 4,84, está muy por debajo de los 5,16 miembros que tenían de promedio los hogares de otros colectivos inmigrantes, con mayoría de andaluces, que también residían en la Barceloneta en 1930 (Villar, 2013: 239).

Está también por debajo del número de miembros por hogar del resto de grupos inmigrantes analizados para toda Barcelona (Oyón *et al.*, 2001).⁴⁴ Es decir, estas familias valencianas distaban mucho de vivir en las condiciones de hacinamiento en las que lo hacía el sector más pobre de la clase jornalera inmigrante, incluso de la que residía en el mismo barrio.

Con el 26,8% de los hogares analizados con la forma de familia extensa-compleja (hogares tipo 4 y 5, véase la Tabla 7), ya se puede hablar de un ligero predominio de este tipo de hogar (Laslett, 1983) y, dentro de esta, de la familia troncal, lo que no es extraño, ya que este tipo de hogar se da también en el caso de muchos inmigrantes en los que la emigración se produce en familia. Es decir, los mayores llegaron con sus padres y madres y los jóvenes llegaron con sus hijos y se mantuvieron en familia. Por tanto, al igual que en otros casos de inmigración familiar analizada en la Barceloneta, concretamente la andaluza (Villar, 2013), no puede decirse que la emigración comportara desarraigo familiar. Sin embargo, en el caso de estas familias valencianas, seguramente no sería tanto por las dificultades para emanciparse —aunque en este sentido hay que recordar la carga que suponía en la Barcelona de 1930 el alquiler para el presupuesto de la clase obrera—. ⁴⁵ Serían en este caso más bien las dificultades para las personas mayores de mantenerse solas las que contribuirían a mantener la familia troncal. Y lo sería especialmente en el caso de las mujeres, que son la mayoría de las que recurrían al hospedaje cuando no convivían con familiares. Tanto si era por cuestiones económicas como por motivos culturales, se mantenía la costumbre de que fuera una de las hijas quien se quedase en el hogar familiar para hacerse cargo de los padres, tal como indica la mayor presencia de suegros y suegras en los hogares, mientras el resto de los hermanos lo abandonan a medida que contraen matrimonio. Es por eso que la forma extensa-compleja es más frecuente en la fase inicial —de recién casados cuando todavía viven los padres— y en la fase final —cuando se casan los hijos— lo que indica que, si bien la mayor parte de las parejas se emancipaban al contraer matrimonio, había un buen número de parejas que no lo hacía.

⁴⁴ Por ejemplo, en el conjunto de Barcelona los andaluces o almerienses vivían en hogares de un tamaño medio de 5,53 y 6,04 miembros respectivamente. Incluso en el caso de los aragoneses, cuyo tamaño de hogar era el más pequeño de todos los grupos inmigrantes analizados por Oyón *et al.* (2001), su tamaño era mayor que en nuestra muestra de hogares.

⁴⁵ Barcelona tenía uno de los alquileres más caros de Europa, hasta el punto de representar entre un 30% y 40% del salario obrero (Oyón, 2008), lo que llegó a ocasionar una huelga de alquileres y la creación de un sindicato para defender a los inquilinos: el Comité de Defensa Económica (Ealham, 2005; Aisa, 2014).

Tabla 7. Tipos de hogar de la inmigración valenciana en la Barceloneta, Barcelona, 1930⁴⁶

Tipo de hogar		%	% huéspedes
Solitario-no familia (tipo 1-2)	Viudos/viudas	3,2%	62,5%
	Solteros/solteras o EC desconocido	0,8%	50,0%
	Hermanos/hermanas	0,4%	0,0%
	Otros parientes	0,4%	0,0%
Total tipo 1-2		4,7%	50,0%
Familias simples (tipo 3)	Parejas sin hijo(s)	12,6%	21,9%
	Parejas con hijo(s)	48,4%	8,1%
	Padre con hijo(s)	2,4%	16,7%
	Madre con hijo(s)	5,1%	15,4%
Total tipo 3		68,5%	11,5%
Familias extensas (tipo 4)	Con ascendente(s)	11,4%	0,0%
	Con descendente(s)	0,8%	0,0%
	Con colaterale(s)	3,5%	0,0%
Total tipo 4		15,8%	0,0%
Familias multiples (tipo 5)	Nucleo secundario ascendente	1,6%	0,0%
	Nucleo secundario descendente	6,3%	0,0%
	Nucleos colaterales + miembro(s) generación anterior	0,4%	0,0%
	Nucleos colaterales sin miembro(s) generación anterior	0,8%	0,0%
	Otras combinaciones	0,8%	0,0%
	Indeterminados	1,2%	33,3%
Total tipo 5		11,0%	3,6%
Total casos		254	10,6

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

Estos matrimonios estaban formados mayoritariamente por parejas en la que ambos cónyuges eran valencianos. De esta manera, hasta un 71% y un 70% de los cabezas de familias varones y mujeres que estaban casados lo estaban con una valenciana y un valenciano respectivamente, mientras que los que se casaron con una barcelonesa o barcelonés lo estaban en porcentajes de tan solo un 16% y 13% respectivamente. Dentro de estos hogares, además, el menor porcentaje de nacidos en la Comunidad Valenciana en los hermanos (50%) pero el mayor en los cuñados (72%) indica, por un lado, que la llegada de esta generación se produjo en parte como consecuencia del proceso migratorio de la generación anterior —también en los primeros estadios del ciclo familiar—. Por otro lado, indica también el elevado grado de homogamia territorial de las primeras familias que llegaron a Barcelona, cuyos miembros, aun habiendo nacido ya en Barcelona, se casaron mayoritariamente con valencianos. Dicha homogamia, aunque disminuyó en la generación posterior, se mantuvo elevada: el 56% de los yernos y nueras son valencianos, aun cuando casi el 65% de los hijos de estas familias había nacido en Barcelona (Tabla 9). Todo esto apunta, por tanto, a la importancia de las redes de sociabilidad sostenidas por el paisanaje en el ámbito más cercano del barrio, que, en el caso de la Barceloneta, con un importantísimo tejido industrial y de servicio marítimoportuario, es también donde se ejerce la actividad laboral y, en muchos casos,

⁴⁶ Clasificación determinada en Laslett (1983).

donde se tejen las relaciones amorosas. Igual de importante parece el paisanaje cuando se trata de compartir el espacio personal, ya que, del conjunto de parientes sin determinar el grado, huéspedes u otro tipo de personas alojadas en los hogares, el 52% habría nacido en el País Valenciano, por un 30% en Barcelona capital (Tabla 8).

Tabla 8. Procedencia geográfica de la inmigración valenciana en la Barceloneta según su posición en el hogar, Barcelona, 1930

Parentesco con el Cabeza de familia	Hombres			Mujeres			NC	Total			
	País Valenciano	Barcelona ciudad	Otros	País Valenciano	Barcelona ciudad	Otros		Total casos	País Valenciano	Barcelona ciudad	Otros
CF-Cónyuge	71,4%	16,0%	12,7%	69,8%	13,0%	17,2%	0	70,5%	14,4%	15,1%	451
Hijos/as	29,4%	63,3%	7,4%	28,4%	67,2%	4,4%	5	28,9%	64,8%	6,4%	454
Yerno/Nuera	66,7%	16,7%	16,7%	20,0%	60,0%	20,0%	0	56,5%	26,1%	17,4%	23
Cuñado/a	83,3%	0,0%	16,7%	66,7%	25,0%	8,3%	0	72,2%	16,7%	11,1%	18
Hermano/a	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	0,0%	0	50,0%	50,0%	0,0%	6
Padres	100,0%	0,0%	0,0%	87,5%	0,0%	12,5%	0	88,9%	0,0%	11,1%	9
Suegros/as	100,0%	0,0%	0,0%	84,6%	7,7%	7,7%	0	85,7%	7,1%	7,1%	14
Tíos/as	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0	100,0%	0,0%	0,0%	2
Nietos/as	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0	0,0%	100,0%	0,0%	35
Sobrinos/as	42,9%	14,3%	42,9%	25,0%	62,5%	12,5%	0	33,3%	40,0%	26,7%	15
Sobrinos/as-nietos/as	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0	0,0%	100,0%	0,0%	1
Parientes sd	20,0%	40,0%	40,0%	42,9%	14,3%	42,9%	0	33,3%	25,0%	41,7%	12
Huespedes	54,6%	21,2%	24,2%	52,4%	40,5%	7,1%	0	53,3%	32,0%	14,7%	75
No consta	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0	100,0%	0,0%	0,0%	4
Serv. dom./Empl.	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0	0,0%	0,0%	100,0%	2
Total casos	48,5%	40,3%	11,3%	50,4%	38,4%	11,2%	5	49,2%	39,4%	11,3%	1.121

Fuente: Elaboración propia a partir de la muestra del Padrón Municipal de Habitantes de Barcelona, 1930

A modo de conclusión

El objetivo de este artículo ha sido analizar la integración de la inmigración valenciana en la ciudad de Barcelona y, así, contrastar si, como se ha considerado para el conjunto de la inmigración en la capital catalana, este colectivo perdió capacidad de integración y en qué condiciones se produjo dicho proceso. Para ello, hemos analizado la distribución de la inmigración valenciana en el espacio de la ciudad, identificando importantes zonas de concentración como ya hicieron otros autores (Oyón *et al.*, 2001), pero también descubriendo otras donde se consideró que su presencia era prácticamente nula. De esta manera, en determinados barrios de la Esquerra y Dreta de l'Eixample, así como en Sagrada Família, Guinardó y Camp de l'Arpa se ha puesto de relieve el importante papel numérico que tenía la inmigración valenciana, con más de 1.000 valencianos por barrio, o incluso en determinadas zonas de Gràcia, con más de 500. Asimismo, se ha evidenciado la importantísima presencia de la inmigración femenina valenciana en zonas que hasta ahora habían pasado desapercibidas. Esta inmigración, cuyas características específicas habrá que analizar en profundidad en un futuro, estaba situada mayoritariamente en la Barcelona más bienestante y debe relacionarse con un mercado de trabajo altamente demandante de mano de obra femenina —el servicio doméstico y el clero—, pero también con zonas de predominio de un proletariado industrial femenino, como Sant Andreu y la Sagrera, donde se ubicaban algunas grandes fábricas textiles.

El análisis de la inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta nos habla de un colectivo que constituyó una comunidad que, aunque bien integrada socialmente en comparación con otros colectivos inmigrantes del barrio, mantuvo fuertes lazos de paisanaje. La inmigración valenciana de la Barceloneta constituía un grupo de gente joven, que había emigrado mayoritariamente en familia, concretamente en los primeros estadios del ciclo familiar, y que se instaló en el barrio que les ofrecía mayores oportunidades laborales de acuerdo con sus cualificaciones, relacionadas con las actividades maritimopescueras obtenidas en el lugar de origen. Predominaba ligeramente la familia extensa, aunque el tamaño medio del hogar era inferior al de otros grupos migrantes de la época, como los andaluces, y, de hecho, era exactamente igual que el de la media de hogares barceloneses. Esto indica una adaptación a las pautas demográficas y residenciales de Barcelona, incluso también en los estratos socioeconómicos inferiores ya que, solo en casos excepcionales, los hogares con valencianos tenían que recurrir al subarrendamiento u hospedaje. Igualmente, podemos considerar que no hubo desarraigo familiar ni social dada la importancia de la familia extensa-múltiple y el elevado nivel de homogamia geográfica. Y es que los valencianos y las valencianas de la Barceloneta se casaron con miembros de sus zonas de procedencia e incluso sus hijos e hijas ya nacidos en Barcelona hicieron lo propio en la mayoría de los casos.

Una de las principales conclusiones que podemos apuntar es que no hay ningún indicio de empeoramiento en las condiciones de integración de estos inmigrantes. Primero, porque conforme pasó el tiempo los inmigrantes que llegaron estaban más cualificados. Segundo, porque no se produjo un aumento de la ocupación como jornalero, sino todo lo contrario: los llegados a partir de 1914 se integraron, sobre todo, como pescadores o marineros. Tercero, porque el tamaño medio de los hogares, un indicador del nivel de bienestar y adaptación, sigue la pauta del conjunto de la ciudad y se situaba muy por debajo de otros colectivos inmigrantes que, con menores niveles de cualificación, vivían en la Barceloneta en condiciones de hacinamiento y pobreza que estas familias valencianas no presentan. Y en cuarto y último lugar, y como algo que queda para una futura investigación, cabe plantear la posibilidad de que el uso del catalán facilitara su integración respecto a otros grupos de inmigrantes castellanoparlantes de la

época, ya que, de hecho, la mayoría de estos migrantes vinieron de zonas valencianoparlantes.

Bibliografía

- AGULLÓ, Victor (2011). *Los valencianos en Uruguay*. Valencia: Generalitat Valenciana, Conselleria de Solidaridad y Ciudadanía.
- AISA, Manel (2014). *La huelga de alquileres y el comité de defensa económica*. Barcelona: El Lokal.
- ALAPONT, Maria José (2013). Moviments migratoris: valencians a Nova York. Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians. <<http://hystoryuv.webcindario.com/valencians-novayork.pdf>>
- ALEGRET, José Luis; GARRIDO, Alfons (2008). Historia del puerto pesquero de Palamós: migraciones, asociacionismo y desarrollo. *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 27, 27-40. <<http://revistas.um.es/areas/article/view/118601/111901>>
- ALONSO, Maria del Carmen (2010). *Los valencianos en Buenos Aires. Historia, identidad y lengua*. Paiporta: Editorial Denes S.L.
- ARANGO, Joaquín (1976). Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias. *Hacienda Pública Española*, 38, 51-80.
- ARANGO, Joaquín (2007). Les primeres migracions del segle XX a Catalunya. *Nadala 2007*, any 41, 19-33.
- ARBAIZA, Mercedes (1998). Labor migration during the first phase of Basque industrialization: The labor market and family motivations. *The History of the Family*, 3(2), 199-219. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/44694781/14.Labor_Migration_Journal_of_FamilyHist.1998.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1525696973&Signature=TCTN98%2FfaKWin5hAdXZ%2Br%2FtauFM%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DLabor_migration_during_the_first_phase_o.pdf>
- AZAGRA, Joaquín; CHORÉN, Pilar; GOERLICH, Francisco J.; MÁS, Matilde (2006). *La localización de la población española sobre el territorio: un siglo de cambios: un estudio basado en series homogéneas (1900-2001)*. Bilbao: Fundacion BBVA. <https://www.fbbva.es/wp-content/uploads/2017/05/dat/DE_2006_IVIE_localizacion_poblacion_espanola.pdf>
- BALCELLS, Albert (2015). La immigració i la política catalana durant la Segona República. *Cercles: revista d'història cultural*, (18), 21-41. <<https://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/view/298910>>

- BAILA, Miquel A. (1994). El paper de València en la transició demogràfica al País Valencià (1860-1930). *Cuadernos de Geografía*, 55, 27-44.
- BELCHEM, John (1999). The Liverpool-Irish enclave. *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 18:2-3, 128-146. <<https://doi.org/10.1080/02619288.1999.9974971>>
- BELTRAN, Vicent; SEGURA-LLOPES, Carles (2017). *Els parlars valencians*. València: Universitat de València.
- BONMATÍ, José Fermín (1989). *La emigración alicantina a Argelia: siglo XIX y primer tercio del siglo XX*. Alicante: Universidad de Alicante.
- BORDERÍAS, Cristina; GONZÁLEZ, Roser; VILLAR, Conchi (2011) El trabajo femenino en la Cataluña industrial (1919-1930): una propuesta de reconstrucción. *Revista de Demografía Histórica*, 29 (1), 55-88.
- BORRELL, Mònica (2015) *El servei domèstic a la ciutat de Barcelona, 1900-1950*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/394073>>
- CAMPS, Enriqueta (1995). *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- CABRÉ, Anna. (1999). *El sistema català de reproducció*. Proa.
- CAMPMANY, Josep (2015). L'impacte associatiu i cultural de la immigració valenciana a Gavà. *Els moviments migratoris a les terres d'Eramprunyà*, Antic escorxador. Begues, 14 de novembre de 2015, Actes. <<http://centrestudis.gava.ppe.entitats.diba.cat/wp-content/uploads/sites/10/2016/01/Ponencia-Gava-VIII-Trobades-2015.pdf>>
- CARBALLO, Borja (2011). El perfil profesional de la población madrileña entre 1860 y 1900. En Arantza PAREJA (dir.). *El capital humano en el mundo urbano: experiencias desde los padrones municipales (1850-1930)* (75-100). Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.
- CARNERO, Teresa (1978). Crisi i burgesia conservadora durant la Gran Depressió: el País Valencià, 1879-1889. *Estudis d'història agrària*, 1, 98-113. <<http://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99502/145498>>
- OTERO, Luis Enrique; PALLOL, Rubén (2009). El Madrid moderno, capital de una España urbana en transformación, 1860-1931. *Historia contemporánea*, 39, 541-588. <<http://www.ehu.es/ojs/index.php/HC/article/view/2380/1980>>
- CHECA, Martí (1997) Les estacions ferroviàries i el desenvolupament industrial i urbà. El cas de la Sagrera (Barcelona). *Actas de las IV Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*. Barcelona, novembre de 1997.

- CHECA, Martí (1999). Immigrants, jornalers i colonitzadors: el barri de la Trinitat Vella, Barcelona (1921-1936). *Finestrelles*, 10, 79-93. <<http://www.raco.cat/index.php/Finestrelles/article/view/214557>>
- CORTIZO, Tomas (1983). Flujos y cambios migratorios en España en 1920. *Ería: Revista cuatrimestral de geografía*, 5, 117-132. <<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/858295.pdf>>
- DOHERTY, John (1985). *Short-distance migration in Mid-Victorian Lancashire: Blackburn and Bolton 1851-71*. Tesis doctoral, Universidad de Lancaster.
- DOMINGO, Andreu (2012). Immigració i política demogràfica a l'obra de Josep Antoni Vandellós. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 73, 9-26. <<http://dx.doi.org/10.2436/20.3002.01.1>>
- DOMINGO, Andreu; PITARCH, Kenneth (2015). La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, 9-37. <<http://dx.doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>
- EALHAM, Chris (2005). *Class, culture and conflict in Barcelona, 1898-1937*. London & New York: Routledge.
- EGEA, Pedro María (1984). La clase obrera de Alcoy a finales del siglo XIX. *Anales de Historia Contemporánea*, 3, 123-158. <<http://revistas.um.es/analeshc/article/view/106291/101091>>
- FERNÁNDEZ, Juan José (1991). Incidencia en la población del País Valenciano del cólera de 1885. *Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*. Alicante, abril de 1990 (81-88). Seminari d' Estudis sobre la Població del País Valencià.
- FIELDING, Steven (1992). *Class and Ethnicity: Irish Catholics in England, 1880-1939*. Philadelphia: Open University Press.
- FIGUERES, Xavier (2017). *Quan la mar brama*. Publicacions URV.
- FOLGUERÀ, Stella Maris (1997). *Arroz Viudo y Papas Pobres. Blasco Ibáñez y la Nueva Valencia en Argentina*. Simat de la Vallidigna: Ed. La Xara.
- FURIÓ, Antoni (2001). *Història del País Valencià*. València: Edicions 3 i 4.
- GALLARDO, Juan José; OYÓN, José Luis (2004). *El cinturón rojinegro: radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*. Ediciones Carena.
- GARCÍA, Rocío (2005). *Emigrar a la ría de Bilbao. Factores de expulsión y selección del capital humano en la emigración a la Ría de Bilbao (1877-1935)*. Bilbao: Universidad del País Vasco
- GONZÁLEZ, Manuel (ed.) (2001). *Los orígenes del área metropolitana de la Ría de Bilbao*. Bilbao: Fundación BBVA.

- GONZÁLEZ, Manuel; GARCÍA, Rocío; ZARRAGA, Karmele (2011). La zonificación social de la Ría de Bilbao (1876-1930). En Arantza PAREJA (dir.). *El capital humano en el mundo urbano: experiencias desde los padrones municipales (1850-1930)* (15-44). Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.
- GUILLAMON, Julià (2018). *El barri de la Plata*. Barcelona: L'Avenç.
- HAREVEN, Tamara K. (1993). *Family time and industrial time: The relationship between the family and work in a New England Industrial Community*. New York: University Press of America.
- HATTON, Timothy J.; BAILEY, Roy E. (2002). Natives and migrants in the London labour market, 1929–1931. *Journal of Population Economics*, 15(1), 59-81. <<http://www.jstor.org/stable/20007800>>
- HUMPHRIES, Jane; SARASÚA, Carmen (2012). *Off the record: Reconstructing women's labor force participation in the European past*. *Feminist Economics*, 18 (4), 39-67.
- IBARZ, Jordi (2003). Oficios y cualificaciones en el trabajo portuario. El caso de Barcelona en la primera mitad del siglo XX. *Historia social*, 45, 119-137. <<http://www.jstor.org/stable/40340847>>
- IBARZ, Jordi (2008). *Building skills the case of Barcelona's dockers in the 20th century. Labour specialization and residence guidelines on the 30s*. <https://www.academia.edu/32181129/BUILDING_SKILLS_THE_CASE_OF_BARCELONAS_DOCKERS_IN_THE_20th_CENTURY_LABOUR_SPECIALIZATION_AND_RESIDENCE_GUIDELINES_ON_THE_30s>
- IBARZ, Jordi (2010). Migration in the Formation of the Labour Market in the Barcelona Docks (1910–1947). *Journal of Mediterranean Studies*, 19(2), 271-293. <<https://muse.jhu.edu/article/673528/pdf>>
- KOCKA, Jürgen (1986). Problems of Working-Class Formation in Germany: The Early Years, 1800-1875. En Ira KATZNELSON; Aristide R. ZOLBERG (eds.). *Working-class formation: nineteenth-century patterns in Western Europe and the United States*, (279-351). Princeton: Princeton University Press.
- LASLETT, Peter (1983). *The world we have lost: further explored*. London: Methuen.
- LEE, William R.; MARSCHALCK, Peter (2000). Demographic change and industrialization in Germany, 1815–1914: Bremen in Comparative Perspective. *The History of the Family*, 5(4), 373-390. [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(00\)00051-8](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(00)00051-8)
- LLONCH, Montserrat (1994). Inserción laboral de la inmigración y sistema de reclutamiento de la fábrica textil: Vilassar de Dalt, 1919-1945. *Revista de Demografia Histórica*, 12(2), 149-162.

- LLORCA, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina. San Vicente del Raspeig*: Publicacions de la Universitat de Alicante. <http://www.museudelapesca.org/docs/unitats/llenguatge/llenguatge_mariner.pdf>
- LONG, Jason (2005). Rural-urban migration and socioeconomic mobility in Victorian Britain. *The Journal of Economic History*, 65(1), 1-35. <<http://www.jstor.org/stable/3875041>>
- LÓPEZ, Pilar (2004). Naturales e inmigrantes en Barcelona a mediados del siglo XIX. *Barcelona quaderns d'història*, 11, 69-92. <<http://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/105586>>
- LÓPEZ-GAY, Antonio (2008). *Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació poblacional de Barcelona*. Barcelona: CTESC.
- LÓPEZ-GAY, Antonio (2014). 175 años de series demográficas en la ciudad de Barcelona. La migración como componente explicativo de la evolución de la población. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. [En línea]. Barcelona: Universidad de Barcelona, 15 de noviembre de 2014, Vol. XIX, nº 1098. <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-1098.htm>>
- MARÍN, Martí (2001). Industrialització i migració. Burguesia i classes populars. El cas de Sabadell. *Quaderns d'estudi*, 17, 129-143. <<http://www.raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/206199>>
- MASJUAN, Eduard (2000). *La ecologia humana en el anarquismo ibérico. Urbanismo "orgánico" o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social*. Barcelona: Icaria
- MENAGES, Àngela Rosa; MONJO, Joan-Lluís (2007). *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada*. Picanya: Edicions del Bullent.
- MIRANDA, José Antonio (1993). De la tradición artesana a la especialización industrial. El calzado valenciano, 1850-1930. *Revista de historia industrial*, 4, 11-36.
- MIRRI, Maria Teresa (1994). *El proceso de formación del proletariado en un barrio industrial: el caso de Sant Martí de Provençals: integració y diferenciació social, 1862-1925*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/405460>>
- MNOOKIN, Robert H. (2007). Ethnic conflicts: Flemings & Walloons, Palestinians & Israelis. *Daedalus*, 136(1), 103-119. <<http://www.jstor.org/stable/20028093>>
- MORA, Natalia (2010). El proletariat industrial: immigració, canvi tecnològic i desigualtat social. *Barcelona quaderns d'història*, 16, 95-108. <<http://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/download/226093/333188>>
- MORELL, Teresa (2012). *Valencians a Nova York. El cas de la Marina Alta (1912-1920)*. La Pobla Llarga: Edicions 96.

- OLIVERAS, Josep. (2013). La consolidació d'una ciutat industrial. Barcelona, 1881-1935. *Barcelona quaderns d'història*, 2013(19), 229. <<http://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/271954>>
- OLIVES, José (1969). Deterioración urbana e inmigración en un barrio del casco antiguo de Barcelona: Sant Cugat del Rec. *Revista de geografia*, 3(1), 40-72. <<http://hdl.handle.net/10459.1/43419>>
- ORTELLS, Vicent (2005). La indústria ceràmica a la Plana de Castelló. Tradició històrica i mundialització actual. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 58, 35-66. <<http://www.raco.cat/index.php/treballscgeografia/article/view/157384>>
- ORTUÑO, Vicent (2013). *Fent les Amèriques (Ondara 1912-1920)*. La Pobla Llarga: Edicions 96.
- OYÓN, José Luis (2008). *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. Ediciones del Serbal.
- OYÓN, José Luis. (2009). The split of a working-class city: urban space, immigration and anarchism in inter-war Barcelona, 1914-1936. *Urban History*, 36(1), 86-112. <<https://doi.org/10.1017/S0963926808005993>>
- OYÓN, José Luis (2015). Mundo obrero, inmigración y radicalismo cenetista en la Barcelona de la década de 1930. *Cercles: revista d'història cultural*, (18), 9-20. <<http://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/view/298909/388175>>
- OYÓN, José Luis; MALDONADO, Josep; GRIFUL, Eulàlia (2001). *Barcelona 1930: un atlas social*. Edicions UPC.
- PALLARÈS, Joan (2014). *Barcelona. La Sagrera-Navas. Recull gràfic 1890-1914*. Barcelona: Editorial Efadós.
- PALLOL, Ruben; CARBALLO, Borja; VICENTE, Fernando (2010). Inmigración y mercado de trabajo en el Madrid de la segunda mitad del siglo XIX. *Revista de Demografía Histórica*, 28(1), 131-166. <http://www.adeh.org/?q=es/system/files/Revista/I-2010/inmigracion_y_mercado_en_el_madrid_de_la_segunda_mitad_del_siglo_xix_pallol.pdf>
- PALLOL, Rubén (2011). Una ciudad de empleados: el nuevo perfil profesional de la población madrileña de 1930. En Arantza PAREJA (dir.). *El capital humano en el mundo urbano: experiencias desde los padrones municipales (1850-1930)* (193-218). Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.
- PIQUERAS, Andres (2005). Breu repàs històric a la migració contemporània del País Valencià i a les seues raons (amb especial atenció a la província de Castelló). En Andres PIQUERAS (coord.). *Mediterrània migrant: les migracions al País Valencià* (21-60). Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

- PIQUERAS, Andres; LUNGU, Teodora (2007). *Capital, migraciones e identidades: inmigración y sociedad en el País Valenciano: el caso de Castellón*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- PUJADAS, Isabel (1982). *La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*. Tesis doctoral, Departament d'Història Contemporània, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- PUJADAS, Joana Maria; MARÍN, Juanjo Romero; VILLAR, Conchi (2014). Propuestas metodológicas para la aplicación de HISCO en el caso de Cataluña, siglos XV-XX. *Revista de Demografía Histórica*, 32 (1), 181-220.
- PUSCHMANN, Paul; GRÖNBERG, Per-Olof; SCHUMACHER, Reto; MATTHIJS, Koen (2014). Access to marriage and reproduction among migrants in Antwerp and Stockholm. A longitudinal approach to processes of social inclusion and exclusion, 1846–1926. *The History of the family*, 19(1), 29-52. <<http://dx.doi.org/10.1080/1081602X.2013.796889>>
- QUERALT, Mari Carme (2006). Les barraques del delta de l'Ebre, un dels habitatges populars més antics i singulars de Catalunya. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 28, 96-108. <<http://www.raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/49485/63335>>
- RECAÑO, Joaquín (1996). *Las migraciones interiores en el área mediterránea(1860-1960)*. Universitat Autònoma de Barcelona, Centre d'Estudis Demogràfics.
- SÁNCHEZ, Blanca (1995). *Las causas de la emigración española 1880- 1930*. Madrid: Alianza Universidad.
- SILVESTRE, Javier (2007). Temporary internal migrations in Spain, 1860–1930. *Social Science History*, 31(4), 539-574. <<https://doi.org/10.1017/S0145553200013857>>
- SILVESTRE, Javier (2010). Las emigraciones interiores en España: 1860-2007 (1). *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 23, 113-134. <<https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44425/26013>>
- SILVESTRE, Javier; AYUDA, Maria Isabel; PINILLA, Vicente. (2015). The occupational attainment of migrants and natives in Barcelona, 1930. *Economic History Review*, 68 (3), 985-1015. <<http://dx.doi.org/10.1111/ehr.12090>>
- SOLÉ, Carlota (1981). *La integración sociocultural de los inmigrantes en Cataluña*. Madrid: Fundación Juan March.
- TATJER, Mercedes (1972). El impacto de la industrialización en la morfología de un barrio del siglo XVIII. La evolución de la Barceloneta. *Revista de Geografía*, 6(1), 55-104.
- TATJER, Mercedes (1973). *La Barceloneta: del siglo XVIII al Plan de la Ribera*. Barcelona: Ed. Saturno.

- TATJER, Mercedes (1980). La inmigración en Barcelona en 1930: los andaluces en la Barceloneta, *Estudios Geográficos*, 41 (159), 119-144.
- TATJER, Mercedes (1995). Evolució demogràfica. En Jaume SOBREQÜÉS (dir.). *Historia de Barcelona, Vol. 7: El segle XX. De les annexions a la fi de la Guerra Civil (71-122)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Enciclopedia Catalana.
- TATJER, Mercedes (2006). La industria en Barcelona (1832-1992). Factores de localización y cambio en las áreas fabriles: del centro histórico a la región metropolitana. *Scripta Nova*, 218(46), 215-231. <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-218-46.htm>>
- TORRÓ, Lluís (1996). Al voltant dels orígens de la industrialització valenciana. En Joaquín AZAGRA (ed.); Enric MATEU (ed.); Javier VIDAL (ed.). *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de Historia Valenciana Contemporánea*. Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- VAN LEEUWEN, Marco H.D.; MAAS, Ineke. (2011). *HISCLASS: A historical international social class scheme*. Universitaire Pers Leuven.
- VILLAR, Conchi (2013). *Treball i gènere a la Indústria Metal·lúrgica de Barcelona (segles XIX i XX)*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània. <<http://hdl.handle.net/2445/53967>>
- VILLAR, Conchi (2016) The female labour force participation, a matter of supply? a matter of demand? An exercise of reconstruction in a context of poverty, Barcelona, 1930–1950. *The History of the Family*, 22:1, 57-81. <<https://doi.org/10.1080/1081602X.2016.1168311>>
- VILLAR, Conchi (2018). Female Immigration in an Industrial City of Southern Europe, Barcelona 1930. *Comunicación presentada en el Twelfth European Social Science History conference*. Belfast, abril de 2018.
- VIRUELA, Rafael (1995a). Expansión y crisis de la actividad pesquera valenciana en el siglo XIX. *Investigaciones geográficas*, 13, 117-134. <<http://hdl.handle.net/10045/489>>
- VIRUELA, Rafael (1995b). Las comunidades pesqueras ante la crisis de las pesquerías y el cambio económico. *Cuadernos de geografía*, 57, 153-182. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/30909>>
- WILLIAMSON, Jeffrey G. (1990). Migrant Earnings in Britain's Cities in 1851: Testing competing views of urban labour market absorption. *Journal of European Economic History*, 19(1), 163-190. <<http://www.jeeh.it/articolo?urn=urn:abi:abi:RIV.JOU:1990;1.163&ev=1>>
- SUAREZ, Miguel; IBARZ, Jordi (1998). La organización del trabajo portuario: los casos de Barcelona y Las Palmas de Gran Canaria (1890-1936). *Parabiblos: cuadernos*

de Biblioteconomía y Documentación, 10, 9-18.
<<http://www.mdc.ulpgc.es/cdm/ref/collection/parabiblos/id/77>>

La perspectiva històrica: segle XX

3.2 La mobilitat social dels valencians en el segle XX a Catalunya

PITARCH, Kenneth i TREVIÑO, Rocío (en premsa). “La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991”, *Papers: revista de sociologia*.

“Jo vaig vindre pels fills, per vore, i ho vaig *acertar* (...). Per estar amb la família i estar damunt dels dos fills i pujar-los i que agafen unes fites que jo no les he agafades” (Joan Carles)

“Quan un emigra evidentment a part de per altres coses, bàsicament si pots emigrar per donar-li’ls un futur millor als teus fills o per guanyar uns diners” (Empar)

“Bueno suposo que una miqueta per nosaltres per poder.. El poble era un poble molt petit i suposo que per donar-se’n una vida entre cometes lo que ells pensaven millor (...). Ells suposo que van pensar que aquí tenien nosaltres... A part els pares eren joves també” (Inés)

A quien pueda interesar:

El artículo “**La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991**” elaborado por Kenneth Pitarch Calero y Rocío Treviño Maruri, tras ser evaluado anónimamente por expertos externos, ha sido aceptado definitivamente para su publicación en la revista PAPERS, y está programado para ser publicado en julio de 2019.

Para que así conste, firmo el presente justificante en Bellaterra, a 28 de junio de 2018.

José A. Noguera
Director de PAPERS, Revista de Sociología.
Universitat Autònoma de Barcelona

**La movilidad social de los valencianos en Cataluña. Un estudio de caso
a través de la Encuesta Sociodemográfica de 1991¹**

**The social mobility of Valencians in Catalonia. A case study based on the Socio-
demographic Survey, 1991**

Kenneth Pitarch
kpitarch@ced.uab.es
Centre d'Estudis Demogràfics / CERCA
Universitat Autònoma de Barcelona
ORCID: 0000-0003-3874-0381

Rocío Treviño
rtrevino@ced.uab.es
Centre d'Estudis Demogràfics / CERCA
Universitat Autònoma de Barcelona
ORCID: 0000-0002-5420-5728.

¹ Este artículo forma parte de la tesis doctoral Anàlisi Sociodemogràfica de la Migració Valenciana a Catalunya i Altres Destinacions realizada por Kenneth Pitarch (kpitarch@ced.uab.es) y dirigida por los doctores Andreu Domingo (adomingo@ced.uab.es) y Amand Blanes (ablanes@ced.uab.es).

Resumen:

En el presente trabajo se analiza el nivel de movilidad social intrageneracional e intergeneracional de uno de los grupos migrantes más antiguos de Cataluña, el valenciano, comparándolo con el resto de los grupos de migrantes del resto de España. Dicho colectivo, a pesar de compartir algunos rasgos socioculturales e históricos con la población de Cataluña y ser el más importante en dicho territorio hasta los años 30 del siglo XX, no ha sido objeto de atención por parte de los académicos. La fuente principal utilizada ha sido la Encuesta Sociodemográfica de 1991. Se analizan las trayectorias laborales y económicas antes y después de migrar y para el análisis de la movilidad intergeneracional se utilizan tablas de entrada y salida, así como una regresión multinomial y binomial. Los resultados apuntan a un mayor ascenso social de los valencianos en comparación al resto de orígenes, aunque algunos como los castellanoleoneses o aragoneses se sitúan en niveles parecidos en algunas dimensiones de la movilidad.

Palabras clave: Demografía, migración valenciana, Cataluña, herencia de clase, movilidad ocupacional, ascenso social, migración interna.

Abstract: In this paper, we analyze the level of intra and intergenerational social mobility of one of the oldest migrant groups in Catalonia, the Valencian, compared to other migrant groups of the rest of Spain. Despite of sharing some socio-cultural and historical features with the population of Catalonia and becoming the most important immigrant group until the 1930s, this group has not been the subject of attention for the academics. This study is based on the Socio-demographic Survey of 1991. The labor and economic trajectories are analyzed before and after migration, and for the analysis of intergenerational mobility, outflow and inflow tables as well as multinomial and binomial regression are used. The results point to a greater social ascent of the Valencians in comparison with the rest of the analyzed origins, although some like the Aragonese or Castilian-Leonese are located at similar levels in some dimensions of mobility.

Keywords: Demography, Valencian migration, Catalonia, inheritance of class, occupational mobility, social ascent, internal migration.

Introducción

Cataluña no habría alcanzado los 7,5 millones de personas que componen su población actual sin el efecto de la inmigración (Domingo, 2014). La continua llegada de personas procedentes de otras regiones de España producida desde finales del siglo XIX (Arango, 1976; Vidal y Recaño, 1996) y en años más recientes desde el extranjero (Domingo *et al.*, 2012), contribuyó a disminuir el estancamiento demográfico que se hubiese producido por la baja fecundidad (Cabré, 1991-1992)². Si a finales del siglo XX, el 60% de la población catalana era fruto directo o indirecto de la inmigración (Cabré, 1999), tras el *boom* migratorio de la primera década del siglo XXI, es posible que este número haya aumentado al 70%, e incluso más (Domingo, 2012).

El fuerte componente migratorio de la sociedad catalana sería utilizado por Vandellòs, uno de los primeros demógrafos del país, para apoyar las corrientes eugenésicas de principios del siglo XX.³ Posteriormente, desde el discurso social y desde la propia demografía, se señalaría que el componente secular y sostenido de la inmigración constituiría un elemento endógeno particular del sistema de reproducción demográfico en Cataluña (Cabré, 1999), destacando la superioridad de la reproducción social por encima de la biológica (Candel, 1964; Domingo, 2012). La reproducción social se apoyaría en los procesos de movilidad que experimentarían los inmigrantes de las diferentes oleadas migratorias llegadas en el siglo XX que, siguiendo el curso del ciclo económico, habrían contribuido a la creación de un sistema de beneficio mutuo en la promoción social de autóctonos e inmigrantes, de modo que la inmigración se habría consolidado como un elemento indispensable, no solo de la reproducción demográfica, sino también social.

No obstante, el análisis de la movilidad social —entendida como un movimiento ascendente o descendente en el sistema de estratificación social— ha promovido escasos trabajos empíricos, quizás por una combinación de factores que van desde la dificultad que entronca su propio análisis —sobre todo debido a la escasez de fuentes estadísticas— hasta el empeño de incorporar la movilidad social ascendente de inmigrantes como

² Cabré (1991-1992) estimó que en ausencia de migraciones la población catalana no sobrepasaría los 2.371.785 habitantes en 1986, es decir, un 60% menos de la población en ese momento. Es más, los catalanes descendientes exclusivamente de personas que habitaban Cataluña en 1900 —sin que eso significase tampoco que hubiesen nacido en dicha Comunidad Autónoma— serían tan solo un 25% a finales del siglo XX.

³ Josep A. Vandellòs i Solà era consciente que el vacío demográfico provocado por la baja fecundidad en Cataluña se estaba supliendo con la llegada de inmigrantes, una “invasión pacífica” —en palabras del autor (1985: 58)— que provocaría irremediabilmente la desnaturalización de Cataluña. Vandellòs, incluso, exponía su preocupación por la desaparición de las “cualidades raciales catalanas” ante el avance de una corriente migratoria (andaluza y murciana especialmente) tan poderosa (1985: 56).

emblema de la reproducción social catalana. Aparte del trabajo pionero de Pinilla de las Heras (1973), el estudio de esta materia a nivel autonómico ha sido más bien escaso, aunque a nivel estatal, tras la publicación de los primeros informes FOESSA en los años 70 y los trabajos de Carabaña en las siguientes dos décadas, la investigación en este campo aumentó considerablemente, especialmente a partir de los años 90.

Sin embargo, los trabajos de movilidad social pocas veces han distinguido los sujetos de estudio en función de su lugar de nacimiento. Quizás en países o regiones que reciban escasos flujos migratorios esto no sea relevante, pero en Cataluña, caracterizada por disponer de un sistema de reproducción demográfica y social en el que la aportación continua de población inmigrante se ha resaltado como un elemento tan esencial que ha llevado a denominarlo como Sistema Català de Reproducció (Cabrè, 1999), la aportación de elementos empíricos que permitan situar a los diferentes grupos de inmigrantes en los procesos de movilidad social resulta una tarea ineludible y previa para entender los procesos de reproducción social. Para avanzar en el conocimiento de estos mecanismos y contribuir, así, a paliar dicho vacío, se analizará el nivel de movilidad social experimentado por una de las procedencias históricas con más antigüedad de la migración hacia Cataluña, la valenciana. El análisis se realizará a partir de la Encuesta Sociodemográfica de 1991, una fuente estadística excepcional, no solo por su amplia base muestral, sino también porque recoge información biográfica familiar, laboral y educativa de los sujetos encuestados.

El trabajo se estructura en seis partes. En la primera se explican las motivaciones para elegir al grupo migrante valenciano como objeto de estudio y las hipótesis planteadas en este trabajo. En la segunda se hace una pequeña descripción de las tres oleadas migratorias que sacudieron España durante el siglo XX junto a un breve recorrido bibliográfico de las investigaciones de movilidad social realizadas, tanto de las que se hicieron con datos de la Encuesta Sociodemográfica como de las que, en general, tenían como objeto de estudio a los inmigrantes protagonistas de las migraciones interprovinciales del período. En la tercera, se exponen las fuentes y la metodología utilizada. Seguidamente, en la cuarta, se analizan las principales características sociodemográficas de la población valenciana residente en Cataluña en 1991. A continuación, en quinto lugar, se exponen los resultados del análisis de la movilidad social de los valencianos en comparación con la de otros orígenes del Estado. Finalmente, en la sexta parte, se presentan y discuten los resultados.

1. Objeto de estudio e hipótesis.

El estudio se focaliza en el colectivo inmigrante valenciano por los siguientes dos motivos. Primero, porque se trata del principal contingente de población inmigrante en Cataluña hasta mediados del siglo XX. Si bien actualmente representan una población de 62 mil personas⁴, una cifra hasta diez veces inferior que la que constituyen los andaluces, en 1930 constituían 126 mil, el 25% de la población inmigrante proveniente del resto del Estado, por encima de los aragoneses —con 118 mil personas— y los murcianos —con 81 mil— (Pujadas, 1982).⁵ Y segundo, porque, a diferencia de otros grupos inmigrantes de otras CCAA sobre los que más se ha trabajado en Cataluña —principalmente andaluces y gallegos (Pascual de Sans, 2011)—, los estudios sobre inmigración valenciana son casi inexistentes a pesar de la cercanía cultural, propiciada por, entre otras cosas, el uso del catalán —en su variante occidental— de muchos de los inmigrantes, la proximidad de ambos territorios y el recuerdo de una historia compartida.

Se plantean tres hipótesis de trabajo. La primera es que los inmigrantes valencianos llegados desde finales del siglo XIX hasta los años 70 mejoraron su situación respecto a la de sus progenitores y respecto a su situación antes de su llegada a Cataluña. La segunda es que la población inmigrada del País Valenciano experimentó, por lo general, una movilidad superior a la de otros orígenes o procedencias de España. Y la tercera hipótesis solo puede ser planteada, pero no contrastada, y está íntimamente relacionada con el porqué de la invisibilidad de la migración valenciana en Cataluña en comparación con la de otros orígenes, traducida en los escasos trabajos que abordan su estudio (González, 2007; Campmany, 2015; Domingo y Pitarch, 2015).⁶ Dicha invisibilidad, según nuestra última hipótesis, estaría atribuida, por un lado, a su antigüedad y, por otro lado, a una asimilación más rápida debido a la percepción de proximidad cultural. Los datos transversales y biográficos de la encuesta solo nos permiten la verificación de las dos

⁴ En concreto 62.215 personas según los últimos datos provisionales del padrón de 2018.

⁵ Posteriormente, por el aumento de los flujos de llegada de otras partes de España, la importancia relativa de la población valenciana descendió considerablemente. Desgraciadamente no sabemos con exactitud el año exacto en el que se produce el “cambio de liderazgo” en los grupos migrantes de Cataluña ya que los censos llevados a cabo entre 1930 y 1970 solo especificaban si la persona registrada había nacido en la provincia de registro o en otra. Pese a eso, este se debía producir en la Posguerra, con el inicio de la segunda oleada migratoria que llegaría a Cataluña.

⁶ Los pocos trabajos que hablan de la migración valenciana en Cataluña la han tratado como uno más de los orígenes de la migración interna española (Arango, 1976; Mirri, 1996; Oyón *et al.*, 2001; Silvestre *et al.*, 2015). Una excepción es el reciente trabajo de Domingo y Pitarch (2015), que realizan un análisis sociodemográfico actualizado de la población valenciana en Cataluña a partir de diversas fuentes del INE; el de González (2007), centrado en el estudio de la *Actuació Valencianista d'Esquerra*, un grupo político de izquierdas y republicano formado por inmigrantes valencianos en la ciudad de Barcelona en los años 30 del siglo XX; y el de Campmany (2015), sobre la colonia valenciana de Gavà.

primeras hipótesis, si bien con algunas limitaciones derivadas de la reducida muestra de valencianos residentes en Cataluña disponible en la Encuesta Sociodemográfica, a pesar de la magnitud de la misma para el conjunto del Estado y de ser única en su especie. Nos posibilitan, no obstante, aportar nuevas evidencias empíricas de la movilidad social de los inmigrantes en Cataluña y, en particular, de los valencianos, con datos cuantitativos, dejando que futuros trabajos aborden el estudio detallado de sus determinantes acudiendo a fuentes cualitativas o documentales.

2. Las oleadas migratorias y los estudios de movilidad social.

Desde los pioneros trabajos de García Barbancho (1967) o Capel (1967) —e incluso de Vandellós (1935), si nos referimos únicamente a Cataluña— hasta los recientes de Silvestre (2007; 2010) numerosos académicos han establecido, con ligeras diferencias en torno a la periodización, tres grandes oleadas migratorias en España, caracterizadas las dos primeras por un protagonismo de las migraciones interiores y la tercera por el auge de las entradas procedentes del exterior.

El primer periodo se extendió desde mediados o finales del siglo XIX⁷ hasta el estallido de la Guerra Civil. Sin bien el conflicto bélico supuso el final de esta primera etapa, a principios de los años 30 los movimientos ya se habían empezado a mitigar. Respecto a Cataluña, en esta primera etapa atrajo sobre todo a inmigrantes de las áreas más cercanas del arco mediterráneo (País Valenciano e Islas Baleares), Aragón y más tarde de Murcia y Almería (Arango, 1976). Silvestre *et al.* (2015) distinguen en esta primera oleada migratoria el perfil de la migración de las primeras cohortes de llegada respecto a las últimas, venidas de Murcia y Almería. En el primer caso, un perfil más elevado de los migrantes, una estructura ocupacional en destino menos diversificada y un menor peso de las ocupaciones no cualificadas caracterizaron la situación del momento. Pero a partir de la segunda década, la demanda de trabajo en grandes infraestructuras como la construcción del metro en Barcelona y la Exposición Universal de 1929 (Vilà, 1959; Olives, 1969; Pascual de Sans *et al.*, 2002) atrajo a una migración con un perfil de cualificación más bajo que llegó en un momento de mayor diversificación de la estructura ocupacional en destino y con mayor cabida del trabajo no cualificado.

La segunda oleada se inició en los años 40 o 50 y se extendió hasta mediados de los años 70, momento del estallido de la crisis del petróleo y la llegada de la democracia a España

⁷ Algunos autores incluso señalan como fecha de inicio de la emigración permanente campo-ciudad en el siglo XIX la década de 1860 (Silvestre, 2010; Recaño, 1996).

(García y Pujadas, 1995). El mantenimiento de un éxodo rural ya iniciado en décadas anteriores culminó un proceso de redistribución de población rural hacia las zonas de desarrollo industrial en esta nueva oleada (Silvestre, 2002). Esta vez, en Cataluña, los flujos procedentes del sur peninsular —principalmente de Extremadura y Andalucía— destacaron sobremanera frente a los del resto del país.⁸ Es cierto que Cataluña y Madrid continuaron siendo los principales polos de atracción en España, pero en este periodo surgieron o se consolidaron otros dos puntos de recepción: la Comunidad Valenciana y el País Vasco.⁹

Finalmente, la tercera oleada, protagonizada por población extranjera, se inició a partir de los años 80 y acabó en torno a la crisis económica del 2007. Durante este periodo algunos territorios de destino que en décadas pretéritas habían sido grandes emisores de población —el Valle del Ebro, el litoral mediterráneo o los alrededores de la ciudad de Madrid— se convirtieron en centros de atracción (García y Stillwell, 1999). Pero lo más destacable de esta oleada fue lo que se conoció como el *boom* migratorio. Y es que entre el 2000 y el 2010 llegaron a España algo más de 5 millones de inmigrantes, observándose unas consecuencias demográficas jamás vistas antes (Cachón, 2002; Sabater *et al.*, 2013; Galeano y Bayona, 2015).

Durante estas 3 etapas, la migración valenciana tuvo como destino principal Cataluña y, a pesar de que los flujos dirigidos al Principado fuesen sobrepasados ampliamente por los de otros orígenes como Andalucía o Extremadura, desde los años 30, la población valenciana continuó emigrando hacia Cataluña. En la primera y segunda etapa, además, la migración valenciana adquirió carácter internacional¹⁰, aunque, debido al despegue de la economía valenciana a partir de los años 60, esos flujos se redujeron en todas las direcciones, lo que convirtió al País Valenciano en un destino preferente tanto para turistas (González, 2008) como para trabajadores del resto del Estado (Hermosilla,

⁸ Durante esta segunda etapa, con máximos localizados a mediados de los años 60, Cataluña pasará de tener 3,2 millones de habitantes en 1951 a 5,6 en 1975 (Domingo, 2014).

⁹ En la Comunidad Valenciana, el desarrollo de su economía disminuyó la intensidad de algunos flujos al exterior, aspecto que afectaría a las migraciones dirigidas a Cataluña. Sin embargo, no se puede decir que dejasen de llegar valencianos a Cataluña. De hecho, como se verá más adelante, el grueso de los valencianos que en 1991 vivía en el Principado llegó en las décadas de los 50 y 60. Respecto al País Vasco, y más concretamente la provincia de Vizcaya, esta ya empezó a sobresalir como punto de atracción migratorio a finales del siglo XIX (Arbaiza, 1998), aunque la intensidad de sus flujos de atracción se encontraba muy por debajo de la de Cataluña y Madrid hasta esta segunda etapa.

¹⁰ Alcanzado determinados países donde su presencia se hizo notar como Argelia (Bonmatí, 1989), los Estados Unidos (Morell, 2012), Francia (Babiano, 2001) o Latinoamérica (Pinotti y Cruz, 1992), por ejemplo.

1995).¹¹ La investigación sobre la primera oleada migratoria ha estado muy desatendida en comparación a la segunda, en parte por las dificultades de su estudio debido a la escasez de fuentes, pero también por el menor desarrollo de las disciplinas sociales en el momento en que se produjo.

En cuanto a la temática de la movilidad social, esta ha sido abordada en España tardíamente en relación a la bibliografía anglosajona. La pionera obra —*Social Mobility* de Sorokin— se publicó en 1927, fecha desde la cual los trabajos sobre esta materia sufrieron un crecimiento espectacular, especialmente tras la Segunda Guerra Mundial, tanto en Estados Unidos como en el resto de Europa (Echevarría, 1999). En España, el interés que suscita esta disciplina no se generalizó hasta principios de la década de 1990 (Rodríguez, 1993), aunque en décadas anteriores aparecieron algunas investigaciones (Aranda, 1976; Pinilla de las Heras, 1979). Diferentes estudios (Roiz, 1983; Murillo *et al.*, 1983) coinciden en señalar a Díez y del Pino (1972) como los autores de la mejor síntesis sobre los trabajos de movilidad social en España hasta los años 70. En estos años aparecieron también los primeros Informes FOESSA (1970; 1975), en los que se abordaba la movilidad, la estructura y la desigualdad social en España. Pero es en 1975, cuando Díez *et al.* marcan un punto y aparte con un estudio bastante completo en el que, a través de variables como la ocupación y la educación, utilizaron modernos modelos de análisis e indicadores. En él determinaron como la educación del padre jugaba un rol mucho más importante que la ocupación de cara a un posible ascenso social del hijo, aunque con matices. Además, uno de los aspectos importantes que señalaron al final del estudio, y que entronca con nuestro trabajo, era la necesidad de introducir en futuras investigaciones un análisis que tuviese en cuenta variables de origen regional.

Ahora bien, el auténtico despegue de los trabajos sobre movilidad social en España se consolidó en los años 90 con las obras de Lorenzo Cachón (1989) y Julio Carabaña. Carabaña (1983; 1990; 1993). El manual que publicó Cachón en 1989 continúa siendo una obra de referencia para el estudio de la movilidad social en España al recurrir a determinados estudios clásicos para discutir o corroborar ciertas metodologías de análisis desde diversas perspectivas. Carabaña, en uno de sus primeros estudios concluyó como algunos de los rasgos de la sociedad estamental española todavía seguían estando muy

¹¹ A partir del 2007, con el estallido de la crisis económica, los movimientos dirigidos al extranjero protagonizados por nacionales españoles desde el País Valenciano han vuelto a adquirir relevancia, al igual que pasó en otras partes de España. Esta vez, sin embargo, los destinos mayoritarios de esta nueva migración se concentraron en el Reino Unido, Francia, Alemania y EEUU (Pitarch y Blanes, 2016).

presentes en la reproducción social en el último cuarto del siglo XX, como el rol de las alianzas matrimoniales, además de insistir en que se había de prestar más atención a los ya conocidos mecanismos del origen ocupacional y educativo a la hora de estudiar la movilidad social.

No obstante, en la mayoría de trabajos hechos en nuestro país ha primado el análisis del conjunto de la población española o de la extranjera —o de ambas conjuntamente— y casi nunca se ha considerado como determinante la comunidad autónoma de origen del inmigrante. Cuando se ha hecho, en la mayoría de los casos, los diferentes orígenes territoriales se han reunido en un solo grupo. Por ejemplo, entre los trabajos pioneros, Pinilla de las Heras (1973) distinguía entre nativos —catalanes— y no nativos —no catalanes—. El problema de agrupar a todos los no nativos en una categoría era que no aportaba conclusiones teniendo en cuenta el efecto del origen regional, aspecto en el que podía haber profundizado como se desprende del análisis que realizó en dos apartados en los que mostraba los periodos de admisión en empresas según las regiones de origen de los inmigrantes o la procedencia regional de los trabajadores en diferentes sectores de actividad económica. Carlota Solé realizó un estudio centrado en la migración andaluza (1981) y otro (1988) sobre el conjunto de los inmigrantes. En el primero de estos observó como la gran mayoría de andaluces que en su tierra tenían ocupaciones agrarias de nula o baja cualificación o que eran pequeños propietarios experimentaron una clara movilidad ocupacional ascendente, al igual, no obstante, que la que afectaba al conjunto de la población inmigrada y algo mayor a la experimentada por la población autóctona; pero en el segundo, la autora no llegó a ninguna conclusión destacada sobre la movilidad. Asimismo, Pascual de Sans y Cardelús (1990), desde una perspectiva de retorno y partiendo de tres muestras certificaron diferentes situaciones de movilidad ascendente o descendente, aunque quizás la constatación más importante fue el alto porcentaje de casos en que la situación socio-ocupacional anterior a la emigración se mantuvo sin cambios a lo largo del proceso migratorio, sobre todo en las personas que no habrían emigrado al extranjero. Con el nuevo siglo han aparecido nuevos trabajos que tratan la movilidad social en Cataluña (Casademont, 2016; Martínez y Marín, 2010, 2011; Recaño y Roig, 2003; Silvestre *et al.*, 2015), pero solo el de Silvestre *et al.*, centrado en la primera oleada migratoria, y el de Recaño y Roig, centrado en la segunda, distinguen como variable importante el origen de nacimiento de los diferentes inmigrantes internos a la hora de hablar de las trayectorias de movilidad social en Cataluña. Tanto en un trabajo como en otro se apunta a que ha existido en Cataluña una estructura de movilidad social en parte

conformada por los diferentes orígenes de los inmigrantes lo que respondería, también parcialmente, a una sociedad que se renueva constantemente por crecimiento migratorio, con flujos de perfil sociodemográfico diverso. Sin embargo, fueron Recaño y Roig (2003) los que apuntaron —precisamente utilizando la misma fuente que esta investigación—, como en los procesos de movilidad social para determinados grupos inmigrantes, en ciertos contextos socioeconómicos (Cataluña y País Vasco), la educación podría ser un activo no tan valorado a la hora de adquirir un estatus social elevado como en otros (Madrid).

Pero pese a estas aportaciones puntuales, este tema sigue sin suscitar mayoritariamente la atención de los investigadores de este ámbito. La disponibilidad de fuentes estadísticas específicas para su estudio explica en parte esta desatención. A pesar de que la Encuesta Sociodemográfica constituyó un hito en el panorama de las estadísticas de España, dio paso a escasas investigaciones sobre movilidad social (Carabaña, 1996 y 1999; Recaño y Roig, 2003; Bernardi, 2007) aún y cuando por primera vez se recogía información biográfica de la vida laboral, educativa, migratoria y familiar de 157 mil individuos. Fue más aprovechada para el análisis demográfico de la fecundidad (Sánchez, 1998), la nupcialidad (Miret, 2001; Pérez, 2001), la emancipación juvenil (Miret, 2005; Hernández, 2002) o el estudio de las trayectorias residenciales (Susino, 2003; Módenes, 1998). Para el estudio de la movilidad social en uno o más territorios (Gobernado, 1994; Requena, 2010) o en todo el país (Echevarría, 1998; Marqués y Herrera-Usagre, 2010; Fachelli y López-Roldan, 2015) se han utilizado fuentes con muestras mucho más reducidas como la Encuesta de Estructura, Conciencia y Biografía de Clase (Encuesta ECBC) o las diferentes Encuestas de Condiciones de Vida (ECV), las cuales limitan el estudio de la movilidad social por origen de nacimiento de la población. Sí que para para la tercera oleada migratoria se ha contado con información de la Encuesta Nacional de Inmigrantes (ENI), realizada por el INE en el año 2007, que ha significado otro hito dentro del panorama estadístico español y ha destacado por proporcionar un gran número de estudios sobre diferentes dimensiones de la movilidad social de los extranjeros (Aysa-Lastra y Cachón, 2013; Caparrós y Navarro, 2010; Simón *et al.*, 2010; Stanek y Veira, 2009), pero el tamaño muestral de esta encuesta tampoco ha permitido una diferenciación detallada de los inmigrantes por origen ni una representatividad de los resultados a nivel de CCAA.

3. Fuentes y metodología.

Este estudio ha recurrido, por un lado, a los microdatos de la Encuesta Sociodemográfica de 1991 (ESD91) y de modo complementario, a los del censo de población de 1991, ambas fuentes elaboradas por el Instituto Nacional de Estadística (INE). La descripción de las principales características sociodemográficas de la población valenciana se realizó en base a los datos censales, mientras que para el resto de cálculos se utilizó la ESD91. La ESD91 contiene información retrospectiva de más de 150 mil individuos de 10 años o más de edad residentes en España en 1991, es representativa por CCAA y ofrece información biográfica de la historia migratoria, laboral, educativa y familiar. No se han hecho desde entonces otras encuestas sociodemográficas de triple biografía en España, excepto la mencionada ENI, que solo contemplaba a la población nacida en el extranjero. A pesar de ser también única por el volumen total de la muestra, la submuestra de población nacida en la Comunidad Valenciana residente en Cataluña en 1991 es de solo 315 individuos. Pese a eso, Cataluña, después del País Valenciano, constituye la CCAA con mayor número de valencianos.

Tabla 1. Población residente en Cataluña por territorios de nacimiento, 1991

<u>Lugar de nacimiento</u>	<u>Nº de personas</u>	<u>% sobre población Cataluña</u>
Cataluña	4.089.365	67,5%
Andalucía	867.098	14,3%
Extremadura	170.387	2,8%
Castilla y León	154.271	2,5%
Aragón	148.700	2,5%
Castilla - La Mancha	138.677	2,3%
Extranjero	128.164	2,1%
Comunitat Valenciana	79.763	1,3%
Galicia	79.185	1,3%
Murcia, Región de	77.335	1,3%
Madrid, Comunidad de	41.002	0,7%
País Vasco	17.533	0,3%
Asturias, Principado de	15.784	0,3%
Navarra, Comunidad Foral de	12.690	0,2%
Cantabria	10.153	0,2%
Balears, Illes	9.433	0,2%
Rioja, La	8.621	0,1%
Ceuta, Melilla y otros territorios españoles	6.802	0,1%
Canarias	4.521	0,1%
Total	6.059.487	100,0%

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

La población residente en hogares en Cataluña en 1991 era de 6.059.494 personas, de las cuales 78.763 eran nacidas en la Comunitat Valenciana (Tabla 1). Para el estudio de la

movilidad de los inmigrantes valencianos en comparación con la del resto de inmigrantes nacidos en otras CCAA, únicamente se distinguieron a aquellos grupos cuyo peso poblacional en el censo al menos representase un 1% de la población total residente. Esto es, aparte de valencianos, los andaluces, extremeños, castellanoleoneses, aragoneses, castellanomanchegos, gallegos y murcianos. El resto se descartó para el análisis y tampoco se consideró el formar con ellos un único grupo ya que agruparía regiones tan diversas entre sí como las Baleares, Madrid, Ceuta o la Rioja, por ejemplo.

El análisis de la movilidad social de los valencianos se realizó siempre en comparación con la movilidad de los inmigrantes de las CCAA de origen antes mencionadas. Se analizó la movilidad intrageneracional, por una parte, y la intergeneracional, por otra. Sin embargo, para estudiar la movilidad intrageneracional se utilizaron diferentes variables de la biografía laboral que para la intergeneracional. Con la primera se examinaron los cambios experimentados en la biografía laboral de los individuos que migraron entre los 25 y 49 años un año antes y diez después de hacerlo con el empleo de las variables “sector de actividad” y “condición socioeconómica” de la ESD91. Para ello se calcularon los valores tipificados y las pruebas de χ^2 para obtener la significación estadística y ver cómo estaban los inmigrantes de unos y otros orígenes —sobrerrepresentados o infrarrepresentados en las categorías de ambas variables— antes y después de la migración. Con la intergeneracional se comparó la situación del hijo/a con la del padre cuando el primero/a tenía 16 años. En el estudio de este tipo de movilidad se optó por la variable “categoría socioeconómica”. No se contempló al colectivo femenino, no solo porque su movilidad social requiere de precauciones metodológicas específicas por la forma particular que tienen de relacionarse con el mercado laboral (Salido, 2002), sino también porque la ESD91 no ofrece información sobre la categoría socioeconómica de la madre.¹²

La “categoría socioeconómica” se agrupó ante la exigüidad de la muestra. La variable original distinguía 13 categorías que expresaban cierta jerarquía vertical: Empleadores expertos, Empleadores no expertos, Autónomos expertos, Autónomos cualificados, Autónomos no cualificados, Cuadros expertos, Cuadros no expertos, Empleados expertos, Empleados semiexpertos, Empleados cualificados no manuales, Empleados cualificados manuales, Empleados no cualificados y No clasificables. Para la agrupación

¹² No se puede decir que el análisis de la movilidad social femenina sea una materia de escaso estudio, aunque lo cierto es que la mayoría de estudios clásicos sobre movilidad social y ocupacional han restringido su análisis a la población masculina ocupada (Salido, 1996).

se intentó una perspectiva más neweberiana que neomarxista (Domingo-Salvany *et al.*, 2013) en la definición de las tres categorías sociales distinguidas, en especial, en relación a la categoría media y baja. Es decir, el principio rector de los grupos no es quién dispone de la propiedad de los medios de producción, sino una clasificación de las ocupaciones que trataría de definir cierta jerarquía de prestigio o renta. Cabe recordar que la categoría socioeconómica, a diferencia de las otras variables, es una variable derivada de la combinación de información de variables obtenidas directamente de las preguntas del cuestionario sobre educación y ocupación y que fue construida por el propio INE (Aranda, 1992). De manera que los Autónomos no cualificados, aun siendo propietarios de los medios de producción, aparecen ubicados en la categoría baja y los Empleados cualificados manuales o no manuales, así como los expertos y semiexpertos, no se agrupan en una categoría trabajadora en sentido amplio, sino también en la categoría media. Es decir, se siguió un modelo de clasificación más próximo a Goldthorpe que a Wright en el que la categoría media se asemejaría al concepto de clases intermedias, definida como una “*categoría heterogénea cuya característica común no es otra que la de situarse en la zona de la estructura social que registra mayor permeabilidad y movilidad social*” (González 1992: 107) o “*zona de amortiguación social*” (Echevarría, 1999) debido a la relativa permeabilidad que le caracteriza. Obviamente la división en tres categorías planteó muchos dilemas. Además del cómo clasificar a los autónomos — que se resolvió en función de la cualificación—, la clasificación de los empleadores, sin disponer del número de empleados, también es discutible porque seguramente es una categoría muy heterogénea. Así pues, las 12 categorías, excluyendo los No clasificables, se reagruparon en tres: la categoría alta, media y baja. La alta comprende las cuatro primeras categorías de la variable original: la baja, la de los Empleados y Autónomos no cualificados; y la media, el resto. Ahora bien, los criterios variaron ligeramente entre hijos y padres por lo siguiente. En los primeros análisis se desveló no sólo la insuficiencia de significación estadística para desagregación extensa, sino también que la trayectoria de los Autónomos no cualificados (padre) - Empleados no cualificados (hijo) era una de las pocas significativamente sobrerrepresentadas en el conjunto y la única descendente en la movilidad intergeneracional de migrantes. Además, que el 90% de los padres clasificados como Autónomos no cualificados se ocupaba en la agricultura mientras que en el caso de los hijos solo lo hacía el 55% (mientras que un 25% aparece concentrado en la industria manufacturera y transportes). Así, ante la difícil tesitura de la ubicación de los Autónomos, se optó por clasificar los no cualificados en el caso de los padres en la

categoría baja y en el de los hijos autónomos en la media para controlar de algún modo la alteración del contenido de las ocupaciones y significado de la categoría de Autónomo entre padres e hijos.

Con la agrupación de estas tres categorías (baja, media y alta) se realizaron las tablas de movilidad intergeneracional de entrada y salida, se calcularon las tasas de movilidad absolutas o brutas totales —ascendente y descendente— y de inmovilidad, así como el indicador de Duncan (1955). Respecto a las tablas de movilidad, en las de entrada se representan el conjunto de personas con un mismo destino (hijo) que procede de distintas posiciones de origen (padre), mientras que en las de salida se representa el conjunto de personas de un mismo origen (padre) que termina en destinos diferentes (hijo). Las tasas de movilidad absoluta representan el total de individuos móviles, es decir, el total de individuos que presentan una categoría de origen (padre) distinta de la suya (hijo) sobre el total. La fórmula para calcularla es la siguiente:

$$TAM = \frac{N - \sum_i^K n_{ii}}{N}$$

Donde n_{ii} define el número de casos de las celdas de la diagonal de las tablas de movilidad, aquellos individuos que presentan una categoría distinta que la de sus padres y N es el número total individuos. Se puede distinguir entre movilidad absoluta descendente y ascendente en función de si lo que se contabiliza son individuos que descienden de categoría laboral respecto a los padres o ascienden. La tasa de inmovilidad absoluta o bruta relaciona el total de individuos que presentan la misma categoría que la de sus padres sobre el total. Todas estas medidas son medidas brutas, ya que miden la movilidad absoluta o real, sin distinguir entre: 1) aquélla que responde al cambio estructural de las ocupaciones o categorías socioeconómicas que con el paso del tiempo tienen las economías en el transcurso de las generaciones de padres e hijos y 2) la movilidad ligada a los cambios asociados entre las categorías de origen (padres) y de destino (hijos), neta de los efectos de tipo estructural.

El indicador de Duncan sigue siendo una medida bruta resumen que expresa el porcentaje de hijos que deberían cambiar de ocupaciones, sin reposición, para que la distribución del empleo en padres e hijos fuese idéntica (un valor nulo para este índice significa que la distribución de la ocupación de todos los hijos es idéntica a la distribución de los padres). Se expresa así:

$$ID = \frac{1}{2} \sum \left| \frac{P_i}{P} - \frac{H_i}{H} \right|$$

Donde P_i y H_i son el número de Padres y de Hijos en la ocupación i , respectivamente; y P y H son el total de padres y de hijos ocupados respectivamente.

Además, para captar las oportunidades relativas de movilidad, es decir, la movilidad neta de los efectos de cambio estructural, se ha calculado otro indicador, las razones de momios u *odds ratio* (Carabaña, 1999). Estas se calculan entre las distintas combinaciones de categorías de origen (padres) y destino (hijos) a partir de las frecuencias de la tabla origen y destino. Dicho indicador expresa el cociente entre la probabilidad de que un individuo tenga una categoría j teniendo el padre una categoría j y su complemento:

$$\frac{P_{ij}}{1 - P_{ij}}$$

De modo que las razones de momios comparan, por ejemplo, la probabilidad que tiene un individuo de origen de categoría media (padre) de tener una categoría baja (hijo), en contraposición con otro de origen de categoría alta (categoría de referencia) de reproducir su situación.

Seguidamente, se ha realizado un modelo de regresión binomial para los individuos de origen de categoría social baja en el que la variable dependiente era la probabilidad de experimentar una ascensión frente a la inmovilidad tomando como referencia los inmigrantes de origen valenciano; y un modelo multinomial para los individuos de categoría de origen media y alta en los que la variable dependiente era la probabilidad de experimentar un ascenso o descenso social, en relación a la inmovilidad de los inmigrantes de categoría media de origen valenciano (categoría de referencia). Estos modelos nos permitieron controlar el efecto de la edad.

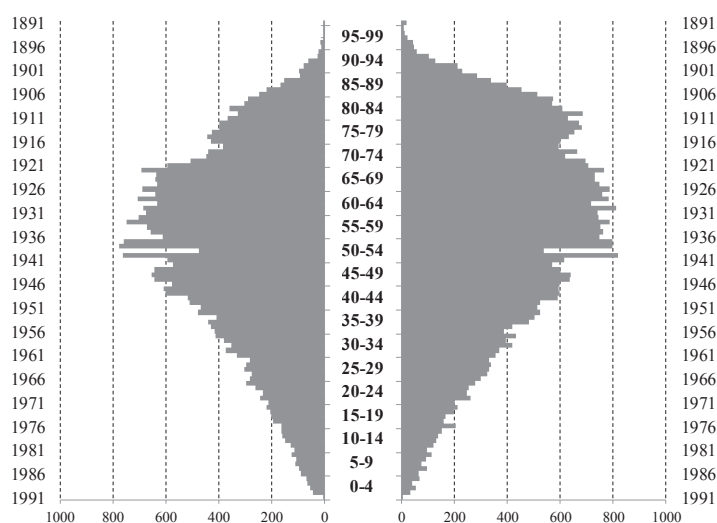
4. Los valencianos en 1991 en Cataluña. Principales características sociodemográficas.

Los inmigrantes de origen valenciano que residían en 1991 en Cataluña —79 mil personas— eran el grupo de población que presentaba una edad media más elevada (de 57 años) después de los murcianos (de 60 años) y muy por encima de la que presentaban los orígenes mayoritarios de entonces.¹³ Se trataba de una población envejecida no solo en relación al resto de inmigrantes, sino también respecto a los nativos, que registraban en esa fecha una edad media de 33 años.

¹³ Los andaluces, por ejemplo, tenían una media de edad de 48 años y los extremeños de 47 años.

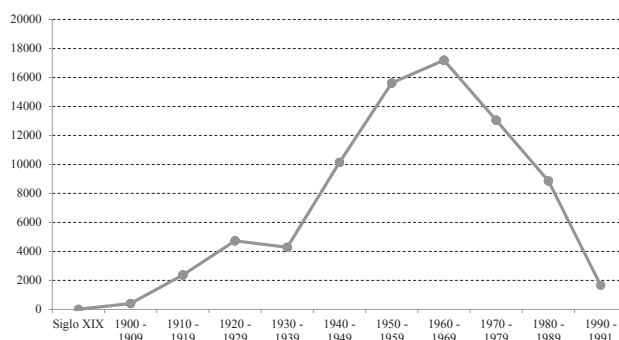
La pirámide de población nos aproxima al historial migratorio de ese momento (Figura 1), al reflejar una población que tenía entre 40 y 70 años de edad en su mayoría (un 58%) y que migró en su mayor parte en los años 50 y 60 (un 42% del total llegó entre 1950 y 1969). El análisis de las décadas de llegada de la población de origen valenciano en 1991 nos muestra cómo también era posible localizar entonces estratos de la primera oleada migratoria del siglo XX —la correspondiente a la década de los años 20 principalmente (Figura 2)¹⁴. No es de extrañar, por tanto, que hasta un tercio de la población valenciana en 1991 (34%) fuese mayor de 64 años.

Figura 1. Pirámide de la población valenciana residente en Cataluña, 1991

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

Figura 2. Población valenciana residente en Cataluña por periodos de llegada, 1991

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

¹⁴ Gran parte de la población valenciana registrada en 1930 en el padrón habría fallecido años antes de realizarse el censo de 1991 o la Encuesta Sociodemográfica, al tratarse de una inmigración muy antigua, incluso de finales del siglo XIX (Oyón *et al.*, 2001), por lo que su registro en el censo de 1991 es muy escaso.

Además de esto, en 1991 la población valenciana residente en Cataluña se caracterizaba por las siguientes 3 características. En primer lugar, al existir más población valenciana entonces que en el presente, había un destacado número de municipios valencianos que aportaban efectivos a Cataluña que actualmente no encontraríamos de manera tan destacada en los últimos datos del padrón continuo. Se trata de núcleos del interior valenciano que sufrieron un gran éxodo rural que se inició a principios del siglo XX y se intensificó a partir de los años 50. Algunos de estos no consiguieron recuperarse (Hernández, 2004), sin embargo, otros, a pesar de haber mantenido con altibajos los movimientos emigratorios, consiguieron mitigar los efectos del éxodo poblacional e incluso obtener una cierta estabilidad demográfica gracias, en parte, al desarrollo de alguna actividad económica.¹⁵

En segundo lugar, aunque una primera mirada de la distribución de la población valenciana en Cataluña pareciese indicarnos que los valencianos se distribuían preferentemente en las ciudades que albergaban a más de 1.000 valencianos cada una y en torno a ellas (véase Mapa 1), esto no era exactamente así. Un análisis más profundo de su concentración realizado a través del cociente de localización (CL)¹⁶ nos señala que en 1991 solo existían dos zonas de elevada concentración valenciana: la localizada en torno al Área Metropolitana de Barcelona, por una parte, y la situada en torno a les Terres de l'Ebre, por otra parte (véase Mapa 2). Sí que es cierto que una tercera área está emergiendo en torno a la ciudad de Tarragona, pero no con la importancia que adquirirá en el siglo XXI, tras la masiva llegada de docentes a esta área.¹⁷

¹⁵ Los municipios de Requena, Utiel (Piqueras y Sanchís, 1986), Vila-Real, Burriana (Romero y Domingo, 1979) o Villena (Sebastià, 1997) serían algunos ejemplos de este último caso.

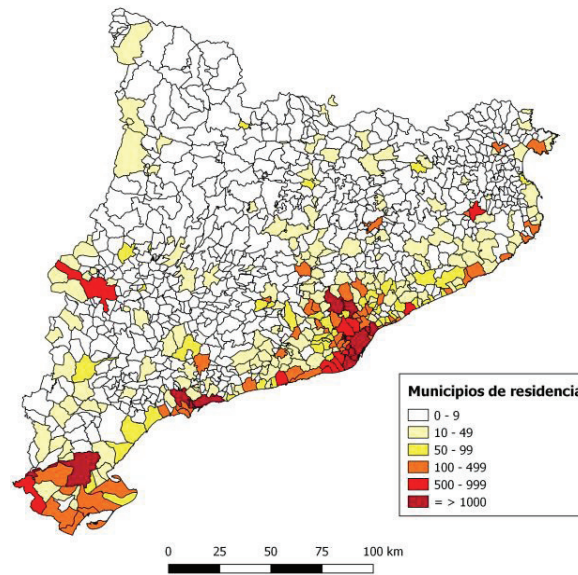
¹⁶ El cociente de localización (CL) es uno de los indicadores metodológicos más sencillos que existe y que sirve para determinar el grado de concentración de un colectivo o actividad económica en un área determinada en relación al conjunto. Suele ser muy utilizado tanto en geografía como en economía y demografía. Su fórmula se puede resumir de la siguiente manera:

$$CL_i = (v_i / t_i) / (V / T)$$

Donde v_i y t_i son la población inmigrante que estudiamos y la población total en un área determinada (en nuestro caso municipios); y V y T son la población total inmigrante que estudiamos y el conjunto de la población total de todo el territorio (en nuestro caso Cataluña). Si el resultado de este indicador es igual a 1, nos indica que el municipio tiene una concentración normal respecto al total de Cataluña. Si el resultado es superior a 1 la concentración en este municipio será superior al resto de municipios y si es inferior nos indica lo contrario, que los inmigrantes de un determinado municipio están infrarrepresentados ahí. Para la representación de nuestros cálculos, sin embargo, hemos utilizado las mismas categorías de clasificación que Brown y Chung (2006), los cuales consideran que una relación entre 0,85 y 1,20 indica una concentración neutral, mientras que por encima hablaríamos de sobrerrepresentación y por debajo de infrarrepresentación. Cabe decir que hemos descartado las poblaciones donde viven menos de 5 personas nacidas en el País Valenciano para no distorsionar los resultados.

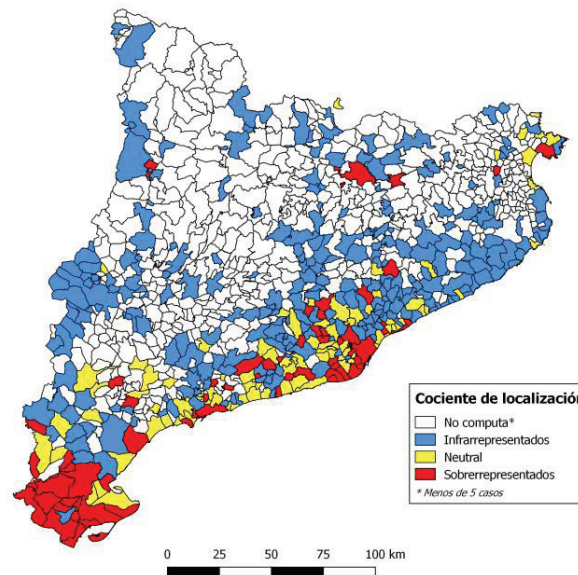
¹⁷ Y es que la tercera área, que se ubica en un eje que comprende Reus, Tarragona y alrededores, estaría íntimamente relacionada con la reciente migración valenciana más cualificada, principalmente de personas

Mapa 1: Distribución de la población nacida en el País Valenciano residente en Cataluña por municipios

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

Mapa 2: Concentración de la población nacida en el País Valenciano residente en Cataluña según municipio

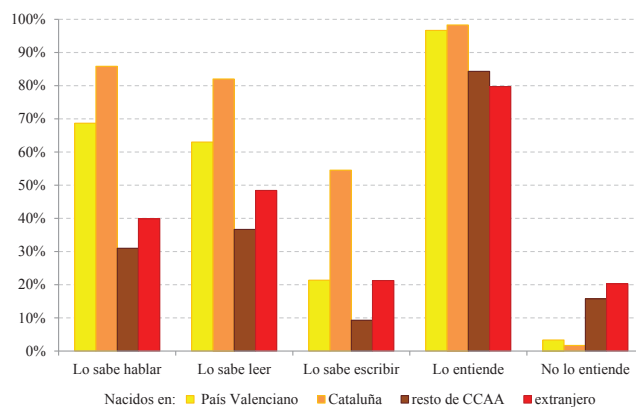
Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

vinculadas al mundo de la enseñanza, ya que dicho eje abarca justamente la zona territorial del Departament d'Ensenyament de Tarragona (Domingo y Pitarch, 2015).

Y en tercer y último lugar, en el año 1991 el sector ocupacional que aglutinaba a más valencianos era el de los “artesanos y trabajadores cualificados de las industrias manufactureras y la construcción” con casi un 19%. Le seguían a poca distancia el de los “técnicos y profesionales de apoyo” con un 16% y el de los “operadores de instalaciones y maquinaria, y montadores” con un 15%. Por tanto, no había una destacada mayoría que se dedicaba al ámbito de la enseñanza, la investigación o las ciencias de la salud como pasa ahora (Domingo y Pitarch, 2015), sino que existía una mayor heterogeneidad ocupacional.

Además de esto, una variable que hay que tener presente cuando se habla de procesos de movilidad social es el grado de conocimiento y uso de la lengua de la sociedad de acogida. Pues bien, el conjunto de la inmigración valenciana —parte de la cual compartía una lengua con la sociedad catalana—, mostraba unos índices muy elevados en el conocimiento y uso del catalán (Figura 3), lo que les situaría, sin ninguna duda, con una ligera ventaja respecto al resto de inmigrantes de cara a un posible ascenso de estatus.

Figura 3. Grado de conocimiento del catalán de la población residente en Cataluña por lugar de nacimiento, 1991

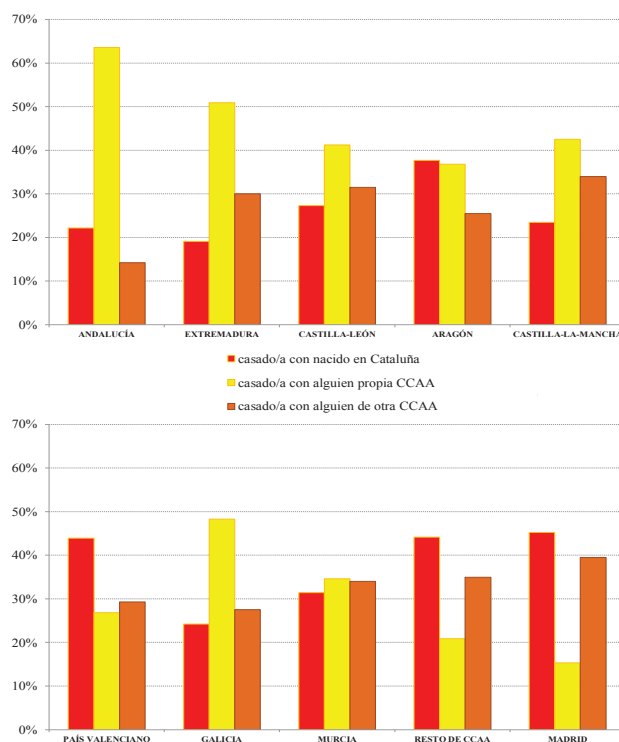

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

La afinidad cultural y lingüística, la mayor antigüedad de los *stocks*, una inmigración con mayor componente individual que la de otras CCAA de origen, una menor capacidad de elección en el mercado matrimonial entre sus propios congéneres o una mayor integración podrían explicar el relativamente elevado porcentaje de matrimonios entre catalanes y valencianos en 1991. Solo los aragoneses, con un 38% de parejas con algún catalán o catalana, se aproximaban a los valores de los valencianos, 44% (Figura 4). Los valencianos eran, por otra parte, los que menos estaban casados con ciudadanos de su

misma comunidad autónoma (27% de las parejas), seguidos por los murcianos, pero ya con un 34%.

Figura 4. Composición por origen de las parejas de la población inmigrante según CCAA de nacimiento en Cataluña, 1991

Fuente: Elaboración propia a partir del censo de 1991 (INE)

5. Análisis y resultados

5.1 Movilidad intrageneracional

Antes de adentrarnos en el análisis, sería conveniente saber las tasas de actividad de los valencianos que residían en 1991 en Cataluña. Los hombres que habían migrado entre los 20 y 49 años de edad presentaban una tasa de ocupación del 79% el año previo a migrar, mientras que las mujeres una del 47%; diez años después, los porcentajes correspondientes eran de un 92% en los hombres y 36% en las mujeres. En general, todos los orígenes incrementaron la ocupación masculina y disminuyeron la femenina, pero las valencianas lo hicieron en mayor medida que el resto.

A continuación, tras calcular los valores tipificados y realizar las correspondientes pruebas de χ^2 , se presentan las tablas de doble entrada de los inmigrantes por CCAA de nacimiento y por sector de actividad en ambos momentos de la biografía laboral,

diferenciando las mujeres de los hombres. Los valores tipificados por debajo de -1,96 indican que el sector de actividad de la CCAA correspondiente está infrarrepresentado (infra) respecto al total, si están por encima de 1,96 que están sobrerrepresentado (sobre) y si están entre -1,96 y 1,96, que no tienen un peso diferente (No dif). Cuando los valores esperados están por debajo de 5, las celdas se muestran vacías por no tener significación estadística.

Tabla 2. Test de Chi², distribución del sector económico al que se dedicaban un año antes de migrar los migrantes que vivían en Cataluña, varones y mujeres, 1991

HOMBRES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Agricultura, ganadería y pesca	1,5	No dif	-1,1	No dif	1,7	No dif	-3,4	infra
Industria	-1	No dif	1,1	No dif	0,6	No dif	0,4	No dif
Construcción	4,7	sobre	-2,1	infra	-1,6	No dif	-3,5	infra
Servicios	-2	infra	0,7	No dif	-1,5	No dif	3,5	sobre
Servicio doméstico	-	-	-	-	-	-	-	-
	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Agricultura, ganadería y pesca	-0,5	No dif	1,8	No dif	-1	No dif	-0,7	No dif
Industria	-0,1	No dif	0,9	No dif	-1,4	No dif	-0,3	No dif
Construcción	-1,9	No dif	0,6	No dif	0	No dif	-0,4	No dif
Servicios	1	No dif	-2,5	infra	2	sobre	1,8	No dif
Servicio doméstico	-	-	-	-	-	-	-	-

MUJERES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Agricultura, ganadería y pesca	3,3	sobre	-1,6	No dif	-1,5	No dif	-1,6	No dif
Industria	-1	No dif	0,7	No dif	-1,9	No dif	0,2	No dif
Construcción	-	-	-	-	-	-	-	-
Servicios	-3,4	infra	1,2	No dif	0,8	No dif	2,3	sobre
Servicio doméstico	0,6	No dif	-1	No dif	0,4	No dif	0,4	No dif
	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Agricultura, ganadería y pesca	-0,9	No dif	-1,3	No dif	1,5	No dif	-0,4	No dif
Industria	0,7	No dif	-0,4	No dif	-0,9	No dif	4,4	sobre
Construcción	-	-	-	-	-	-	-	-
Servicios	0,8	No dif	0,7	No dif	0,4	No dif	-0,2	No dif
Servicio doméstico	-0,2	No dif	0,1	No dif	0,3	No dif	-1,7	No dif

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

En la etapa previa a la migración, lo más destacable es que los valencianos no presentan un perfil diferenciado estadísticamente significativo del conjunto de migrantes como tampoco lo hacen los murcianos y castellanomanchegos. Los andaluces se dedican al sector de la construcción en una proporción mayor de la esperada y los castellanoleoneses y los gallegos lo hacen en el sector servicios. La infrarrepresentación en servicios de la ocupación se presenta entre los andaluces y extremeños y en la construcción entre los

aragoneses y castellanoleoneses. Estos últimos, además, están infrarrepresentados en el sector de la agricultura y sobrerrepresentados en la industria.

Las mujeres valencianas tampoco presentan un perfil estadísticamente diferente del conjunto antes de migrar y sí que destacan, en cambio, las andaluzas con su mayor peso en la agricultura y menor en los servicios o las castellanoleoneses y murcianas, sobrerrepresentadas en el sector servicios y en la industria respectivamente.

Los valencianos, después de la migración y a diferencia que antes, sí se distinguen del conjunto con una ocupación menor en la construcción y más alta en servicios. Los andaluces, aragoneses, extremeños, gallegos y castellanoleoneses siguen despuntando en los mismos sectores antes y después de migrar, aunque los últimos ahora también lo hacen en la industria. Los murcianos, al contrario, son los que la tienen una distribución menos diferenciada, tanto antes como después de migrar, y se parecen más a los migrantes castellanomanchegos, extremeños y gallegos, aunque los dos primeros se distinguen después de migrar por una infrarrepresentación en los servicios mientras que en los gallegos ocurre lo contrario, destacando su mayor ocupación en este sector.

Tabla 3. Test de Chi², distribución del sector económico al que se dedicaban diez años después de migrar los migrantes que vivían en Cataluña, varones y mujeres, 1991

HOMBRES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Agricultura, ganadería y pesca	0,6	No dif	-1,1	No dif	1,9	No dif	-3,6	infra
Industria	-2,4	infra	1,6	No dif	0,9	No dif	2	sobre
Construcción	4,9	sobre	-2,6	infra	-0,8	No dif	-3,2	infra
Servicios	-3,2	infra	1,5	No dif	-2,1	infra	4,4	sobre
Servicio doméstico	-	-	-	-	-	-	-	-
	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Agricultura, ganadería y pesca	0,2	No dif	1,3	No dif	-0,4	No dif	0,5	No dif
Industria	-0,3	No dif	0,8	No dif	-0,8	No dif	-0,7	No dif
Construcción	-2,8	infra	1,2	No dif	-1,1	No dif	-0,6	No dif
Servicios	3,4	sobre	-2,7	infra	2,6	sobre	0,8	No dif
Servicio doméstico	-	-	-	-	-	-	-	-

MUJERES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Agricultura, ganadería y pesca	1,3	No dif	-1,3	No dif	0	No dif	-1,1	No dif
Industria	0,3	No dif	-1	No dif	-0,3	No dif	-0,5	No dif
Construcción	-	-	-	-	-	-	-	-
Servicios	-2,4	infra	2,4	sobre	-1,8	No dif	4,1	sobre
Servicio doméstico	2,8	sobre	-1,1	No dif	-0,9	No dif	-1,6	No dif
	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Agricultura, ganadería y pesca	-0,5	No dif	-0,4	No dif	-	-	-	-
Industria	-0,1	No dif	0,4	No dif	-0,9	No dif	2,3	sobre
Construcción	-	-	-	-	-	-	-	-
Servicios	-0,3	No dif	-1,4	No dif	1,1	No dif	0,3	No dif
Servicio doméstico	-0,8	No dif	-0,1	No dif	1,2	No dif	-2	infra

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

El perfil relativo de la distribución de la ocupación de las mujeres inmigrantes por origen cambia menos que el de los hombres antes y después de migrar: las valencianas, al igual que las catellanomanchegas, gallegas y extremeñas presentan una distribución de la ocupación que podemos decir que no se diferencia del resto de población antes y después de migrar. Por el contrario, las proporciones de mujeres andaluzas en el sector agrícola se revelan superiores antes de migrar pero no después y, viceversa, les ocurre con la ocupación en servicio doméstico, que concentra mayor ocupación que el conjunto. La sobrerrepresentación de las aragonesas y castellanoleonesas se da en servicios, mientras que las murcianas son las únicas en la que se aprecia una sobrerrepresentación en la industria antes y después de migrar.

En las Tablas 4 y 5 se presentan las mismas tablas para la situación profesional. Los oriundos del País Valenciano sobresalen por una menor proporción de asalariados antes y después de migrar y sólo después de la migración destacan también por una elevada ocupación en el empresariado. Los aragoneses destacan con un perfil parecido e inverso al de los andaluces con infrarrepresentación en la situación de empresario y sobre representación entre los asalariados, tanto antes como después de la migración. Solo los castellanoleoneses presentan una sobrerrepresentación en la situación de funcionario después de la migración. Las mujeres inmigrantes en su situación profesional resultan menos diferencias por CCAA de nacimiento que los hombres y las de la Comunitat Valenciana no presentan diferencias con el conjunto. Sólo las aragonesas y murcianas aparecen antes de migrar significativamente con menor proporción en la situación de ayudas familiares, aunque en las segundas es menor la concentración tras la migración. Las andaluzas se distinguen antes y después con menor peso significativo de las funcionarias y más en la de ayuda familiar después de migrar. Las murcianas también concentran más trabajo asalariado a los diez años de llegar a Cataluña.

Tabla 4. Test de Chi², distribución de la situación profesional a la que se dedicaban un año antes de migrar los migrantes que vivían en Cataluña, varones y mujeres, 1991

HOMBRES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Empresario	-3,6	infra	4,1	sobre	0,6	No dif	-0,9	No dif
Ayuda familiar o coop.	-1	No dif	-1	No dif	0,7	No dif	0,2	No dif
Asalariado	5,7	sobre	-2,7	infra	-1,2	No dif	-2,6	infra
Funcionario	-1,4	No dif	0,2	No dif	0,1	No dif	1,3	No dif

	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Empresario	1,1	No dif	0,9	No dif	0,9	No dif	0,1	No dif
Ayuda familiar o coop.	-0,2	No dif	0,6	No dif	0,1	No dif	1,7	No dif
Asalariado	-2,8	infra	0	No dif	-1,2	No dif	-0,4	No dif
Funcionario	-	-	-0,5	No dif	-	-	-	-

MUJERES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Empresario	-0,7	No dif	-	-	-	-	-1,5	No dif
Ayuda familiar o coop	1,1	No dif	-2,1	infra	0,3	No dif	-0,4	No dif
Asalariado	-0,4	No dif	0	No dif	-1,1	No dif	0,5	No dif
Funcionario	-2,3	infra	-	-	-	-	-	-

	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Empresario	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayuda familiar o coop	0,4	No dif	0,3	No dif	1,6	No dif	-2,5	infra
Asalariado	0,4	No dif	0,4	No dif	-1,9	No dif	2,8	sobre
Funcionario	-	-	-	-	-	-	-	-

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

Tabla 5. Test de Chi², distribución de la situación profesional a la que se dedicaban diez años después de migrar los migrantes que vivían en Cataluña, varones y mujeres, 1991

HOMBRES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Empresario	-4,5	infra	4,8	sobre	0,4	No dif	0	No dif
Ayuda familiar o coop	-0,4	No dif	-1	No dif	-0,8	No dif	-0,7	No dif
Asalariado	3,7	sobre	-2,2	infra	0,2	No dif	-1,1	No dif
Funcionario	-2,1	infra	-0,7	No dif	-0,5	No dif	3,2	sobre

	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Empresario	2,9	sobre	-0,2	No dif	1,6	No dif	-0,4	No dif
Ayuda familiar o coop	-	-	0,7	No dif	-	-	-	-
Asalariado	-3,5	infra	0,5	No dif	-1,2	No dif	-0,6	No dif
Funcionario	-	-	-0,9	No dif	-	-	-	-

MUJERES

	Andalucía		Aragón		Castilla La-Mancha		Castilla León	
Empresario	-1,1	No dif	-	-	-	-	-	-
Ayuda familiar o coop.	3,1	sobre	-1,6	No dif	-1	No dif	-1,5	No dif
Asalariado	-0,3	No dif	-0,5	No dif	0,2	No dif	0	No dif
Funcionario	-3,1	infra	-	-	-	-	-	-

	País Valenciano		Extremadura		Galicia		Murcia	
Empresario	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayuda familiar o coop.	-0,5	No dif	0	No dif	0,9	No dif	-2,4	infra
Asalariado	-0,3	No dif	-0,1	No dif	-0,5	No dif	1,9	No dif
Funcionario	-	-	-	-	-	-	-	-

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

5.2 Movilidad intergeneracional

En la Tabla 6 se muestran las tasas de movilidad absoluta intergeneracional de la categoría socioeconómica de los inmigrantes de 30 a 64 años residentes en Cataluña en 1991 —en

comparación con la de sus padres cuando estos tenían 16 años— según la Comunidad Autónoma de nacimiento del inmigrante y el indicador de Duncan. Los nacidos en la Comunitat Valenciana, con una tasa del 56%, registran el máximo valor de movilidad ascendente. Seguidamente encontramos a los de Castilla y León, con una tasa en torno al 54%, y a los de Murcia, con una del 53%. En cambio, los inmigrantes con menor tasa de movilidad ascendente son los de Andalucía y Galicia con porcentajes similares. Andalucía, además, junto a Castilla-La Mancha, es la comunidad con una mayor tasa de inmovilidad con un 43%. En la movilidad descendente destaca con el máximo porcentaje de Galicia y el mínimo de Castilla y León. El indicador de Duncan resume estos efectos brutos señalando unos valores mínimos en Andalucía y Extremadura y unos máximos en el País Valenciano y en Castilla y León. De esta manera, hasta un 47% de la población masculina valenciana de 30-64 años y un 42% de la castellanoleonesa tendría que cambiar de categoría socioeconómica para repetir la distribución de sus padres. En cambio, solo un 32% de los andaluces y un 33% de extremeños y gallegos tendrían que hacerlo.

Tabla 6. Tasas de movilidad absoluta e indicador de Duncan. Movilidad intergeneracional por categoría socioeconómica (porcentajes) según Comunidad Autónoma de nacimiento, varones, 1991

	Ascendente	Descendente	Inmovilidad	Índice Duncan
Andalucía	43,90	12,87	43,23	31,76
Aragón	49,70	12,16	38,13	35,00
Castilla-La Mancha	46,28	10,27	43,45	35,05
Castilla y León	54,65	8,75	36,60	42,58
País Valenciano	55,92	12,83	31,25	46,93
Extremadura	49,69	14,12	36,19	33,15
Galicia	44,53	19,84	35,63	33,27
Murcia	52,84	15,22	31,94	39,92
Total	46,28	13,12	40,61	33,17

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

A nivel descriptivo se presenta el detalle de las tablas de movilidad de salida (u *outflow*) y de entrada (o *inflow*) que incluyen también efectos absolutos y relativos de movilidad. Las primeras describen las posibilidades que tienen los inmigrantes de las distintas CCAA de nacimiento de tener una determinada categoría socioeconómica en función de la categoría socioeconómica de origen del padre (porcentaje de fila). Las casillas de la diagonal de cada Comunidad Autónoma —que se han marcado con gris— muestran los

porcentajes de inmovilidad o herencia de clase, es decir, los hijos no habrían cambiado de categoría social respecto de los padres. Los porcentajes que se muestran por encima de la diagonal expresan movilidad descendente, mientras que los que aparecen por debajo movilidad ascendente. A pesar de que numerosos estudios indiquen que la inmovilidad es mayor en los extremos de la jerarquía de movilidad (Domínguez, 2001; Torche y Wormald, 2007), en nuestro caso son las categorías medias y bajas las que indican mayor porcentaje de herencia. Estos resultados, sin embargo, están indudablemente afectados por la clasificación realizada que contempla muy pocas categorías en el nivel alto y bajo y muchas más en el medio.

Tabla 7. Tabla de salida de movilidad intergeneracional por categoría socioeconómica por Comunidad Autónoma de nacimiento, varones, 1991

		categoria alta	categoria media	categoria baja	Total
Andalucía	categoria alta	22,50%	52,90%	24,60%	100%
	categoria media	14,20%	62,40%	23,40%	100%
	categoria baja	7,20%	55,90%	36,90%	100%
Aragón	categoria alta	4,00%	70,30%	25,60%	100%
	categoria media	15,20%	70,50%	14,30%	100%
	categoria baja	9,20%	72,40%	18,40%	100%
Castilla-La Mancha	categoria alta	28,80%	61,30%	9,90%	100%
	categoria media	16,20%	57,30%	26,60%	100%
	categoria baja	7,70%	52,60%	39,60%	100%
Castilla-León	categoria alta	12,70%	64,40%	22,90%	100%
	categoria media	23,80%	62,80%	13,30%	100%
	categoria baja	12,20%	60,40%	27,40%	100%
País Valenciano	categoria alta	19,40%	76,30%	4,30%	100%
	categoria media	19,60%	71,20%	9,20%	100%
	categoria baja	17,10%	69,70%	13,20%	100%
Extremadura	categoria alta	20,10%	52,70%	27,30%	100%
	categoria media	17,70%	56,40%	26,00%	100%
	categoria baja	9,60%	61,80%	28,60%	100%
Galicia	categoria alta	9,40%	63,10%	27,40%	100%
	categoria media	20,00%	63,00%	17,00%	100%
	categoria baja	8,50%	61,50%	30,00%	100%
Murcia	categoria alta	0,00%	67,90%	32,10%	100%
	categoria media	14,40%	62,40%	23,20%	100%
	categoria baja	30,90%	46,60%	22,50%	100%
Total	categoria alta	18,80%	59,30%	22,00%	100%
	categoria media	16,40%	63,40%	20,20%	100%
	categoria baja	9,70%	58,20%	32,20%	100%

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

Tras calcular los valores esperados entre las trayectorias de movilidad de origen alto se observó como no existían en todas las CCAA el suficiente número de casos para analizar las trayectorias de los inmigrantes con padres situados en esta categoría, así que se descartaron del análisis, no así con el resto de categorías de origen. Así, entre los de

categoría de origen medio son los inmigrantes de Castilla y León, Galicia y País Valenciano los que presentan unos porcentajes más elevados de situarse en la categoría alta, y por tanto, de haber experimentado movilidad ascendente respecto a sus padres: un 25%, 20% y 19% respectivamente. En cambio, son los andaluces y los murcianos, con un 14%, los de menor movilidad social ascendente. En cuanto a los ascensos correspondientes a los hijos de padres de categoría baja también los valencianos, aunque después los murcianos, experimentan proporciones más altas de ascenso social. Pero si tenemos en cuenta a todos los migrantes de categoría baja que han experimentado ascenso social, esto es al conjunto de los que han acabado en la categoría media y alta, el dominio de los valencianos es acaparador con un 87% de los casos, seguidos de los aragoneses con casi un 82%. Por el contrario, este ascenso solo lo experimentan un 60% de los castellanomanchegos y un 63% de los andaluces del mismo origen social.

Sobre los valores de herencia de categoría obtenemos lo siguiente. Primeramente, para la categoría media, son los valencianos —seguidos de los aragoneses a muy poca distancia— los que mayor herencia social en esta categoría experimentan con un 71%. En la categoría baja, por el contrario, son primero los castellanomanchegos y, a continuación, los andaluces los que más inmovilidad experimentan con un 39% y 37% respectivamente.

La Tabla 8 informa sobre cómo se reclutan los miembros de cada categoría socioeconómica o cual es la estructura de origen de cada categoría. En este caso tampoco comentaremos los casos referidos a la categoría alta de origen al existir muy pocos. El autorreclutamiento en la categoría baja de inmigrantes es generalizado en todas las CCAA. Los casos más extremos corresponden a castellanomanchegos, castellanoleoneses y andaluces con un 79%, 78% y 72% respectivamente de hijos de categoría baja que provienen de la misma categoría socioeconómica. Por el contrario, los que menor autorreclutamiento disponen en la categoría baja son los aragoneses y murcianos. En cuanto a los hijos situados en la categoría media, todos los efectivos tenían un origen mayoritario de la categoría más baja de clasificación, de manera que entre un mínimo de un 54% de los aragoneses, cercano al 57% de los valencianos, y un máximo de un 68% de los castellanomanchegos provenían de la categoría inferior. Los máximos porcentajes de hijos de categoría alta con un padre de categoría baja se presentan entre los inmigrantes nacidos en el País Valenciano (54%) y en Andalucía (52%).

Tabla 8. Tabla de entrada de movilidad intergeneracional por categoría socioeconómica por CCAA de nacimiento, varones, 1991

		categoría alta	categoría media	categoría baja
Andalucía	categoría alta	16,90%	7,20%	6,00%
	categoría media	39,70%	31,60%	21,30%
	categoría baja	43,40%	61,20%	72,70%
		100%	100%	100%
Aragón	categoría alta	2,40%	6,70%	10,10%
	categoría media	53,80%	39,20%	32,80%
	categoría baja	43,80%	54,20%	57,20%
		100%	100%	100%
Castilla-La Mancha	categoría alta	13,50%	5,80%	1,50%
	categoría media	36,80%	26,30%	19,00%
	categoría baja	49,70%	67,90%	79,60%
		100%	100%	100%
Castilla-León	categoría alta	4,70%	6,00%	5,60%
	categoría media	43,40%	29,10%	16,30%
	categoría baja	51,90%	65,00%	78,00%
		100%	100%	100%
País Valenciano	categoría alta	13,40%	13,40%	5,00%
	categoría media	32,20%	29,90%	25,20%
	categoría baja	54,40%	56,60%	69,80%
		100%	100%	100%
Extremadura	categoría alta	12,40%	7,10%	7,80%
	categoría media	41,10%	28,30%	28,00%
	categoría baja	46,50%	64,60%	64,10%
		100%	100%	100%
Galicia	categoría alta	13,40%	17,00%	17,70%
	categoría media	46,60%	27,80%	17,90%
	categoría baja	40,00%	55,20%	64,40%
		100%	100%	100%
Murcia	categoría alta	0,00%	11,00%	11,70%
	categoría media	17,50%	33,60%	28,20%
	categoría baja	82,50%	55,30%	60,10%
		100%	100%	100%
Total	categoría alta	12,80%	8,50%	6,80%
	categoría media	40,10%	32,50%	22,40%
	categoría baja	47,00%	59,10%	70,90%
		100%	100%	100%

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

Como decíamos, para captar la movilidad neta de los efectos de cambio estructural, se realizó el cálculo de las razones de momios (*odds ratio*), las cuales expresan las ventajas competitivas que individuos de distinto origen tienen de alcanzar un determinado destino en la estructura ocupacional sobre una categoría de referencia, en nuestro caso la baja. De este modo se observa a través de la Tabla 9 que, entre los inmigrantes castellanomanchegos, la probabilidad de ser de categoría alta se multiplica por 15 en relación a ser de baja si el origen de tus padres es de categoría alta y se multiplica por 3 si tu origen es de media. Por tanto, valores elevados indican mayor desigualdad al acceso a un destino en función de la categoría del padre. No obstante, dado que en la muestra los

inmigrantes de origen de categoría alta, a excepción de los andaluces, también son muy escasos, nos centraremos en comentar los parámetros de la categoría de origen media en relación con la de origen baja.

Tabla 9. Razones de momios (*odds ratio*) de la categoría ocupacional de los padres (origen) e hijos (destino) por CCAA de nacimiento, varones, 1991

		categoria alta	categoria media	categoria baja
Andalucía	categoria alta	4,69	1,42	1
	categoria media	3,11	1,76	1
	categoria baja	1	1	1
Aragón	categoria alta	0,31	0,70	1
	categoria media	2,13	1,25	1
	categoria baja	1	1	1
Castilla-La Mancha	categoria alta	14,96	4,66	1
	categoria media	3,13	1,62	1
	categoria baja	1	1	1
Castilla-León	categoria alta	1,25	1,28	1
	categoria media	4,02	2,14	1
	categoria baja	1	1	1
País Valenciano	categoria alta	3,48	3,36	1
	categoria media	1,64	1,47	1
	categoria baja	1	1	1
Extremadura	categoria alta	2,19	0,89	1
	categoria media	2,03	1,00	1
	categoria baja	1	1	1
Galicia	categoria alta	1,21	1,12	1
	categoria media	4,15	1,81	1
	categoria baja	1,00	1,00	1
Murcia	categoria alta	-	1,02	1
	categoria media	0,45	1,30	1
	categoria baja	1	1	1
Total	categoria alta	2,84	1,49	1
	categoria media	2,70	1,74	1
	categoria baja	1	1	1

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

Así, los inmigrantes de Castilla y León tienen más del doble de probabilidades de ser de categoría media si provienen de la misma categoría —señalada con un valor del 2,14— que si proceden de la baja. Esta misma relación se sitúa siempre por debajo de 2 en el resto de orígenes, con un máximo de 1,81 entre los inmigrantes gallegos y un mínimo entre los aragoneses con 1,25. Por tanto, se podría afirmar que, a excepción de los castellanoleoneses, las diferencias de acceso entre la categoría media y la baja para acceder a la categoría media son mínimas e incluso —en el caso de los extremeños— inexistentes. En cambio, en el acceso a la categoría alta de los de origen de categoría

media en comparación con la baja sí que se han observado diferencias más significativas. Así, son gallegos (4,15 puntos), castellanoleoneses (4,02), castellanomanchegos (3,13) y andaluces (3,11) los que muestran los valores más altos. Ahora bien, las diferencias de acceso por origen entre la categoría media y la baja para acceder a esta categoría de destino son mucho menores en valencianos (1,64 puntos), extremeños (2,03) y aragoneses (2,13), lo que nos indicaría menores desigualdades de acceso entre estos orígenes y por tanto mayor permeabilidad social.

Un último análisis de la movilidad relativa se realizó a través de dos modelos de regresión logística, uno binomial y otro multinomial (Tabla 10). En ambos modelos se ha controlado la edad y la categoría de referencia es la CCAA de nacimiento, que es la Comunitat Valenciana. El primero se elaboró para los individuos cuya categoría de origen del padre era baja ya que, por definición, los hijos solo pueden experimentar un movimiento de ascensión de categoría o inmovilidad. La variable dependiente es la propensión a experimentar una ascensión frente a la inmovilidad. El modelo multinomial se realizó para la categoría de origen media y la variable dependiente es la probabilidad de experimentar ascensión de categoría frente a la inmovilidad, por un lado, y un descenso frente a la inmovilidad, por el otro.

Tabla 10. Categoría ocupacional hijo respecto al padre, varones, $\text{Exp}(\beta)$

	MODELO 1		MODELO 2			
	Categoría baja (inmov. Ref)		Categoría media (inmov. Ref)			
	Ascen (1)	Sig.	Ascen (1)	Sig.	Descen (2)	Sig.
Andalucía	0,233	***	0,946	NS	3,064	NS
Aragón	0,68	NS	0,861	NS	1,625	NS
Castilla-La Mancha	0,228	**	1,162	NS	3,777	NS
Castilla y León	0,361	*	1,605	NS	1,745	NS
Extremadura	0,346	*	1,337	NS	3,798	*
Galicia	0,327	*	1,333	NS	2,205	NS
Murcia	0,537	NS	0,839	NS	2,875	NS
Comunitat Valenciana	Ref.		Ref.		Ref.	

Fuente: Elaboración propia a partir de la ESD91 (INE)

Tal como se puede ver en el modelo 1 de la Tabla 10, los inmigrantes de Andalucía, las dos Castillas, Extremadura y Galicia que provienen de un padre de categoría socioeconómica baja presentan propensiones de ascensión social significativamente más bajas que los inmigrantes que tienen el padre del mismo origen del País Valenciano. Asimismo, si consideramos la inversa de los parámetros, los valencianos que provienen

por parte de padre de una categoría baja tienen 4 veces más propensión al ascenso que andaluces y castellanomanchegos y 3 veces más que los gallegos, extremeños (2,9) y castellanoleonese (2,7).

Con relación al modelo 2, no se encuentran diferencias significativas respecto al ascenso, mientras que únicamente se observan algún tipo de diferencia significativa al descenso —frente a la inmovilidad— con los inmigrantes extremeños. O dicho de otra manera, los extremeños de categoría media presentan casi 4 veces más propensión al descenso que a la inmovilidad que los valencianos. En Andalucía y Castilla la Mancha el parámetro también triplica al de la Comunitat Valenciana, pero no tienen significación estadística.

6. Conclusiones

Aunque la Encuesta Sociodemográfica sea probablemente la mejor encuesta longitudinal hecha en España para analizar la movilidad social —no solo por su tamaño muestral sino también por ser biográfica—, resulta con todo limitada para el análisis de la movilidad social de los inmigrantes valencianos en Cataluña y, sobre todo, de sus determinantes. Pese a eso, se han aportado evidencias empíricas suficientes, aunque no definitivas, de una mejora de la situación social después de migrar de los valencianos residentes en Cataluña en 1991 respecto a sí mismos y a sus progenitores, por una parte, y de una mayor movilidad social de los propios migrantes valencianos respecto a otros orígenes autonómicos, por otra.

La población valenciana que en 1991 vivía en Cataluña era una población heredera de una corriente migratoria histórica ya iniciada a finales del siglo XIX. Y es que, aunque en 1991 apenas quedasen rastros en Cataluña de las migraciones más antiguas, el contacto continuo de estas dos poblaciones producido desde hacía más de 100 años, junto con una afinidad cultural e idiomática, podrían explicar el mayor grado de movilidad social del colectivo valenciano en comparación con la de los inmigrantes de otras CCAA. Además, aunque muchos de los valencianos provenían de zonas del interior, algunas castellanoparlantes, una gran mayoría manifestó entender el catalán, lo que, junto con el elevado número de matrimonios exogámicos con catalanes, les colocaría todavía con más ventaja frente a otros inmigrantes de cara a un posible ascenso social.

Los cálculos obtenidos denotan indicios de un cierto éxito “social” en la movilidad intrageneracional de los valencianos, por el hecho de ser el colectivo que más cambia su perfil comparado con el conjunto después de migrar y estar sobrerrepresentados en los sectores económicos o situaciones profesionales de más prestigio en nuestra clasificación,

a parte de los funcionarios. Es cierto que otros orígenes estaban también sobrerrepresentados en estos sectores, pero lo eran antes y después de migrar, es decir, no hubo un cambio de situación como en el caso valenciano. Igualmente, para las mujeres los resultados no dan muestras de una movilidad ascendente intrageneracional, aunque hay que tener cautela con las conclusiones porque contamos todavía con una muestra más reducida de casos que en los hombres por las salidas de la ocupación. No obstante, resulta interesante destacar que, si bien es una característica común de la movilidad ocupacional del conjunto de inmigrantes que diez años después de migrar aumente la ocupación masculina y disminuya la femenina respecto al año previo de la inmigración, esto último es más patente en el colectivo de valencianas. Este hecho podía interpretarse como un indicio más del éxito de la inmigración valenciana si presuponemos que entonces el modelo legítimo de pareja imperante fuese el *breadwinner*, el del hombre mantenedor del hogar.

Respecto a la movilidad intergeneracional, la migración valenciana ha mostrado las máximas tasas brutas de movilidad ascendente, pero también los máximos niveles de movilidad relativa. Teniendo en cuenta que la antigüedad de los flujos es mayor que en otros colectivos de migrantes y dado que el análisis solo controlaba parcialmente este hecho, es lógico pensar que los cambios en la estructura ocupacional y educativa debidos al tiempo afectasen particularmente más a los valencianos y quedasen reflejados en una mayor movilidad social. Los valencianos son el grupo migrante con una tasa de movilidad bruta ascendente más elevada, seguida por la de los castellanoleoneses. Además, registran la mayor diferencia entre la tasa de movilidad bruta ascendente y la de inmovilidad y también gozan del mayor índice Duncan, lo que significa que el valenciano es el grupo que registra mayores movimientos de movilidad real de padres a hijos —sea por cambios estructurales o por movilidad neta—. Movimientos que en algunos casos les sitúan en primera posición en los cálculos de las tablas e índices de movilidad social o, en el peor de los casos, acompañados de otros orígenes como Castilla y León y Aragón. Posiciones que, respecto a los primeros, podrían deberse al mayor capital educativo constatado desde muchas generaciones anteriores (Reher *et al.*, 1993) o, respecto a los segundos, derivarse del raigambre de los movimientos migratorios —y las cadenas que los habrían mantenido— establecidos desde finales del siglo XIX a Cataluña (Aracil *et al.*, 1996; García, 1974).

El análisis de las tablas de salida y de entrada refuerza nuestras hipótesis al concluir entre los valencianos de origen de categoría baja la mayor movilidad social de padres a hijos.

aunque entre los de categoría media, sin embargo, son los hijos castellanoleoneses los que mayor porcentaje de movilidad ascendente experimentan respecto a sus padres. Asimismo, a través de las *odds ratio* se ha constatado una mayor desigualdad en el acceso a la categoría alta de los hijos respecto a sus padres entre gallegos, castellanoleoneses, castellanomanchegos y andaluces que entre valencianos, extremeños y aragoneses, lo cual denota una mayor permeabilidad entre las categorías sociales de estos últimos orígenes y, por consiguiente, una mayor ventana de oportunidades para pasar de la categoría baja o media a la alta. Los modelos de regresión, que controlan el efecto de las diferencias de edad de los inmigrantes, refuerzan estos resultados, aunque con matices: los valencianos se distinguen de una mayor movilidad social que el resto de inmigrantes sobre todo cuando provienen de una categoría socioeconómica baja del padre y no tanto si la procedencia es de la categoría media. Los datos, sin embargo, no permiten abordar en los modelos determinantes tan importantes como el efecto de período en el momento de llegada, al que Silvestre *et al.* (2015) achacan una importancia crucial para explicar una mejor movilidad social, ni tampoco el tiempo de residencia en Cataluña, el tipo de inmigración individual o familiar o las diferencias de nivel de instrucción, sin duda factores decisivos de la movilidad.

Una última reflexión iría a preguntarse si podemos extrapolar alguna interpretación de futuro en relación a la inmigración internacional reciente. De entrada, si bien es cierto que tanto las migraciones internas en España como las internacionales recogen una diversidad de estrategias migratorias que trascienden la división entre migración interna y migración internacional (Domingo *et al.*, 2011), posiblemente hay una serie de factores claves determinantes en los procesos de movilidad social que exigen cautela a la hora de las comparaciones: 1) el contexto restrictivo a la inmigración internacional en comparación con la interna, 2) el mayor peso de la migración familiar en las migraciones internas, condicionado por el punto anterior, 3) el mayor grado de feminización de las corrientes inmigratorias internacionales, 4) los cambios en los modelos de familiares y la menor estabilidad de los lazos, y 5) el contexto transnacional de los procesos de movilidad social que deriva en una construcción social no estática del espacio social. Todos estos factores complejizan los procesos actuales de movilidad social y en muchos casos pueden dificultarlos. Es esperable, no obstante, que la cercanía cultural de algunos colectivos por la vinculación histórica de algunos orígenes con Cataluña y, en especial, el conocimiento de una de sus lenguas suponga de entrada una ventaja en los procesos de movilidad social, como puede haber ocurrido en el caso de los valencianos. El impacto de la tradición

migratoria y la demanda específica de población inmigrada serán también elementos claves. Finalmente, cabe decir que la pobreza de fuentes estadísticas cuantitativas para el estudio de la movilidad social de la migración interna española no debería permitirse en un país que ha recibido en tan poco tiempo un flujo tan importante de inmigrantes ya que, aunque Cataluña siempre haya sido una sociedad receptora de inmigrantes, los desafíos a la movilidad social, y por ende a la cohesión social, pueden ser mayores y exigen conocimientos adecuados para afrontarlos.

En relación a la inmigración valenciana y sus fuentes de estudio, futuros estudios cualitativos, a través de entrevistas en profundidad a migrantes valencianos de la segunda y tercera oleada del siglo XX, pero también a catalanes descendientes de migrantes valencianos de la primera oleada, deberían servirnos para profundizar en los determinantes de la movilidad social en este colectivo tan singular.

Referencias bibliográficas

- Aracil, Rafael; Ferrer, Llorenç; Recaño, Joaquín y Segura, Antoni (1996). «La inmigración en la Cataluña rural (1860-1940): Estructura demográfica y componentes espaciales». En: Zárrega, Karmele (coord.) y González, Manuel (coord.). *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- Aranda, José (1976). «La movilidad social de la población española». *Estadística Española*, 70-71, 71-88.
- (1992) «La encuesta sociodemográfica. Objetivos y primeros resultados». En: *Segundas Jornadas sobre Demografía Urbana y Regional (Valencia, 29 y 30 de junio de 1992)*. Instituto de Demografía.
- Arango, Joaquín (1976). «Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias» *Hacienda Pública Española*, 38, 51-80.
- Arbaiza, Mercedes (1998). «Labor migration during the first phase of Basque industrialization: The labor market and family motivations». *The History of the Family*, 3 (2), 199-219.
- <[http://dx.doi.org/10.1016/S1081-602X\(99\)80242-5](http://dx.doi.org/10.1016/S1081-602X(99)80242-5)>.
- Aysa-Lastra, María, y Cachón, Lorenzo (2013). «Movilidad ocupacional segmentada: el caso de los inmigrantes no comunitarios en España». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 144, 23-47.

- <<http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.144.23>>.
- Babiano, José (2001). «El vínculo del trabajo: los emigrantes españoles en la Francia de los treinta gloriosos». *Migraciones y Exilios: Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricas contemporáneas*, 2, 9-37. <http://www.aemic.org/assets/articulos/40/original/Jos%C3%A9_Babiano_AEMIC_2.pdf?1273220742>.
- Bernardi, Fabrizio (2007). «Movilidad social y dinámicas familiares. Una aplicación al estudio de la emancipación familiar en España». *Revista Internacional de Sociología*, 65 (48), 33-54.
<<http://dx.doi.org/10.3989/ris.2007.i48.67>>.
- Bonmatí, José Fermín (1989). *La emigración alicantina a Argelia: siglo XIX y primer tercio del siglo XX*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Brown, Lawrence A. y Chung, Su-Yeul (2006). «Spatial Segregation, Segregation Indices and the Geographical Perspective». *Population, Space and Place*, 12, 125-143.
<<http://dx.doi.org/10.1002/psp.403>>.
- Cabré, Anna María (1991-1992). «Les migracions en la reproducció de la població catalana, 1880-1980». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19-20, 33-55.
<<http://www.raco.cat/index.php/DocumentsAnalisi/article/view/41530/52357>>.
- (1999). *El Sistema Català de Reproducció*. Proa.
- Cachón, Lorenzo (1989). *¿Movilidad social o trayectorias de clase?* Madrid: CIS.
- (2002). «La formación de la " España inmigrante": mercado y ciudadanía». *Reis*, 97, 95-126. <<http://www.jstor.org/stable/40184366>>
- Campmany, Josep (2015). «L'impacte associatiu i cultural de la immigració valenciana a Gavà». *Els moviments migratoris a les terres d'Eramprunyà, Antic escorxadador. Begues, 14 de novembre de 2015, Actes*[en línea], <<http://centrestudis.gava.ppe.entitats.diba.cat/wp-content/uploads/sites/10/2016/01/Ponencia-Gava-VIII-Trobades-2015.pdf>>
- Candel, Francisco (1964) *Els altres catalans*. Edicions 62.
- Caparrós, Antonio y Navarro, María Lucía (2010). «Movilidad ocupacional de los inmigrantes en España». *Investigaciones de Economía de la Educación*, 5, 873-890. <<http://repec.economicsofeducation.com/2010zaragoza/05-44.pdf>>.
- Capel, Horacio (1967). «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España». *Revista de Geografía*, 1(1), 77-101.

- Carabaña, Julio (1983). «Homogamia y Movilidad Social». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 21, 61-82.
<<http://dx.doi.org/10.2307/40182999>>.
- (1990). «La movilidad social en Madrid: una comparación con Cataluña, el País Vasco y Castilla la Mancha». *Economía y sociedad: Revista de estudios regionales de la Comunidad de Madrid*, 4, 37-54.
- (1993). «Desigualdad económica y movilidad social». En: *I Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza*, 5, Madrid: Fundación Argentaria.
- (1996). «Estado de bienestar y movilidad social: acerca de los trabajadores de los servicios en España». En: VVAA. *Dilemas del estado de bienestar*. Madrid: Fundación Argentaria.
- (1999). *Dos estudios sobre movilidad intergeneracional*. Madrid: Fundación Argentaria.
- Casademont, Xavier. (2016). *L'assentament de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme. Trajectòries i mobilitat social de la immigració andalusa i els seus descendents*. Tesis doctoral, Departament de Pedagogia, Universitat de Girona.
<<http://dugi-doc.udg.edu:8080/bitstream/handle/10256/12295/txcflde1.pdf?sequence=1>>.
- Cobo, Francisco y Ortega, Teresa María (2004). «Franquismo y cuestión agraria en Andalucía oriental, 1939-1968. Estancamiento económico, fracaso industrializador y emigración». *Historia del presente*, 3, 105-126.
<<http://historiadelpresente.es/sites/default/files/revista/articulos/3/307franquismoycuestionagrariaenandaluciaoriental1939-1968.estancamientoeconomicofracasoindustrializadoryemigracion.pdf>>.
- Díez, Juan y del Pino, Juan (1972). «Estratificación y movilidad social en España en la década de los años setenta». En: del Campo, Salustiano (dir.). *La España de los años 70. I: La Sociedad*. Madrid: Moneda y Crédito.
- Díez, Juan; Martínez, Ubaldo y Porro, María José (1975). «Education and Social Mobility in Spain». *Education, Inequality and Life Chances*, 1, 563-612.
- Domingo, Andreu (2012). «Immigració i política demogràfica a l'obra de Josep Antoni Vandellós». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 73, 9-26.
<<http://dx.doi.org/10.2436/20.3002.01.1>>.
- (2014). *Catalunya al mirall de la immigració*. Barcelona: L'avenç.

- Domingo, Andreu; Sabater, Albert, Bedoya, María Helena y Franch, Xavier (2012). «Regularizaciones y trayectorias de inmigrantes no comunitarios en la provincia de Barcelona». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 140, 121-146.
<<http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.140.121>>.
- Domingo, Andreu y Pitarch, Kenneth (2015). «La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, 9-37.
<<https://doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>
- Domingo, Andreu; Treviño, Rocío y Bueno, Xiana (2011). «Género y estrategias migratorias familiares en la migración interna e internacional en Cataluña». *Revista de demografía histórica*, 29 (2), 59-86.
<https://ddd.uab.cat/pub/artpub/2011/166687/revdemhis_a2011v29n2p59iSPA.pdf>
- Domingo-Salvany, A., Bacigalupe, A., Carrasco, J. M., Espelt, A., Ferrando, J., y Borrell, C. (2013). «Propuestas de clase social neweberiana y neomarxista a partir de la Clasificación Nacional de Ocupaciones 2011». *Gaceta Sanitaria*, 27(3), 263-272.
- Domínguez, Mario (2001). «Movilidad social». En: Rodríguez, Manuel José (coord.). *Temas de Sociología (Volumen 1)*. Madrid: Huerga y Fierro editores.
- Duncan, O.D. y Duncan, B. (1955): «A methodological analysis of segregation indexes». *American Sociological Review*, 20, 210-217
- Echevarría, Javier (1998) «Movilidad social y comportamiento electoral». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 83, 237-267.
<<http://dx.doi.org/10.2307/40184127>>.
- (1999). *La movilidad social en España*. San Sebastián de los Reyes, Madrid: Istmo.
- Fachelli, Sandra y López-Roldán, Pedro (2015). «¿Somos más móviles incluyendo a la mitad invisible? Análisis de la movilidad social intergeneracional en España en 2011». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 150, 41-69.
<<http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.150.41>>.
- FOESSA, Fundación (1970). *Informe Sociológico sobre la situación social en España 1970*. Madrid: Euramérica S.A.
- (1975). *Estudios sociológicos sobre la situación social de España, 1975*. Madrid: Euramérica S.A.

- Galeano, Juan y Bayona, Jordi (2015). «Assentament territorial de la població estrangera a l'Àrea Metropolitana de Barcelona en el segle XXI». *Recerca i immigració VII: migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana*, 95-192. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2015/168403/recerca_immigracioVII_a2015p95.pdf>
- García, Alfonso (1967). *Las migraciones interiores españolas. Estudio cuantitativo desde 1900*. Madrid: Estudios del Instituto de Desarrollo Económico.
- García, Teresa (1974). «Barrios barceloneses de la dictadura de Primo de Rivera». *Revista de Geografía*, 8(1), 77-97. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2856495>>.
- García, Arlinda y Pujadas Isabel (1995). «Migraciones interiores en España: tendencias recientes y perspectivas de futuro (1971-2001)». *Revista de Geografía*, 29 (3), 9-96. <<https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/3340>>.
- García, Arlinda y Stillwell, John (1999). «Inter-provincial migration in Spain: temporal trends and age-specific patterns». *International Journal of Population Geography*, 5(2), 97-115. <[http://dx.doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1220\(199903/04\)5:2<97::AID-IJPG126>3.0.CO;2-V](http://dx.doi.org/10.1002/(SICI)1099-1220(199903/04)5:2<97::AID-IJPG126>3.0.CO;2-V)>.
- Gobernado, Rafael (1994). «Modernidad y estratificación social: análisis comparativo de las estructuras sociales de Cataluña y Andalucía». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 67, 87-108. <<http://dx.doi.org/10.2307/40183736>>.
- González, Juan Jesús (1992). «La construcción empírica de las clases». *Política y Sociedad*, 11, 99-122. <<http://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/viewFile/POSO9292220099A/30463>>.
- González, Arnau (2007). *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Editorial Afers.
- González, Francesc (2008). «El papel de los destinos turísticos en la transformación sociodemográfica del litoral mediterráneo español». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 47, 79-107. <<http://www.age-geografia.es/ojs/index.php/bage/article/viewFile/2030/1943>>.

- Hermosilla, Jorge (1995). «Movimientos migratorios actuales en el País Valenciano». *Cuadernos de Geografía*, 57, 109-128. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/30911>>.
- Hernández, Julio (2002). *La emancipación juvenil: un análisis estadístico aplicado a la Comunidad de Madrid*. Tesis Doctoral, Departamento de Estadística e Investigación Operativa II, Universidad Complutense de Madrid. <<http://eprints.ucm.es/4680/>>.
- Hernández, Agustí (2004). «La memoria de l'abandonament». *Mètode*, 42, 40-51. <<http://revistes.iec.cat/index.php/Metode/article/viewFile/45021/45183>>.
- Marqués, Ildefonso y Herrera-Usagre, Manuel (2010). «¿Somos más móviles? Nuevas evidencias sobre la movilidad intergeneracional de clase en España en la segunda mitad del siglo XX». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 131, 43-73. <http://www.reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_131_021277971526487.pdf>.
- Martínez, Xavier y Marín, Antoni, (2010). *Educació i mobilitat social a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- (2011) *Educació i mobilitat social a Catalunya. Actualització amb dades PaD 2009*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Miret, Pau (2001). *Primonupcialidad en España durante el siglo XX. Análisis transvesal y comportamientos longitudinales*. Tesis doctoral, Departamento de Sociología II, UNED.
- (2005). «Pautas territoriales en la emancipación juvenil en España, cohortes de nacimiento 1924-1968». *Papeles de Geografía*, 41-42, 161-176. <<http://revistas.um.es/geografia/article/view/44381/42491>>.
- Mirri, Teresa (1996). «Migrantes en las jóvenes sociedades industriales: integración y diferenciación social». *Historia Social*, 26, 79-96. <<http://www.jstor.org/stable/40340571>>.
- Módenes, Juan Antonio (1998). *Flujos espaciales e itinerarios biográficos: la movilidad residencial en el área de Barcelona*. Tesis doctoral, Departamento de Geografía, Universitat Autònoma de Barcelona. <<http://ddd.uab.cat/record/127209>>.
- Morell, Teresa (2012). *Valencians a Nova York: el cas de la Marina Alta, 1912-1920*. Edicions 96 i Institut d'Estudis Comarcas de la Marina Alta.

- Murillo, Francisco; Beltrán, Miguel; Castillo, José; Pérez, Alfonso; Díaz, José María y Martín, Enrique (1983). *Informe sociológico sobre el cambio social en España 1975-1983*. Madrid: Editorial Euramerica.
- Olives, José (1969). «Deterioración urbana e inmigración en un barrio del casco antiguo de Barcelona: Sant Cugat del Rec». *Revista de Geografía*, 3 (1-2), 40-72. <<http://hdl.handle.net/10459.1/43419>>.
- Oyón, José Luis; Maldonado, Josep y Griful, Eulàlia (2001). *Barcelona 1930: un atlas social*. Edicions UPC.
- Pascual de Sans, Àngels (2011). «L'estudi de les migracions a Catalunya, l'estudi de la societat catalana». *Revista Catalana de Sociologia*, 27, 5-14. <<http://www.raco.cat/index.php/revistasociologia/article/viewFile/251305/336207>>.
- Pascual de Sans, Àngels y Cardelús, Jordi (1990). *Migració i història personal. Investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Pascual de Sans, Àngels; de Miguel, Verónica; Morén, Ricard y Solana, Miguel (2002). *Migracions a Catalunya. L'estat de la qüestió (1975-2000)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions. <<https://ddd.uab.cat/record/32/>>.
- Pérez, Víctor (1971). *Emigración y cambio social*. Madrid: Ariel.
- Pérez, Julio (2001). *Transformaciones sociodemográficas en los recorridos generacionales hacia la madurez. Las generaciones españolas 1906-1945*. Tesis doctoral, Departamento de Sociología II, UNED. <<http://hdl.handle.net/10261/16849>>.
- Pinilla de las Heras, Esteban (1973). *Immigració i mobilitat social a Catalunya*. Barcelona: Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona, Fascículos 1-4.
- (1979). *Estudios sobre cambio social y estructuras sociales en Cataluña*, 16, Madrid: CIS.
- Pinotti, José Luis y Cruz, José Ignacio (1992). «Valencianos en Iberoamérica: identidad e integración». En: Vives, Pedro; Vega, Pepa y Oyamburu, Jesús (coord.). *Historia general de la emigración española a Iberoamérica*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración, 443-468.

- Piqueras, Juan y Sanchís, María del Carmen (1986). «La población y el poblamiento en la comarca de Requena-Utiel». *Cuadernos de Geografía*, 39-40, 331-344. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/30777>>.
- Pitarch, Kenneth y Blanes, Amand (2016). «Emigración internacional valenciana. Una aproximación sociodemográfica». *Cuadernos de Geografía*, 98, 67-88.
- Pujadas, Isabel (1982). *La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*. Tesis Doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona.
- Recaño, Joaquín (1996). «Las migraciones interiores en el área mediterránea: (1860-1960)». *Papers de Demografia*, 120. Centre d'Estudis Demogràfics.
- Recaño, Joaquín y Roig, Marta (2003). «Internal migration and inequalities. The influence of migrant origin on educational attainment in Spain». *European Sociological Review*, 19 (3), 299-317. <<https://doi.org/10.1093/esr/19.3.299>>.
- Reher, David Sven; Pombo, María Nieves y Nogueras, Beatriz (1993). *España a la luz del Censo de 1887*. Instituto Nacional de Estadística.
- Requena, Félix (2010). «Desarrollo y movilidad social. Análisis comparado entre Andalucía y Cataluña». *Papers: revista de sociologia*, 95(4), 935-952. <<http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v95n4.78>>.
- Rico, Margarita y Gómez, Jesús María (2003). «Mujeres y despoblación en el medio rural de Castilla y León». *Ager. Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural*, 3, 151-184. <<http://www.redalyc.org/html/296/29600305/>>.
- Rodríguez, Jorge (1993). «Movilidad social y cambio social en España». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 61, 77-125. <<http://dx.doi.org/10.2307/40183618>>.
- Roiz, Miguel (1983). «Estratificación, pobreza y cambio en España en la década de los años 80». *Documentación Social: Revista de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada*, 50, 49-68.
- Romero, Joan y Domingo, Concepción (1979). «La dicotomía interior-litoral en la Provincia de Castellón y sus consecuencias demográficas». *Cuadernos de Geografía*, 25, 181-192. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/26840>>.
- Sabater, Albert; Galeano, Juan y Domingo, Andreu (2013). «La transformación de las comunidades mayoritarias y la formación y evolución de los enclaves étnicos residenciales en España». *Migraciones*, 34, 11-44.

- <<http://revistas.upcomillas.es/index.php/revistamigraciones/article/view/2245/1971>>.
- Salido, Olga (1996). *La movilidad ocupacional femenina en España: una comparación por sexo*. Tesis Doctoral, Departamento de Sociología IV, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, Universidad Complutense de Madrid. <<http://eprints.ucm.es/4039/>>.
- (2002). «La participación laboral de las mujeres en España: cifras para un debate». *Documento de Trabajo*, 2 (15). <<http://cdd.emakumeak.org/ficheros/0000/0191/asp058.pdf>>.
- Sánchez, Jesús Javier (1998). «Comportamiento reproductivo de los matrimonios en Navarra y el País Vasco. Análisis de la Encuesta Sociodemográfica del INE de 1991». *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 83, 217-235. <<http://dx.doi.org/10.2307/40184126>>.
- Sebastià, Rafael (1997). «La industria del calzado en la provincia de Alicante: características de su evolución reciente (1970-1991)». *Investigaciones Geográficas*, 18, 81-98. <<https://doi.org/10.14198/INGEO1997.18.10>>.
- Silvestre, Javier (2002). «Las emigraciones interiores en España durante los siglos XIX y XX: una revisión bibliográfica». *Ager. Revista de Estudios sobre despoblación y desarrollo rural*, 2, 227-248. <http://www.ceddar.org/content/files/articulof_256_08_Ager%202,8.pdf>.
- (2007). «Temporary Internal Migrations in Spain, 1860–1930». *Social Science History*, 31(4), 539-574. <<https://doi.org/10.1017/S0145553200013857>>.
- (2010). «Las migraciones interiores en España, 1860-2007 (1)». *Historia y Política*, 23, 113-134. <<https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44425/26013>>.
- Silvestre, Javier; Ayuda, Maria Isabel y Pinilla, Vicente. (2015). «The occupational attainment of migrants and natives in Barcelona, 1930». *Economic History Review*, 68 (3), 985-1015. <<http://dx.doi.org/10.1111/ehr.12090>>.
- Simón, Hipólito; Ramos, Raúl y Sanromá, Esteban (2010). «Movilidad ocupacional de los inmigrantes en una economía de bajas cualificaciones. El caso de España». *Document de Treball, Xarxa de Referència en Economia Aplicada* 6, Departament

- d'Innovació, Universitats i Empresa, Generalitat de Catalunya.
<<http://hdl.handle.net/10045/27914>>.
- Solé, Carlota (1981). «Andaluces en Cataluña». *Papers: revista de sociologia*, 16, 149-181.
<<http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v16n0.1245>>.
- (1988) *Catalunya, societat receptora d'immigrants: anàlisi comparativa de dues enquestes, 1978 i 1983* (Vol. 1 i 2). Institut d'Estudis Catalans.
- Sorokin, Pitirim Aleksandrovich (1927). *Social mobility*. Nueva York: Harper & Brothers.
- Stanek, Mikolaj y Veira, Alberto (2009). «Occupational Transitions and Social Mobility at Migration to Spain». *Documentos de Trabajo GEPS*, 4 (3), Universidad Complutense de Madrid.
<[http://dx.doi.org/10.3282/DT004\(III\)2009](http://dx.doi.org/10.3282/DT004(III)2009)>.
- Susino, Joaquín (2003). *Movilidad residencial. Procesos demográficos, estrategias familiares y estructura social*. Tesis Doctoral, Departamento de Sociología, Universidad de Granada. <<http://hdl.handle.net/10481/36716>>.
- Torche, Florencia y Wormald, Guillermo (2007). «Chile, entre la adscripción y el logro». En: Franco, Rolando; León, Arturo y Atria, Raúl (coord.). *Estratificación y movilidad social en América Latina*. Santiago de Chile: LOM Ediciones.
- Vandellós, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Edicions 62, 1985.
- Vidal, Tomàs y Recaño, Joaquín (1996). «La mobilitat interior als Països Catalans». En: Carreras, Carles (dir.). *Geografia General dels Països Catalans, Vol. III: La Població*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 50-66.
- Vilà, Joan (1959). «La aportación murciana al crecimiento poblacional de Barcelona». *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*, 17 (3-4), 76-93.
<<http://hdl.handle.net/10201/21734>>

4. LA VEU DELS MIGRANTS

La veu dels migrants

4.1 Una anàlisi qualitativa

PITARCH, Kenneth (2018). “Raons i selectivitat de la migració valenciana a Catalunya a través dels seus protagonistes, 1939-2016”, *Papers de Demografia*, 459, Bellaterra: Centre d’Estudis Demogràfics.

“M’agradava molt Barcelona, la mirava com el Nova York espanyol, era com: *guau* com mola, és on jo vull viure, seria un somni viure a Barcelona. Era lo que jo pensava quan vivia a Alcoi. Era com la *tierra prometida*” (Manuel)

“*Mos minjavem hasta* les pedres, no hi havia res per *minjar*. Ni al camp n’havia herba perquè no la deixaven créixer. L’anàvem a collir per criar un conillet pel dia de la festa fer una cassola d’arròs perquè si no anaves a collir l’herba, ja havia passat un altre abans i ja no en tenies” (Dori)

“Jo en València sempre he sigut un lluitador constant, sempre he sigut constant en la lluita, en la defensa del valencià. Joestic fart de, estava fart de mantindre converses bilingües en un somriure d’orella a orella, extrem (...). Jo em veia obligat a, ostres, a defensar un poc o a utilitzar la meua llengua, com he fet tota la vida en el meu poble, la meua comarca (...). I eixe motiu va ser com que tenia un, com que era un poc utòpic lo de Barcelona pues volia provar-ho. A vore si puc viure tranquil sense demanar disculpes, una *somrisa* amb la gent i parlar en valencià” (Pasqual)

“*Ah* me’n vaig anar sense dir res (...). No m’hagueren deixat venir. No m’hagueren deixat venir. No ma mare, oi ma mare no em *deixave* venir. Però li vaig dir a mon pare” (Lluïsa)

**RAONS I SELECTIVITAT DE LA MIGRACIÓ VALENCIANA A
CATALUNYA A TRAVÉS DELS SEUS PROTAGONISTES, 1939-2016¹**

**RAZONES Y SELECTIVIDAD DE LA MIGRACIÓN VALENCIANA A
CATALUÑA A TRAVÉS DE SUS PROTAGONISTAS, 1939-2016**

***REASONS AND SELECTIVITY OF THE VALENCIAN MIGRATION IN CATALONIA BY THEIR
PROTAGONISTS, 1939-2016***

Kenneth Pitarch Calero

Centre d'Estudis Demogràfics/ CERCA

Universitat Autònoma de Barcelona

ORCID: 0000-0003-3874-0381

Resum: El present article té com objectiu aprofundir en les raons de la migració valenciana que des de 1939 ha arribat a Catalunya i el paper que ha tingut la llengua en eixa migració. Per dur-lo a terme es van entrevistar a 37 valencians que residien a Catalunya entre 2014 i 2016. Entre les causes que addueixen per a la seua migració trobem raons de caràcter socioeconòmic, politicosocial i de tipus nupcial. Ara bé, molts dels moviments realitzats pels 37 testimonis no s'expliquen per una única causa sinó per un conjunt de factors entrecreuat molt relacionats amb el context de l'època. Quant al paper de la llengua, per a la majoria dels migrants de la tercera onada migratòria (1985-2016) els va influir i va suposar un factor de selecció positiva, a diferència dels de la segona onada (1939-1985).

Paraules clau: entrevistes en profunditat, migració valenciana, Catalunya, anàlisi qualitativa, demografia

¹ Este article forma part de la tesi doctoral Anàlisi Sociodemogràfica de la Migració Valenciana a Catalunya i Altres Destinacions realitzada per Kenneth Pitarch (kpitarch@ced.uab.es) i dirigida pels doctors Andreu Domingo (adomingo@ced.uab.es) i Amand Blanes (ablanes@ced.uab.es).

Resumen: El presente artículo tiene como objetivo profundizar en las razones de la migración valenciana que desde 1939 ha llegado a Cataluña y el papel que ha tenido la lengua en esa migración. Para llevarlo a cabo se entrevistaron a 37 valencianos que residían en Cataluña entre 2014 y 2016. Entre las causas que aducían para su migración encontramos razones de carácter socioeconómico, politicosocial y de tipo nupcial. Ahora bien, muchos de los movimientos realizados por los 37 testimonios no se explican por una única causa sino por un conjunto de factores entrelazados muy relacionados con el contexto de la época. En cuanto al papel de la lengua, para la mayoría de los migrantes de la tercera oleada migratoria (1985-2016) les influyó y supuso un factor de selección positiva, a diferencia de los de la segunda oleada (1939-1985).

Palabras clave: entrevistas en profundidad, migración valenciana, Cataluña, análisis cualitativo, demografía

Abstract: The purpose of this study is to explore in greater depth the reasons of the Valencian migration that since 1939 has arrived to Catalonia, and the paper that has had the language in this migration. To carry out this objective, 37 Valencians who resided in Catalonia between 2014 and 2016 were interviewed. Between the causes that they adduced for their migration, we have found socioeconomic, sociopolitical and nuptial reasons. However, many of the movements carried out by the 37 interviewees are not explained by only one reason, but by a group of various factors linked together, very related with the context of the period. Regarding the paper of the language, for the majority of the migrants of the third migratory wave (1985-2016) the language influenced them and supposed a factor of positive selection, unlike the migrants of the second wave (1939-1985).

Keywords: in-depth interviews, Valencian migration, Catalonia, qualitative analysis, demography

ÍNDIX

1. Introducció	1
2. Objecte i raó d'estudi	3
3. L'entrevista en l'estudi de les migracions internes a Catalunya	5
4. Fonts i metodologia.....	9
5. Per què vaig vindre a Catalunya?.....	17
5.1. Les motivacions econòmiques i laborals	18
5.1.1. Els anys de la fam.....	18
5.1.2. La mala anyada.....	19
5.1.3. L'enlairament de l'economia. El desarrollismo	21
5.1.4. Els professors, mestres i altres professionals qualificats.....	23
5.1.5. Els estudiants	26
5.2. Les motivacions polítiques i socials	27
5.2.1. La repressió de la postguerra.....	27
5.2.2. El control social dins del règim	29
5.2.3. Els moviments d'oposició a la dictadura franquista.....	30
5.2.4. Exili en ple segle XXI	31
5.3. La formació de la parella	31
5.4. Un conjunt de causes relacionades	33
6. El paper de la llengua.....	34
6.1 La llengua com a factor d'integració	36
6.2 Entre el manteniment o l'abandonament i l'aprenentatge o perfeccionament.	40
7. Diferents camins per una mateixa destinació.....	42
8. Bibliografia	45

1. Introducció

Les repercussions sociodemogràfiques que ha tingut l'arribada d'immigrants a Catalunya des de l'Edat Moderna fins als nostres dies venen essent estudiades des de fa temps i per força investigadors (Nadal i Giralt, 1960; Cabré, 1999; Domingo, 2014). Dins del Principat, la ciutat de Barcelona es constituí des de l'últim terç del segle XIX com un dels principals focus receptors migratoris de la Península junt amb Biscaia i Madrid (Arango, 1976; Tatjer, 1995; Silvestre, 2010), fet que va propiciar que des de llavors apareguessen multitud de recerques sobre la qüestió migratòria i les seues repercussions socials, econòmiques i demogràfiques a la societat catalana (Vandellós, 1935; Candel, 1964; Sentís, 1994). No obstant això, fins a l'arribada dels grans fluxos migratoris de l'estranger a finals dels anys 90 del segle XX, els grups sobre els que més s'havien estudiat eren, fonamentalment, els andalusos, i, en segon lloc, els gallecs (Pascual de Sans *et al.*, 2002). Per contra, altres orígens interns més primerencs, que compartien similituds culturals i socials, com els valencians i balears, havien cridat molt poc l'atenció de l'àmbit investigador. Els treballs fets sobre estos grups migratoris els situaven com un dels orígens més de la resta de l'Estat que es va instal·lar a Catalunya des de finals del segle XIX, però en comparació amb altres orígens espanyols més i sense que esdevinguessen l'objecte central de la recerca (Oyón *et al.*, 2001; López-Gay i Recaño, 2015; Silvestre *et al.*, 2015).

En els últims anys s'ha despertat un interès per l'estudi de l'emigració valenciana, que s'ha traduït en una sèrie de publicacions, sobretot pels que se refereixen a l'emigració internacional (Agulló, 2011; Morell, 2012; Ortuño, 2013; Tabanera, 2005).² Ara bé, també a Catalunya han aparegut alguns articles dedicats a determinats aspectes de la migració valenciana. Es tracten dels de González (2007) sobre Actuació Valencianista d'Esquerra³ i del de Campmany (2015) al voltant de la colònia valenciana de Gavà. Estos treballs, pel general, analitzen uns aspectes molt concrets i determinats de només una part dels migrants valencians a Catalunya i, encara que ens han aportat dades de gran vàlua pel coneixement de les migracions valencianes a Catalunya, no ens han proporcionat una visió de conjunt.

² Un breu resum sobre els treballs que s'han fet sobre la migració valenciana a nivell internacional pot trobar-se a Pitarch i Blanes (2016).

³ Un grup polític valencià format al voltant dels anys 30 del segle XX en Barcelona per valencians.

I és que malgrat que es tinga constància de diferents assentaments amb població del País Valencià, com a mínim des del segle XVIII⁴, els aspectes més estudiats es coneixen des de finals del XIX. És a cavall entre este segle i el XX quan es comença a senyalar l'arribada d'un important contingent de valencians a Catalunya, juntament amb aragonesos (Oyón *et al.*, 2001; Silvestre *et al.*, 2011). L'arribada massiva de població valenciana no s'explica només per la formidable onada expansiva que va afectar l'economia catalana en les primeres dècades del segle XX (Tatjer, 2006; Arango, 2007), sinó també pel seguit de crisis produïdes en l'agricultura i en la indústria valenciana des de mitjans del segle XIX (Furió, 2001), agreujades, així mateix, per una sèrie de catàstrofes climàtiques i brots de còlera (Fernández, 1991; Mirri Larrubia, 1994). Esta primera etapa, que es va veure trencada per l'esclat de la Guerra Civil, es coneix com la primera onada migratòria del segle XX a Catalunya.

La postguerra i les seues conseqüències (fam, exili, repressió) varen empentar milers de persones de tot l'Estat cap a l'estranger (Rubio, 1977; Cózar, 2012; Ortuño, 2010) i d'igual manera cap a Catalunya i altres parts d'Espanya (Cayetano, 2007; Marín, 2004). Molts valencians, com havien fet els seus paisans dècades abans, van migrar a Catalunya, encara que ara els seus moviments van estar superats per altres orígens de l'estat. Esta vegada, però, el País Valencià experimentà tal creixement industrial —major fins i tot que el produït en el País Basc i Catalunya als anys seixanta (Piqueras i Lungu, 2007)— i econòmic que el convertirà en un dels punts de recepció poblacional a la Península, fet que mitigarà el nombre d'eixides cap a l'exterior.

A mitjans dels anys setanta, amb la crisi del petroli de 1973, els moviments dirigits cap a Catalunya des de la resta d'Espanya van caure de manera abrupta, tancant-se la denominada segona onada migratòria.⁵ Els fluxos dirigits cap a Catalunya no es van tornar

⁴ Una de les primeres referències els situa a Sant Jordi d'Alfama, al municipi de l'Ametlla de Mar, on van arribar i es van instal·lar a mitjans del segle XVIII una reduïda colònia de pescadors de Benidorm (Llorca, 2000). Sant Jordi es va acabar consolidant com un nucli mariner al llarg del segle següent amb l'arribada de més pescadors del barri del Cabanyal, a València, (Figueres, 2017), i d'altres poblacions costaneres com Benidorm i la Vila Joiosa (Llorca, 2000). Des de llavors serà utilitzat com a punt de partida per a més pescadors i mariners valencians que s'aniran instal·lant gradualment en altres nuclis de la geografia catalana com Roses, Palamós i el barri barceloní de la Barceloneta. Una altra referència està relacionada amb un episodi bèl·lic: la Guerra de Successió. Després de la desfeta d'Almansa, al 1707, algunes de les principals figures austriacistes i milers de valencians s'exiliaren al Principat. D'esta manera, al 1713 es va fundar el Regiment de la Mare de Déu dels Desamparats, un cos d'exèrcit format per més de mil valencians que continuaren la guerra en Catalunya (Pérez i Felipo, 1998).

⁵ Al llarg d'esta dècada els moviments van anar decreixent tant que, fins i tot a l'any 1980, Catalunya va registrar un saldo migratori negatiu (Ortega-Rivera i Solana, 2015).

a recuperar fins a finals dels anys 90, en consonància amb el creixement econòmic que es va produir en tot l'Estat. S'iniciava així una tercera onada migratòria en la que els protagonistes eren ara majoritàriament els estrangers⁶ i que acabaria amb la crisi econòmica al 2008. Així i tot, durant este període van continuar arribant a Catalunya emigrants de la resta de l'Estat, encara que no amb la intensitat pretèrita, el que va significar una disminució considerable en el nombre d'estudis sobre la migració interior a Catalunya (Solana et al, 2002). Els valencians han sigut un dels contingents que s'ha continuat dirigint a Catalunya i, encara que des de l'esclat de la crisi han reorientat les seues passes cap a l'estranger (Pitarch i Blanes, 2016), continuen instal·lant-se al Principat, on, des de principis del segle XXI mantenen més o menys el mateix nombre d'efectius, unes 62 mil persones, gràcies al progressiu augment del moviments cap a Catalunya que s'estan produint de principis de 1990 des del País Valencià: 981 moviments al 1990, 1.241 al 1995, 1.716 al 2000, 2.579 al 2010 i 2.883 al 2016.

2. Objecte i raó d'estudi

El present article forma part d'una investigació més ampla sobre la migració valenciana a Catalunya i altres parts del mon. Els treballs realitzats han evidenciat determinats aspectes de la migració valenciana al Principat que fins ara es desconeixien. Per exemple, nous patrons en els fluxos i les destinacions dels valencians a l'estranger (Pitarch i Blanes, 2016), una alta qualificació i feminització dels valencians que han arribat des dels anys 90 a Catalunya així com les seues principals àrees de concentració (Domingo i Pitarch, 2015) o l'elevat subregistre i mobilitat residencial de part de la població valenciana al Principat, a més d'altres dades de difícil estudi, no només en els valencians, sinó en un altre col·lectiu de difícil estudi: el dels seus descendents (Pitarch *et al.*, 2017).

Però en tots estos treballs s'ha abordat el fenomen migratori des d'una perspectiva quantitativa, deixant en un segon pla les històries biogràfiques i les percepcions dels individus que les protagonitzen. Malgrat existir una cronologia ben detallada dels fluxos protagonitzats per valencians des de finals del segle XIX a Catalunya, així com dels seus principals llocs d'assentament i característiques sociodemogràfiques, encara no s'ha

⁶ De fet, els primers anys del segle XXI Espanya va arribar a convertir-se en el tercer país de la OCDE que més immigrants en termes absoluts rebia i el primer en absoluts (Cebrián et al, 2010).

aprofundit en les raons o motivacions que expliquen estos moviments. És en este punt que ens volem apropar a l'estudi del fenomen migratori valencià en Catalunya a través de les experiències de les persones sobre les que fins ara hem investigat només d'una manera macro. Les limitacions de les sèries estadístiques disponibles sobre l'emigració valenciana a Catalunya, siguen en l'anàlisi dels fluxos com en el dels estocs dels migrants, deixen en l'aire tota una dimensió de les migracions que només es pot copsar a partir del testimoni dels propis migrants i els seus descendents. El propòsit del present article és complementar les troballes realitzades amb anterioritat amb mètodes quantitius — utilitzant fonts estadístiques— amb qualitius —bàsicament mitjançant entrevistes en profunditat. L'estudi dels relats en primera persona ens ajudarà a conèixer de manera més profunda diferents fets i circumstàncies que han envoltat als valencians que van migrar a Catalunya des de la immediata postguerra fins a l'actualitat i entendre una sèrie d'aspectes que amb les fonts quantitatives no es poden captar.

Normalment, els moviments migratoris estan relacionats amb factors d'atracció i repulsió de caràcter econòmic i/o laboral. No obstant això, des de ja fa temps diversos autors han reivindicat que les explicacions de caràcter econòmic resulten insuficients a l'hora d'explicar les motivacions dels moviments migratoris (Puig, 1995; Marin, 2009). No es poden deixar de banda altres raons relacionades amb el mercat matrimonial o les causes socials, polítiques o culturals, per exemple. L'objectiu d'esta investigació és, per tant, explorar més enllà —o si es vol, matisar— les causes exclusivament econòmiques que expliquen la majoria de les migracions, agafant com a objecte d'estudi els valencians que han migrat a Catalunya. Així mateix, a banda de conèixer cada una de les motivacions dels nostres informants, ens proposem analitzar quin paper ha jugat la llengua compartida en el procés migratori, ja que alguns d'estos valencians, juntament amb balears i catalans, formen part d'una mateixa comunitat lingüística que comparteix determinats trets culturals i socials. Per tant, és possible pensar que el fet de triar Catalunya com a lloc de destinació s'haja de relacionar en alguns d'estos casos—més enllà dels tradicionals factors d'expulsió i atracció— amb motius culturals, sociològics i/o lingüístics.

En resum, volem complementar i enriquir el treball fet fins ara sobre la migració valenciana a Catalunya a través de l'anàlisi de dos aspectes relacionats entre si (motivacions i llengua), i tot això donant-los-hi la veu als propis migrants per comprendre el significat que atorguen a la seua migració i així tindre un coneixement més ampli de l'experiència migratòria dels valencians a Catalunya.

A Catalunya viuen actualment 61.959 valencians. Si hom analitza la seua distribució per edats, pot veure clarament com hi ha dos grans grups que destaquen. Per una banda un contingent format per persones amb edats compreses entre els 20 i 49 anys amb un 35% del total de la població i, per altra banda, un altre format per persones amb edats entre els 50 i 89 anys, amb un 58%. Estos dos grans grups són els que han protagonitzat les últimes dues onades migratòries del segle XX i XXI i els que utilitzarem en el nostre estudi. Lamentablement, pel temps transcorregut, ens és impossible obtenir testimonis de primera mà dels protagonistes de la primera onada migratòria del segle XX.

El treball s'estructura en sis parts. En la primera hem introduït el subjecte d'estudi del present treball, el valencià, en relació amb el paper que va tindre la immigració en el creixement demogràfic de Catalunya i en contrast amb els escassos treballs que s'han fet sobre la migració valenciana al Principat. En la segona hem explicat els antecedents immediats sobre este tema, en referència als treballs fets sobre migració valenciana a Catalunya, juntament amb el per què d'esta investigació i les nostres dues hipòtesis. En la tercera farem un breu recorregut als treballs que han fet servir l'entrevista com a mètode d'investigació de les migracions internes a Catalunya. En la quarta explicarem la metodologia i fonts que hem utilitzat en base al marc teòric fet servir la nostra recerca. Finalment, en la quinta part, analitzarem alguns dels resultats de les entrevistes dutes a terme per a, en una sexta i última part, aportar les nostres principals conclusions.

3. L'entrevista en l'estudi de les migracions internes a Catalunya

Si bé podríem dir que el gènere de l'entrevista a Espanya està molt treballat en diferents matèries dins de l'àmbit de la demografia com la formació de la parella (Domingo, 1997; Rodríguez-García *et al.*, 2014), la cohabitació (Alabart *et al.*, 1988a; 1988b; Miret, 2005) o el divorci (Solsona, 2009; Solsona i Ferrer, 2010), no és menys cert que en l'estudi de les migracions la gran majoria de publicacions aparegudes en els últims anys a Catalunya havien posat el seu focus d'estudi en un tipus de migrant: l'estranger (Pascual de Sans, 2011). La majoria dels estudis centrats en el migrant espanyol van aparèixer immediatament després de la finalització de la segona onada migratòria, a mitjans dels anys 70. Un dels treballs pioners va ser el de Pascual de Sans (1970), sobre els emigrants que retornaven des d'Alemanya a Catalunya després d'haver viscut uns anys al país europeu. L'autora tractava d'esbrinar, entre d'altres coses, si l'experiència d'estos emigrants en un país democràtic com Alemanya els hauria influït en

la seua mentalitat i comportament una vegada retornats. Sembla que degut a una sèrie de factors com la segregació o les dificultats en l'idioma hauria provocat el que no haguessen absorbit del tot d'una nova mentalitat, amb matisos. No era el tema principal del seu estudi el conèixer les motivacions de migrar d'aquelles persones, tot i que li dedicà un parell de pàgines, on va indicar que les raons econòmiques, en totes les seues variants —de subsistència, d'adquisició de bens necessaris, de tindre un salari més alt, etcètera—, eren en la major part dels casos el motiu directe de la migració.⁷

En eixos mateix anys també Solé (1982) publicà una obra en la que tractava qüestions com els processos d'integració a la vida urbana i industrial o l'adaptació a les costums, formes de vida, símbols i llengua catalanes entre els immigrants espanyols. Després d'una primera part on resumia les principals conclusions d'una enquesta feta a gairebé 1.300 persones, en la segona transcrivía fragments íntegres d'una sèrie de 46 entrevistes en profunditat fetes en diferents barriades de Barcelona, Cornellà, l'Hospitalet de Llobregat i Sabadell. Una de les principals conclusions d'este estudi era que els immigrants consideraven que reforçaven la seua pròpia "catalanitat" mantenint la seua identitat d'origen (andalusa, extremeña, etcètera), però participant sempre en les institucions catalanes i contribuint a construir Catalunya des de la diversitat, ja que amb el seu treball havien contribuït, igual que els autòctons, a "fer" Catalunya. En cap moment del seu estudi tractava el tema de les motivacions migratòries, malgrat que en alguns fragments de les entrevistes els propis migrants parlaven de les circumstàncies que els havien expulsat de les seues terres d'origen. El mateix que passava en l'estudi de Botey (1986), en el que recopilava l'experiència migratòria de 54 migrants al barri de Can Serra, en l'Hospitalet de Llobregat. Si bé l'autor especifica que l'objectiu fonamental de la seua investigació era "*el procés de formació de la consciència de classe entre la classe obrera immigrada a Catalunya*" (Botey, 1986: 14), va haver d'adaptar-se a les circumstàncies de les seues entrevistes i entrevistats, tocant al llarg del llibre un conjunt de temes vinculats al procés d'emigració: el canvi de residència, la integració cultural a la societat urbana i la decisió d'emigrar. Així, respecte a este últim punt, en la majoria dels casos ens trobem amb condicionaments estrictament econòmics —es tractava d'emigrants que fugien d'un món rural en un regim econòmic pròxim a la subsistència—, malgrat que alguns dels entrevistats també van adduir motius polítics i socials.

⁷ Altres motius més minoritaris també eren senyalats com, per exemple, la voluntat d'educació o promoció social o les dificultats polítiques de llavors a Espanya (Pascual de Sans, 1970).

Seguint l'estela dels seus treballs anterior Pascual de Sans, amb Cardelús (1989), van investigar sobre els moviments de retorn entre els immigrants espanyols a l'Àrea Metropolitana de Barcelona entre 1970 i 1981, a través d'una sèrie d'enquestes i entrevistes realitzades a 853 persones, on van posar de relleu la relació entre els processos migratoris, familiars, laborals i de sociabilitat entre tots els migrants.⁸ A partir d'este estudi els mateixos autors van dur a terme un altre, però esta vegada des d'una perspectiva de gènere i centrant-se només en les dones migrants retornades des d'Europa (Pascual de Sans i Cardelús, 1991-1992). És en este segon estudi on es parla més obertament de les motivacions de les dones a l'hora de migrar, aspecte que no és tractat més que de passada en el primer treball. Així, són les qüestions familiars i els vincles que comporta la família el principal motiu que varen al·legar les dones migrants en el seu desplaçament, tant a l'estranger com a la tornada a Catalunya. En canvi, en els homes era senyalada la feina com a raó principal per a l'emigració (Pascual de Sans i Cardelús, 1991-1992).

Des de l'Antropologia, Parramon (1997) va estudiar en l'Hospitalet de Llobregat les estratègies i processos d'integració de cinc grups immigrants (andalusos, aragonesos, castellanolleonesos, extremenys i gallecs) combinant tècniques quantitatives i qualitatives. Com a novetat de la seua investigació l'autora posava de relleu estratègies d'integració entre els diferents grups migratoris, als qual explicitava que no s'havien de considerar com un conjunt o massa homogènia, o inclús entre les dones d'uns orígens i altres.⁹ Igualment, a una altra ciutat de l'AMB, Sabadell, Puig (1995) va analitzar —a traves d'una trentena d'entrevistes— les causes principals de l'emigració des de Pedro Martínez (Granada) a Sabadell durant els anys 50, vinculant-les al fort control social i la repressió exercida per la dictadura sobre moltes famílies del poble després de la Guerra Civil. Les conseqüències de la postguerra han sigut igualment abordades recentment per Díaz (2016), esta vegada, però, en la ciutat de Barcelona. Així, l'autor ha analitzat el paper que van jugar les xarxes migratòries en una sèrie de murcians que escaparen dels seus pobles en la postguerra després d'haver patit ells i les seues famílies l'assassinat,

⁸ Al llarg de l'estudi es conclou, amb certes excepcions, com entre les motivacions per "retornar" a Catalunya prevalien més les raons de tipus familiars en uns casos mentre que en altres les raons laborals eren més importants (Pascual de Sans i Cardelús, 1990).

⁹ Parramon ha continuat investigant sobre altres qüestions relacionades amb la integració social o l'adaptació cultural dels immigrants en l'Hospitalet de Llobregat, malgrat que no ha tornat a recórrer en la majoria dels casos al gènere de l'entrevista, excepte en el treball sobre el paper de les confraries de Setmana Santa a la ciutat (Parramon, 1999). Un breu repàs bibliogràfic als estudis sobre immigració fets a l'Hospitalet pot veure's en una altra publicació de l'autora (Parramon, 2009).

l'exili, la presó o la repressió econòmica. D'esta manera, en estos dos últims treballs les motivacions de tipus polític o socials eren les assenyalades com a motiu principal de l'emigració en els grups estudiats.

No obstant això, la majoria d'estos treballs han centrat la seua àrea d'estudi en l'AMB i són escassos els que han ampliat el seu camp de recerca a altres zones de Catalunya. Entre els primers que van anar més enllà trobem el de Comas d'Argemir i Pujadas (1991) fet a Tarragona. Ara bé, en ell els autors no van tractar amb detall els motius de la migració de les persones entrevistades, ja que l'objectiu principal de la seua investigació era analitzar el paper de les xarxes de paisanatge en la construcció de la identitat dels migrants a cert barris de la ciutat. Sí que han recorregut a la investigació de tipus qualitatiu per contar l'experiència d'altres migrants a diverses ciutats de la geografia catalana Lara i Maruny (2010) per la Bisbal d'Empordà, Casademont (2015) per Olot i Casademont i Feu (2017) també per Olot.¹⁰ La primera referència tracta varis aspectes relacionats amb la integració o la vinguda a la Bisbal d'Empordà dels migrants de Cuevas Bajas (Màlaga), a més dels motius d'esta migració, relacionats amb la recerca d'una vida i unes condicions de treball millors que les que podien disposar a les seues terres d'origen. En la segona, en forma de tesi doctoral, l'autor parla detingudament de les raons per la que molts migrants andalusos van arribar a Olot des de 1939. Casademont addueix tres "factors" o "elements" principals que expliquen l'arribada de població andalusa des de l'esclat de la Guerra Civil. El primer seria la presència de nombrosos militars després de 1939, el segon seria la influència dels exiliats arribats des de l'esclat de la guerra —sobretot a partir de l'èxode de refugiats malaguenys a partir de 1937— i el tercer serien les motivacions econòmiques. En el tercer treball, en canvi, els autors es centren en la problemàtica de l'habitatge de la immigració andalusa utilitzant fonts orals, però en cap moment entren a analitzar les motivacions d'esta migració, segurament perquè ja van ser tractades en la tesi, abans referida, de Casademont (2015).

Com hem vist, doncs, en totes estes investigacions el col·lectiu d'estudi valencià o bé no es tractat o bé es tracta de passada amb algun testimoni —en el cas de Solé (1982) i de Pascual de Sans i Cardelús (1990)—, oblidant les implicacions que podria tindre el coneixement de la llengua o el contacte cultural dintre de les motivacions migratòries

¹⁰ Igualment, no es pot oblidar tampoc la sèrie d'obres en les que diferents personalitats més o menys conegudes que viuen a Catalunya relaten en primera persona la seua experiència com a migrants a través d'entrevistes o relats en primera persona. Un exemple són els recents llibres "Els altres andalusos" (Cabrera *et al.*, 2005) o "L'ascensor social. L'arribada al poder dels altres catalans" (Farràs i Cullell, 2009).

d'un grup poblacional que també va migrar a Catalunya durant estos anys. Com bé va dir Parramon (2000) no tots els grups immigrants formen un cos homogeni, sinó que fins i tot dintre dels diferents grups espanyols, cadascú tindria les seues característiques pròpies. Així que amb el nostre treball volem seguir l'estela d'estes investigacions i altres fetes amb fonts orals, però, esta vegada, prenent com a àrea d'estudi una zona més ampla, tot el territori català, abraçant també els migrants més recents, aquells arribats en la tercera onada (no oblidem que tots els grups sobre els que s'havia investigat són els que van arribar entre 1939 i 1990 aproximadament), i prenent com a objecte central d'estudi un col·lectiu sobre el que no s'ha focalitzat a pesar de la seua idiosincràsia.

4. Fonts i metodologia

El present treball ha sigut possible gràcies a la realització d'un total de 81 entrevistes realitzades entre l'any 2014 i el 2016. De les 81 entrevistes, 69 van ser realitzades a Catalunya i 12 a Alemanya. Entre les realitzades a Catalunya 37 van ser realitzades a valencians (19 a dones i 18 a homes) i 32 a catalans descendents de valencians (17 a homes i 15 a dones). Entre les persones que hem entrevistat a Catalunya vam poder comptar amb la col·laboració de dos figures de la cultura valenciana que des de fa anys viuen al Principat: Sol Picó, ballarina i coreògrafa instal·lada en Barcelona des del 1991, i Isabel-Clara Simó, escriptora que en 1968 va arribar a Figueres, però que actualment viu a Barcelona. No obstant això, han sigut numèricament més important les col·laboracions de personalitats catalanes amb arrels valencians. D'esta manera, dels 32 catalans que vam entrevistar hem pogut comptar amb la participació de set personalitats destacades de la societat catalana: Quim Monzó¹¹, escriptor; Xavier Bosch¹², diputat al Parlament de Catalunya i Director General per la Immigració; Maria Candel¹³; Joaquim Gea¹⁴, Degà de la Facultat de Ciències de la Salut i la Vida de la UPF; Ernest Maragall¹⁵,

¹¹ Els avis paterns del qual van nàixer a Benigànim (València).

¹² L'avi patern del qual va nàixer a Borriana (Castelló).

¹³ Filla de Paco Candel, escriptor nascut a Casas Altas (València).

¹⁴ El pare del qual va nàixer a Real de Gandia (València)

¹⁵ Els avis materns del qual van nàixer a Monòver (Alacant).

eurodiputat i polític; Joan Herrera¹⁶, polític i ex-membre del Parlament de Catalunya; Julià Guillamon¹⁷, escriptor; i Juanjo Llorente¹⁸, periodista i professor d'universitat.

Les altres 12 entrevistes dutes a terme en Alemanya es van realitzar aprofitant una estada de recerca al centre francoalemany d'investigació en ciències socials Marc Bloch de Berlin. Del total d'estes entrevistes 6 corresponen a valencians o fills de valencians, mentre que altres 6 es van fer a representats d'associacions espanyoles a Alemanya, ja que a dies d'ara només existeix una associació explícitament valenciana en Alemanya, però és només d'estudiants.

La tècnica que es va utilitzar en el present treball és la de l'entrevista en profunditat semiestructurada. En un principi no es va establir cap mena d'hipòtesi o teoria que es vulgues comprovar amb les entrevistes, sinó que, tal com estableix la *Grounded Theory*, esta va sorgir a posteriori. La *Grounded Theory* és un mètode d'investigació desenvolupat per Glaser i Straus (1967) en el que el procés d'investigació comença amb la recollida de dades i després d'analitzar-les es construeixen categories i es desenvolupa una teoria (Hook, 2015). És a dir, no hi ha una hipòtesi prèvia que es vol comprovar, sinó que esta sorgeix després d'analitzar la informació de la que es disposa. D'esta manera, els temes d'importància que s'analitzen sorgeixen de les històries que contenen els informants sobre determinades àrees d'interès que, moltes vegades, tenen en comú amb l'investigador (Mills *et al.*, 2006). Al nostre cas, primerament es van realitzar les entrevistes, posteriorment es van explotar i així van emergir una sèrie de temes, alguns dels quals es tracten en el present estudi. L'explotació de les entrevistes va començar després de la seua transcripció, realitzada amb el programa Express Scribe. A continuació, es va dur a terme una primera anàlisi de les respostes dels entrevistats, a partir de la qual es van identificar els temes més rellevants. Estos temes es van agrupar en categories conceptuals, les quals es van codificar.¹⁹ El programa que es va utilitzar per classificar i codificar les respostes va ser l'Atlas TI, un programa per a l'anàlisi qualitatiu utilitzat en multitud d'estudis per a l'anàlisi d'entrevistes (Solsona, 2009; Friese, 2014; San Martín, 2014). Gràcies a este programa es van establir 42 de codis d'anàlisi utilitzats en les respostes dels nostres

¹⁶ La mare del qual va nàixer a Catarroja (València).

¹⁷ Els avis paternals del qual van nàixer a Toga (Castelló).

¹⁸ La mare del qual va nàixer a Fuentes de Ayodar (Castelló).

¹⁹ Per més informació sobre el procés de transcripció i categorització de les entrevistes i la seua posterior explotació consultar Verd (2002).

informants. Les categories d'anàlisi majoritàries van ser les que es van classificar com "decisió o raó de migrar" amb 102 citacions, "trajectòria laboral" amb 100 i "contacte País Valencià" amb 84. Quant al tractament dels entrevistats que en este treball mencionem hem utilitzat noms ficticis per respectar el seu anonimat així com hem transcrit literalment les seues cites, sense cap mena de correcció, per respectar més l'autenticitat i originalitat dels nostres testimonis.

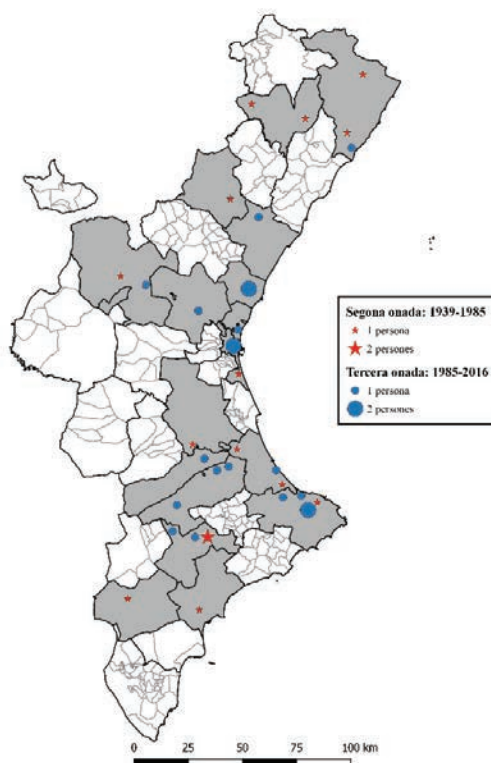
Abans d'això, però, es van establir un total de quatre criteris de selecció per a seleccionar un nombre i perfil adequat d'informants amb la varietat sociològica i demogràfica més representativa possible, tot i que els estudis qualitius no busquen ser representatius, sinó apropar-nos a una realitat de vegades desconeguda. El primer i més important criteri feia referència a les onades migratòries i els seus protagonistes. Ja que trobar protagonistes de la primera onada migratòria del segle XX resultaria gairebé impossible²⁰, es va optar per entrevistar a aquells que van protagonitzar l'onada que va començar en la postguerra espanyola i que es va estendre fins mitjans dels anys 70, per una banda, i als protagonistes de les onades més recents, a partir dels anys 90 fins a l'actualitat, per altra (Domingo *et al.*, 2012). Com que s'havien de definir uns marges temporals i no volíem deixar espais de temps buits vam establir una cronologia migratòria que abraçaria des de l'any 39, una vegada acabada la Guerra Civil, fins a 1985, per a la segona onada de migrants valencians, i des d'eixe mateix any fins a l'actualitat, per a la tercera onada. Arribats a este punt vam establir el segon criteri, el nombre de participants, que es va considerar adequat en un mínim de 15 persones per onada migratòria, de manera que el punt d'entrevistats seria, com a mínim, de 30 persones. Si finalment es va sobrepassar este nombre de persones va ser per intentar ampliar el perfil sociodemogràfic dels entrevistats, per això vam arribar a 37 persones, encara que al final vam utilitzar pel nostre estudi les entrevistes fetes a 35. Una vegada establerts estos dos principis es va acordar un tercer i que faria referència a la paritat de sexes dels entrevistats. Així, es va considerar adequat entrevistar al voltant de 7-8 persones per cada sexe en les dues onades. Una quarta regla que vam tindre en compte també va ser l'origen dels entrevistats, de manera que el nostre objectiu era tindre a candidats d'un origen territorial el més divers

²⁰ Recordem que la primera onada és la que començaria a finals del segle XIX i s'estendria fins als anys 30 del segle XX, per tant és pràcticament impossible trobar a supervivents que haguessen migrat llavors. No obstant això, un apropament de tipus qualitatiu mitjançant els seus descendents sí que seria possible com precisament ha fet García-Hernandorena (2015) amb descendents d'emigrants valencians als Estats Units i com més endavant es pretén fer amb les 32 entrevistes realitzades a descendents de valencians a Catalunya.

possible. Això es va traduir en establir un límit geogràfic d'origen que es va fixar en 2 casos com a màxim del mateix municipi. Quant a la varietat residencial no vam considerar com a norma essencial la diversificació al llarg del territori català, ja que gran part de la migració valenciana es concentra a Barcelona i la seua àrea perifèrica. Tot i així, sí que vam seleccionar a alguns candidats que visquessin en altres àrees allunyades de Barcelona i el seu voltant com es podrà veure més endavant.

La tasca de captació d'entrevistats va començar en setembre de l'any 2014 mitjançant correus electrònics a determinades persones i algunes associacions de caràcter valencià. Així, es van enviar e-mails a la Casa València de Barcelona, a Espai País Valencià i a la Casa València de Gavà, entre d'altres, però també vam utilitzar algunes xarxes socials i, a través de Facebook, es van publicar anuncis buscant candidats per al nostre estudi en alguns grups com Valencians a Catalunya o Mestres i *profes* valencians a Catalunya, per exemple. D'esta manera vam aconseguir arribar a determinats punts de la geografia catalana als que, pot ser, no hauríem pogut arribar si ens limitàvem als nostres contactes més immediats. Per descomptat, vam utilitzar el sistema conegut com a "bola de neu" mitjançant el qual alguns entrevistats ens van facilitar nou contactes i estos nous contactes (del Castillo, 1991). Després de tindre un ampli ventall de possibles candidats, alguns dels quals havien nascut al mateix municipi, es van seleccionar, com es deia abans, a un màxim de dos candidats per municipi encara que no per comarca, ja que hi havia una gran quantitat de candidats que provenien de diferents municipis però de la mateixa comarca, cas de la Marina Alta o la Vall d'Albaida, però per contra va ser més difícil localitzar a candidats d'altres comarques, sobretot les tradicionals castellanoparlants de l'interior, com la Canal de Navarres o el Alto Mijares, per exemple. Finalment, vam abastir 17 de les 34 comarques que componen el País Valencià com es pot observar al Mapa 1.

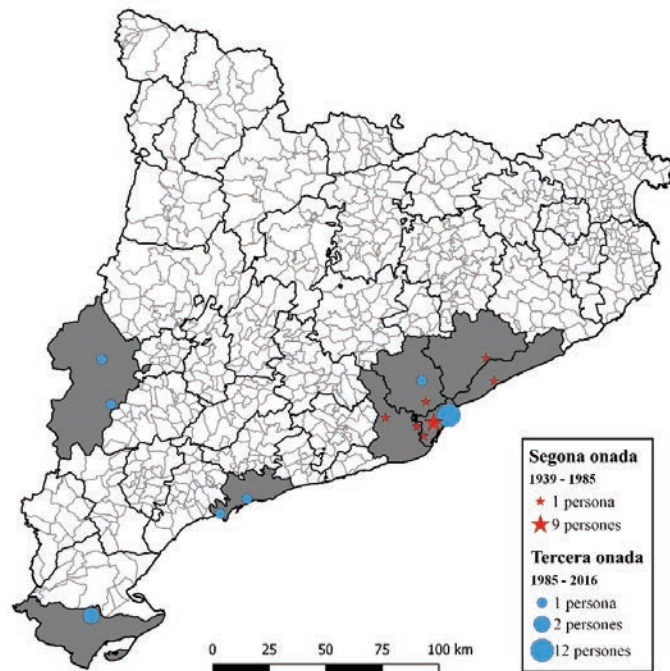
Mapa 1. Lloc de naixement de les persones entrevistades, segona i tercera onada (1939-2016)

Font: Elaboració pròpia

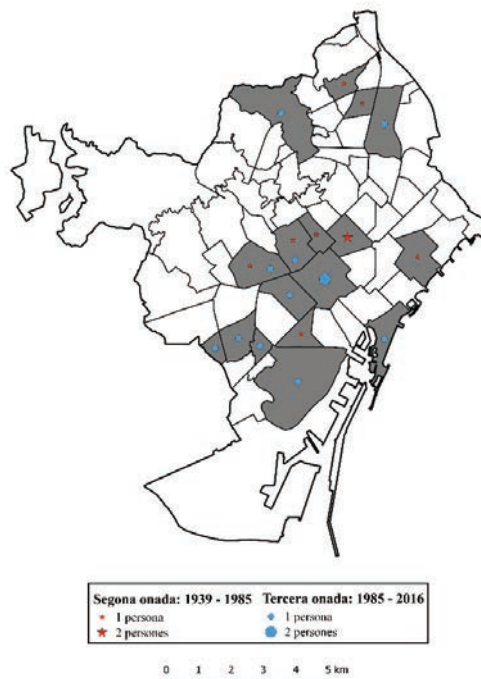
Quant a la seua distribució territorial, la majoria dels entrevistats tenia la seua residència fixada a Barcelona (Mapa 2), encara que a diferents barris com es pot observar al Mapa 3. La resta de persones entrevistades que no vivia a Barcelona es distribuïa entre alguns municipis limítrofs com l'Hospitalet de Llobregat, Corbera de Llobregat, Sant Just Desvern, Llinars del Vallés i Mataró, per una banda, i Lleida, Tarragona, Masdenverge i Salou per altra. Fins i tot un dels entrevistats que treballava a un institut de la Terra Alta, tenia la residència fixada en una localitat aragonesa. S'ha de destacar que les persones entrevistades que vivien a l'AMB eren exclusivament les de la segona onada, mentre que les que es trobaven repartides per la resta del territori català eren les de la tercera onada. Este repartiment territorial dels nostres informants ve explicat per la concentració dels valencians a Barcelona i les seues comarques del voltant. Així, en números absoluts la ciutat de Barcelona aplega a quasi 20 mil valencians dels gairebé 62 mil que viuen a Catalunya, però si tenim en compte la comarca del Barcelonès i les quatre que la rodegen (Baix Llobregat, Vallès occidental, Vallès Oriental i Maresme) reuneixen el 68% de la població valenciana a Catalunya.

Mapes 2. Residència de les persones entrevistades a Catalunya, segona i tercera onada (1939-2016)

Font: Elaboració pròpia

Mapa 3. Residència de les persones entrevistades a Barcelona, segona i tercera onada (1939-2016)

Font: Elaboració pròpia

Les entrevistes semiestructurades es van començar a realitzar l'octubre del 2014 i l'última es va dur a terme el maig del 2016. Es va confeccionar un esquema dividit en quatre blocs temàtics principals —alguns dividits en subblocs— amb la distribució següent: 1) la història migratòria (context en el moment de migrar, motivacions i migració), 2) Situació a Catalunya (trajectòria residencial, laboral, familiar, relacional i contacte amb el País Valencià), 3) Projecte de retorn, de reemigració o de permanència, i 4) Els valencians: entre els estereotips i el futur. Com es pot deduir es van abastir una gran quantitat de temes, la majoria dels quals no es tractaran en el següent estudi, però que seran utilitzats en treballs posteriors.

L'edat dels 35 participants abastava, en el moment de fer les entrevistes, des dels 22 anys, la més jove, fins als 92, la més anciana, és a dir generacions nascudes entre 1924 i 1994. Com és lògic, l'interval d'edats de la segona onada abraçava des dels 57 anys als 92 (nascuts entre 1924 i 1959), mentre que de la tercera onada anava des dels 22 anys als 54 (nascuts entre 1962 i 1994). De la segona onada 8 participants eren homes per 7 dones, mentre que de la tercera van ser 10 homes i 10 dones. El perfil sociodemogràfic d'uns migrants i altres és molt diferent, el que explica, per exemple, que en la mostra dels entrevistats de la tercera onada, tots tinguen estudis mitjans o superiors a diferència dels de la segona onada. Això no ens deuria sorprendre ja que, si analitzem les dades del cens del 2011 de l'INE, un 73% dels valencians que van arribar a Catalunya fins a l'any 1979 no tenien estudis o com a molt tenien la primera etapa d'educació secundària complerta, mentre que entre els que van arribar després de 1979 este percentatge es situava només en un 24%.

Taula 1. Persones entrevistades, principals dades, segona onada, 1939-1985

Nom	Anys de naixement	Sexe	Comarca de naixement	Prov. de naixement	Ocupació	Llengua materna	Lloc de residència	Edat d'arribada	Data d'emigració
Dori	1924	Dona	El Baix Maestrat	Castelló	Serventa - mestressa de casa	Valencià	Barcelona	16	1940
Pere	1931	Home	Vinalopó Mitjà	Alacant	Llampista - sabater - depenent	Valencià	L'Hospitalet de Llobregat	16	1947
Just	1935	Home	València	València	Administratiu - treballador fab.	Valencià	Barcelona	12	1947
Josep	1931	Home	La Safor	València	Estanquer - carter	Valencià	Barcelona	21	1952
Lluisa	1934	Dona	L'Alt Maestrat	Castelló	Costurera - mestressa de casa	Valencià	Barcelona	23	1957
Empar	1959	Dona	Alto Mijares	Castelló	Botiguera	Castellà	Barcelona	4	1963
Joan Carles	1931	Home	El Baix Maestrat	Castelló	Llaurador - Mecànic	Valencià	Barcelona	34	1965
Ines	1959	Dona	Los Serranos	València	Administrativa	Castellà	Cerdanyola	6	1965
Isona	1943	Dona	L'Alcoià	Alacant	Professora - escriptora	Valencià	Barcelona	25	1968
Jordi	1947	Home	La Ribera Alta	València	Música	Valencià	Corbera de Llobregat	22	1969
Joel	1949	Home	L'Alcoià	Alacant	Torner - paleta - pintor - mestre	Valencià	Sant Just	24	1973
Frederica	1949	Dona	La Safor	València	Mestra	Castellà	Barcelona	25	1974
Ximo	1957	Home	L'Alt Maestrat	Castelló	Funcionari educació - professor	Valencià	Barcelona	21	1978
David	1956	Home	L'Alacantí	Alacant	Dir. empresa	Valencià	Llinars del Valles	22	1978
Maria	1959	Dona	La Marina Alta	Alacant	Professora	Valencià	Mataró	23	1982

Font: Elaboració pròpia

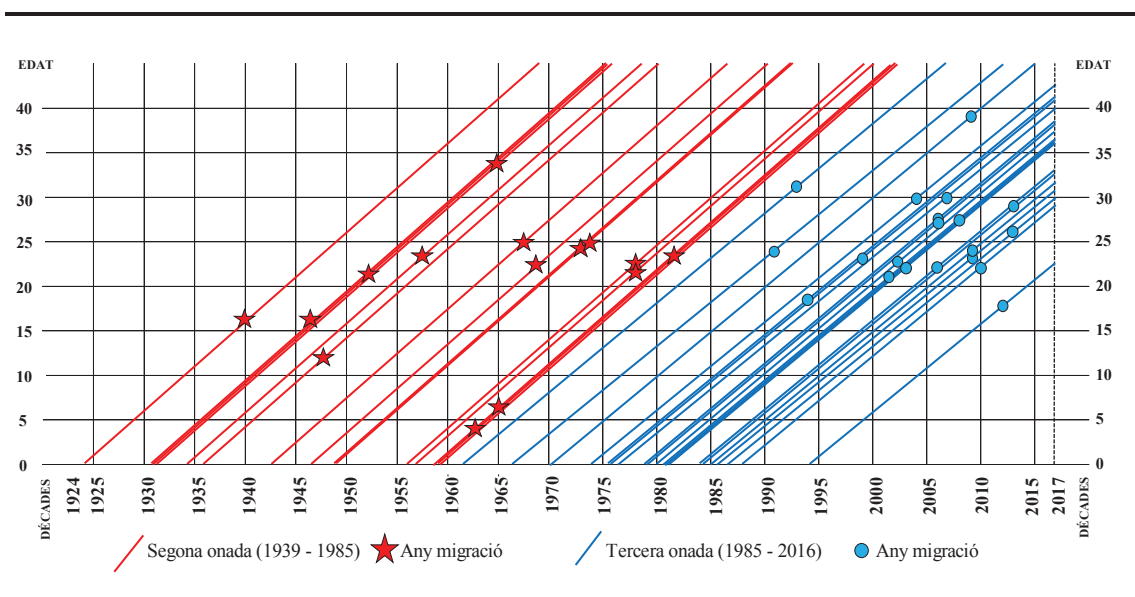
Taula 2. Persones entrevistades, principals dades, tercera onada, 1985-2016

Nom	Any de naixement	Sexe	Comarca de naixement	Prov. de naixement	Ocupació	Llengua materna	Lloc de residència	Edat d'arribada	Data d'emigració
Socorro	1967	Dona	L'Alcoià	Alacant	Arts escèniques	Valencià	Barcelona	24	1991
Paula	1962	Dona	La Safor	València	Investigadora univ.	Valencià	Barcelona	31	1993
Sandra	1976	Dona	El Baix Maestrat	Castelló	Realitzadora TV	Valencià	Barcelona	18	1994
Ernest	1976	Home	La Vall d'Albaida	València	Professor	Valencià	Lleida	24	1999
Marc	1981	Home	La Vall d'Albaida	València	Productor audiov.	Valencià	Barcelona	21	2002
Gràcia	1981	Dona	València	València	Gestió pública	Castellà	Barcelona	22	2003
Pep	1980	Home	La Marina Alta	Alacant	Professor	Valencià	Alcanyís	23	2003
Narcís	1974	Home	La Marina Alta	Alacant	Professor	Valencià	Tarragona	30	2004
Íria - Tomàs	1979-1979	Home	La Marina Alta	Alacant	Professors	Valencià	Masdenverge	27	2006
Pasqual	1984	Home	La Vall d'Albaida	València	Comunicació audiov.	Valencià	Barcelona	22	2006
Amand	1977	Home	La Plana Baixa	Castelló	Professor	Valencià	Salou	30	2007
Ramon	1981	Home	La Costera	València	Mestre	Valencià	Barcelona	27	2008
Sabina	1970	Dona	El Camp de Morvedre	València	Periodista	Castellà	Barcelona	39	2009
Andrea	1985	Dona	València	València	Treballadora ONG	Castellà	Sabadell	24	2009
Aloma	1986	Dona	L'Alcoià	Alacant	Professor	Valencià	Barcelona	23	2009
Noemí	1988	Dona	L'Horta Nord	València	Mestre	Valencià	Lleida	22	2010
Cecília	1994	Dona	El Camp de Túria	València	Estudiant	Valencià	Barcelona	18	2012
Emili	1984	Home	El Camp de Morvedre	València	Treballador social	Castellà	Barcelona	29	2013
Antoni	1987	Home	Los Serranos	València	Informàtic	Castellà	Barcelona	26	2013

Font: Elaboració pròpia

Una primera lectura de les diferents generacions dels nostres entrevistats a través del Diagrama de Lexis ens ofereix les dates de naixement, edats i anys d'arribada a Catalunya i ens servirà per entendre un poc més el context en el moment de l'arribada (Figura 3).

Figura 3. Diagrama de Lexis amb les generacions dels entrevistats, edat i any d'arribada a Catalunya

Font: Elaboració pròpia

A primera vista ja es pot observar que la majoria dels entrevistats van arribar entre els 21 i 30 anys, concentrant este interval d'edats un 71% dels casos. En els de la segona onada, però, hi ha una concentració més gran en els arribats entre els 20 i 25 anys d'edat, en plena incorporació a l'edat activa, mentre que en els de la tercera onada els moviments no es concentren tant, sinó que es reparteixen de manera més heterogènia entre els 20 i 30 anys. Açò és degut a que, com veurem més endavant, alguns havien estudiat al País Valencià i van desplaçar-se a Catalunya per trobar feina, mentre que d'altres portaven treballant des de fa temps i es van quedar sense ocupació a causa de la crisi econòmica —que va colpejar amb especial virulència ja des del començament al País Valencià (Ruiz-Huerta i García, 2012; Generalitat Valenciana, Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball, 2017)— i les retallades, sobretot en educació. Quant als 5 moviments produïts entre els 0 i 18 anys es situen només entre els migrants de la segona onada—tractant-se de moviments d'arrossegament encara que també d'incorporació a la vida laboral en una època en la que era freqüent treballar des dels 14 anys en alguns casos— i els 2 produïts als 18 anys es troben només en els de la tercera onada i estan estretament relacionats amb la incorporació a la vida universitària. Més enllà dels 31 anys trobem 3 moviments, ja en plena edat activa, encara que representen només un 9% dels casos.

5. Per què vaig vindre a Catalunya?

La majoria de les motivacions a l'hora de migrar entre les dues onades analitzades no han canviat gaire: prevalen les econòmiques. Els valencians van traslladar-se a Catalunya per les poques expectatives de tindre una feina amb condicions i poder guanyar-se la vida dignament en les seues terres d'origen, però, amb matisos, ja que tant els factors d'atracció com els d'expulsió entre els migrants de la segona onada (1939-1985) i els de la tercera (1985-2016) van variar en intensitat i en el perfil sociodemogràfic en consonància amb els diferents moments històrics viscuts. Inclús dintre dels migrants de la segona onada, a mesura que passen les dècades en les que es va produir el moviment migratori, trobem diferències. És a dir, els casos que tenim de migrants dels anys 40 i 50 tenien un ventall tràgicament més ampli de causes per emigrar que no els dels anys 60. Si bé les motivacions de caràcter socioeconòmic són prioritàries a tots dues èpoques, gràcies a les fonts orals s'han descobert altres que, o bé acompanyaven a les econòmiques i laborals, o bé no tenien res a veure amb estes. Així, han emergit migracions provocades

per motius polítics i fins i tot socials, i no només en la immediata postguerra, sinó també en les acaballes del Franquisme i en l'actualitat. Igualment, no es pot oblidar el paper clau que ha significat el fet de tindre familiars, coneguts o fins i tot una parella per a molts dels valencians que s'han anat instal·lant a Catalunya.

5.1. Les motivacions econòmiques i laborals

5.1.1. Els anys de la fam

Siga per raons d'expulsió o d'atracció les motivacions econòmiques i laborals són la primera causa explicada pels entrevistats per a migrar. Barcelona i la seua àrea metropolitana van generar una gran quantitat de treball, sobretot des de 1959 amb el Primer Plan de Estabilización, però abans d'això alguns valencians ja s'havien desplaçat a Catalunya fugint de les míseres condicions dels seus pobles i ciutats, en els denominats "anys de la fam" (Folguera, 1995, del Arco, 2016). Són els migrants primerencs de la segona onada els que solen insistir molt en la penúria i la pobresa de les seues zones d'origen junt amb les poques possibilitats per eixir endavant, sobretot les dones. Precisament, ja va ser assenyalat com són estes les que de vegades estan més interessades o predisposades a l'emigració que els propis homes, ja que les beneficia més a elles que no als ells (Puig, 1995). A la ciutat tindran més oportunitats que no pas al poble, on per moltes no hi havia molt més que l'univers domèstic familiar o algunes poques feines mal pagades al camp. D'esta manera, es poden convertir en actives agents impulsors dels moviments migratoris gràcies a les xarxes migratòries, on tenen un paper destacat ja que moltes han migrat anteriorment i animen a les seues amigues i familiars a fer-ho. Ho trobem en els nostres casos i també en les diferents situacions que va estudiar Puig (1995) en Sabadell: *"s'estén com una taca d'oli la idea que a Sabadell es viu millor, o almenys que allí dones i homes troben feina. En el procés d'expandiment d'aquesta idea, el paper desenvolupat per les dones ha estat considerable. Eren quasi sempre les dones les que escrivien o enviaven encàrrecs al poble tot explicant els avantatges que tenien a Sabadell i les noves possibilitats de feina. I eren dones les que rebien aquests missatges: Que aquí la prima está planchando y aquí se hacen muchas faenas y en fábricas y en tó'"* (Puig, 1995: 68). I no només en l'indústria o l'hostaleria a partir de l'impuls econòmic produït pel Primer Plan de Estabilización, sinó que, fins i tot abans, el servei domèstic podia ser una sortida en la gran ciutat. No deuria d'estranyar-nos, llavors, com a pesar de l'opressió i els mètodes de control social exercits contra la dona en el Franquisme (González, 2017), ens trobem en els nostres testimonis amb migracions de caràcter individual produïdes en

la immediata postguerra, en els moments més durs, tant en les dones com en els homes. I per descomptat, trobem moviments de caràcter familiar en un i altre sexe. Els tres exemples que veiem a continuació ens mostrem, en primer lloc, aquelles migracions produïdes en solitari en la immediata postguerra i, en segon lloc, aquelles produïdes en família, més endavant, una vegada passada l'etapa més dura de la postguerra. Són circumstàncies en els que els factors d'expulsió han primat molt més que el d'atracció. Es tracta dels sectors molt humils, moltes vegades procedents de la pagesia, d'una agricultura de subsistència, que es van veure obligats a marxar per escapar de la fam a les seues terres d'origen. Si bé la situació no va arribar a ser tan alarmant com en algunes zones d'Espanya com Andalusia, on determinats historiadors han afirmat que morir de gana va arribar fins i tot a ser corrent en alguns grups socials (Tudela, 2015), les condicions de misèria i necessitat en el camp també van empenyar milers de valencians a emigrar a la gran ciutat, com en els següents casos:

“Allí era ir al campo. Coger algarrobas, almendras, olivas y ya está. No había nada más para las mujeres (...). Mi prima siempre me decía: “un día vas a venir, un día vas a venir” pero no venía nunca. Hasta que me decidí a venir a servir y ganarme mi dinerito”

Dori, va emigrar l'any 1940 amb 16 anys, El Baix Maestrat-Barcelona

“Sé que vaig patir molta fam, això sí. Jo hi ha voltes me n'anava a dormir amb quatre garrofes. No és broma, no. No hi havia altra cosa (...). Havia migrat molta gent perquè allí en el poble, al poble no podies adelantar. Al poble era pa i peixet i ja està. Treballar i arribar la nit i poder menjar-te un bocadillo. I aquí s'aspirava a més claró”

Pere, va emigrar l'any 1947 amb 16 anys, Vinalopó Mitjà-L'Hospitalet de Llobregat

“Jo amb el meu marit ja érem novios al poble eh. Ell ja va venir abans a buscar feina i després vaig venir jo. Em van buscar una casa per servir perquè ja no hi havia res més (al poble). I vaig estar 1 any servint”

Lluïsa, va emigrar l'any 1957 amb 23 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

5.1.2. La mala anyada

En la majoria dels casos ens trobem amb el clàssic moviment rural-urbà que explica l'èxode rural iniciat a principis del segle XX i intensificat a mitjans del mateix, sobretot en la dècada dels seixanta (Vidal, 1979). De vegades no hi ha un fet puntual que desencadene esta migració, s'emmarca dintre d'un context en el que les xarxes migratòries tenen un paper molt important: una mala etapa econòmica dintre de la família o alguna crisi climàtica, per exemple. Durant tot el més de febrer de 1956 Espanya va sofrir la invasió d'aire polar continental més llarga i intensa del segle XX (Ferrando,

2015), fet que va provocar rècords de temperatures mínimes en algunes contrades del País Valencià i gelades que es van prolongar en moltes poblacions entre 15 i 20 dies seguits (Ginés, 2013). Milers d'hectàrees de cítrics quedaren completament arrasades al llarg de tot el camp valencià (Nuñez *et al.*, 2006: 12), el que va produir la major pèrdua de collites de la història coneguda al País Valencià fins aleshores i una gran emigració cap a Europa. Dins de tot el País, la província de Castelló va ser una de les àrees més afectades ja que a banda dels tarongers, fins i tot els arbres més resistents, com els oliveres o els garrofers, van quedar malmesos (Ginés, 2013). D'esta manera, en alguns dels nostres entrevistats, la mala anyada provocada per la gelada del 56 va ser la raó de la seua emigració. Una gelada d'ampli record en gran part de la població valenciana, ja que un dels nostres testimonis no només ens esmenta com a motiu principal de l'emigració de la seua zona —el nord de la província de Castelló— eixa gelada, sinó també com a motiu d'altres migrants valencians de la zona d'Olocau del Carraixet, en la província de València²¹. S'ha de tindre en compte que el cultiu del taronger és i era una de les principals activitats econòmiques al llarg del tot el País Valencià, sobretot fins a la dècada dels 60.

“Va ser un any que va haver una gelada molt forta a les oliveres i allavorens els joves vam emigrar, la majoria, vam emigrar aquí a Barcelona (...). Al poble ja no hi havia feina. No hi havia feina i no hi havia res que fer. Allí ningú se quedà, la gent vam marxar tots i van quedar només la gent gran que no podia marxar (...). Va fer molt de fred, molt de fred, molt de fred! Mira com va fer el fred que es van gelar les oliveres hasta la soca. (...). Ja no hi havia esperança...”

Lluïsa, va emigrar l'any 1957 amb 23 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

“De l'any 57 va ser un any molt dolent, va haver una gelada terrible que va assolar tota l'agricultura des de la zona aquesta nord de la part de Castelló (...). I del 57 al 61 jo vaig fer números i eixos números no sortien rojos, sortien morats i tot! (...). Jo vaig vore que el futur no era molt favorable, ho veia una mica tèrbol i fosc i vaig dir: jo aquí no tinc res a fer (...). Allavorens dic: jo aquí hem de canviar”

Joan Carles, va emigrar l'any 1965 amb 34 anys, el Baix Maestrat-Barcelona

²¹ Joan Carles coneix a molts altres valencians de Casa València de Gavà, degut a la seua participació en la Casa València de Barcelona. Sobre ells diu que la gelada de l'any 1956 els va arrasar els tarongers, motiu pel qual es van moure massivament a Gavà, on van crear la Casa València. No obstant això, s'ha de dir que la Casa València de Gavà va ser creada molt abans, al 1930. Va cessar les seues activitats al 1936, en començar la guerra, però després, al 1981, un grup de valencians i descendents de valencians la van tornar a refundar (Campmany, 2015). Segurament alguns dels valencians de Gavà que coneix Joan Carles degueren vindre al voltant de 1956 tal com diu, però el flux cap esta població costera catalana ja s'havia iniciat molt anteriorment.

5.1.3. L'enlairament de l'economia. El desarrollismo

A partir de finals dels anys 60 trobem una major heterogeneïtat en els motius de la migració dins de les raons socioeconòmiques. Els migrants que comencen a arribar a partir d'esta data, quan es produeix un cert desenvolupament de l'economia espanyola, tot i que esmenten els mateixos factors d'expulsió i atracció que els valencians que van arribar en les dècades anteriors, no amaguen que als seus llocs de procedència sí que hi havia feina o ocupacions, encara que relacionades amb l'agricultura i pel que sembla en molt males condicions. És a dir, l'emigració comença a veure's més com una necessitat de progressar, sortir d'un ambient en el que no es veu un futur i, en última instància, donar més possibilitats per escalar socialment als fills. Els factors d'expulsió continuen sent molt importants, ja que esta gent continua un cicle migratori iniciat, com veurem més endavant, per familiars o coneguts de la mateixa zona, però els valencians que hem entrevistat i que van migrar a partir dels anys 60 potser no tenen una necessitat tan "poderosa" de migrar com l'havien tingut els seus paisans dècades abans amb la fam, repressió o pressió social. De fet, alguns d'estos informants no es plantegen migrar fins a que arriben a un cert punt en el que veuen que podrien progressar més en la vida i tindre un futur millor que el que s'entreveu al poble. Esta diferenciació entre els migrants d'una primera etapa (anys 40 i 50) i d'una segona (60 i 70), va ser igualment observada per Puig (1995) entre els migrants de Pedro Martinez que es van instal·lar a Sabadell. Com senyalava l'autora l'emigració havia estés els seus braços a totes les capes socials i ideològiques del moment, raó per la qual trobem, a partir dels anys 60, a entrevistats que ens parlen d'una certa posició benestant en el seu poble d'origen (Puig, 1995).²² Tal com deia Puig (1995: 69) "*se'n va la gent més necessitada, però també emigren famílies a les quals no els mancava el més essencial, i que cercaren en el canvi no tant treballar i menjar, sinó unes perspectives més bones i en especial un futur menys fosc per als fills i les filles*". Efectivament, és el que argumenten alguns dels nostres entrevistats, siga en la posició de fills o siga en la posició de pares, com per exemple Empar i Joan Carles. Tant una com l'altre formen part d'un mateix nucli familiar, però es troben en dos posicions diferents. Empar migra com filla amb els seus germans i els seus pares, mentre que Joan Carles migra com a pare amb els seus fills i la seua dona. En ambdós casos els moviments estan realitzats per un matrimoni que ja ha passat el primer estat de formació i en ambdós testimonis no es senyala la manca d'oportunitats laborals al poble, que també és

22

important, si no la manca d'expectatives de futur. A més a més, la mobilitat social ascendent dels fills emergeix en ambdues entrevistes com a causa predominant, tal i com s'apunta en altres estudis per a l'emigració espanyola a Europa en el mateix període (Oso, 2008).

“Els meus pares (per què van migrar)? Bueno suposo que una miqueta per nosaltres. El poble era un poble molt petit i suposo que per donar-se'n una vida, entre cometes, lo que ells pensaven millor. I bueno allà sí que n'hi havia feina però era una feina bàsicament d'agricultura (...). A part els pares eren joves també per fer una vida, perquè el meu pare poder tenia 45 anys o algo així i la meua mare 40 o 42, jo vaig vindre que tenia 3 anys”

Empar, va emigrar l'any 1963 amb 4 anys, El Alto Mijares-Barcelona)

“Jo vivia bé, hi havia patrimoni, vivíem bé, però lo futur negre (...). Jo vaig vindre (...) i em va sortir faena i quan allò s'acaba, jo era cassat i arribe a casa al poble i els ho vaig dir: bueno jo ja he acabat, jo ja tinc faena. I vaig dir: jo aquí he vingut per dormir amb la dona, per estar amb la família i estar damunt dels dos fills i pujar-los i que agafen unes fites que jo no les he agafades pel motiu que sigue. Jo vaig vindre pels fills, per vore, i ho vaig acertar”

Joan Carles, va emigrar l'any 1965 amb 34 anys, el Baix Maestrat-Barcelona)

Junt a estos, dins de la segona onada i en la mateixa segona fase que Puig (1995) va detectar, també es dona un tipus de migrant amb un perfil més paregut a la majoria dels de la tercera onada (a partir dels 90). Tots estos migrants es troben una posició certament benestant i, de fet, s'encarreguen de senyalar-nos que ells “no són els típics migrants”, a diferència, és clar, de la imatge prototípica que s'associa a una persona amb pocs recursos vinguda d'un àmbit pobre sense possibilitats. El seu cas és diferent, segons ells mateixos, i per tant, tampoc es pot associar al clàssic patró pobre-ric (Marín, 2009). Es tracta de persones que es van desplaçar a Catalunya després de presentar-se a una plaça i guanyar-la o d'altres que volien continuar amb la seua carrera laboral o els seus estudis. Per tant, alguns inclús van tindre temps per preparar-se una oposició, factor que requeria moltes vegades estar un temps sense treballar per dedicar-se a estudiar i, freqüentment, pagar per un preparador. A banda de les raons econòmiques i de promoció social que comparteixen —tant entre els sectors més humils com en els més benestants— s'entrecreen en estos testimonis altres motivacions d'altre signe que veurem més endavant. En el cas d'Isona el paper de la llengua és fonamental i en el de Jordi és més bé casual el fet d'haver triat Catalunya.

“Jo vaig vindre a Catalunya l'any 1967 perquè vaig fer oposicions d'institut i és la plaça que em va tocar, em va tocar a Figueres (...). Però vull dir que no vaig venir de migrada sinó que vaig venir per designació d'unes oposicions

(...). Vaig estar com 1 any (preparant les oposicions), però de seguida es van presentar unes eleccions i vaig guanyar la placa número 3”

Isona, va emigrar l’any 1968 amb 25 anys, L’Alcoià-L’Empordà

“Jo estava en aquell moment fent el servei militar obligatori de l’època, no? Aleshores sortiren convocades 3 places de professor (...). Aleshores vaig cursar la instància i vaig i guanyo (...). I això és la meua vinguda aquí a Barcelona. Jo no soc aquell típic emigrant que ve a treballar aquí sinó que jo soc diferent”

Jordi, va migrar l’any 1969 amb 22 anys, la Ribera Alta-Barcelona

Però també, com s’ha pogut observar en els testimonis anteriors, dins d’este mateix període tenim entre els nostres entrevistats un dels casos més coneguts de valencians que viuen i treballen actualment a Catalunya: els professors i mestres.

5.1.4. Els professors, mestres i altres professionals qualificats

Si bé la arribada de milers de professors valencians a Catalunya des de mitjans dels anys 90 i sobretot des de la dècada del 2000 és ben coneguda, la seua presència no és ni molt menys un fet recent. Abans de l’extensió del Programa d’Immersió Lingüística que es produeix en el curs 1992-1993 —inclús abans de la implantació d’este model com a prova pilot en algunes escoles de l’AMB en el curs 1983-1984— alguns valencians ja van dirigir-se a Catalunya per exercir com a docents. Això és el que hem pogut documentar amb alguns dels nostres testimonis de la segona onada, alguns dels quals viuen en Catalunya des de fa gairebé 40 o 50 anys. A primera vista podria semblar que ens trobessem front casos aïllats, però una vegada analitzades les dècades d’arribada d’aquelles persones classificades al cens de l’any 2011 com *“Professionals de l’ensenyament infantil, primària, secundària i postsecundària”* ens hem trobat amb números que confirmen que esta corrent no es va iniciar ni molt menys a mitjans dels anys 90. I és que des de 1970 fins l’any 2000, el nombre d’arribades dels professionals de l’educació es va mantindre gairebé en el mateix percentatge dècada rere dècada: un 12,6% entre 1970 i 1979, un 13,1% entre 1980 i 1989 i un altre 13,1% entre 1990 i 1999. Els entrevistats coincideixen en les seues causes amb les que actualment addueixen alguns dels testimonis de la tercera onada: la facilitat per entrar a les llistes d’ensenyament i treballar, a diferència del País Valencià. Altres, en canvi, venen explicades pel context social de l’època. Ens trobem a finals dels anys 70 i principis dels 80, en plena Transició espanyola, quan encara regien certs mecanismes de relacions socials heretats de la dictadura, per tant, és normal que una de les raons argumentades per migrar a Catalunya

s'haja de relacionar amb un sistema de relacions ben present llavors en part de la societat: *l'enxufisme*. Igualment, estos migrants no incideixen en la penúria de les seues zones d'origen, aspecte lògic, ja que les condicions econòmiques no eren les mateixes als anys 70 i 80 que als anys 50 i 60. Sí que els ha tocat viure un període de crisi, però poden treballar en un camp que demanda professionals dels seu àmbit, com els ha passat exactament als professors valencians que han emigrat més recentment a Catalunya.

“Jo més que la motivació, o tant com la motivació pedagògica, o de la feina, me venia de fer les dues coses. Perquè deien de les llistes abans per entrar a treballar a magisteri a Castelló era una cosa quimèrica mentre que aquí n'hi havia, com ara mateix, molta demanda de professorat. I vaig vindre ací”
Ximo, va migrar l'any 1978 amb 21 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

“Doncs havia estudiat magisteri i volia ser mestra i (...) portava la vocació de ser mestra i no de treballar en un institut (...). Vaig anar a Catalunya perquè aquí sí que demanaven mestres. Però demanaven mestres que tingueren l'especialització de català i vaig vindre com a especialista de català que és els que els hi feia falta aquí (...). I vaig renunciar a la plaça que havia demanat allà (al País Valencià) en un institut per vindre-me'n aquí (...). M'havia presentat a oposicions allà, però allà, en aquella època, les oposicions eren per enxufe que deien, llavors les persones ja estaven, les places. Vaig arribar fins al segon examen amb bona nota i tot, però el tercer no el passaves, perquè eren 10 places cada 100 persones, i a més estaven donades. Les meues amigues per exemple ho van comprar, van comprar la plaça.”

María, va migrar l'any 1982 amb 23 anys, La Marina Alta-Mataró

No obstant això, ha sigut amb el començament del nou segle quan les arribades dels docents valencians i altre tipus de personal qualificat es van multiplicar. D'esta manera, només en els primers 11 anys del segle XXI van migrar a Catalunya el 54% dels professors i mestres registrats al cens del 2011. Açò s'ha degut fonamentalment a dos factors. En primer lloc, fins l'any 2016 per entrar a la borsa d'ensenyament a Catalunya no calia presentar-se prèviament a oposicions i aprovar-les, com sí que era requisit imprescindible al País Valencià. I en segon lloc, a partir del curs 2006-2007 es va implantar a Catalunya la sisena hora en l'educació primària pública, aspecte que va representar un esforç important en inversió de recursos en el sistema educatiu i que es va traduir en la contractació massiva de personal.²³ A més a més, a això l'hem d'afegir que el sistema de substitucions de docents que causaven baixa en Catalunya funcionava molt millor que al País Valencià —on les baixes podien estar sense cobrir-se durant mesos

²³ “Educació oferirà 16.000 places de mestres i professors en tres anys” (<https://www.elperiodico.cat/ca/societat/20061111/educacio-oferira-16000-places-de-mestres-i-professors-en-tres-anys-5402409>, data de consulta: 15 de maig de 2018).

mentre que en Catalunya al cap de 3 dies ja es cobrien²⁴— i que la Generalitat Catalana convalidava els certificats d'idioma valencià expedits per tindre el requisit lingüístic, cosa que a l'inrevés no passava. Per tant, la rapidesa i facilitat a l'hora de treballar en el món educatiu en Catalunya contrastava amb la dificultat que senyalen els nostres entrevistats que es donava al País Valencià.²⁵ Tot això, i segurament la proximitat geogràfica, ha fet que actualment la presència de professors i mestres valencians a Catalunya siga ben coneguda i haja estat recollida en mitjans d'informació generalista. L'any 2011, per exemple, *La Vanguardia* anunciava amb la notícia “*Más profesoras valencianas en los colegios de Catalunya*” que el curs escolar 2011-2012 arrancava amb 3.361 docents valencians i que en alguns centres educatius, fins i tot, la meitat dels treballadors eren valencians.²⁶ Així i tot, a pesar de ser estos casos molt majoritaris entre els nostres participants (un total de 9 dels 20 testimonis de la tercera onada), també hi ha d'altres que han trobat en Barcelona una feina no relacionada amb l'ensenyament, al ser una gran ciutat on en teoria hi ha més dinamisme econòmic i oferta laboral que als seus llocs d'origen

“I em vaig apuntar a la borsa només vaig tindre vaig tindre el CAP, s'obria moltes vegades la borsa (...). I a la borsa va ser superràpid (...). Va haver un moment en que treballar a les llistes era molt fàcil (...). Sempre tenies feina”
Pep, va migrar l'any 2003 amb 23 anys, La Marina Alta-Gandesa

“Vaig entrar tard a la docència perquè estava treballant a l'administració pública i, bueno, vaig prendre la decisió de pujar cap aquí dalt a buscar feina perquè a València era impossible treballar de profe (...). I em vaig demanar ja directament Girona i en 10 dies em van donar (la plaça)”
Narcís, va migrar l'any 2004 amb 30 anys, La Marina Alta-Tarragona

“Pues vaig arribar a Catalunya al 2008 i (...) eixe mateix any em vaig presentar a les oposicions i com no vaig treure trelat també em vaig apuntar a la borsa de Catalunya i entones aquest mateix any me van cridar per la

²⁴ En els anys mes durs de la crisi, el Ministeri d'Educació va decretar que si la baixa d'un professor era inferior de 15 dies podia estar sense cobrir-se. A més a més, al llarg de tots estos anys nombrosos mitjans de premsa van documentar com de precàriament es cobrien les baixes al llarg del País Valencià, per exemple “*El Síndic investiga el sistema de substitució de las bajas del profesorado en los institutos de la provincia*” (<http://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-sindic-investiga-sistema-sustitucion-bajas-profesorado-institutos-provincia-20121008140543.html>, data de consulta: 24 de maig de 2018) o “*Como no substituir un profesor en un mes*” (<http://www.diarioinformacion.com/alicante/2012/10/30/sustituir-profesor-mes/1309912.html>, data de consulta: 24 de maig de 2018).

²⁵ Com per exemple recollia el diari Levante el gener de 2011: “*El estancamiento de las bolsas deja en paro a unos 1.600 profesoras*” (<http://www.levante-emv.com/ensenanza/2011/01/19/estancamiento-bolsas-deja-paro-1600-profesoras/775089.html>, data de consulta: 24 de maig de 2018).

²⁶ *La Vanguardia*, edició impresa, 14 d'octubre de 2011, “*Más profesoras valencianas en los colegios de Catalunya*”. També disponible mitjançant una altra web que cita la notícia: http://www3.escolacristiana.org/wp_recullpremsa/2011/10/la-vanguardia-mas-profesoras-valencianas-en-los-colegios-de-catalunya/ (data de consulta: 24 de maig de 2018).

borsa de Catalunya. Entonces, en octubre del 2008 (...), encara no havia hagut com la crisi així financera i la veritat encara estava tot, joder, que encara n'hi havia bastant faena i ací a Catalunya encara estaven en la sisena hora a les escoles i com necessitaven molts mestres... Entonces n'hi havia molta facilitat per apuntar-te a la borsa”

Raimon, va migrar l'any 2008 amb 27 anys, La Costera-Barcelona

“Vaig estar un any a l'atur i la veritat que al meu camp al País Valencià és impensable poder treballar dignament, al menys fa un parell d'anys. Aleshores un bon dia un dels meus professors de la universitat —jo he estudiat a l'Oberta— em va oferir una oferta de treball aquí a Barcelona. Vaig venir un dijous, vaig fer l'entrevista final, vaig tornar a València i dissabte estava venint ja cap aquí carregant amb les coses. Després d'estar un any a l'atur vaig dir: bueno obrit portes més enllà de València per buscar feina i vaig mirar cap a Barcelona”

Emili, va migrar l'any 2013 amb 29 anys, La Marina Alta-Gandesa

5.1.5. Els estudiants

Dins de les motivacions laborals també trobem els que declaren que han vingut a estudiar a Catalunya. En aquest cas, a excepció d'un informant de la segona onada, són únicament els migrants de la tercera, ja que és en les generacions més joves on s'ha generalitzar l'ensenyament superior i universitari. Catalunya ha esdevingut en les últimes dècades un centre d'atracció universitària per la població valenciana, i això ho certifica el fet de que el màxim de moviments realitzats per població valenciana des del País Valencià a Catalunya entre 1988 i 2013 es situés al voltant dels 17 i 18 anys, immediatament abans de la incorporació a la vida universitària (Domingo i Pitarch, 2015: 18). A més a més, és important assenyalar que el motiu de triar Catalunya, i més concretament Barcelona, com a destinació en tots els nostres informants d'este perfil s'ha de relacionar amb altre factor: l'influx o capacitat d'atracció que exerceix la ciutat com a metròpoli cultural i moderna, la veuen com una mena de destinació idíl·lica. Si bé dins d'estos valencians s'han vist casos d'estudiants que venen a Barcelona a realitzar una carrera universitària, el fet d'haver vingut a Catalunya no es pot desmarcar de l'atracció que per determinats motius exerceix sobre ells la ciutat comtal, i més si tenim en compte que alguns venen de llocs on hi ha universitats i on poden estudiar perfectament la carrera que volen. De fet, de vegades, els entrevistats especifiquen que al País Valencià tenien una situació relativament estable però, tot i així, van escollir mudar-se a Barcelona. L'experiència barcelonina per algunes generacions de valencians a la seua joventut no estaria gaire allunyada de la dels *erasmus* d'altres països, essent esta una causa vital per a moure's. En resum, estos valencians i valencianes no venen només perquè l'única eixida que tenen per estudiar o treballar està fora del País Valencià i es troba en Catalunya, sinó

tant perquè es volen allunyar del seu lloc de residència habitual com perquè els atrau molt Barcelona i volen viure en ella, com en el cas de Marc i Cecília.

“I ja en aquell moment em parlaven molt bé de Barcel·lona, havia vingut de visita un parell de vegades (...). Venia jo sol, a veure la ciutat, com anava també a Madrid i anava a València ciutat eh (...). I m’agradava molt. M’agradava molt Barcel·lona, la mirava com el Nova York espanyol, era com: guau com mola, és on jo vull viure, seria un somni viure a Barcel·lona (...). Era com la terra prometeda, no? I vaig pensar i per què no? (...). Si pots, bueno, anem a provar-ho”

Marc, va migrar l’any 2002 amb 21 anys, La Vall d’Albaida-Barcel·lona

“Perquè com volia fer periodisme no me convenia la carrera en la Universitat de València. Tampoc me convenia la situació laboral. I m’atreia molt la idea d’anar a Barcel·lona (...). M’atreia molt la ciutat de Barcel·lona.”

Cecília, va migrar l’any 2012 amb 18 anys, el Camp de Túria-Barcel·lona

5.2. Les motivacions polítiques i socials

A banda del tipus de migració de caràcter econòmic i sens dubte la més coneguda, les fonts orals ens han apropat a altres casos de difícil captació i que podrien explicar alguns moviments de llavors. D’esta manera, també hem trobat raons de tipus social i polític. No és un cas únic, ja que diferents autors han estudiat situacions similars en diferents zones d’Espanya, on nombroses persones van utilitzar la migració com a forma de fugir de la repressió econòmica, social i política de la dictadura (Puig, 1995; Marín, 2009; Díaz, 2016). Esta repressió es va estendre des del mateix 18 de juliol del 1936 fins a la mort de Franco, en 1975, així que no és estrany que al nostre univers hi haja valencians que van migrar a Catalunya al llarg de tot el període. I és que les grans ciutats, com Barcel·lona i l’Hospitalet de Llobregat²⁷, van esdevenir llocs de refugi que podien proporcionar invisibilitat i anonimat, o el que és el mateix, una protecció segura. Com no, el paper de les xarxes migratòries de recolzament polític juguen un punt essencial estos casos. Sense elles, els nostres informants s’haurien dirigit a altres destinacions.

5.2.1. La repressió de la postguerra

Reproduïm primerament el fragment de Just, que il·lustra a la perfecció el que va significar la repressió i la persecució immediata de la postguerra d’uns dels sectors més perseguits després de 1939: el dels mestres.²⁸ Just era fill d’una mestra republicana que

²⁷ Barcel·lona ja era una gran ciutat des de principis del segle XX amb més de 500 mil habitants, però és que en 1930 arriba al milió, degut en gran part a la immigració (López-Gay, 2007). L’Hospitalet de Llobregat arribà al seu màxim l’any 1981 amb 295.073 habitants censats, però l’any 1970 ja allotjava gairebé 242 mil persones, essent la segona ciutat de Catalunya llavors.

²⁸ Després de la institucionalització del nou règim franquista els mestres i professors universitaris van ser represaliats i depurats a gran escala (Baldó, 2011). A més a més, els mestres, per la seua idiosincràsia, eren

va ésser depurada. Lluny d'oblidar-se de participar activament en algun grup polític, la mare va continuar militant clandestinament i fent activitats de diversa índole. És degut a un acte en el que la mare del nostre participant i altres companys van penjar banderes republicanes en diferents punts de València la matinada del 13 al 14 d'abril de 1946, pel fet que van començar a investigar-los i detenir, un a un, als diferents membres del seu grup. El 17 de març de 1947, van anar a la casa de Just uns companys de sa mare, on van informar-la de que l'havien delatat i l'anaven a detindre al dia següent, fet que va precipitar la seua fugida.

“Jo el primer punt que t’he de dir és que jo no vaig decidir (migrar a Barcelona), ho va decidir la política i ho va decidir ma mare (...). A ma mare estàvem... Era viuda, havia mort mon pare, érem tres germans (...) i el dia 16 de març del 47, 16 de març del 47, li venen, no sé qui, no sé qui perquè jo d’això no m’entere, sé que a la mare li varen vindre a donar-li unes direccions de Barcelona i el bitllet de tren per la nit (...). I varen anar allà i varen dir: tinc agarra este bitllet, agarra esta nit mateix” però aixis, aixis, de dos hores! Agarra quatre robes, agarra la maleteta, posat a l’estació del Nord i agarra el tren esta nit i demà pel de matí t’esperen a Barcelona, però ves-te’n esta nit perquè si no demà vindran a buscar-te a tu. I ens vàrem quedar amb m’abueta, els tres germans (...).Ma mare va vindre a Barcelona, va estar acollida per les forces polítiques d’esquerres a Barcelona, sobretot en Poblenou que havia una gran xarxa diriem d’esquerrans i allí va anar a viure a casa d’un no sé, un republicà. Allí ella després va llogar una habitació, va buscar treball, bueno es va, ma mare havia sigut en la guerra mestra, lo que passa que després li varen borrar el títol, no va tindre, no va poder exercir de mestra (...). Ella a València ja no podia tornar, ella no podia tornar a València”

Just, va migrar l’any 1947 amb 12 anys, València-Barcelona

Tanmateix, el clima de terror que es vivia llavors en el bàndol dels vençuts va donar lloc a un secretisme que es va estendre per tota la societat: entre els amics, les famílies, etcètera. Molts dels represaliats mai van parlar de política entre ells o amb els seus fills per, d’alguna manera, protegir-los i protegir-se a si mateixos. Precisament és el que reflecteix Just, el qual al llarg de l’entrevista, sempre ens va insistir en que sa mare mai li va contar res de les seues activitats polítiques, ni a ell ni a cap dels seus germans, sinó que es va assabentar al cap d’un temps o mitjançant determinades actitud de la mare.

“Jo crec que els polítics s’oloren, saps que vull dir-te? S’oloren, jo no, jo t’ho... En ma casa es feien reunions, en el any 63, 64, es feien reunions polítiques... Jo no participava, jo ja tenia una certa edat però tant als meus germans com a mi ma mare ens feia anar a dormir i lo que te puc dir que a l’endemà, quan s’alçàvem, la taula estava plena de cigarrets i tasses de cafè. O siga que s’havia passat tota la nit parlant de política, no sé de que es parlava, no te puc dir, jo no he participat en este sentit”

una de les figures que més van patir la repressió, puix que juntament amb els retors, eren un dels elements fonamentals per “controlar” ideològicament al poble, sobretot en l’àmbit rural (de Pablo, 2007).

Just, va migrar l'any 1947 amb 12 anys, València-Barcelona

Com a últim punt d'esta categoria volem destacar el de la dona de Pere, un dels migrants de la primera fornada de la postguerra vinguts del Vinalopó Mitjà. Durant l'entrevista només vam poder saber que la seua muller era de Borriana (Castelló), però després vam poder conèixer un poc més sobre ella i la seua família. El sogre de Pere, Juan, era nascut a Múrcia i la sogra a Borriana, on el matrimoni es va cassar i on va nàixer la futura dona de Pere. Juan havia treballat de xofer durant un bon temps i quan va esclatar la guerra va treballar com a conductor d'ambulàncies a l'exercit republicà, arribant a ser, fins i tot, xofer personal de Manuel Azaña. Al acabar el conflicte tota la família va tornar a Borriana —ja que en els 3 anys que va durar van viure fora—, però un capellà els va delatar i els hi van cremar la casa. Després d'això van decidir anar a viure a l'Hospitalet, on residia un germà del sogre del Pere. Per tant, si bé la raó de la migració de Pere no ve explicada per la repressió, sí que ho ve la de la seua dona, també valenciana.

5.2.2. El control social dins del règim

Dins d'esta tipologia hem enquadrat els moviments de tipus social, molt relacionats amb els polítics. I és que en temps de la dictadura, on existia un gran control de la població, si bé hi ha migrants que es desplacen a Catalunya per motius econòmics o laborals, no dubten en afirmar que entre les seues motivacions estava també l'escapar d'una societat rural que els ofegava. Al llarg de tota la dictadura franquista, però sobretot durant els primers anys, els mecanismes de control social sobre la població per part de l'aparell estatal funcionaven perfectament, mantenint-se una important vigilància sobre la moral, l'opinió popular i l'espai públic (Del Arco, 2016: 83). D'esta manera, algunes persones que migraren durant estos anys van emprendre la seua migració com a mitjà de resistència passiva per fugir de les mesures de control social imposades pel règim (Marín, 2009; Díaz, 2016). Josep, un dels nostres informants, exemplifica a la perfecció aquell moviment gens nou que Max Weber va batejar com a *dret de fuga* i que Marín explicava perfectament en el seu treball (2009: 127-128): “*darrere l'abandó del camp hi havia el rebuig implícit a un món presidit per relacions de dominació patriarcal, absolutament petrificades, i la fuga en direcció a les ciutats lliures de l'oest, on no només hi havia salaris potencialment més elevats, sinó unes formes de vida que obrien perspectives*”. Josep va guanyar unes oposicions a Correus, i va vindre a Barcelona a treballar, però la seua motivació principal no ve explicada únicament per una raó de tipus econòmic o

laboral. És a dir, ell no va estar empentat per les circumstàncies laborals a moure's més de 500 quilòmetres de la seua ciutat d'origen, ho va buscar. Tenia una situació relativament estable al seu poble i podria haver-se quedant treballant la terra de la seua família o, després d'aprovades les oposicions, buscar una plaça de carter més a prop del seu poble, però no vol. Josep busca escapar de les mesures de control social que existeixen al seu poble. Busca, tal com ens diu, la "seua" llibertat — i en cap cas ens parla d'una llibertat associada a valors polítics sinó socials—, una empresa que al seu lloc d'origen resultava certament complicada, a través de moure's a una gran ciutat com a Barcelona, on no ha de cenyir-se als comportaments patriarcals dels que Weber parlava.

“Jo no tenia necessitat de vindre'm del poble perquè els meus pares tenien bancals (...) i ens defeniem bé. Però jo quedar-me en el poble representava que jo tenia que casar-me amb una xica del poble, hi havia la costum, ara ja no n'hi ha la costum (...). A mi sempre m'ha agradat, soc molt lliure, la llibertat, i entones jo no volia cassar-me amb una persona que em proposaren ni este ni l'altre, jo volia fer-m'ho jo, tant si m'eixia bé com malament. I allavorens vaig pensar: mira saps què? Antes d'enamorar-me d'una xiqueta d'allà em vinc ací a Barcelona.”

Josep, va migrar l'any 1952 amb 21 anys, la Safor-Barcelona

5.2.3. Els moviments d'oposició a la dictadura franquista

Molt allunyat en el temps, però també en el Franquisme, trobem entrevistats que addueixen raons polítiques, com Joel, un activista polític per la pau que ha de fugir de la seua localitat d'origen i acaba en l'Hospitalet, un lloc perfecte per viure en l'anonimat. De fet, al llarg de l'entrevista s'encarrega de dir que llavors era molt fàcil fer vida sense documentació oficial i treballar perfectament, a diferència d'ara. Esta facilitat per trobar feina durant estos anys va ser senyalada d'igual manera per altres informants del nostre estudi (Joan Carles i Just, per exemple) i observada en altres treballs qualitius sobre l'emigració de postguerra (Puig, 1995). El moviment de Joel l'hem d'emmarcar en el seu context, durant el final de la dictadura, quan van començar diversos moviments d'objeccions de consciència i pacifisme, en un dels quals el nostre entrevistat va participa activament. Estos moviments fins a la dècada dels setanta van ser minoritaris i poc coneguts a l'Estat Espanyol, però des de la dècada anterior ja hi havia diferents grups i militants al llarg de tot l'Estat. Feien trobades i reunions clandestines, però també campaments, on participaven gent d'Euskadi, Madrid, Barcelona i el País Valencià (Ordás, 2016), d'on procedia Joel, el nostre testimoni.

“Aquí vaig vindre en agost del 73(...). Vaig a la presó a Cartagena. Estic dos anys, tres mesos i un dia. Al sortir fem un projecte de que tenia que anar a Belfast (...). I allà el projecte falla perquè estaven en un moment molt, molt, l'IRA, les bombes i el lio i vam dir no, no, no es pot passar (...). Això va fallar i llavors ens van quedar amb l'opció de demanar l'exili en Toulouse o tornar. I vaig decidir tornar. I em van dir: tu tranquil que allí en Barcelona hi ha molts clandestins. I des de llavors estic aquí”

Joel, va migrar l'any 1974 amb 24 anys, l'Alcoià -Sant Just

5.2.4. Exili en ple segle XXI

La qüestió de qui emigra està íntimament relacionada a quan i per què emigren (Puig, 1995) i els tres casos anteriorment analitzats exemplifiquen alguns dels moviments majoritaris realitzats per represaliats durant la dictadura o que simplement estaven en contra del règim establert,²⁹ dos van ser fugitius o fill de fugitius i un tercer va exercir el seu *dret de fuga*. No obstant això, volem citar dins d'esta mateixa categoria el testimoni d'una dels nostres entrevistats, la qual ens parla, en ple segle XXI, d'exili per motius o raons socials. Ens trobem ací amb dos tipus de motivacions que s'entrecreuen. Aloma es va desplaçar a Catalunya per poder treballar com a professora, però també perquè buscava escapar d'una societat rural, en la qual sentia un cert tipus de control social. Amb el seu desplaçament a Barcelona, com a gran ciutat, buscaria l'anonimat i el poder eixir d'un entorn al que considera retrògrad i en el que es sent, d'alguna manera, senyalada. En certa manera, Aloma exerceix el *dret de fuga* de la societat on viu en ple segle XXI.

“Jo també pense que en el meu cas, i conec més casos, que hi ha hagut un doble exili, l'exili laboral i el sexual (...). Conec molta gent que estan ací vivint. Que això, han viscut en València i després se n'han vingut ací (...) Sobretot de pobles (...). Però sí que és de veres que et sents sempre el “fill de” o la “filla de”. Pues te'n vas fora del poble i fas lo que et dona la gana i no li dones explicacions a ningú. Entonces sí que conec molta gent del voltant dels meus pobles, pues això sobretot molts mariques que se n'han vingut a viure a Barcelona (...). Tenim un doble exili, un doble exili en el qual, clar pues allí nos sentim menos còmodes. I no és que ací te tracten en bandeja, però tens l'anonimat, saps?”

Aloma, va migrar l'any 2009 amb 23 anys, la l'Alcoià-Barcelona

5.3. La formació de la parella

Igualment, hem pogut trobar altres tipus de motivacions que podríem emmarcar dins de la formació de la parella: és tracta de valencians que van migrar a Catalunya per

²⁹ Per veure més motivacions a l'hora de migrar durant la dictadura en el bàndol dels vençuts que les que s'han pogut observar en esta investigació pot veure's el treball de Tudela (2015), on, a través de l'anàlisi de l'emigració granadina a la Barcelona de postguerra, ens enumera les següents: provocacions i agressions, incautacions, guerrilla, desterraments i transformacions mentals en la pagesia.

viure amb la seua dóna/núvia o el seu home/nuvi. Alguns es van moure juntament amb la parella des de les seua zona d'origen de llavors —que no era necessàriament el País Valencià—, mentre que altres ho van fer en solitari, ja que la parella ja vivia en el Principat. Si bé és cert que en alguns casos les motivacions de tipus nupcial poden estar relacionades amb les de tipus econòmic o laboral com és el cas de Ximo —o fins i tot amb les de tipus polític (Ortuño, 2010)—, en la majoria de les trajectòries analitzades en que es produeix un moviment per esta raó, no s'entreveu un motiu secundari que acompanye a esta migració. Ara bé, dins dels testimonis que reproduïm a continuació és important senyalar que el primer moviment migratori, protagonitzat per Frederica, correspon a un d'arrossegament, mentre que en els altres dos no es dóna, és a dir, la persona estava instal·lada prèviament en el lloc de residència. Esta tipologia de migració no coneix períodes d'intensificació com podria ser la vinculada a les raons de tipus econòmic, moltes vegades lligades a una situació de crisi, o de tipus polític o social. No obstant això, és possible que este tipus de moviments haja augmentat en els últims anys degut a les noves tecnologies, que possibiliten comunicar-se entre sí a dues persones que estiguen allunyades, independentment de la seua distància. Així, per exemple, Noemí es va mudar a Catalunya arrel de conèixer a la seua parella per internet.

“I la raó va ser la faena del meu marit. Nosaltres estàvem vivint a Navarra i bueno li varen oferir una faena aquí i aleshores pues això va ser que vàrem venir”

Frederica, va migrar l'any 1974 amb 25 anys, La Safor-Barcelona

“No vaig vindre tant per la faena sinó perquè la meua xicota de l'època, que és ara la meua muller, vivia aquí. Entonces pues jo més que la motivació, o tant com la motivació pedagògica, o de la feina, me venia de fer les dues coses. Perquè deien de les llistes abans per entrar a treballar a magisteri a Castelló era una cosa quimèrica mentre que aquí n'hi havia, com ara mateix, molta demanda de professorat. I vaig vindre ací”

Ximo, va migrar l'any 1978 amb 21 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

“Jo, a vore, al 2008 vaig conèixer a la meua anterior parella i bueno vam estar dos anys sortint a distància i dos anys després com vaig acabar la carrera vaig venir aquí a viure amb la meua parella i a buscar feina. I des de llavors estic aquí”

Noemí, va migrar l'any 2010 amb 22 anys, l'Horta Nord-Lleida

En el cas en que es produeix la migració d'arrossegament s'observa com la dona va seguir a l'home en la migració, igual que com en tots tres casos els moviments estaven protagonitzats per gent jove —entre 21 i 35 anys—, tal com ja havien constatat altres estudis per estes tipus de migracions (Cabrè i Muñoz, 1987; Recaño, 2010). Igualment, ens trobem amb parelles o matrimonis de diferent origen provincial, ja que cap de les

parelles analitzades dels nostres informants era valenciana: en el cas de Frederica el seu home era basc i en el de Ximo i Noemí el nuvi i novia eren catalans. Ara bé, en el cas de Ximo, no deuríem passar per alt que la seua parella és filla d'emigrants castellanencs del seu mateix poble, els quan es van desplaçar a Barcelona en la immediata postguerra. Este matrimoni és fruit de l'espai de comunicació establert entre els emigrants que retornen cada any al poble amb motiu de les vacances i els nadius que encara continuen vivint allà. Per tant, ens trobem darrere d'una estratègia matrimonial que podria explicar alguns dels matrimonis actuals entre valencians i catalans, en els quals estaríem més a prop de matrimonis homogàmics que no d'heterogàmics, com, malgrat això, les fonts d'anàlisis establirien a l'hora d'analitzar el lloc de naixement entre els dos contraents.

Entrevistador: *"I la teva dona és catalana supose?"*

Ximo: *"Ella és barcelonina, catalana, filla d'emigrants vilafranquins a Barcelona."*

Entrevistador: *"També del teu poble?"*

Ximo: *També del poble. Ens vam conèixer a l'estiu, ella estiuejava allí, jo vivia allí. Després Castelló, Vilafranca, vacances i això. I bueno vam seguir el fil des de molts joves que ens coneixíem. Els seus pares (...) eren originals també de Vilafranca, les dos famílies i ells.*

Ximo, va migrar l'any 1978 amb 21 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

En resum, el perfil demogràfic d'estos migrants és bastant divers, es tracta de valencians de diferents àmbits professionals, de la segona i tercera onada, tant de zones rurals com urbanes i amb parelles d'un diferent origen provincial. Una diversitat fruit d'uns motius de la migració que poc tenen a veure amb motivacions polítiques, socials o econòmiques i que per tant, poden influir en tots els sectors de la població, independentment de l'edat, el sexe o el perfil ocupacional, per exemple.

5.4. Un conjunt de causes relacionades

Gràcies a les entrevistes hem pogut veure les raons que van marcar a molts valencians que van migrar a Catalunya. Tanmateix, en molts dels casos anteriors, sembla que els seus moviments migratoris no s'expliquen per una única causa. Excepte en els testimonis de la immediata postguerra, que van fugir expulsats per la misèria, en la resta de categories vistes alguns dels entrevistats van argumentar raons o motius secundaris relacionats entre si. Ací, si bé Joan Carles o Lluïsa van fugir per poder progressar o tindre una feina, el seu moviment ve explicat també per la mala anyada que va afectar les collites de la província de Castelló; igual que Josep, que malgrat que adduïa un tipus de causa social per migrar, va opositar per obtenir una feina; cas semblant al d'Isona, que va

opositar perquè volia ser mestra, però que no ho hagués fet a Catalunya si no fos per la llengua com veurem més endavant. Inclús en els testimonis més d'última hora i més joves, s'entrecreuen més motivacions que expliquen la seua arribada a Catalunya. Sandra, per exemple, addueix raons econòmiques, ja que la seua germana estava vivint en Barcelona i per a la família representava un esforç menor el pagar només un pis; Pasqual, en canvi, argumenta mòbils de tipus nupcial, ja que té una núvia a Barcelona a la que venia vindre a visitar sovint. No obstant això, este últim deixa molt clar que el motiu de migrar a Barcelona no es pot desvincular de l'atracció de la urbs ni de la carrera que vol estudiar, deixant com a motivació secundària el fet de que la seua núvia de llavors visqués a Barcelona.

“I tenia clar que volia vindre a Barcelona perquè la meua germana gran, que té 2 anys més que jo (...) en eixe moment estava fent segon de traducció a l'Autònoma. (...). Entonces jo tenia clar que anava a vindre a Barcelona per lo que havia vist a casa i per influència familiar clarament (...). I a partir d'ahí vaig mirar quines carreres feien per ací (...). I entonces ja vaig decidir al juny de que, abans de fer la selectivitat i tot, de saber la nota, vaig decidir que volia fer comunicació audiovisual a Barcelona”

Sandra, va migrar l'any 1994 amb 18 anys, El Baix Maestrat-Barcelona

Pasqual: *“Tinc una novia, sí, una relació, que va fent-se forta i vaig anant i vinguent (...). El 2006 ja vinc i m'instal·le ací per estudiar, per estudiar una llicenciatura i treballar.*

Entrevistador: *O siga tu vens per la parella més que res, no?*

Pasqual: *No.*

Entrevistador: *No?*

Pasqual: *No i sí. Suppose que amb això, suppose que això va fer molt en este cas, però realment el motiu de vindre ací va ser perquè Barcelona sempre era un món per mi un poc utòpic val? Barcelona sempre m'havia sonat com a algo molt gran, molt idil·lic, possiblement des de menut (...). Lo que passa que vaig vindre única i exclusivament ací perquè feien dos assignatures de música mediterrània. Eixes assignatures a mi em van cridar l'atenció perquè no estaven en la resta de l'Estat i perquè la possibilitat que... En València ni de conya perquè a València estava acabada de fer i era a la Universitat Catòlica de València a la qual jo no pensava anar per res del món”*

Pasqual, va migrar l'any 2006 amb 22 anys, la Vall d'Albaida-Barcelona

6. El paper de la llengua

Arribats a este punt, ens preguntem quin ha sigut el paper de la llengua en estes migracions. Si distingim els discursos de la segona onada de la tercera sembla que pels primers el saber valencià no significués un punt clau a l'hora de triar Catalunya com a lloc de destinació. De fet, alguns no troben relació en parlar valencià i haver vingut a Catalunya, a pesar de que la majoria són valencianoparlants de llengua materna. I és que pels migrants de la segona onada el paper de la llengua és totalment secundari i en part és

lògic, ja que els seus moviments s'han d'emmarcar en l'èxode de centenars de milers de migrants de tot l'Estat que arribaren a Catalunya a dedicar-se en ocupacions relacionades amb la indústria o els serveis, però també en un context lingüístic totalment diferent. Durant el Franquisme, l'ús del català estava prohibit a l'administració pública, a més de no ser un requisit imprescindible per a aconseguir una feina com passa actualment en alguns llocs. Per tant, és lògic que quan se'ls hi preguntés per les motivacions a l'hora de vindre a Catalunya en cap moment va eixir la llengua com a motiu principal o secundari. Si algun paper ha tingut la llengua catalana en la migració dels valencians als anys cinquanta i seixanta no va ser en la selecció, sinó, possiblement, en la percepció que tenien els catalans dels valencians, el que s'hauria pogut traduir en una més ràpida mobilitat social d'estos últims, quan no es tractava de funcionaris. Tot i això, dins de la segona onada sí que hem pogut trobar algun testimoni de gent que va triar Catalunya com a lloc de destinació pel fet de ser un territori catalanoparlant, com Isona. Si bé vol ser mestra, el fet que explica el seu desplaçament a Catalunya en comptes d'un altre territori és exclusivament lingüístic.

“Aleshores en la llista (de places vacants per treballar) que fos catalanoparlant només quedava Figueres, i per tant... No sabia ni on era Figueres, saps? Ho vaig triar a l'acte perquè era catalanoparlant”
Isona, va emigrar l'any 1968 amb 25 anys, L'Alcoià-L'Empordà

Sens dubte, la llengua ha esdevingut un factor positiu de selecció per a la majoria dels informants de la tercera, decantant la balança a favor de Catalunya front a altres territoris. Darrere d'això tenim dos causes fonamentals. Primer, les persones arribades d'altres parts de l'Estat que volen treballar a Catalunya en determinats llocs de feina han de complir el requisit imprescindible d'assolir un nivell suficient de català, nivell que molts valencians (com balears) ja tenen al ser el català, en la seua variant occidental, la seua llengua materna (de fet, tots els entrevistats que es dediquen a la docència la tenen com a llengua materna). I segon, moltes persones, a les quals no els calia el català per a la seua feina han triat Catalunya per a, com afirma l'últim testimoni, poder “viure” en català. Són casos de persones sensibilitzades amb la llengua que trobem en molts entrevistats. Ara bé, en tots els exemples de la tercera onada no ha sigut igual. Alguns, en canvi, neguen que el parlar o ser valencià haja set un factor determinant a l'hora d'establir-se en Catalunya, clar que són persones no vinculades a l'administració pública. En resum, per al llocs de l'ensenyament, l'administració, sanitat o, simplement, de cara al públic el coneixement del català representa un plus per als valencians —cosa que

paradoxalment no passava al País Valencià—, però fora d'este àmbit la llengua no ha sigut assenyalada com un factor determinant per a escollir Catalunya com a destinació.

“Però Barcelona em tirava molt, és un lloc que també és fàcil perquè t'entenen, pots parlar la teua llengua. Ara per exemple ja fa anys que tinc molt contacte amb Madrid també, vaig molt, cada més vaig i tinc feina (...). Però, bueno no sé aquí és com que hi ha algo familiar, tinc la sensació”
Socorro, va emigrar l'any 1991 amb 24 anys, L'Alcoià-Barcelona

“O siga a banda de voler vindre a estudiar ací hi ha un altre factor, que és el factor lingüístic. Jo en València sempre he sigut un lluitador constant, sempre he sigut constant en la lluita, en la defensa del valencià no? (...). I eixe motiu va ser com que tenia un, com que era un poc utòpic lo de Barcelona pues volia provar-ho. A vore si puc viure tranquil sense demanar disculpes, una somrisa amb la gent i parlar en valencià (...). Ademés en el plus de que els catalans: ai eres valencià! I els agrada sentir la variant, no? I en València pues això... Això també és un dels punts que em van portar ací”
Pasqual, va migrar l'any 2006 amb 22 anys, la Vall d'Albaida-Barcelona

Entrevistador: *“I el coneixement de la llengua creus que t'ha estat útil?”*
Amand: *“Totalment, absolutament. Jo crec que és primordial. Una persona que no conega el català ací té un problema. I un problema seriós a l'hora de dedicar-se a l'ensenyament perquè bueno aquí hi ha un model d'immersió lingüística”*
Amand, va migrar l'any 2007 amb 30 anys, La Plana Baixa-Salou

“Si fora valenciana i parlara castellà haguera sigut tot lo contrari. Perquè jo he viscut amb gent castellanoparlant que vindre ací li ha suposat lo pitjor del món saps? A donar classe i és de: “pues xiqueta t'apunes a Múrcia o t'apunes a Albacete i no et molestarà el català per res”. Però sí, a mi la veritat sí que ha sigut, o siga ha sigut un dels punts a favor, total.
Aloma, va migrar l'any 2009 amb 23 anys, la l'Alcoià-Barcelona

6.1 La llengua com a factor d'integració

Molt relacionat amb este aspecte és el tema de la integració que hagen pogut tindre els entrevistats en funció de parlar valencià. Alguns sí que destaquen que el parlar o ser valencià els ha suposat una millor integració que la que podien haver tingut altres migrants de la resta de l'Estat. A banda de que alguns dels entrevistats amb una clara posició de militància política i cultural no es senten “immigrants” com a tal pel fet de viure en un territori, Catalunya, que segons el seu punt de vista és un espai dins d'un conjunt, els Països Catalans, que aplega també el País Valencià.

“Estava a casa (...). No vaig emigrar, em vaig quedar a casa (...). Vull dir que soc de Països Catalans, que no soc una estrangera ni una forastera ni una immigrant, estic vivint a casa”
Isona, va emigrar l'any 1968 amb 25 anys, L'Alcoià-Barcelona

La majoria dels nostres testimonis, però, no se situa en esta perspectiva, malgrat sí que deixa subratllar la història compartida i les similituds culturals. Un factor primordial per a la integració és també el reconeixement de la percepció que tenen els catalans dels valencians, tan rellevant com la pròpia sensació de proximitat o pertinença. Al cap i a la fi, el compartir la mateixa llengua crea un vincle de confiança que facilita l'acollida.

“El fet de ser valencià i el fet de ser valencianoparlant m'ha ajudat. Sí, sí, perquè no m'he sentit mai estrany, o siga no, és la meua terra, o siga això de catalans i valencians cosins germans, no? Pues en aquest sentit... Però no únicament per el tema de la llengua sinó també pel tema de la cultura i la visió del món, no?”

David, va migrar l'any 1978 amb 22 anys, l'Alacantí-Llinars del Vallès

“Per un costat ha facilitat si parles valencià, vale? Això es valorava molt (...). Quan jo vaig arribar a Mataró venia amb una motxilla i no hi havia hotels ni havies res (...). Me'n vaig anar a l'ajuntament i li dic a l'ajuntament: “mira soc mestra, demà tinc classe (...) aconsella'm algo” i diu: “vale, cap problema. Tinc un de l'ajuntament que els pares volen llogar una habitació i estan a prop d'aquí”. Dic: “estupendo” (ella:) “vols que els cridi?”. I llavors crida i em va sorprendre molt perquè en comptes de dir: “és mestra” que era el teu salvaconduite de dir “és de fiar” va dir: “sí, sí, sí, és de fiar, parla català”. I jo vaig dir: “ostres, puc ser molt mala persona que m'acaba de conèixer, puc esser una estafadora, però parle...”. Diu: “sí, us podeu refiar, parla català”. I em van llogar l'habitació per telèfon perquè parlava català! (...). Si tu eres valenciana i no catalana sempre tens aquell marge de, clar, no eres catalana, però estàs en el pont que eres una valenciana que parla valencià”

Mària, va migrar l'any 1982 amb 23 anys, La Marina Alta-Mataró

“La meua sensació és que cau bé, quan parles valencià o lo que tu saps parlar de català a Barcelona cau bé, tot i que no t'entenguen tot, però cau bé, és com exòtic per a ells. És la meua impressió eh. I evidentment com el català en Catalunya és molt important... Pot ser el meu català no és tan bo, parlo raro, el meu accent és estrany, no conec massa paraules, el vocabulari no és massa correcte, escric malament. Tot això és veritat, però em comunico en català, si fos murciano ho tindria molt fotut. Podria clar, però m'hagués costat molt trobar feina. Jo, a mi m'ha sortit natural”

Marc, va migrar l'any 2002 amb 21 anys, La Vall d'Albaida-Barcelona

“D'alguna manera sempre he tingut molt bona acollida, molt bona benvinguda, sobretot quan dius que ets valencià pues sempre trobes que molta gent o bé té avis o pares valencians, sempre diuen: ahhh el meu pare és de València, no sé que ahhh ets de València?”

Raimon, va migrar l'any 2008 amb 27 anys, La Costera-Barcelona

Altres, en canvi, creuen que el saber valencià —o haver nascut al País Valencià— no suposa cap avantatge ni desavantatge respecte a altres migrants. És clar que això podria estar justificat d'alguna manera en els valencians que venen de zones castellanoparlants, els quals no han tingut gairebé cap mena de contacte amb el valencià. Recordem, per exemple, que en comarques històricament castellanoparlants com els Serranos o l'Alto

Mijares no s'havia dut a terme cap mena de política per part del govern autonòmic per incentivar l'ús del valencià fins a l'anterior legislatura, de manera que, fins i tot, els alumnes dels col·legis i instituts d'estes àrees estaven exclosos per llei de fer classes en valencià —i presentar-se a les proves de valencià en la selectivitat— si així ho demanaven. No obstant això, hem trobat estes respostes tant en els informants castellanoparlants com en els valencianoparlants, i tant en els de la segona onada com en els de la tercera. Sí que ressalten, però, que el fet de parlar valencià, tant en els entrevistats que es dediquen a la docència com a altra professió, els obre una finestra en Catalunya i per a la majoria va esdevindre un factor clau a l'hora de triar el Principat com a lloc de destinació. Ara bé, respecte a la pregunta *“creus que el fet de ser valencià t'ha facilitat el teu assentament o integració ací?”* tres entrevistats de zones lingüístiques diferents —dos valencianoparlants i un castellanoparlant— i d'onades diferents compartien la seua resposta.

Lluïsa: *“Jo crec que ni, ni, ni...”*

Entrevistador: *“Ni no ni si?”*

Lluïsa: *“Ni si ni no. No, no, no fa res”*

Lluïsa, va emigrar l'any 1957 amb 23 anys, l'Alt Maestrat-Barcelona

“Jo crec que ni m'he la facilitat ni me l'ha entorpit. No, no, no sé. No tinc intenció de que hagi sigut més fàcil però tampoc de que hagi sigut més difícil (...). Ni he sentit rebuig per ser valencià però tampoc més fàcil. El fet de ser professor sí que a lo millor m'ha obert més portes més que el fet de ser valencià (...). Però no, per ser valencià no”

Amand, va migrar l'any 2007 amb 30 anys, La Plana Baixa-Salou

“Mmm no, diría neutro más bien. O sea sí, como esto que te he dicho antes que a lo mejor los catalanes tienen más simpatía por los valencianos de alguna forma. Evidentemente hay unos vínculos culturales más fuertes que con el resto de España. Pero, creo que esto vendrían a ser detalles dentro de, o sea no son cosas relevantes a la hora de integrarse aquí ni nada”

Antonio, va migrar l'any 2013 amb 26 anys, Los Serranos-Barcelona

Igualment, hem trobat casos de valencians que es queixen de dificultats en la seua integració, fins i tot parlant valencià. D'esta manera, en el nostre univers hem pogut comptar amb el testimoni d'un castellanoparlant i una valencianoparlant que, a pesar de que pensen que existeix un cert apropament o agermanament entre valencians i catalans, este apropament no és tan gran com es diu, dificultant el seu cercle de sociabilitat a curt termini. Reproduïm gairebé íntegrament una part de la conversa duta a terme amb Narcís ja que el seu cas és molt interessant pel que ens diu. Narcís ha passat per varis llocs de feina en Girona, Barcelona i ara Tarragona. Després d'uns quants anys vivint en Catalunya, no dubta en afirmar que es poden crear guetos valencians degut a la dificultat

de molts valencians d'integrar-se. A l'igual que el següent testimoni, Andrea, remarca que hi ha un cert allunyament cultural o sociològic entre els valencians i catalans que viuen a Catalunya, fruit, en part, de la poca predisposició dels catalans a "acollir" als valencians. I és que els dos consideren que els catalans són molt distants o freds i que en els primers moments els hi va costar entrar en contacte amb ells. Amb el temps, però, ambdós consideren que la seua integració ha anat a millor, però en el començament els hi va suposar una mena de xoc.

Narcís: *"Lo més difícil és la dificultat d'integrar-te i si el català no fomenta esta integració, que no la fomenten, acabem fent guetos valencians, que és lo que esta passant-nos actualment."*

Entrevistador: *"O siga tu creus que...?"*

Narcís: *"Els catalans no ho posen fàcil als valencians. No ho posen fàcil."*

Entrevistador: *"O siga tu creus que per ser valencià t'ha sigut més difícil integrar-te?"*

Narcís: *"No pel simple fet de ser valencià."*

Entrevistador: *"Sí no perquè ets de fora."*

Narcís: *"Jo soc de fora."*

Entrevistador: *"Tot i que parles una mateixa llengua?"*

Narcís: *"Tot i que parle la mateixa llengua. Jo he conegut gent d'altres països i els costa igual integrar-se i acaben fent guetos, això que de vegades s'ha plantejat "per què fa guetos la gent?". Perquè ho tens més còmode, perquè els teus t'integren, t'accepten, i la gent de fora els costa més acceptar la gent. I els catalans, n'hi ha que dir la veritat, no faciliten la integració. No la faciliten."*

Entrevistador: *"Tot i que m'has dit que a l'altre lloc sí que tenies una colla."*

Narcís: *"Tinc una colla però m'ha costat molt entrar. Molt, molt (...). Era molt poc a poc tot, no són fàcils. Jo per exemple ve un català, me l'agafo, me l'emporto al bar dels meus amics, me l'emporto a la meua colla, l'integro en seguida, a València ho hem fet tots així, haja vingut qui haja vingut a la meua colla. "Mira que ve un amic meu de Catalunya, mira que ve un amic meu d'on siga" ha sigut als 2 segons totalment integrat en la colla aquesta i si quedes per fer algo li dius: "eh xaval vine-te'n amb nosaltres". Aquí això no passa ni passarà. La realitat. I tots estem en guetos valencians per això. No faria falta fer una pàgina de valencians per quedar entre nosaltres si tinguéssim la nostra estructura social"*

Narcís, va migrar l'any 2004 amb 30 anys, La Marina Alta-Tarragona

"Yo noto diferencias en las formas de relacionarse entre Cataluña y Valencia. Los catalanes, para mí, lo que yo percibí, son mucho más fríos. Entonces a mí me costó, me costó que confiaran en mí, conseguir integrarme en el grupo. Me costó bastante. También lo noto en el trabajo, o sea yo he trabajado en Madrid también y cuando acabas de trabajar te vas con los compañeros a tomar algo y aquí acabas de trabajar y cada uno se va a su casa y eres compañero de trabajo, tardarás años en ser amigo. Todo esto a mí me ha costado, he tenido crisis de: "¿jahhh que tengo que hacer Dios mío!?" [riu l'entrevistada] pero ahora ya está. Sí, sí. Seis años después creo que ya lo he conseguido"

Andrea, va migrar l'any 2009 amb 24 anys, València-Sabadell

6.2 Entre el manteniment o l'abandonament i l'aprenentatge o perfeccionament

En la majoria dels testimonis analitzats dels migrants de la segona onada, tant els que parlaven valencià com castellà, continuaren parlant les seues llengües maternes, i en els casos dels castellanoparlants aprengueren català, tant ells com els seus fills. No és un cas aïllat, ja que els valencians, com tota la resta de migrants que han arribat al llarg del segle XX a Catalunya, han contribuït al manteniment i transmissió del català al Principat (Cabrè, 1999, Domingo, 2014). No obstant això, dins la nostra mostra hem trobat dos exemples de substitució lingüística com els que es venent donat al País Valencià des del segle XIX i que s'accentuaren a mitjans del segle XX (Mas i Montoya, 2011). Fora interessant saber si esta renúncia a la llengua, en un moment que semblava que l'idioma oficial d'Espanya obria les portes de la mobilitat social ascendent, no va contribuir contràriament a la integració descendent, assimilats estos valencians —i fills de valencians— a la resta de treballadors procedents d'altres parts d'Espanya.

Entrevistador: *“Vostè quina és la seua llengua materna? La llengua que vostè parlava amb sons pares quina era?”*

Dori: *“Valencià, sí”*

Entrevistador: *“I amb els seus fills i amb el seu home?”*

Dori: *“Amb el meu home parlava castellà perquè ell era murciano i el valencià no l'entenia”*

Entrevistador: *“I amb els seus fills en que parlaven vostès?”*

Dori: *“En castellano. Sí, ells sempre han hablado la lengua de mi marido”*

Entrevistador: *“¿Y ahora que hablan ellos castellano?”*

Dori: *“Sí”*

Dori, va emigrar l'any 1940 amb 16 anys, El Baix Maestrat-Barcelona

Entrevistador: *“I entre vostès vostè i la seua dona parlaven en valencià o en castellà?”*

Pere: *“Mosatros parlàvem en valencià sempre”*

Entrevistador: *“I amb els fills?”*

Pere: *“En castellà, amb els fills parlàvem en castellà, sí, sí”*

Entrevistador: *“I per què?”*

Pere: *“Anaven al col·legio i entonces en aquells temps era diferent, no era com ara. No, mosatros amb elles parlàvem en castellà”*

Pere, va emigrar l'any 1947 amb 16 anys, Vinalopó Mitjà-L'Hospitalet de Llobregat

En canvi, també trobem la situació inversa lingüística i predominant: la del descendent de migrants valencians castellanoparlants que adopta el català a Catalunya, com va passar exactament amb els descendents de molts migrants procedents d'altres contrades espanyoles i monolingües.

“Bueno ells (els pares) sempre han parlat en castellà. La mare pot ser per la feina que tenia —les famílies on treballava eren catalanes— i ella si calia si que podia. Però ell, ell, jo sempre li he escoltat en castellà. I nosaltres ho vam... Com ho vam aprendre? Jo de fet t'he de dir que ben bé no sé com va

anar perquè jo l'escola era castellanoparlant del todo però va arribar la universitat i ja esta. Allà vaig començar, que si vols apuntes, que si amigos i ja està. I allà va aparèixer el català i ja se va quedar. I ja se va quedar. I després amb els fills lo mateix. Clar acabes parlant les dos llengües”

Inés, va emigrar l'any 1965 amb 6 anys, Los Serranos-Santa Coloma de Gramenet

Front a la situació de constant retrocés de la llengua valenciana al País Valencià (Mas i Montoya, 2011; Bodoque, 2005), també hem descobert que els valencians de llengua materna castellana ací entrevistats tenen una clara sensibilització per la llengua catalana. Estos ens expliquen que des de que viuen en Catalunya, tots han après català. Fins i tot Gaia ens exposa que el fet de triar Barcelona com a lloc d'estudi ha de relacionar-se amb el fet de que volia aprendre el valencià que no havia pogut aprendre al País Valencià. Com Antonio i Sabina, de família i entorns castellanoparlant, no havien parlat pràcticament mai català fins a que van arribar a Barcelona. És cert que van arribar per motius laborals i estudiantils, però destaquen que han après català, i en el cas de Gaia, que un dels objectius secundaris de vindre a Barcelona era aprendre'l. Ens trobem en este punt fins i tot a migrants de llengua materna valenciana que des de que viuen a Catalunya diuen que han perfeccionat el valencià, cas de Cecília.

“Jo vaig aprendre català quan vaig arribar aquí, llavors era com bueno, sí, mai he tingut l'oportunitat d'aprendre el valencià, català en cap de les seves vessants, i era com una opció (...) perquè València, o la meua València, està molt castellanitzada. Llavors era dir: allà segur que puc aprendre i puc una mica d'immersió lingüística que no l'aconseguiré mai”

Gaia, va migrar l'any 2003 amb 22 anys, València-Barcelona

“L'he perfeccionat (el català) també. A nivell escrit i oral. El pronuncie... Sobretot, les esses sonores sobretot, o l'apitxat, que jo crec que no tornaré a apitxar mai com apitxava abans però bueno... [riu l'entrevistada]. Però sí molt, molt, perquè ara... Mira no sé si a tu te passa, no ho sé”

Cecília, va migrar l'any 2012 amb 18 anys, el Camp de Túria-Barcelona

“Claro yo el primer contacto que tuve con el valenciano, a parte del Canal 9 y del colegio y demás, era cuando me fui a Valencia a vivir, con 18 años. Con 18 años que compañeros de clase estaban hablando en valenciano y claro eran todos de la Safor, de la Vall d'Albaida y de por ahí, ¿no? Tienen un acento fuerte. Y los escuche de hecho ni siquiera sabía que era valen... Bueno sí que sabía que era valenciano pero era una cosa completamente distinta de lo que yo me imaginaba. Y es la primera vez que vi a gente hablando en valenciano que hablan en valenciano. Y ahora sí que he aprendido a hablar, hablo un poco mal, así bastante churro”

Antonio, va migrar l'any 2013 amb 26 anys, Los Serranos-Barcelona

7. Diferents camins per una mateixa destinació

En els últims anys, les arribades de professors i mestres valencians a Catalunya han eclipsat les de tot un conjunt de perfils diferents provinents de diferents punts del País Valencià. I és que des de 1939 l'emigració valenciana ha passat per diversos contextos que han determinat molt les motivacions de les persones emigrades a Catalunya, algunes de les quals hem pogut conèixer gràcies al present treball. Els moviments produïts els anys més durs de la postguerra ens parlen d'un contingent que volgué escapar de la misèria, però igualment de la repressió exercida pel bàndol vencedor. Una repressió que no només es va estendre de forma explícita sobre alguns dels nostres entrevistats, sinó també implícitament, mitjançant el sistema de control social teixit pel Franquisme, tant al principi, com al final de la dictadura. Relacionada amb esta causa, però, no podem oblidar el significat que dona una entrevistada a la seua migració en ple segle XXI, parlant-nos inclús d'exili per raons de tipus socials.

Amb el pas dels anys l'emigració no és l'única eixida al resultat d'una guerra per part dels sectors econòmics més desfavorits, afectant a altres sectors més benestants. D'esta manera, a partir dels anys 60, aquells que gaudien d'una millor posició migren cap a Catalunya, emergint alhora una estratègia de mobilitat social ascendent pels seus descendents com a motiu secundari —o potser principal— de la seua migració. I emergeix així mateix la pròpia consciència de diferenciació entre les generacions de migrants valencians d'un període i altre: els d'abans i els d'ara, els nascuts entre 1920 i la Guerra Civil i que van vindre en la immediata postguerra i els nascuts a partir de la postguerra i que van vindre els anys 60 i 70, en resum, entre el “pobre” i el “no tan pobre”. Estos últims es senten, en certa manera, privilegiats per haver pogut “triar” Catalunya i no haver-se vist “obligats” a triar Catalunya.

A partir de finals dels anys 70 —inclús abans— apareix la figura de l'opositor entre molts valencians, una figura que continuarà arribant durant les dècades següents i que es cristal·litzarà, ja en els 90 i sobretot en la primera dècada del 2000, en els famosos docents valencians presents al llarg del territori. A Catalunya, a banda del creixement de l'administració autonòmica, amb un paper central per l'ús de la llengua catalana, es donaran un conjunt de causes que actuaran com poderosos factors d'atracció per a les persones valencianoparlants dedicades a l'administració pública —sobretot a la sanitat i l'ensenyament—. D'esta manera, es produirà la següent paradoxa: gràcies a la seua llengua materna el valencià pot treballar a Catalunya, però no al País Valencià, on

l'idioma no esdevé un factor de selecció positiva. A priori, semblaria que el moviment de professionals de l'educació cap a Catalunya podria anar minvant degut a les noves polítiques lingüístiques dutes a terme pel *Govern del Botànic*, ara bé, este mateix any es constata que ni molt menys el retorn dels docents valencians al País Valencià serà tan fàcil ni la marea de professors i mestres valencians a Catalunya sembla que decreixerà.³⁰ A més a més, des de l'oposició al govern valencià, s'amenaça amb eliminar el requisit lingüístic si torna a governar el PP.³¹ Ens enfrontem, llavors, en els pròxims anys a dos situacions que poden influir en este moviment i que, o bé el detindran, o bé el mantindran, fins i tot, augmentant-lo.

El formar una parella esdevé una altra motivació per alguns dels valencians que han migrat a Catalunya. Este tipus de causes en els moviments migratòries no són ni molt menys desconegudes, però gràcies a les fonts orals hem descobert com un matrimoni entre una catalana i un valencià, a priori heterogàmic per origen, podria amagar un matrimoni homogàmic. Quants matrimonis actuals entre catalans i valencians són fruit del contacte entre fills de migrants valencians i valencians? Sense el recurs a l'entrevista en profunditat no hagués sigut possible fer esta troballa. Igual que les conseqüències de la gelada de 1956 per a moltes àrees de Castelló, molt present encara en la memòria d'alguns entrevistats.

No obstant això, algunes d'estes causes s'entrecreuen i no és gaire senzill donar una explicació unitària. El que s'ha pogut veure és que en alguns migrants la seua vinguda a Catalunya no s'explica per només una motivació —ja siga econòmica, social o nupcial—, sinó per tota una sèrie de raons relacionades entre si i marcades pel context del període. Si bé la causa principal és fugir de la misèria, trobar una feina o poder estudiar, al llarg de les èpoques es troba també els que addueixen més raons: de tipus social, algun fet que va desencadenar el seu moviment, donar unes oportunitats als seus fills que ells no han pogut tindre, estar junt amb la seua parella o, fins i tot, poder viure en un lloc que també es parlés la seua llengua materna. Igual que la intensitat en les causes dels diferents

³⁰ Com a exemple veure les recents notícies “*La burocràcia que allunya els professors valencians de tornar a casa*” (<https://www.vilaweb.cat/noticies/la-burocracia-allunya-els-professors-valencians-de-tornar-a-casa/>) i “*Cientos de profesores valencianos se trasladan a Cataluña por las facilidades para trabajar*” (<http://www.lasprovincias.es/comunitat/cientos-profesores-trasladan-20180126161944-nt.html>) Data de consulta: 20 de maig de 2018.

³¹ “*Bonig amenaça d'eliminar el requisit lingüístic si guanya les eleccions*” (<https://www.vilaweb.cat/noticies/bonig-amenaca-delimitar-el-requisit-linguistic-si-guanya-les-eleccions/>) i “*Bonig eliminará requisito lingüístico para trabajar en la C. Valenciana*” (<https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2018/05/19/bonig-eliminara-requisito-linguistico-trabajar/1720209.html>) Data de consulta: 4 de juny de 2018.

discursos entre uns migrants i altres varia dècada rere dècada: no és el mateix migrar fugint de la misèria, migrar per “progressar”, migrar per treballar o migrar per estudiar.

Quant a la llengua com a motiu per migrar, sembla que fora de l'àmbit de l'ensenyament i els serveis, el valencià no ha sigut un factor decisiu per a alguns migrants, encara que per a altres no relacionats amb estos sectors el fet de que al territori on volien estudiar o treballar es pogués parlar en català ha sigut primordial. I és que una majoria és conscient de que catalans i valencians comparteixen alguns trets socials i culturals—a banda de la llengua—, però també esta percepció és mantinguda per part dels mateixos catalans, provocant un vincle de confiança entre ambdós grups. Tanmateix, s'ha vist com això no és sempre d'esta manera, ja que algunes persones no creuen que el fet de parlar valencià o ser valencià els suposes un avantatge, fins i tot, alguns es senten discriminats a pesar de ser valencians, a més de que en la majoria de migrants de la segona onada la llengua no ha significat res en el seu procés migratori. Queda per explorar els prejudicis mutus, atíats per la política regionalista i anticatalanista duta a terme per part del govern valencià durant vint anys (Flor, 2011; Viadel, 2015) i el paper de les cases regionals en estes relacions.

Finalment, resulten interessants els casos vistos d'abandonament de la llengua. Algunes famílies van optar per parlar als seus fills en castellà, provocant, possiblement, l'efecte contrari del que desitjaven. Este fenomen, molt estudiat al País Valencià, s'ha observat en gran part de la població valenciana (Montoya, 1996; Montoya i Mas, 2011), en canvi, a Catalunya, on tradicionalment no s'havia donat, alguns dels valencians van optar per actuar com es feia al País Valencià. Seria interessant en este punt veure si les noves generacions —a l'igual que està passant en alguns casos al País Valencià—, han optat per recuperar la llengua dels seus pares o avis o sí, per contra, ja l'han abandonada definitivament. El que està clar que els casos d'interrupció lingüística entre valencians no es van donar únicament al País Valencià, sinó també, malgrat que amb menor mesura, en un altre context sociolingüístic totalment favorable com és Catalunya. A l'altra cara de la moneda tenim el dels valencians que asseguren que han perfeccionat el seu català, l'han après al Principat o que, fins i tot, van migrar a Catalunya per tal d'aprendre'l.

Per futurs estudis, deixem una sèrie de preguntes en l'aire, entre elles, quina importància degueren tindre les cadenes migratòries establertes a Barcelona i la seua AMB entre els migrants entrevistats. S'ha evidenciat com una gran part dels testimonis que van vindre entre 1939 i 1985, en la segona onada, van recórrer a algun tipus de

contacte a l'hora d'escollir Catalunya, posant en evidència el rellevant paper de les xarxes en la població valenciana i la preexistència d'una primera onada de gran dimensions entre finals del segle XIX i els anys 30 del segle XX. En els de la tercera, en canvi, l'administració catalana sembla haver substituït la necessitat de contactes, com a mínim, en la inserció laboral de molts valencians.

8. Bibliografia

AGULLÓ, Victor (2011). *Los valencianos en Uruguay*. Valencia: Generalitat Valenciana, Conselleria de Solidaridad y Ciudadanía.

ALABART, Anna; CABRÉ, Anna; DOMINGO, Andreu; FABRÉ, Assumpta i STOLCKE, Verena (1988a). Els rols en el matrimoni i en la cohabitació: un estudi a l'àrea de Barcelona. *Papers: revista de sociologia*, (30), pp.139-157.

ALABART, Anna; CABRÉ, Anna; DOMINGO, Andreu; FABRÉ, Assumpta i STOLCKE, Verena (1988b). *La cohabitación en España. Un estudio en Madrid y Barcelona*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

ARANGO, Joaquín (1976). "Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias". *Hacienda Pública Española*, 38, pp.51-80.

ARANGO, Joaquín (2007). "Les primeres migracions del segle XX a Catalunya". *Nadala 2007*, any 41, pp.19-33.

BALDÓ, Marc (2011). "Represión franquista del profesorado universitario". *CIAN-Revista de Historia de las Universidades*, 14(1), pp.31-51. <<https://e-revistas.uc3m.es/index.php/CIAN/article/view/1254/533>>

BODOQUE, Anselm. (2005). *El valencià i la política lingüística dels governs autònoms (1983-2003): un cas d'anàlisi de polítiques públiques*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Facultat de Dret. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/38602>>

BOTEY, Jaume (1986). *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. Centre d'Estudis d'Hospitalet i Diputació de Barcelona.

CABRÉ, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Proa.

CABRÉ, Anna i MUÑOZ, Francesc (1987). *Las características geográficas de los matrimonios como indicador de las migraciones interprovinciales en España*. Bellaterra: Centre d'Estudis Demogràfics.

CABRERA, Lluís; RIERA, Marta; PORTAL, Juan Miguel; MORÓN, Pedro; MOYA, Bienve i FERNÁNDEZ, Miguel (2005). *Els altres andalusos*. Barcelona: L'esfera dels llibres.

CAMPMANY, Josep (2015). L'impacte associatiu i cultural de la immigració valenciana a Gavà. *Els moviments migratoris a les terres d'Eramprunyà*, Antic escorxador. Begues, 14 de novembre de 2015, Actes.

CANDEL, Paco (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.

CASADEMONT, Xavier (2015). *L'assentament de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme. Trajectòries i mobilitat social de la immigració andalusa i els seus descendents*. Tesi doctoral, Universitat de Girona. <<https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/12295/txcflde1.pdf?sequence=5>>

CASADEMONT, Xavier i FEU, Jordi (2017). “La problemàtica de l’habitatge de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme (1940-1975)”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 63, 1, pp.7-28. <<http://www.raco.cat/index.php/DocumentsAnalisi/article/viewFile/317293/407387>>

CAYETANO, Moisés (2007). “Cuantificación de la emigración extremeña desde la posguerra a los comienzos del siglo XXI (1940-2005)”. *Revista de estudios extremeños*, 63.3: pp.1261-1274. <http://www.dip-badajoz.es/cultura/ceex/reex_digital/reex_LXIII/2007/T.%20LXIII%20n.%203%202007%20sept.-dic/RV001313.pdf>

CEBRIÁN, Juan A.; BODEGA, Maria Isabel; MARTÍN-LOU, María Asunción i GUAJARDO, Fabián (2010). “La crisis económica internacional y sus repercusiones en España y en su población inmigrante”. *Estudios geográficos*, 71(268), pp.67-101. <<https://doi.org/10.3989/estgeogr.0505>>

COMAS D'ARGEMIR, Dolors i PUJADAS; Joan Josep (1991). “Familias migrantes: reproducción de la identidad y del sentimiento de pertenencia”. *Papers: revista de sociologia*, 36, pp.33-56. <<https://ddd.uab.cat/pub/papers/02102862n36/02102862n36p33.pdf>>

- CÓZAR, Maria Enriqueta (2012). *Inmigrantes andaluces en Argentina: durante la Guerra Civil y la posguerra (1936-1960)*. Fundacion Centro de Estudios Andaluces.
- DE PABLO, Carlos (2007). La depuración de la sociedad española durante el Franquismo (1936-1975). Institucionalización de una represión. *Foro de educación*, 5(9), pp.203-228. <<http://www.redalyc.org/html/4475/447544584013/>>
- DEL ARCO, Miguel Ángel (2016). “Presentación: Modelos de represión y control franquista en el ámbito local”. *Historia Actual Online*, 41, pp.73-75. <<http://historia-actual.org/Publicaciones/index.php/haol/article/download/1345/1101>>
- DEL CASTILLO, Joan (1991). “Mostratge i estimació de poblacions ocultes”. *Qüestió: quaderns d'estadística i investigació operativa*, 15 (1), pp.55-68. <<http://www.raco.cat/index.php/Questio/article/download/26570/26404>>
- DÍAZ, Miguel (2016). “La emigración como estrategia de escape a la represión social, política y económica de la dictadura franquista. El caso de los murcianos en Barcelona (1939–1950)”. *Franquisme i Transició. Revista d'Història i de Cultura* 4, pp.9–40. <<http://dx.doi.org/10.7238/fit.v0i4.3032>>
- DOMINGO, Andreu (1997). *La formación de la pareja en tiempos de crisis. Madrid y Barcelona, 1975-1995*. Tesis doctoral, Universitat Nacional de Educación a Distancia, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, Departamento de Sociología II.
- DOMINGO, Andreu (2014). *Catalunya al mirall de la immigració*. Barcelona: L'avenç.
- DOMINGO, Andreu i PITARCH, Kenneth (2015). La Població valenciana a Catalunya al segle XXI: anàlisi demogràfica i espacial. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 79, 9-37. <<http://dx.doi.org/10.2436/20.3002.01.77>>
- DOMINGO, Andreu; VIDAL-COSO, Elena i SERRA, Joana (2012). “Apunts sobre sistemes migratoris i llengua als territoris de parla catalana”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, pp.145-166. <<http://www.raco.cat/index.php/TreballsSCGeografia/article/download/258337/34574>>
- FARRÀS, Andreu i CULLELL, Pere (2009). *L'ascensor social. L'arribada al poder dels altres catalans*. Barcelona: Angle Editorial.
- FERNÁNDEZ, Juan José (1991). “Incidencia en la población del País Valenciano del cólera de 1885”. *Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*. Alicante, abril de 1990 (81-88). Seminari d' Estudis sobre la Població del País Valencià.

- FERRANDO, Roger (2015). “Les gelades en la taronja al País Valencià Estudi de cas mitjançant la premsa: 1926 i 1956”. *Fòrum de Recerca*, 20, pp.129-150. <<http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/172575>>
- FIGUERES, Xavier (2017). *Quan la mar brama*. Publicacions URV.
- FLOR, Vicent (2011). *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja-Barcelona-Palma: Editorial Afers.
- FOLGUERA, Pilar (1995). “La construcción de lo cotidiano durante los primeros años del franquismo”. *Ayer*, 19, pp.165-187. <<http://www.jstor.org/stable/41328405>>
- FRIESE, Susanne (2014). *Qualitative data analysis with ATLAS.ti*. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC: Sage.
- FURIÓ, Antoni (2001). *Història del País Valencià*. València: Edicions 3 i 4.
- GARCÍA-HERNANDORENA, Pepa (2015). “La memòria recuperada: l’ús dels relats biogràfics en la segona i tercera generació dels emigrants valencians als Estats Units d’Amèrica a principi del segle xx”. *Perifèria: revista de recerca i formació en antropologia*, 20(2), pp.271-289. <<http://dx.doi.org/10.5565/rev/periferia>>
- GENERALITAT VALENCIANA, CONSELLERIA D’ECONOMIA SOSTENIBLE, SECTORS PRODUCTIUS, COMERÇ I TREBALL (2017). “La crisis económica en la Comunitat Valenciana”. *Notas de Economía, 1*. Direcció General d’Economia, Emprenedoria i Cooperativisme. <<http://www.indi.gva.es/documents/161328139/164297738/Notas+de+Econom%C3%ADa+n%C2%BA%201.pdf/85fcccb0-387c-4e03-97dd-5d779807a6d9>>
- GINÉS, Fernando (2013). *Olas de aire frío y temporales de nieve en Castellón*. <<http://hdl.handle.net/10234/63270>>
- GLASER, Barney i STRAUSS, Anselm L., (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. London: Cambridge University Press.
- GONZÁLEZ, Antoni (2007). *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d’Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Catarroja-Barcelona-Palma: Editorial Afers.
- GONZÁLEZ, Enrique (2017). *Las rapadas: El franquismo contra la mujer*. Tres Cantos: Siglo XXI de España Editores.

HOOK, Nathan (2015). "Grounded theory". LANKOSKI, Petri i BJÖRK Staffan (eds.). *Game Research Methods: an overview* (pp.309-320). Pittsburgh: Carnegie Mellon University, ETC Press.

LARA, Manuel i MARUNY, Lluís (2010). *De Cuevas Bajas a la Bisbal d'Empordà: 1940-1980*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.

LLORCA, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina. San Vicente del Raspeig*: Publicaciones de la Universidad de Alicante. <http://www.museudelapesca.org/docs/unitats/llenguatge/llenguatge_mariner.pdf>

LÓPEZ-GAY, Antonio (2007). Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació poblacional de Barcelona. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia, Centre d'Estudis Demogràfics. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/4971>>

LÓPEZ-GAY, Antonio i RECAÑO, Joaquín (2015). "Barris i immigració espanyola a la ciutat de Barcelona durant el segle XX". *Recerca i immigració VII: migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana*, pp.65-93. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2015/168402/recerca_immigracioVII_a2015p65.pdf>

MARÍN, Martí (2004). "Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960". *Arraona: revista d'història*, (28), pp.24-35. <<http://www.raco.cat/index.php/Arraona/article/viewFile/204204/280832>>

MARÍN, Martí (2009). "Entre el "dret de fuga" i la "invasió pacífica": prejudicis, polítiques i realitats de la immigració a Catalunya durant el franquisme". *Recerques: història, economia, cultura*, (58/59), pp.127-149. <<https://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/download/322069/412671>>

MÁS, Antoni i MONTOYA, Brauli (2011). "La situació social del català al País Valencià en el trànsit dels segles XX al XXI". *Zeitschrift für Katalanistik*, 24, pp.293-316. <http://www.romanistik.uni-freiburg.de/pusch/zfk/24/18_Mas_Montoya>

MILLS, Janne; BONNER, Ann i FRANCIS, Karen (2006). "The development of constructivist grounded theory". *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), Article 3. <http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_1/pdf/mills.pdf>

- MIRET, Pau (2005). *Conviure en parella, matrimoni versus cohabitació consensual, Catalunya, 1991, 1996 i 2001*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Centre d'Estudis Demogràfics.
- MIRRI, Maria Teresa (1994). *El proceso de formación del proletariado en un barrio industrial: el caso de Sant Martí de Provençals: integración y diferenciación social, 1862-1925*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/405460>>
- MONTOYA, Brauli (1996). *Alacant: la llengua interrompuda*. València: Denes.
- MONTOYA, Brauli i MAS, Antoni (2011). *La transmissió familiar del valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MORELL, Teresa (2012). *Valencians a Nova York. El cas de la Marina Alta (1912-1920)*. La Pobla Llarga: Edicions 96.
- NADAL, Jordi i GIRALT, Emili (1960). *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- NÚÑEZ, José Ángel; MUEDRA, Carlos i AUPÍ, Vicente (2006). *La gran ola de frío de febrero de 1956 en la España mediterránea*. <http://repositorio.aemet.es/bitstream/20.500.11765/2288/1/granola_cal2007.pdf>
- ORDÁS, Carlos Ángel (2016). “L’objecció de consciència durant el franquisme i la Transició. Dissidència política i xarxa de suport”. *Franquisme & Transició. Revista d’Història i de Cultura*, 4, pp.89–125. <<http://dx.doi.org/10.7238/fit.v0i4.3095>>
- ORTEGA-RIVERA, Enrique i SOLANA, Miguel (2015). “Migracions a Catalunya: cinc dècades de canvis i continuïtats”. *Recerca i immigració VII: migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana*, pp.43-64. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2015/168378/recerca_immigracioVII_a2015p43.pdf>
- ORTUÑO, Bárbara (2010). *El exilio y la emigración española de posguerra en Buenos Aires, 1936-1956*. Tesis doctoral, Universidad de Alicante, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Humanidades Contemporáneas. <http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/20062/1/Tesis_ortuno.pdf>
- ORTUÑO, Vicent (2013). *Fent les Amèriques (Ondara 1912-1920)*. La Pobla Llarga: Edicions 96.

OSO, Laura (dir.) (2008). *Transciudadanos: La integración social de los descendientes de emigrantes españoles en Francia*. Madrid: Fundación Largo Caballero, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

OYÓN, José Luis; MALDONADO, Josep; GRIFUL, Eulàlia (2001). *Barcelona 1930: un atlas social*. Edicions UPC.

PARRAMON, Clara (1997). *L'Hospitalet de Llobregat: similituds i diferències. Algunes característiques de les poblacions immigrades a Catalunya en els anys seixanta*. Memoria de recerca. Universitat Autònoma de Barcelona.

PARRAMON, Clara (1999). “Setmanes santes d'inspiració andalusa a l'Hospitalet”. *Quaderns d'estudi*, 16, pp.113-159. <<http://www.raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/download/205829/289724>>

PARRAMON, Clara (2000). “La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet: similituds i diferències”. *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 13-14, pp.41-68. <<http://www.raco.cat/index.php/QuadernsICA/article/viewFile/95423/144263>>

PASCUAL DE SANS, Àngels (1970). *El retorn dels emigrants*. Editorial Nova Terra.

PASCUAL DE SANS, Àngels (2011). “L'estudi de les migracions a Catalunya, l'estudi de la societat catalana”. *Revista Catalana de Sociologia*, pp.5-14. <<https://www.raco.cat/index.php/revistasociologia/article/viewFile/251305/336207>>

PASCUAL DE SANS, Àngels (dir.); DE MIGUEL, Verónica; MORÉN, Ricard i SOLANA, Miguel (2002). *Migracions a Catalunya. L'estat de la qüestió (1975-2000)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.

PASCUAL DE SANS, Àngels i CARDELÚS, Jordi (1990). *Migració i història personal: investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn*. Bellaterra: Publicacions d'Antropologia Cultural, Universitat Autònoma de Barcelona.

PASCUAL DE SANS, Àngels i CARDELÚS, Jordi (1991-1992). “Migració de dones i història personal. El retorn des d'Europa”. *Documents d'anàlisi geogràfica*, 19-20, pp.81-102.

<<http://www.raco.cat/index.php/DocumentsAnalisi/article/download/41532/52359>>

PÉREZ, Carmen i FELIPO, Amparo (1998). “Un drama personal i col·lectiu: l'exili austriacista valencià”. *Pedralbes: revista d'història moderna*, (18), pp.329-343. <<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1957276.pdf>>

- PIQUERAS, Andres; LUNGU, Teodora (2007). *Capital, migraciones e identidades: inmigración y sociedad en el País Valenciano: el caso de Castellón*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- PITARCH, Kenneth i BLANES, Amand (2016). “Emigración internacional valenciana una aproximación sociodemográfica”. *Cuadernos de Geografía*, 98, pp.67-88.
- PITARCH, Kenneth; DOMINGO, Andreu i BLANES, Amand (2017). “Migraciones de valencianos y sus descendientes en Cataluña. Un ejemplo de ciencia ciudadana”. *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 75, pp.35-73. <<https://ddd.uab.cat/record/181175>>
- PUIG, Angelina (1995). ”La Guerra Civil espanyola, una causa de l'emigració andalusa en la dècada dels anys cinquanta?”. *Recerques: història, economia, cultura*, (31), pp.53-69. <<http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/download/137736/241563>>
- RECAÑO, Joaquín (2010). “Las migraciones internas de retorno en España. De la óptica individual a la dimensión familiar”. *Papers: revista de sociologia*, 95(3), pp.701-729. <<https://ddd.uab.cat/pub/papers/02102862v95n3/02102862v95n3p701.pdf>>
- RODRÍGUEZ-GARCÍA, Dan; SOLANA, M.; DE MIGUEL, Verónica i LUBBERS, Miranda J. (2014). “Immigració, unions mixtes i integració sociocultural: cap a una anàlisi complexa multimètode”. *Documents d'anàlisi geogràfica*, 60(3), pp.627-657. <<http://www.raco.cat/index.php/DocumentsAnalisi/article/view/291321>>
- RUBIO, Javier (1977). *La emigración de la guerra civil de 1936-1939*. Madrid: Librería Editorial San Martín.
- RUIZ-HUERTA, Jesús i GARCÍA, Miguel Ángel (2012). “El endeudamiento de las Comunidades Autónomas: Límites y problemas en el contexto de la crisis económica”. *Revista d'estudis autonòmics i federals*, 15, pp.124-163. <<https://www.raco.cat/index.php/REAF/article/viewFile/252674/339348>>
- SAN MARTÍN, Daniel (2014). “Teoría fundamentada y Atlas. ti: recursos metodológicos para la investigación educativa”. *Revista electrónica de investigación educativa*, 16(1), pp.104-122. <http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1607-40412014000100008>
- SENTÍS, Carles (1994). *Viatge en Transmiserià: crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*. Barcelona: Ed. La Campana.

- SILVESTRE, Javier (2010). “Las emigraciones interiores en España: 1860-2007 (1)”. *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 23, pp.113-134. <<https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44425/26013>>
- SILVESTRE, Javier; AYUDA, Maria Isabel i PINILLA, Vicente (2011). “The Labor Market Integration of Migrants: Barcelona, 1930”. *Working Papers 0003, European Historical Economics Society (EHES)*.
- SILVESTRE, Javier; AYUDA, Maria Isabel; PINILLA, Vicente. (2015). The occupational attainment of migrants and natives in Barcelona, 1930. *Economic History Review*, 68 (3), 985-1015. <<http://dx.doi.org/10.1111/ehr.12090>>
- SOLANA, Miguel; MOREN, Ricard; DE MIGUEL, Verónica i PASCUAL DE SANS, Àngels (2002). “Migraciones en Cataluña (1975-2000). Reflexiones sobre el estado de la cuestión desde las Ciencias Sociales”. *Migraciones*, 11, pp.141-172. <<https://revistas.upcomillas.es/index.php/revistamigraciones/article/view/4356/4176>>
- SOLÉ, Carlota (1982). *Los inmigrantes en la sociedad y en la cultura catalanas*. Barcelona: Edicions 62.
- SOLSONA, Montserrat (2009). “Narrar la propia biografía después de un divorcio. Notas de un estudio cualitativo de interés para la demografía”. *Estudios Geográficos*, 70 (267), pp.633-660. <<http://estudiosgeograficos.revistas.csic.es/index.php/estudiosgeograficos/article/download/131/129>>
- SOLSONA, Montserrat i FERRER, Laia (2010). “(Re) Construcció de les maternitats i de les paternitats després d'un divorci: notes d'un estudi qualitatiu”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 69, pp.141-166. <<http://revistes.iec.cat/index.php/TSCG/article/download/54610/54804>>
- TABANERA, Nuria (2005). “De la Huerta a la Plata: algunas consideraciones sobre la emigración valenciana a la Argentina en el siglo XX”. *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 19 (58), pp.595-610.
- TATJER, Mercedes (1995). “Evolució demogràfica”. SOBREQÜÉS, Jaume (dir.). *Historia de Barcelona, Vol. 7: El segle XX. De les annexions a la fi de la Guerra Civil* (71-122). Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana.

TATJER, Mercedes (2006). “La industria en Barcelona (1832-1992). Factores de localización y cambio en las áreas fabriles: del centro histórico a la región metropolitana”. *Scripta Nova*, 218(46), pp.215-231. <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-218-46.htm>>

TUDELA, Enrique (2015). “Marcharse lejos: la emigración granadina a Barcelona en la posguerra”. *Pensar con la historia desde el siglo XXI: actas del XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, UAM, pp. 5841-5862. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36276166/Comunicacion_XII_congreso_AHIC_Enrique_Tudela_DEF.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1527675648&Signature=qk9ytZa08o3NG84Ba%2F4jiSRFZaQ%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DMarcharse_lejos_la_emigracion_granadina.pdf>

VANDELLÓS, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Biblioteca catalana d'autors independents.

VERD, Joan Miquel (2002). *Itinerario biográfico, recursos formativos y empleo. Una aproximación integrada de carácter teórico y metodológico*. Tesis Doctoral, Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/5111>>

VIADEL, Francesc (2015). “Anticatalanisme i involució al País Valencià contemporani. Conseqüències socials i polítiques dun moviment reaccionari”. *La Transició a debat. I Congrès Nacional d'Història*. Facultat Geografia i Història de la Universitat de València/Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans (SEPEC). València, 18, 19 i 20 de febrer de 2015. <https://www.academia.edu/10985237/Anticatalanisme_i_involuci%C3%B3_al_Pa%C3%ADs_Valenci%C3%A0_contemporani._Conseq%C3%BC%C3%A8ncies_socials_i_pol%C3%ADtiques_dun_moviment_reaccionari>

VIDAL, Tomas (1979). “Èxode rural i problemàtica demospacial a Catalunya (1860-1970)”. *Estudis d'Història Agrària*, pp.194-207. <<http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/114154/1/031436.pdf>>

5. CONCLUSIONS

5. CONCLUSIONS

El principal objectiu d'esta tesi era l'estudi de les migracions procedents del País Valencià a Catalunya —i l'estranger— durant els segles XX i XXI i la població valenciana que actualment hi resideix. Conseqüentment, al llarg de tots els articles ací compresos, mitjançant diferents mètodes i nivells territorials, s'han analitzat les principals característiques dels protagonistes de l'emigració valenciana així com dels seus fluxos i, a més, s'ha donat un primer pas en l'estudi dels seus descendents a Catalunya.

Els primers dos articles que formen la tesi van proporcionar-nos una imatge de la situació de la població valenciana a Catalunya i a l'estranger i ens van situar davant d'aspectes fins ara desconeguts de la migració valenciana. En el Principat, s'ha observat en l'estructura demogràfica una dualitat per edat i nivell d'instrucció fruit de l'última onada migratòria, de manera que fàcilment es poden identificar, en una piràmide de població, els dos contingents arribats en els anys 50 i 60, per una banda, i els arribats a partir de finals dels anys 90, per l'altra. De fet, l'arribada de recents contingents ha provocat en els últims anys un rejuveniment de l'estructura poblacional que no s'observa, per exemple, en l'altre origen migratori majoritari de la resta de l'Estat a Catalunya, l'andalús. El percentatge que representen els valencians menors de 5 anys sobre el total de població d'altres comunitats autònomes (CCAA) —amb un 25%— o els joves entre 20 i 35 anys —amb un 13%— no fan més que confirmar estes dades. A més a més, l'estudi dels fluxos ha situat el valencià com un grup que emigra majoritàriament al voltant dels 17 anys, aspecte que denota que Catalunya és un centre d'atracció de formació universitària per als valencians, i dels 27 anys, edat al voltant de la qual els titulats poden ser atrets o bé per l'oferta de màsters o de formació doctoral o bé per les oportunitats de treballar en qualsevol àmbit del mercat laboral, on el coneixement del català significa un avantatge per als candidats valencians sobre el d'altres CCAA. L'anàlisi d'altres dades sociodemogràfiques, a partir dels estocs, ens ha donat indicis d'un cert èxit social per al conjunt de la migració valenciana i d'una elevada qualificació en els migrants més recents per varis factors: en primer lloc, per l'oberta exogàmia matrimonial amb catalans, ja que un 48% dels valencians està emparellat amb un català; en segon lloc, per la quantitat de catalans —prop de 56 mil catalans— que comparteixen llar amb valencians; en tercer lloc, per la seua relació amb l'activitat, amb un 65% dels valencians en edat activa que està ocupat; en quart lloc, per la distribució en el sector professional, amb un 28% enquadrats com a Tècnics i Professionals Científics i Intel·lectuals, dins dels quals els

pertanyents a l'ensenyament capitalitzen esta més que notable concentració amb un 42% dels casos; en cinquè lloc, pel seu coneixement del català, ja que, tot i que algunes de les generacions més antigues provenen de zones castellanoparlants, un 75% de tots els valencians sap parlar català, enfront d'un 90% dels catalans i només un 40% dels nascuts a la resta de les CCAA i, en sisè lloc, pel percentatge de valencians que viuen a Catalunya nascuts entre 1976 i 1986 amb estudis superiors, al voltant d'un 65%, mentre que a la població d'origen i a la de destinació representen un 39% i 45%, respectivament. Finalment, hem analitzat la seua geografia de procedència i residència, i hem constatat que els grans centres de l'interior valencià ja no expulsen tanta gent com en les onades anteriors, sinó que ara són les grans urbs valencianes, i com els valencians es concentren a Catalunya preferentment en tres àrees: l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB), l'eix Reus-Tarragona i les Terres de l'Ebre.

A l'estranger, la primera anàlisi de la migració valenciana ens indica que la nova dinàmica migratòria creada des del 2008 ha provocat canvis notables en les destinacions de la població valenciana i la incorporació d'estocs de població jove en determinades edats. Igual que havia passat a Catalunya des de finals dels anys 90, la renovació dels estocs de població ha propiciat un rejoeniment de la població nascuda al País Valencià i resident a l'estranger, cosa que no ha succeït amb el conjunt d'espanyols en l'estranger. Dos factors expliquen este canvi en l'estructura demogràfica que, com a Catalunya, va provocar que la piràmide de població adoptés un perfil bimodal. Per una banda, l'inici de moviments de joves valencians entre 25 i 39 anys cap a Europa —moviment fins l'any 2008 pràcticament inexistent— i, per l'altra, la tornada d'antics migrants llatinoamericans als seus països d'origen —o fins i tot a altres països europeus— juntament amb els seus fills. Quant a les destinacions preferents de l'emigració valenciana, és cert que Argentina i França continuen concentrant la major quantitat de valencians, però arrel de la crisi han sorgit nous territoris on els valencians es dirigeixen, com el Regne Unit, Alemanya o els EEUU, per una banda, o un alguns països sud-americans com Equador i Colòmbia, per una altra, on valencians nacionalitzats o fills d'antics migrants van optar per retornar junt amb les seues famílies. En els primers casos el grau de feminització, les destinacions observades i els perfils per edats d'estos moviments ens suggereixen que ens trobem també, igual que en el Principat, davant d'una emigració qualificada.

Una vegada es va tindre una imatge ben definida de l'emigració valenciana en dos contextos diferents, però que casualment havien experimentat canvis semblants, es va

provar d'usar una metodologia relativament nova en un projecte d'investigació en ciències socials: la ciència ciutadana. Amb “Veus Valencianes”, a pesar de les nostres limitacions, s'han obtingut resultats molt positius. Per començar, la majoria dels resultats s'ajusten a les tipologies analitzades a partir de les dades estadístiques, com en el cas del patró dels moviments per edat o l'àrea ocupacional en la qual s'emmarquen molts valencians. A més a més, coneixem quines perspectives tenien més de 1.000 valencians sobre Catalunya, la freqüència dels viatges que realitzen al País Valencià o si hi conserven alguna propietat, per posar alguns exemples. Les dades més importants d'este col·lectiu, però, són les que hui en dia no es poden saber recorrent a fonts estadístiques oficials, com, per exemple, l'enorme intensitat de subregistrament que afecta una part dels valencians —majorment joves— que viuen a Catalunya, l'alta participació en el món associatiu català i la gran mobilitat residencial detectada, ja que el 72% del total dels participants valencians havien residit prèviament en un altre lloc, a banda del País Valencià, i d'estos un 11% havien passat per l'estranger. No només això, sinó que també tenim dades d'alguns dels néts, besnéts i rebesnéts dels valencians que van arribar en les dues primeres onades migratòries del segle XX. Mitjançant les seues aportacions, ens hem apropiat a les localitats afectades pel llarg procés d'èxode rural que afecta al País Valencià des del segle XIX o a algunes de les seues característiques sociodemogràfiques bàsiques. El major interès d'este punt ha estat, sobretot, accedir a un col·lectiu indetectable en les fonts clàssiques: el dels descendents de valencians, dels quals ara sabem quantes vegades viatgen al País Valencià, si encara hi conserven algun familiar o propietat o quin és el lligam que hi tenen, si és que encara en conserven algun.

Per tant, els resultats obtinguts en estos primers tres articles avalen les nostres primeres dues hipòtesis. Quant a la primera, en la qual afirmàvem que les migracions valencianes al segle XXI a Catalunya prefiguraven el perfil de les migracions internacionals del 2008, ha quedat provat que les persones que han protagonitzat estos moviments, així com els seus fluxos, tenen unes característiques similars, tant a Catalunya com a l'estranger. El fet diferencial, però, és que els canvis van succeir primer en el Principat i, a continuació, a l'estranger i que en el primer cas estaríem parlant irremeiablement d'una demanda selectiva de la migració valenciana degut a dues causes bàsiques: el factor que suposa el coneixement de la llengua de la societat d'acollida en molts dels migrants valencians i el matís de que al Principat una de les figures més conegudes ha cristal·litzat en la forma de docent, per tot un conjunt de

causes que han actuat com a poderosos factors d'atracció entre els valencians que volen dedicar-se a l'ensenyament o l'administració pública. Però, a pesar dels matisos, en ambdós contextos s'ha produït un canvi de l'estructura demogràfica, de manera que els recents fluxos migratoris a l'estranger han replicat els que s'havien dirigit a Catalunya anys enrere, i tot dins d'un ordre cronològic, que va provocar, al mateix temps, un rejuveniment de l'estructura de la població valenciana emigrada. En el cas de Catalunya, el rejuveniment va començar a donar-se a finals dels anys 90 del segle XX i es va consolidar en la primera dècada del XXI. En el de l'estranger, va començar l'any 2008, quan els valencians, moguts per la crisi, van optar per reemplaçar la tradicional destinació del Principat per algun país de l'estranger. Així que després d'analitzar els perfils d'estos migrants valencians, les característiques dels seus fluxos i la seua periodicitat, podem afirmar que els moviments a Catalunya entre els anys 90 i principis de la crisi no feien més que anticipar els moviments a l'estranger o, dit d'una altra manera, Catalunya constitueix un laboratori de les migracions internacionals valencianes. A més a més, podem inferir que el Principat ha esdevingut una destinació de retorn per a molts valencians que havien migrat a l'estranger, com es desprèn de la gran mobilitat residencial observada entre els participants de “Veus Valencianes” —alguns dels quals havien passat per algun país estranger abans de migrar a Catalunya— o que en un futur podria convertir-se en una destinació intermèdia o potser definitiva per a molts dels valencians que actualment viuen a l'estranger.

Igualment, els canvis ocorreguts arrel de l'última onada migratòria han possibilitat una evolució de la geografia d'origen de l'emigració valenciana a Catalunya i, al mateix temps, la creació i la modificació dels seus enclavaments en destinació, tant a Catalunya com a l'estranger. De manera que amb això donem per validada la nostra segona hipòtesi, en la qual afirmàvem que les noves dinàmiques migratòries valencianes transformaven els espais residencials de la població valenciana i en creaven de nous.

Fins als anys 90 del segle XX, es podia detectar al territori català una gran presència de població provinent d'una sèrie de municipis majoritàriament de l'interior de les províncies de Castelló i València, hereus d'una corrent migratòria ja iniciada al segle XIX. Estes àrees van anar despoblant-se durant el segle següent, motiu pel qual hui dia, fins i tot, viuen al Principat més valencians de determinats nuclis de l'interior del País Valencià que als mateixos llocs d'origen. Alguns dels municipis d'origen dels valencians

que van migrar a Catalunya fins a als anys 70 s'han mantingut, com en el cas dels situats als Ports, la Plana Alta o el Baix Maestrat. Altres, en canvi, han anat perdent el pes demogràfic que representaven, com en el cas del Racó d'Ademús, l'Alt Palància o l'Alt Millars. Al cap i a la fi, són les capitals de província valencianes i les ciutats més poblades les que actualment *subministren* majoritàriament la població valenciana.

No obstant això, en l'estructura de població valenciana a Catalunya en 1991, i encara en 2001, es podien observar algunes petjades de la primera onada migratòria, però sobretot de la segona. Era una estructura certament envellida, malgrat que poc a poc es començava a albirar un rejuveniment. El que es va produir des dels anys 90 del segle XX i es va aguditzar a principis del XXI va ser una progressiva arribada de joves adults valencians, aspecte que no només va canviar algunes de les principals àrees d'origen de la migració valenciana com veiem en línies anteriors, sinó també les de recepció, ja que es va formar una tercera àrea de concentració de la població valenciana al voltant de Reus i Tarragona que abans no existia. Una zona vinculada a la demanda de feina selectiva per a l'administració pública que des de finals dels anys 90 atreia els valencians, en molt bona posició en comparació amb altres migrants de la resta de l'Estat. Així, la geografia de residència també es va transformar. De les clàssiques dos àrees que havien concentrat valencians des de finals del segle XIX, amb una tradició migratòria explicada primordialment per factors econòmics, en el cas de l'AMB, o per factors de proximitat geogràfica —a banda dels econòmics—, en el cas de les Terres de l'Ebre, va sorgir una nova zona a mig camí, en la qual estos dos factors es conjugaven: l'eix Tarragona-Reus. Com aquells valencians, molts d'ells ferroviaris, que durant els anys 30 van organitzar unes festes de Falles a la ciutat de Tarragona (Baydal, 2017), uns altres valencians han pres el seu relleu i tornen a destacar en la mateixa zona, per altres motius, 70 anys després.

I no només a Catalunya es va produir esta dinàmica de canvi i transformació geogràfica. El mateix any en què va començar la crisi econòmica, l'any 2008, els fluxos dirigits a l'estranger des del País Valencià van sobrepassar per primera vegada els dirigits a Catalunya. Igual que al Principat, esta nova situació migratòria va comportar una sèrie de canvis en les destinacions, que, com hem vist, van afectar les clàssiques destinacions de la migració valenciana, en les quals es van incorporar tot un seguit de països nous i d'altres no tan nous.

L'estudi dels vells fluxos migratoris, que en el cas valencià restava completament en l'oblit, es va realitzar des l'anàlisi de fonts estadístiques i, com a novetat, des de

l'entrevista en profunditat i la Ciència Ciutadana. Totes estes fonts ens han ajudat també a realitzar un exercici de memòria històrica que ens ha servit per a adonar-nos de com d'important és encara el percentatge de població valenciana que va arribar a Catalunya durant els anys 50 i 60 —i que encara hui en dia constitueix un terç de la població valenciana a Catalunya— i ajudar a recuperar l'interès en l'estudi de les migracions de la primera i segona onada migratòries. I és que, com més ens allunyem en el temps, més difícil ens resulta obtindre sèries estadístiques sobre els moviments produïts entre Catalunya i el País Valencià i sobre les característiques sociodemogràfiques dels seus protagonistes. La interacció entre les diferents metodologies ha donat resultats molt fructífers.

Les dades del padró de 1930 ens han mostrat les zones on altres autors ja havien assenyalat que es concentraven els valencians en aquella època: Sants-Hostafrancs, tot el front marítim de la Barceloneta al Poblenou i una zona aïllada de Can Baró (Oyón *et al.*, 2001). Una anàlisi més detallada ens ha descobert, però, uns altres barris on es considerava que la seua presència era pràcticament nul·la: l'Esquerra i la Dreta de l'Eixample així com la Sagrada Família, el Guinardó i el Camp de l'Arpa i, fins i tot, determinades zones de Gràcia. Així mateix, s'ha evidenciat la destacada presència d'una immigració femenina valenciana en zones on fins ara havia passat desapercebuda, situada en una Barcelona benestant altament demandant de mà d'obra femenina pel servei domèstic i el clergat i en una altra Barcelona més proletària i industrial, a Sant Andreu i la Sagrera. Una vegada obtinguda una imatge general de la immigració valenciana a tota la ciutat, ens vam centrar en el barri de la Barceloneta, on hem descobert una comunitat ben integrada socialment en comparació amb altres col·lectius migrants del moment. Els valencians de la Barceloneta eren un grup de gent jove amb forts lligams territorials que havia emigrat majoritàriament en família i que es va instal·lar precisament allà perquè el barri marítim els ofería unes oportunitats laborals d'acord amb les seues qualificacions, relacionades amb les activitats marineres obtingudes en el seu lloc d'origen. Així, doncs, l'especialització laboral en els valencians no és ni molt menys un aspecte recent, com, per altra banda, ja havien documentat altres autors a determinades ciutats de la costa catalana (Llorca, 2000; Alegret i Garrido, 2008; Figueres, 2017), però no a Barcelona. Ara bé, la principal conclusió que hem obtingut en l'estudi d'este col·lectiu és que no hem trobat cap indicatiu d'empitjorament en les condicions d'integració sociolaboral d'estos migrants degut a diversos factors relacionats entre ells. No només això, sinó que també

ha quedat demostrat que els valencians de la Barceloneta van adoptar algunes de les pautes demogràfiques del moment, comparables amb les dels nadius i per damunt de les d'altres migrants de la resta de l'Estat. Les xarxes migratòries i possiblement la llengua van afavorir que el valencià es col·loques en una millor situació respecte a altres orígens.

Esta relativa bona integració —o assimilació— a principis del segle XX dels valencians en la societat catalana també va ser assenyalada per diversos autors, alguns de la mateixa època, com Vandellós (1935), i altres més recents, com Balcells (2015). Els migrants valencians a Catalunya haurien gaudit de l'avantatge d'una ràpida integració sense haver d'optar per perdre la seua identitat, ja que, com diria Fuster (1962), formaven part d'un mateix àmbit cultural i nacional, al qual va anomenar *Països Catalans*. Els seus plantejaments i els d'altres autors han donat lloc a infinitat de debats, però el que és indubtable és que, segons els resultats obtinguts, els valencians disposaven d'algun tipus de capital social que els col·locava en una millor posició de cara a un possible ascens d'estatus. Tanmateix, per mesurar la mobilitat social en este col·lectiu i comprovar científicament esta hipòtesi, s'ha explotat l'única font que ens podia donar informació des d'una perspectiva biogràfica dels valencians i els seus descendents: l'Enquesta Sociodemogràfica de 1991.

Gràcies als resultats obtinguts, podem donar per bona la nostra tercera hipòtesi, en la qual vam establir que la migració valenciana s'hauria beneficiat de la seua relació històrica, cultural i lingüística amb Catalunya. En este cas, amb una millora de la situació social després de migrar dels valencians residents a Catalunya en 1991 respecte a si mateixos i als seus progenitors, d'una banda, i amb una major mobilitat social dels propis migrants valencians respecte a altres orígens autonòmics, d'una altra. Esta major mobilitat podria semblar, en un principi, que estigués relacionada amb els fluxos de professionals qualificats que en els últims anys han arribat a Catalunya, però no s'ha d'oblidar que els càlculs realitzats es van dur a terme amb una font de fa 30 anys. Per tant, l'ascensor social funcionava ja pels valencians fa més de tres dècades. I, possiblement, en alguns casos molt abans, com es desprèn de l'anàlisi de la integració sociolaboral dels valencians a la Barceloneta en 1930.

Els resultats ens parlen d'un èxit en la mobilitat social per un conjunt d'indicis que resumim a continuació. En primer lloc, pel fet de ser el col·lectiu que més canviava el seu perfil en comparació amb el conjunt després de migrar i d'estar sobrerrepresentats en els sectors econòmics o en les situacions professionals de més prestigi en la nostra

classificació. En segon lloc, per mostrar les màximes taxes brutes de mobilitat ascendent, però també els màxims nivells de mobilitat relativa de totes les CCAA analitzades. En tercer lloc, per registrar els majors moviments de mobilitat real de pares a fills —siga per canvis estructurals o per mobilitat neta— de totes les CCAA. En quart lloc, per registrar entre els valencians d'origen de categoria baixa la major mobilitat social de pares a fills de tot el conjunt. I, en cinquè lloc, entre els valencians, extremenys i aragonesos es va constatar una major igualtat en l'accés a la categoria alta dels fills respecte als seus pares, la qual cosa denota una major permeabilitat entre les categories socials d'estos últims orígens i, per tant, una major finestra d'oportunitats per passar de la categoria baixa o mitjana a l'alta. A més a més, quan es va controlar l'efecte de les diferències d'edat dels migrants de les distintes CCAA mitjançant una regressió, els valencians es van distingir per una major mobilitat social que la resta de migrants, sobretot quan provenien d'una categoria socioeconòmica baixa del pare, encara que no tant si la procedència era mitjana.

Tots estos càlculs i anàlisis realitzats als homes, però, no van poder ser replicats en les dones. Tot i això, també tenim indicis d'una mobilitat ascendent per part de les valencianes. I és que es va observar que després de l'emigració les taxes d'activitat femenina en el col·lectiu valencià es reduïen. Ens expliquem: és una característica comuna del conjunt de migrants del segle XX el fet que després del moviment migratori en un conjunt de població determinat augmente l'ocupació masculina i disminuïska la femenina respecte al moment previ de la migració. En general, tots els orígens analitzats van incrementar l'ocupació masculina i van disminuir la femenina, però les valencianes ho van fer en major mesura que la resta d'origen, passant d'un 47% l'any previ a la migració a un 36% deu anys després. Per tant, tot i que no supose una prova fefaent, este resultat podria interpretar-se com un indicati més de l'èxit de la immigració femenina valenciana, ja que hem de pressuposar que fins el 1991 el model legítim de parella imperant era el *breadwinner*, el de l'home mantenidor de la llar, i, per a molts dels matrimonis que migraven, el fet que la dona deixés de treballar era un senyal d'un augment d'estatus social. No vam poder trobar l'efecte que degueren tindre la llengua, el període d'arribada o el lloc d'origen, però possiblement la combinació de tots estos factors va esdevindre clau. A pesar d'això, cal prendre certes precaucions, ja que alguns valencians podien no haver aprofitat eixe capital com s'ha demostrat en les entrevistes dutes a terme, encara que això, ni molt menys, degué ser la norma.

Precisament amb l'exploració de les entrevistes en profunditat podem donar per contrastada la nostra quarta i última hipòtesi, en la qual afirmàvem que, si bé les migracions valencianes a Catalunya s'expliquen majoritàriament per causes econòmiques, s'han de contemplar altres motivacions. L'entrevista en profunditat ens ha permès endinsar-nos en la casuística i les raons de molts valencians que encara viuen a Catalunya, alguns dels quals han viscut gran part de la seua vida al Principat i, per tant, ja no es consideren migrants —o potser mai s'ho han considerat—, i dels migrants arribats en els últims anys, però també dels migrants arribats en la segona onada, amb un perfil totalment diferent dels d'ara, tal com es va observar de l'anàlisi del perfil ocupacional en el cens de 1991, molt més heterogeni.

Són moltes les raons que van animar els valencians al llarg del segle XX a desplaçar-se al Principat. Començant per les econòmiques, que actualment són tan decisives i que determinen la majoria dels moviments migratoris, i continuant per les vinculades a les inhumanes condicions de la postguerra: fam, repressió, control social. Algunes de les quals, segons sembla, poden estar encara ben presents per a determinades persones vingudes d'origens rurals. Van ser els períodes de crisi en el camp i la costa valenciana, les contínues epidèmies, la Guerra Civil i la postguerra, junt amb l'expansió econòmica de Barcelona i altres àrees de Catalunya —i, com no, l'apropament territorial— els factors que van facilitar les arribades de molts valencians en les dues primeres onades del segle XX. Estes arribades han anat disminuint al llarg dels anys, excepcionalment per alguns perfils s'han mantingut i, segons en quins sectors econòmics —en el cas dels docents, com hem vist—, s'han incrementat. En este aspecte, és digne de ressenyar que en les migracions del segle XXI han estat descobertes tot un seguit de motivacions adduïdes per alguns valencians de la tercera onada —i inclús de la segona— relacionades amb l'apropament cultural i sociològic d'ambdós territoris i el factor de selecció positiva que pot significar la llengua en molts valencians. És a dir, molts valencians han hagut de migrar a Catalunya, on el fet de parlar català els ha col·locat en una situació d'avantatge comparatiu respecte a altres migrants de la resta de l'Estat, mentre que, paradoxalment, a la seua terra d'origen, això no els suposava cap avantatge a l'hora de treballar.

A més a més, sí bé és cert que molts valencians busquen treballar a Catalunya, també hi volen viure perquè senten que hi ha uns lligams molt clars entre les dues societats, la catalana i la valenciana, perquè volen aprendre català o, fins i tot, perquè identifiquen viure a Barcelona amb una experiència semblant a la que podrien tindre vivint en una

gran metròpoli estrangera, però sense haver de recórrer tants quilòmetres i, sobretot, en un context proper. De manera que un dels descobriments d'esta investigació gira entorn de les motivacions adduïdes pels migrants de l'última onada, la migració dels quals no ve explicada per una única causa econòmica o laboral, sinó per una sèrie de factors que només es donen a Catalunya i no a altres parts de l'Estat. Ja no parlem de les facilitats per treballar —evident en el cas de l'administració pública—, sinó dels lligams culturals i socials que faciliten un enteniment entre ambdós pobles i que generen un clima de confiança, tant entre els uns com entre els altres.

Si, com hem vist, la migració transforma i crea nous espais per als valencians fora de les seues fronteres, també canvia les seues mentalitats. Les relacions entre Catalunya i el País Valencià no han estat les millors en els últims anys, potser pel desconeixement, potser per determinats interessos polítics. De fet, els valencians i els catalans ens hem comportant molt sovint com una família mal avinguda. Així i tot, és indubtable que Catalunya i el País Valencià comparteixen moltes més coses que les que els separen, fruit d'una història en comú que es remunta al segle XIII. Si bé l'objectiu d'esta investigació no era analitzar la història recent entre els dos territoris i els factors que han determinat l'estat actual de les relacions, sí que s'han mostrat elements empírics suficients per comprendre certs comportaments demogràfics que es donen entre els valencians migrats a Catalunya i que ens agradaria que ajudessen a apropar a dos pobles tradicionalment considerats cosins germans.

Tal com es va observar a les entrevistes en profunditat, la majoria de valencians van vindre lliures de prejudicis, aspecte que no deuria d'estranyar ja que, en part, vindre a Catalunya suposa un filtre contra estos prejudicis. Malgrat això, estos continuen existint entre uns i altres, però els continus intercanvis humans, el nivell d'integració de molts valencians en la societat catalana i el paper que tenen els descendents possibiliten un pont entre el País Valencià i Catalunya. Si tenim en compte els resultats obtinguts a "Veus Valencianes" i les entrevistes en profunditat, podem parlar amb optimisme de la consolidació d'un espai relacional entre ambdues societats o almenys dels valencians que viuen a Catalunya i els seus descendents. Pot ser que alguns dels descendents d'aquells valencians que van arribar des del segle XIX fins als anys 50 o 60 no tinguen molta vinculació amb la terra dels seus avantpassats, però el conjunt de les dades aportades indiquen el contrari. En resum, hi ha tota una sèrie de vincles demogràfics, fins ara desconeguts i als quals no s'havia donat importància, que uneixen a valencians i catalans.

O, dit d'una altra manera, el que ha separat la política, sembla que ho ha unit la demografia.

Futures línies d'investigació

Queden moltes preguntes obertes després del que hem vist en les anteriors línies. El que creiem que ha quedat ben palès és que a Catalunya existeix un col·lectiu d'immigrats, els valencians, que, si no destaca per la seua importància quantitativa, ho fa per la qualitativa. Les seues arribades s'han produït en els últims 150 anys amb daltabaixos, però s'han mantingut. Tot i que no ens hem fet esta pregunta al llarg de la investigació, ara ens sorgeix irremeiablement: què ha determinat que, dècada rere dècada, amb una sèrie d'interrupcions, els fluxos de valencians s'hagen mantingut? Sens dubte creiem que s'han anat conjugant una sèrie de factors durant els diferents períodes que han propiciat la seua arribada continuada.

Potser seria interessant també l'estudi de determinats països amb casos tan exclusius com els de Catalunya, que ens parlen igualment d'un altre tipus de migració selectiva. En el cas d'Itàlia, a què es deu esta elevada feminització? Igual que en el cas de Bèlgica, però a l'inrevés, per què hi ha molts més homes que dones? En este punt, realitzar una aproximació de caràcter qualitatiu a l'emigració valenciana a l'estranger esdevindria el següent pas. El País Valencià exporta al Principat molts professors i mestres, però quins professionals exporta a l'estranger? Seria lògic pensar que el perfil ocupacional de molts migrants valencians s'assembla al de la resta de migrants d'altres CCAA, a diferència de Catalunya. No obstant això, després de la realització d'una estada de recerca a Alemanya, on vam poder entrevistar a valencians i descendents de valencians, el mecanisme de la bola de neu ens va apropar a algunes persones valencianes que havien emigrat recentment i que es dedicaven al món artístic i musical. Això, que podria semblar un fet casual, pot estar amagant una altra estratègia d'especialització de l'emigració valenciana a Alemanya —o a altres països— com la que s'ha observat a Catalunya. I diem això perquè, si tenim en compte que el País Valencià *produceix* el 50% dels músics de l'Estat Espanyol i l'Estat no té capacitat per absorbir-los, quina eixida els queda? Si als docents l'única que els quedava era el Principat, als músics pot ser l'estranger.

I, per què no dir-ho, si en el cas dels joves qualificats que migren a l'estranger parlem de “fuga de cervells”, en el cas de Catalunya, on s'ha observat una migració també de joves qualificats valencians, estariem parlant d'una altra “fuga de cervells” anterior a la crisi

econòmica de la qual fins ara no s'havia parlat? De la mateixa manera, després del retorn a Catalunya, com en molts dels casos que s'han observat a “Veus Valencianes”, com els ha anat als valencians?

Tot i que la part quantitativa creiem que és la més treballada en esta investigació, la referent a la perspectiva històrica hauria de ser complementada properament amb nous estudis. I més tenint en compte la rellevància de la migració valenciana a Barcelona en 1930, on gairebé 1 de cada 10 persones era valenciana i on residien el segon nombre major de castellanencs després de Castelló de la Plana. El treball realitzat sobre la migració valenciana a la Barceloneta de 1930 ens parla d'un sector que es va integrar millor que el d'altres orígens d'Espanya en l'estructura socioocupacional del moment, però ens agradaria aprofundir més en este debat i, ampliant el nostre territori de recerca, saber si esta relativa bona integració es va donar en altres barris de la ciutat amb contextos socioeconòmics totalment diferents i de quina manera. O veure si la migració valenciana es va especialitzar en altres sectors productius en la resta de la ciutat més enllà de la pesca.

Sens dubte, però, on queda més feina per fer és en la Ciència Ciutadana i en l'aspecte qualitatiu. Respecte de la Ciència Ciutadana, tenim tot un conjunt de dades que no hem explotat en profunditat i que poden, així mateix, complementar el treball qualitatiu sobre els descendents. Pel que fa a les fonts de caràcter qualitatiu, en este treball només s'ha explorat una dimensió de la migració valenciana: les causes i les motivacions. Són moltes les preguntes que ens han anat sorgint al llarg d'esta investigació a les quals podem respondre amb el material que ja tenim —recordem que de les 81 entrevistes realitzades en este treball només se n'han utilitzat 35 i que del projecte “Veus Valencianes” només se n'han esmentat els resultats principals—. Per tant, queden altres aspectes que ens poden ajudar a entendre molt millor el paper dels valencians a Catalunya. Igualment, el recurs de les entrevistes també podria ajudar-nos a aportar unes conclusions més sòlides sobre la mobilitat social dels valencians a Catalunya. En este sentit, més d'un dels entrevistats va manifestar una estratègia de mobilitat social com a motiu per a la seua migració. A més a més, si realitzéssim les mateixes anàlisis de la mobilitat amb una nova enquesta sociodemogràfica, tenint en compte l'alta qualificació dels fluxos vinguts en les últimes tres dècades, quins resultats obtindrien ara mateix entre els valencians i els seus descendents?

L'estudi de les xarxes migratòries, determinants per a molts valencians, hauria d'esdevindre una de les línies de recerca prioritàries per a futurs estudis. I és que al llarg

de les entrevistes realitzades ha quedat demostrat que el recurs de les cadenes migratòries va ser molt destacat en els migrants de la segona onada i, en casos puntuals, en els de la tercera. D'esta manera, s'ha evidenciat que 10 dels 15 informants que van vindre entre 1939 i 1990 van ser ajudats per algun tipus de contacte a l'hora de vindre a Catalunya, cosa que posa en evidència l'important paper de les xarxes migratòries en la població valenciana i la preexistència d'una primera onada de grans dimensions que començaria a finals del segle XIX i acabaria als anys 30 del XX. En els de la tercera, en canvi, de les 18 entrevistes que es van fer, només quatre persones van recórrer a algun conegut. Tant els que van vindre per motius laborals i econòmics com els que ho van fer per polítics i socials, van recorre a una, o de vegades, varies persones. Tanmateix, qui eren estos contactes i de quina manera funcionaven estes xarxes? A més a més, on no arriben les fonts orals, els padrons i els censos històrics poden ajudar en el procés de reconstrucció i estudi del funcionament de les cadenes migratòries i les xarxes de solidaritat, les quals sembla que haurien explicat gran part dels moviments realitzats entre el País Valencià i la Barceloneta.

I resta tot un món de caràcter sociològic molt interessant per explorar: el dels estereotips mutus i les percepcions, el dels canvis de mentalitat o el de les expectatives que tenien molts valencians i la seua evolució. Un treball que no podrà ser dut a terme sense el recull de les entrevistes en profunditat. Per no parlar dels descendents i el seu paper com a vincle d'unió entre Catalunya i el País Valencià o la informació que ens poden aportar sobre les característiques dels migrants de la primera onada. Estem parlant de la història migratòria familiar dels seus avantpassats, els diferents contextos que van provocar la seua migració o les seues trajectòries laborals, familiars i ocupacionals. A més de tot un seguit de preguntes sobre la persona descendent i els seus lligams amb el País Valencià o l'opinió de molts catalans —descendents de valencians— sobre els mateixos valencians.

Per últim, hi ha dues perspectives que no hem tingut gaire en compte en esta investigació i que ens agradaria tenir presents en futurs treballs: la de gènere i la de les diferències segons orígens provincials. En el primer cas, es va començar amb el càlcul de certs indicadors sociodemogràfics o la ràtio de feminitat de la migració valenciana de Barcelona el 1930, per exemple, però, en el segon, això no es va realitzar en cap moment. L'aproximació a estes dues dimensions ens ajudaria a comprendre millor els diferents processos de la migració valenciana a Catalunya i l'estranger, sobre els quals, amb esta tesi, hem volgut fer un primer pas.

Referències bibliogràfiques de les conclusions

ALEGRET, José Luis i GARRIDO, Alfons (2008). Historia del puerto pesquero de Palamós: migraciones, asociacionismo y desarrollo. *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 27, 27-40. <<http://revistas.um.es/areas/article/view/118601/111901>>

BALCELLS, Albert (2015). La immigració i la política catalana durant la Segona República. *Cercles: revista d'història cultural*, (18), 21-41. <<https://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/view/298910>>

BAYDAL, Vicent (2017). *València no s'acaba mai*. València: Llibres de la Drassana.

FIGUERES, Xavier (2017). *Quan la mar brama*. Publicacions URV.

FUSTER, Joan (1962). *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Edicions 62.

LLORCA, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina. San Vicente del Raspeig*: Publicaciones de la Universidad de Alicante. <http://www.museudelapesca.org/docs/unitats/llenguatge/llenguatge_mariner>

OYÓN, José Luis; MALDONADO, Josep i GRIFUL, Eulàlia (2001). *Barcelona 1930: un atlas social*. Edicions UPC.

VANDELLÓS, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Autors Independents.

5. CONCLUSIONS

The main objective of this thesis is to study migration from the Valencian Country to Catalonia —and abroad— during the 20th and 21st centuries, and the Valencian population that currently resides in Catalonia. Throughout the chapters included herein, which encompass a number of different methods and regional scales, we offer an analysis of the main characteristics of the protagonists of Valencian emigration and the corresponding migration flows. In addition, the thesis makes a first step to study the descendants of these migrants in Catalonia.

The first two chapters of the thesis offer a snapshot of the situation of the Valencian population living in Catalonia and outside Spain, taking a look at previously unknown aspects of Valencian migration. In Catalonia, our analysis shows a contrast in terms of the age and level of education of the demographic in question, as a result of the most recent wave of migration. This means we can easily identify the two contingents in a population pyramid: those that arrived in the '50s and '60s on the one hand, and those who arrived from the late '90s onwards on the other. In fact, the arrival of the latest contingents has led to a demographic rejuvenation of the population structure in recent years, which is not the case for the other large migratory group to arrive in Catalonia for example, who came from Andalusia. The percentage of Valencians under 5 years old out of the total population from other autonomous communities is 25%, while the percentage of young people between 20 and 35 years old is 13%, which only serves to confirm these figures. In addition, a study of migration flows showed that Valencians as a group mostly emigrate around the age of 17 (indicating that Catalonia is an attractive destination for Valencians looking for university education) or around the age of 27, when graduates may be attracted either by the offer of master's or postgraduate study, or work opportunities in any sector of employment, where knowledge of Catalan gives Valencian candidates an advantage over applicants from other autonomous communities. The analysis of other socio-demographic data, based on migrant stocks, has given us some indication that Valencian migration as a whole has had a certain level of social success, and that the most recent migrants have a high level of education, due to a number of factors: first, for their likelihood of entering into marriage with Catalans, as 48% of Valencians are married to Catalans; second, for the number of Catalans —around 56,000— who share their homes with Valencians; third, for their relation to the workforce, as 65% of working age Valencians are employed; fourth, for their employment

in certain white-collar sectors, with 28% classified as technicians or scientific and intellectual professionals, and those working in education making up over 42% of cases; fifth, for their Catalan skills, since, although some of the older generations come from Spanish-speaking areas, 75% of all Valencians speak Catalan, compared to 90% of Catalans and only 40% of those born other autonomous communities; and sixth, for the percentage of Valencians living in Catalonia who were born between 1976 and 1986 and hold university degrees, making up around 65%, while the same category accounts for 39% and 45% of the regions of origin and destination, respectively. Finally, we have analysed the geography of origin and destination and found that the towns in the interior of Valencia no longer produce as many migrants as in previous migration waves; migrants are now more likely to come from Valencian cities. We analysed how Valencians are concentrated in Catalonia, and saw it is usually in three areas: the Metropolitan Area of Barcelona (AMB), the Reus-Tarragona axis, and the Terres de l'Ebre.

In terms of migrants who moved abroad, a primary analysis of Valencian migration indicates that the new migratory dynamics in place since 2008 have led to notable changes in the destinations chosen by Valencians, and the young people of certain ages being included in migrant stocks. As in Catalonia from the end of the '90s, new additions to population stocks has led to a demographic rejuvenation of the population born in the Valencian Country and living abroad, which has not occurred with Spaniards living abroad as a whole. There are two factors that can explain this change in demographic structure which, as in Catalonia, has caused the population pyramid to take on a bimodal shape. On the one hand, Valencian young people between 25 and 39 years old began to move to Europe—which up until 2008 was practically unheard of—and, on the other hand, former Latin American migrants began to return to their countries of origin—or even in other European countries—accompanied by their children. In terms of the preferred destinations for Valencian emigration, Argentina and France continue to attract the largest number of Valencians. However, as a result of the financial crisis Valencians now head to new regions, such as the United Kingdom, Germany and the USA on the one hand, or South American countries like Ecuador and Colombia on the other, where nationalised Valencians or children of former migrants return with their families. In the former case, the level of female migration, the destinations noted and the age profiles of these migrant flows suggest that this is also, as in Catalonia, highly-qualified migration.

Once a well-defined image of Valencian emigration was reached in two different contexts, but that had both experienced coincidentally similar changes, the next step was to use a relatively new methodology for a research project in social sciences: citizen science. Despite its limitations, the "*Veus Valencianes*" (Valencian Voices) project has achieved very positive results. To start with, the majority of the results match up to the typologies analysed based on statistical data, such as the pattern of movements into which many Valencians fit, by either age or occupation. In addition, we were able to find out information such as the opinions held by over 1,000 Valencians on Catalonia, the frequency of the trips they make to the Valencian Country, whether they own any property, to give some examples. The most important information on this group, however, cannot be found by relying on official statistical sources. This includes, for example, the significant levels of under-registration for a sector of the Valencian population—mostly young people—who live in Catalonia. It also includes the high levels of participation in associations in Catalonia and the high levels of changes in residence reported, as 72% of the Valencian participants in the study had previously lived in another place outside of the Valencian Country, and of those, 11% had lived abroad. Not only that, but we also uncovered data on some of the grandchildren, great-grandchildren and great-great grandchildren of the Valencians who arrived in the first two migratory waves of the 20th century. Through their contributions, we have found out more about the towns affected by the long process of rural exodus that has occurred in the Valencian Country since the 19th century, as well as some of its basic socio-demographic characteristics. In this respect the most interesting point has been the chance to reach a group that cannot be detected by traditional means: Valencian descendants. We now know how many times they travel to the Valencian Country, whether they still have a relative or property there, and the link they have to the region, if they still have one.

The results obtained in these first three articles back up our first two hypotheses. In terms of the first, in which we stated that Valencian migration to Catalonia in the 21st century foreshadowed the profile of international migration in 2008, has been proven. The people who carried out these movements, and these migration flows, show similar characteristics both in Catalonia and abroad. The difference lies, however, in that the changes first happened in Catalonia and then abroad. In the first case, this refers solely to a selective demand for Valencian migration for two basic reasons: the fact that many Valencian migrants already speak the language of the host society and the

suggestion that many migrants who settle in Catalonia work in education, for a wide number of reasons that act to attract Valencians who want to work in either education or public administration. But, in spite of these nuances, a change in the demographic structure has occurred in both contexts, so that more recent migration flows abroad have replicated migration flows to Catalonia years before. All of this has happened chronologically, which has caused the average age of the migrant Valencian population to grow younger. In the case of Catalonia, demographic rejuvenation started in the late 1990s and was consolidated over the first decade of the 21st century. Migration abroad began in 2008, when Valencians affected by the financial crisis chose to replace the traditional destination of Catalonia with a foreign country. After analysing the profiles of Valencian migrants, the characteristics of their migration flows and their frequency, we can say that migration to Catalonia between the '90s and the beginning of the crisis merely anticipated migration abroad. In other words, Catalonia can be seen as a laboratory for Valencian international migration. In addition, we can infer that Catalonia has become a destination for many Valencians to return to after migrating abroad, as is apparent from the high level of mobility shown among participants in the "Valencian Voices" project. Some had spent time in a foreign country before migrating to Catalonia, and in the future it could perhaps become an intermediate or final destination for many of the Valencians still living abroad.

Likewise, the changes that took place as a result of the last migratory wave laid the groundwork for changes to where Valencian emigration to Catalonia comes from, while creating and changing the destination cities both in Catalonia and abroad. This means we can also confirm our second hypothesis, in which we stated that the new migration dynamics in Valencia have transformed the residential spaces of the Valencian population and created new ones.

Up until the 1990s, there were large numbers of migrants in Catalonia from a series of municipalities mainly in the interior of the provinces of Castelló and Valencia, the heirs to a migratory flow that had already begun in the 19th century. These regions became depopulated over the century that followed, so that, even today, there are more Valencians from certain areas in the interior of the Valencian Country living in Catalonia than in the regions where they were born. Some of the municipalities of origin for Valencians who migrated to Catalonia up until the '70s have managed to sustain themselves, which as those located in Ports, Plana Alta and Baix Maestrat. Others, on the other hand, have lost

the demographic weight they used to have, which is the case for Racó de Ademús, Alt Palància and Alt Millars. At the end of the day, they are capitals of Valencian provinces and the cities with the highest population, and that currently provide the ‘supply’ of the Valencian population.

Nonetheless, in the structure of the Valencian population in Catalonia in 1991, and even in 2001, there are still some traces of the first wave of migration, and the second wave in particular. This sector of the population has certainly aged, although little by little it was starting to see a demographic rejuvenation. What happened from the 1990s onwards only increased at the start of the 21st century, with the progressive arrival of young Valencian adults. This not only changed some of the main areas of origin for Valencian migration, as seen in previous migrations, but also changed their destinations; a third concentration point for Valencians was formed around Reus and Tarragona, where the population did not previously accumulate. This area was linked to a demand for employment in public administration, which attracted Valencians from the late ‘90s onwards, as they were in a good position to pass the selection exams compared to other migrants from the rest of the country. This meant the areas of residence also changed. Out of the traditional two areas where Valencians have concentrated since the end of the 19th century, with a migratory tradition mainly explained by economic factors in the case of the Barcelona metropolitan area, or because of geographical proximity, regardless of economics, in the case of Terres de l'Ebre, a ‘halfway’ area emerged, in which these two factors were combined: the area between Tarragona and Reus. Like the Valencians, many of them rail road workers, who organised a *Falles* festival in the city of Tarragona in the 1930s (Baydal, 2017), other Valencians have taken over brought the same area into prominence for other reasons, 70 years later.

This dynamic of change and geographical transformation has not only taken place in Catalonia. During the same year the economic crisis began, in 2008, the migration flows abroad from the Valencian Country exceeded the numbers heading to Catalonia for the first time. As in Catalonia, this new migration situation led to a series of changes in destinations, which, as we have seen, had an impact on the traditional destinations for Valencian migration, incorporating a series of both new and old countries.

The study of the former migration flows, which had been completely forgotten in the case of Valencians, was carried out from an analysis of statistical sources and from the new technique of in-depth interviews and citizen science. All of these sources have helped us

complete an exercise in historical memory that has allowed us to understand how important the percentage of the Valencian population that arrived in Catalonia during the 1950s and 1960s still is, which today still makes up a third of the Valencian population in Catalonia. In addition, the sources helped recover interest in the study of the first and second migratory wave in migrations. The more we move away from that time, the more difficult it is to obtain statistics on the movements that took place between Catalonia and the Valencian Country, and about the socio-demographic characteristics of those involved. The combination of different methodologies has been very fruitful.

The data from the 1930 census showed us the areas where other authors had already stated that Valencians were concentrated at that time: Sants-Hostafrancs, the entire Barceloneta seafront to Poblenou, and an isolated area in Can Baró (Oyón et al., 2001). However, a more detailed analysis has uncovered other neighbourhoods where the Valencian presence was previously thought to be almost nil: the left and right sides of the Eixample neighbourhood, as well as around Sagrada Família, in Guinardó and Camp de l'Arpa, as well as certain areas of Gràcia. Likewise, it also highlighted the significant presence of female Valencian immigration to areas that had previously gone unnoticed, either in wealthy Barcelona areas with a higher demand for a female workforce for domestic service and for the clergy, and the more proletarian and industrial side of Barcelona in Sant Andreu and La Sagrera. Once we had obtained a general overview of Valencian immigration throughout the city, we then focused on the Barceloneta neighbourhood, where we discovered a well-integrated social community in comparison to other migrant groups. The Valencians living in Barceloneta were a group of young people with strong links to the area that had emigrated mostly as a family, and settled in the neighbourhood because the maritime district offered job opportunities that suited their qualifications, following from the maritime activities they used to carry out in their place of origin. This means that the employment that Valencians specialise in is not a recent aspect, as we can see that other authors have already documented the same thing in certain cities along the Catalan coast (Llorca, 2000; Alegret i Garrido, 2008; Figueres, 2017), but not in Barcelona. However, the main conclusion we have drawn from studying this group is that there is no indication of the social and labour integration conditions of these migrants worsening, for a number of related reasons. Not only that, but it has also been shown that the Valencians living in the Barceloneta neighbourhood adopted some of the demographic patterns of the time, comparable to local patterns and higher than those of

migrants from the rest of Spain. Their migration networks, and possibly the language, meant that Valencians were better placed than those from other areas.

The relatively good integration —or assimilation— by Valencians in Catalan society in the early 20th century has also been indicated by several authors, some from the same period, such as Vandellós (1935), and some more recent ones, such as Balcells (2015). Valencian migrants in Catalonia would have enjoyed the advantage of rapid integration without having to lose their identity, since, as Fuster (1962) would say, they were part of the same cultural and national sphere, referred to by him as the ‘Catalan Countries’. His approaches, and those of other authors, have given rise to countless debates. However it cannot be doubted that, based on the results obtained, Valencians had some kind of social capital that placed them in a better position to potentially achieve a higher status. However, in order to measure social mobility in this group, and to verify this hypothesis scientifically, we used the only source that could provide us with this information from a biographical perspective of Valencians and their descendants: the 1991 Socio-demographic Survey.

Thanks to the results of this survey, we were able to verify our third hypothesis, in which we established that Valencian migrants would have benefited from their region's historical, cultural and linguistic relationship with Catalonia. In this case, by seeing an improvement in the social situation of Valencians living in Catalonia in 1991 after migrating, with respect to both themselves and their parents, and by seeing greater social mobility for the Valencian migrants themselves in comparison to other autonomous origins. This greater mobility may initially seem to be related to the migration flows of qualified professionals who have come to Catalonia in recent years, but it should be kept in mind that these calculations were carried out with a source from 30 years ago. This means that Valencians were already reaching a higher social status over three decades ago. This was possibly the case even earlier, as evidenced by the analysis of socio-labour integration for Valencians in Barceloneta in 1930.

The results show a success in social mobility through a series of reasons that are summarised below. First of all, because this demographic changed its profile most significantly in comparison to other groups following migration, and they are over-represented in the most prestigious economic sectors and professions according to our classification. Secondly, this group shows the highest gross rates of upward mobility, as well as the highest levels of relative mobility, out of all the autonomous communities

studied. Thirdly, the group shows the biggest real-life mobility movements in terms of changes from parents to children —whether in structural changes or net mobility— out of all the autonomous communities. Fourthly, as Valencians from low categories register the greatest social mobility from parents to children out of the entire group. And fifth, because those from Valencia, Extremadura and Aragon showed a greater equality in terms of access to the highest category in terms of children compared to their parents. This indicates that people from these regions are more likely to be able to have greater mobility in social categories and, therefore, that there is a greater window of opportunities to move from the lower categories to middle or higher categories. In addition, when taking into account the age differences of migrants from different autonomous communities through regression analysis, Valencians stood out for their greater social mobility in comparison to other migrants, especially when the father initially had a low socio-economic status, although not when the father's status was average.

All these calculations and analyses were made about men, however, and could not be replicated for women. Nonetheless, there is also evidence of rising mobility for Valencian women. It was observed that after emigration, there were lower levels of female employment in the Valencian community. To explain further: it is a common feature of 20th century migrants that after the migratory movement for a determined sector of the population, male employment increases while female employment decreases compared to the pre-migration situation. In general, in all the places of origin analysed, male employment increased and female employment decreased. However, it increased more for Valencians than for the others, going from 47% in the year to migration to 36% ten years later. Therefore, even though it is not irrefutable proof, this result could be interpreted as another indication of the success of female Valencian immigration, as we must presuppose that until 1991 the prevailing model of a couple was the man as a breadwinner providing for the household, and for many of the couples who migrated, the fact that the women stopped working was a sign of a higher social status. We were unable to find the effect that language, arrival period or place of origin must have had, but it is possible that a combination of all these factors was key. In spite of this, certain precautions must be taken, since some Valencians could not have taken advantage of these factors, as demonstrated in the interviews we carried out, although this was surely not the norm.

It is by making use of the in-depth interviews that we can test our fourth and final hypothesis, which is that although Valencian migrations to Catalonia can be explained mainly for economic causes, there are also other motivations that must be considered. The in-depth interviews allowed us to get into the reasons for the fact that many Valencians still live in Catalonia, some of whom have lived a large amount of their lives in the Principality and, therefore, are no longer considered as migrants, or perhaps have never been considered as migrants. This in addition to the migrants who have arrived in recent years, and the migrants who arrived in the second wave, who have a profile that is totally different to current migrants, as shown in the analysis of employment in the 1991 census, which was much more heterogeneous.

There were many reasons that encouraged Valencians to move to Catalonia during the 20th century. This starts with the economic reasons, which are currently so decisive and which determine the majority of migratory movements. These reasons can then be linked to the inhuman conditions of the post-war period: hunger, repression, and social oppression. Some of these factors, apparently, may still apply to certain people from rural backgrounds. The periods of crisis in the Valencian countryside and along the coast, the continuous epidemics, the Civil War and the post-war period, together with the economic expansion of Barcelona and other areas of Catalonia, and, of course, the close relationship between the regions, were are factors that encouraged the arrival of many Valencians in the first two waves of the 20th century. These arrivals have been declining over the years, although they have been maintained for some profiles in exceptional cases and, in certain economic sectors, such as teaching as we have seen, they have increased. In this regard, it is worth pointing out that in the migration flows during the 21st century, a series of motivations were discovered for some of the third wave Valencians, and even the second wave, related to the cultural and sociological approach of both regions and the element of positive selection in terms of the language for many Valencians. In other words, many Valencians have had to migrate to Catalonia, where the ability to speak Catalan has placed them in a comparatively favourable position in comparison to other migrants from Spain, while, paradoxically, it did not offer any advantage when it came to working.

Additionally, it is true that many Valencians are search for work in Catalonia, and they also want to live there because they feel that there are very clear links between the societies in Catalonia and Valencia. They might also want to learn Catalan or, even move because they identify living in Barcelona with an experience similar to living in a large

foreign metropolis, but without having to travel so many miles and while staying in a similar area. This means that one of the discoveries of this investigation revolves around the motivations of migrants in the final wave, where their migration cannot be explained by a single economic or labour factor, but rather by a series of factors that are unique to Catalonia and cannot be found in other parts of Spain. This is not related to the ease of finding work—which is evident in the case of public administration—but rather the cultural and social ties that allow for an understanding between people from both regions and that create a climate of trust between each other.

If, as we have seen, it is true that migration transforms and creates new spaces for Valencians outside their region, then it also changes their mindsets. The relations between Catalonia and the Valencian Country have not been at their best over recent years, perhaps due to ignorance, or perhaps due to certain political interests. In fact, Valencians and Catalans often behave like a family in disagreement. Even so, there is no doubt that Catalonia and the Valencian Country have more in common than they disagree on, as a result of a shared history dating back to the 13th century. Although the aim of this research was not to analyse the recent history between the two regions and the factors that have determined the current state of these relations, it is nonetheless true that there are enough empirical factors to understand certain demographic behaviours by Valencian migrants to Catalonia, and we would like them to help bring the two peoples, traditionally considered cousins, to a brotherly relationship.

As we observed in the in-depth interviews, the majority of Valencians arrived without any prejudices, which should come as no surprise partly because going to Catalonia in itself acts as a filter against prejudices. In spite of this, prejudices continue to exist between the groups, but the continuous human exchanges, and how well many Valencians have integrated in Catalan society, as well as the role played by their descendants, all make a bridge between the Valencian Country and Catalonia possible. Taking into account the results from the “Valencian Voices” project and the in-depth interviews, we can be optimistic about the prospect of consolidating a relationship between both societies, or at least for the Valencians living in Catalonia and their descendants. It could be the case that some of the descendants of the Valencians who arrived from the 19th century to the 1950s or ‘60s do not have as much of a connection with the birthplace of their ancestors, but all the data we have uncovered indicates otherwise. In summary, there are a whole series of demographic links that were previously unknown and which had not

been fully appreciated, that bring Valencians and Catalans together. Or, to put it another way, what has been separated by politics seems to have been united in demography.

Future lines of research

There are many questions still to be answered after what we have seen so far. What we believe is very clear is that Valencians are a group of migrants in Catalonia, who, although they may not stand out in quantitative terms, certainly stand out in qualitative terms. They have arrived over the last 150 years with some disruptions, but they have stayed. Although we did not ask ourselves this question during our research, it is now hard to ignore: why is it that, decades after decades, with a series of interruptions, there has been a constant flow of Valencians? We believe that a number of factors have contributed over different periods, leading to their continued arrival.

Perhaps it would be interesting to study certain countries with cases that are just as unique as the one in Catalonia, and that show another type of selective migration. In the case of Italy, why are there so many female migrants? As in the case of Belgium, but vice versa, why are there many more men than women? On this point, the next step would be to carry out a qualitative analysis of Valencian emigration abroad. The Valencian Country sends a great many professors and teachers to Catalonia, but which professionals move abroad? It would be logical to think that the employment profile of many Valencian migrants resembles that of migrants from other autonomous communities, unlike Catalonia. However, after conducting a research trip to Germany, where we interviewed Valencians and descendants of Valencians, a domino effect brought us to a group of Valencians who had recently emigrated and who were employed in the world of art and music. This might initially seem random, but may be hiding another characteristic of Valencian emigration to Germany, or other countries, similar to what has been observed in Catalonia. We have come to this conclusion because, if we consider that the Valencian Country produces 50% of the musicians in Spain, and Spain does not have the capacity to employ them, then what other option do they have? If teachers were left with the option of moving to Catalonia, then perhaps musicians are left with the option of moving abroad.

And it should also be noted that, if we talk about brain drain when qualified young people migrate abroad, then are we also talking about another brain drain in the case of Catalonia, where young qualified Valencians also migrated prior to the economic crisis, and that had

not been mentioned until now? Likewise, after returning to Catalonia, which we saw in many cases included in "Valencian Voices", how did it go for Valencians?

Although we have mainly studied the quantitative side in our research, the link to a historical perspective should be complemented with new studies. And this is even more true considering the importance of Valencian migration to Barcelona in 1930, when almost 1 in 10 people were Valencian, and Barcelona housed the second-largest number of Castelló residents after Castelló de la Plana. The work carried out on Valencian migration to Barceloneta in 1930 paints a picture of a sector of society that integrated better in the socio-labour structure than people from other parts of Spain. However, we would like to study this area further and expand our area of research, to find out whether this relatively good integration occurred in other neighbourhoods of the city with totally different socio-economic contexts, and in what way. It would also be interesting to see whether Valencian migration specialised in other productive sectors in the rest of the city, aside from fishing.

There is no doubt that there is more work to be done in terms of Citizen Science and qualitative research. With regard to Citizen Science, we have a whole set of data that we have not explored in depth, and that can also complement our qualitative work on descendants. With regard to qualitative sources, this study has only looked into one aspect of Valencian migration: causes and motivations. Many questions have emerged during this research, which we can answer with the materials we already have. Out of the 81 interviews conducted in this study, only 35 were used, and only the main results from the "Valencian Voices" project have been mentioned. This means there are further aspects that can help us to better understand the role of Valencians in Catalonia. Similarly, interviews could be used as a resource to help us provide more solid conclusions about the social mobility of Valencians in Catalonia. In this respect, more than one of the interviewees expressed that social mobility was one of the reasons for their migration. Furthermore, if we carried out the same mobility analysis with a new socio-demographic survey, taking into account the high qualifications held by those migrating over the last three decades, what results would we obtain now with regard to Valencians and their descendants?

A study of migration networks, which are a determining factor for many Valencians, should become a key line of research for future studies. During the interviews we carried out, it became evident that migration networks were a very important factor for migrants

in the second wave and, on occasion, those in the third wave. It was shown that 10 of the 15 people interviewed who arrived between 1939 and 1990 were helped by some kind of contact when they arrived in Catalonia, which highlights the important role of networks to the Valencian population in terms of their migratory movements, and the existence of an initial large wave that began in the late 19th century and ended in the 1930s. From the migrants who arrived in the third wave, on the other hand, out of the 18 we interviewed, only four were able to use an acquaintance as a resource. Both those who came in search of work and for financial reasons, and those who came for political and social reasons, made use of help from one, or sometimes several contacts. However, who were these contacts and how did the networks work? In addition, where oral sources are unable to reach, registers of inhabitants and historical censuses can help in the reconstruction process and help study how migration and support networks function; it is these networks that seem to explain many of the movements carried out between the Valencian Country and the Barceloneta neighbourhood.

There is still a much to explore in terms of interesting sociological aspects: mutual stereotypes and perceptions, changes in mentality and the expectations held by many Valencians and how these evolved. This is a task that cannot be completed without completing further in-depth interviews. Not to mention the descendants of migrants and their role as a link between Catalonia and the Valencian Country, and the information that they can provide about the characteristics of first wave migrants. We are talking about the family history of their ancestors, the different contexts that led them to migrate and how their work, family and occupation evolved. There are also a whole series of further questions about the descendants of migrants and their ties with the Valencian Country as well as the opinion of many Catalans—who are descendants of Valencians—about Valencians themselves.

Finally, there are two perspectives that we have not taken into account in this research, and that we would like to include for future works: gender and differences according to the provinces of origin. In the first case, calculations for certain socio-demographic indicators, such as the ratio of women to men in Valencian migration to Barcelona in 1930, have been started for example. The latter case, on the other hand, has not been analysed at any time. Bringing these two dimensions together would help us better understand the different processes involved in Valencian migration to Catalonia and abroad, and we wanted to take a first step towards that with this thesis.

Bibliographical references for the conclusions

ALEGRET, José Luis i GARRIDO, Alfons (2008). Historia del puerto pesquero de Palamós: migraciones, asociacionismo y desarrollo. *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 27, 27-40. <<http://revistas.um.es/areas/article/view/118601/111901>>

BALCELLS, Albert (2015). La immigració i la política catalana durant la Segona República. *Cercles: revista d'història cultural*, (18), 21-41. <<https://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/view/298910>>

BAYDAL, Vicent (2017). *València no s'acaba mai*. València: Llibres de la Drassana.

FIGUERES, Xavier (2017). *Quan la mar brama*. Publicacions URV.

FUSTER, Joan (1962). *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Edicions 62.

LLORCA, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina. San Vicente del Raspeig*: Publicaciones de la Universidad de Alicante. <http://www.museudelapesca.org/docs/unitats/llenguatge/llenguatge_mariner>

OYÓN, José Luis; MALDONADO, Josep i GRIFUL, Eulàlia (2001). *Barcelona 1930: un atlas social*. Edicions UPC.

VANDELLÓS, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Autors Independents.

6. ANNEXOS

ANNEX 1

Guió de l'entrevista en profunditat

Versió immigrants valencians

Blocs:

- 1) La història migratòria
- 2) Situació a Catalunya
- 3) Projecte de retorn, de reemigració o de permanència.
- 4) Els valencians: entre els estereotips i el futur

Bloc 1: La història migratòria

Context en el moment de migrar

1. Quan decideixes migrar i per què?
2. On vivies aleshores? Què ens pots explicar de la teua ciutat/poble d'origen?
3. Quina era la teua situació familiar aleshores?
4. Quina era la teua situació laboral?
5. La teua decisió era excepcional en el teu entorn?

Migració

6. Vas rebre ajut material per migrar? De qui?
7. Per què vas escollir Catalunya? Vas triar el municipi per alguna raó? Per quin motiu?
8. Havies pensat en migrar a altre lloc que no fos Catalunya?
9. Havies conegut anteriorment Catalunya? Coneixies algun municipi en concret?
10. Tenies familiars o coneguts (de la feina, dels estudis, del teu poble o algun altre entorn) vivint a Catalunya?
11. Vas migrar sol o acompanyat?
12. Quan vas migrar pensaves que seria una cosa temporal o permanent?

Bloc 2: Situació a Catalunya

13. Quan vas arribar a Catalunya? Era com t'ho esperaves?

Residencial : Parla'm una mica de la teua trajectòria residencial...

14. Has viscut sempre en el mateix municipi?
15. On i amb qui vivies? De tots estos llocs on vivies, de quin conserves un millor record i per què?
16. Et va ser difícil trobar on viure? Què tipus d'habitatge era?
17. Comparties l'habitatge?
18. On estàs empadronat?
19. Des que vas arribar, has canviat de municipi?

Laboral: Parla'm una mica de la teua trajectòria laboral des que arribes a Catalunya...

20. Com vas trobar treball?
21. De què treballaves?
22. Has canviat de treball?
23. I en cas afirmatiu, les teues relacions actuals (amb valencians o no) t'han ajudat a trobar una nova feina?

Familiar

24. Des que vas migrar ha canviat la teua situació familiar?
25. Has format parella?
26. On la vas conèixer? Té alguna relació amb el País valencià?
27. Si no tens parella, t'agradaria que fos valenciana?
28. Tens fills? On han nascut?
29. Els teus fills coneixen el lloc on vas néixer?
30. Si tinguesses fills, t'agradaria que naixessen al País Valencià?
31. Des que vas migrar algun familiar o conegut teu ha migrat també a Catalunya?

Relacional

32. Has tingut o tens cap tipus de recolzament durant el temps que portes a Catalunya de gent del País Valencià? Per part de qui?
33. Mantens relació amb altres valencians a Catalunya?
34. Els teu cercle d'amistats a Catalunya d'on és?
35. Has tingut contacte amb alguna associació d'immigrants valencians a Catalunya? Formes part d'alguna associació, sindicat o grup ací a Catalunya?
36. Quina ha sigut la teua relació amb els catalans?
37. El coneixement del valencià t'ha estat útil? en què?

Contacte amb el País valencià

38. Durant tot este temps que fa que vius a Catalunya, has tornat al País Valencià? Cada quant sols anar-hi?
39. Quin mitja de transport utilitzes habitualment per baixar?
40. Has mantingut relació amb gent al País Valencià? Amb qui?
41. Mantens o tens algun tipus de propietat al País Valencià? Si no la tens, tens idea de tindre-la en un futur o t'agradaria?

Bloc 3: Projecte de retorn, de reemigració o de permanència.

42. Has migrat a d'altres llocs?
43. T'has plantejat algun cop, una vegada a Catalunya, migrar a un altre lloc?
44. Tornaries al mateix lloc on vivies abans de migrar a Catalunya?
45. Vols establir-te a Catalunya per sempre o temporalment?

Bloc 4: Els valencians: entre els estereotips i el futur

46. Creus que els catalans tenen estereotips sobre els valencians?
47. I viceversa, creus que els valencians tenen estereotips sobre els catalans?
48. Amb el temps ha canviat la teua percepció de Catalunya i/o dels catalans?
49. I la teua percepció sobre els valencians i/o el País Valencià?
50. Creus que el ser valencià t'ha facilitat o t'ha dificultat el teu assentament a Catalunya?
51. T'identifiques com a valencià?
52. Mantens tradicions valencianes? Quines?
53. T'agradaria que els teus fills tinguessen relació amb el País Valencià? Quina mena?
54. Estàs al corrent de l'actualitat valenciana?
55. Com veus les relacions entre Catalunya i el País Valencià?
56. Creus que les persones immigrades com tu tenen algun paper a jugar en estes relacions?

57. Per últim, vols afegir alguna cosa o creus que et deuria haver preguntat per alguna cosa que hem omès?

ANNEX 2

Entrevista feta a un testimoni de la segona onada migratòria (1939-1985)

ENTREVISTA AMB JOEL ALCARRÀS REALITZADA PER KENNETH PITARCH
EL 6 D'OCTUBRE DE 2015 AL BAIX LLOBREGAT (BARCELONA)

ENTREVISTADOR: Bé Joel anem a fer-te l'entrevista que t'havia dit. Està dividida en quatre blocs bàsicament. El primer és sobre la teua història migratòria, com vas vindre ací i tot això; el segon sobre la teua situació a Catalunya; el tercer sobre, *bueno*, si tens projectes de retorn o de permanència ací o que penses fer a mig termini; i el quart és una mica d'opinió, sobre els *valencians*, "Entre els estereotips i el futur" se diu. Llavors per començar *ehhh* m'agradaria que em diguesses quan vas migrar ací a Catalunya i per quines raons?

JOEL: *Vale*. El tema està molt lligat a la lluita contra el Franquisme *eh?* Jo era un treballador de, treballava en un taller de mecànica, de torner, en Albaida, però estava en la JOC, Joventut Obrera Catòlica, fèiem revisió de vida i intentàvem canviar les coses... Diem [...] el Concili Vaticà II i la tendència obrerista que es va crear... I *entonces* llegia a Martin Luter King i a este, a Gandhi, i m'estava construint com a persona per a ser no violent i em van dir que tenia que anar a la *mili* i vaig dir: "ui això és una contradicció!". I em vaig negar. *Entonces* vaig anar a parar a la presó al 71 *hasta* el 73, dos anys i un dia de condemna, però al final van ser dos anys i tres mesos de presó real i després vaig estar clandestí, vaig venir a Barcelona, aquí hi havien grups de recolzament del, dels moviments, i en Barcelona vaig passar a França però en França va fallar el projecte i vaig tornar aquí i vaig estar exiliat. O sigui que és molt atípic o és típic en una època i en una cosa, la meua conjuntura. I des d'aquí ja vaig construir la vida aquí, en Barcelona.

ENTREVISTADOR: Va suposar per a tu el migrar ací a Barcelona com un trasbals o...?

JOEL: *Ehhh*, sí, d'alguna manera sí. Albaida és una ciutat, és una *olla*, els albaidins són molt xovinistes, vull dir molt d'ells, molt tancats, i a mi *pos* vaig estar com set anys, vaig estar pràcticament clandestí, desitjant poder tornar, i tal. Van ser com set anys una mica.

ENTREVISTADOR: I en quin any exacte vas...?

JOEL: Aquí vaig vindre al 73, en agost del 73.

ENTREVISTADOR: I des de llavors ja estàs ací en...?

JOEL: I des de llavors estic aquí, sí.

ENTREVISTADOR: Quina era *ehhh bueno*, abans de res, m'has dit que vas d'Albaida a França i de França vens ací, perdona?

JOEL: No, no. Vaig a la presó a Cartagena. Estic dos anys, tres mesos i un dia. Al sortir fem un projecte de que tenia que anar a Belfast *ehhhh!* T'ho explico amb més detall, no vull enrotllar-te més en aquell tal, això tot està escrit perquè mira som els primers objectors no testimonis de Jehovà de l'any 71 i tot això està escrit d'alguna manera, no? I allà el projecte falla perquè estaven en un moment molt, molt, l'IRA, les bombes i el *lio* i vam dir no, no, no es pot passar. Tenia que passar clandestí a participar en un moviment internacional de reconciliació i a l'any tornar a la frontera públicament amb periodistes i tot per tornar a fer el tal. Ja havia fet una primera tongada de tres anys i un dia de presó, *pos* fer una segona tongada... Això va fallar i llavors ens vam quedar amb l'opció de demanar l'exili en Toulouse o tornar. I vaig decidir tornar. I em van dir: "tu tranquil que allí en Barcelona hi ha molts clandestins" I des de llavors estic aquí.

ENTREVISTADOR: I quina era la teua situació familiar llavors quan vens tu ací?

JOEL: Quan jo vingué ací vivia amb els pares en Albaida, el meu germà, la meua germana vivíem... Érem tres germans.

ENTREVISTADOR: I la teua situació laboral?

JOEL: Jo era torner, tenia, estava assegurat, tenia feina.

ENTREVISTADOR: La teua, la teua decisió aquesta, sembla una mica obvi però, era excepcional al teu entorn o no? O ja coneixies a mes gent que va vindre ací a Catalunya? A Barcelona?

JOEL: *Bueno* jo vaig venir perquè el moviment de, de recolzament de l'objecció en aquells temps tan durs a l'any 71 estava aquí. És que era un moviment també que venia de Justícia i Pau, també de l'església, i eren els que feien tot el recolzament al moviment d'objecció i per això vaig parar aquí.

ENTREVISTADOR: Llavors, *bueno* tu, te suggereixen migrar ací, vindre ací a Barcelona, tu reps ajut material per a migrar ací?

JOEL: No, ajut, ja suport de solidaritat, em deixen la casa els primer temps, vaig viure en una casa, vaig viure en un tal... Busco feina, per sort no teníem el problema dels joves d'ara, era l'any 73 i podies treballar en la construcció, de *barrendero*, hi havia treball en tot arreu. El problema de l'atur era mínim... De manera clandestina em van... Perquè el que em van contractar a mi en Fomentos i *tal de barrendero* en l'Hospitalet, *pos* era un ex-cura obrer, que s'havia cassat, Pedro, Pedro em sembla que es deia, i era el que feia el... Jo tenia que presentar el carnet de, de militar, la cartilla de *militar*, que jo no la tenia, i ell feia com que l'havia vist, i em va fer el contracte.

ENTREVISTADOR: Perfecte. Vens a Barcelona? És el municipi que vens tu primer?

JOEL: El primer que vaig estar va ser Hospitalet. Vaig viure disset anys.

ENTREVISTADOR: I per algun motiu Hospitalet o per què...?

JOEL: *Pos* perquè una noia d'aquest món de la No Violència em va acollir en casa seva, que estava casada i separada.

ENTREVISTADOR: I havies conegut anteriorment Catalunya abans de vindre?

JOEL: No, no coneixia ni València. Llavors es viatjava poc *eh*.

ENTREVISTADOR: I tenies familiars per exemple ací *visquent*?

JOEL: No.

ENTREVISTADOR: Coneguts sí, no?

JOEL: *Ehhh* no, no, coneguts per la via de la solidaritat però personalment no, no tenia cap.

ENTREVISTADOR: O siga que era com un món, un món nou?

JOEL: Tot nou, tot nou.

ENTREVISTADOR: Vens sol tu en eixe moment?

JOEL: Sí, vaig vindre sol, sí.

ENTREVISTADOR: I quan vens pensaves que seria una cosa temporal o permanent o...?

JOEL: No, ja t'he explicat que vaig estar com set anys [...] un mica trasbalsat però clar, que *ahí hasta* el 76 no va ser *ehhh* legal. I ja *pues* ja aquí a més a més *pues* me vaig implicar en Comissions Obreres de la construcció, perquè vaig treballar en la construcció, en la formació, a l'any 76, que era clandestí. Posteriorment vaig estudiar magisteri i treballar i també em vaig implicar en les Comissions d'aquí. Per tant vaig quedar ja... I aquella sensació de *desarraig* i de tornar va durar com set anys i per això un dels noms que em vaig posar, una mica fent *caxondeo* de mi mateix, que això és molt sà, era Xovinista per l'Albaida *ehhh!* Xovipa, de, en la clandestinitat que teníem un cognom *pues* jo em deia Xovipa. I deien: "però això què és?" I deia: "*pues* Xovinista per l'Albaida". Però em va durar set anys sí, més o menys això, aquella, aquell neguit.

ENTREVISTADOR: I des de llavors en Sant Joan Despí? *Bueno* has estat...?

JOEL: No en Sant Joan no, he estat disset anys a l'Hospitalet i aquí vam venir al 93.

ENTREVISTADOR: Molt bé mira, *pues*...

JOEL: A l'Hospitalet no em vaig sentir mai, no em vaig sentir mai tal com angoixat.

ENTREVISTADOR: I d'Hospitalet vens a...?

JOEL: Aquí, aquí a Sant Joan Despí.

ENTREVISTADOR: Des de, des de llavors no t'has mogut, no?

JOEL: No, no, des del 93 que estem aquí, sí.

ENTREVISTADOR: Anem *bueno* al segon bloc que és sobre a teua situació ací a Catalunya, que ja una mica en general l'hem comentat. *Ehhh* m'has dit que has viscut a, com has passat per l'Hospitalet, després ací. Llavors, la següent pregunta que te faria és en Hospitalet amb qui vives i...?

JOEL: Vivia amb una, vaig estar un any i pico amb una dona casada, que és la que em va acollir. *Después* vaig viure en un, vaig llogar un quarto, que ara tornen a fer-ho els immigrants *eh...* Aquí, si tens aquella habitació, *pues* la llogues. I *después* al 76 ja de *barrendero* amb 32.000 pessetes que cobrava podia llogar un pis que valia 8.000 en l'Hospitalet. I no haguéssim marxat, mai, però que el tipo de lloguer anterior... Perquè va haver un moment que tenia que viure la filla de la dalt, que eren úniques causes d'aquest

tipus, que si que tenien dret a donar-nos a un any sense pagar i tenies que marxar. I llavors vam venir aquí, teníem una amiga i ens va recomanar.

ENTREVISTADOR: D'aquests llocs que has viscut quin és el que millor record conserves i per què?

JOEL: *Bueno* aquí me sent molt *arraigat* en Sant Joan. Sí, he tornat a trobar el meu lloc en el món eh. Un Lugar en el Mundo, no sé, una pel·lícula si tu has vist, magnífica, argentina, però treballa el Suarez i tal...

ENTREVISTADOR: I Sacristán també, no?

JOEL: I Sacristán treballa també, però està feta en Argentina, es diu Un Lugar en el Mundo, està en castellà perquè és argentina. *Pues* aquí me l'he trobat, des del 93, entens? Participo en el grup ecologista *ehhh!* Plantem arbres...

ENTREVISTADOR: Què és lo que t'agrada de Sant Joan?

JOEL: *Bueno* tinc la muntanya aquí mateix, a vint minuts d'aquí tinc els arbres que durant disset anys hem estat plantant, que s'està convertint en un bosc, bosc primari que vol dir encines i roures, que són de creixement lent. I *bueno*, i que cuidem la muntanya. Tinc un llibre autopublicat, que el grup el va *apoyar* també, de poemes, de la vall, aquí *bueno*. Tenim una, aquí, una gent aquí.

ENTREVISTADOR: Et va ser difícil vindre a Sant Joan Despí ací o com va...?

JOEL: A Sant Joan *ehhh* no a Hospitalet *ehhh* pensa que estem parlant d'anys diferents.

ENTREVISTADOR: No, a l'Hospitalet ja m'has dit que te recomanen, no?

JOEL: A Sant Joan Despí em va agradar molt. Este tipo, este bloc aquí que tu has entrat, a dalt tenim dues piscines *ehhh* permet una vida molt, molt... Cada u fa la seva i té el seu grups d'amics, és molt respectuós en això, molt plural, molt, i hi ha tota mena de, hi ha gent totalment *misanthropos* que viuen sols *ehhh pues* també, i aquí *ehhh* és molt respectuós, no hi ha una pressió de veïnat. I a mi em va agradar molt el tipus... Està, ve de propietat local, sembla que té, té una catalogació també, venen molts, molts estudiosos, sobretot, no turistes, més estudiosos de l'arquitectura, de tot arreu del mon venen *ehhh* a visitar-lo.

ENTREVISTADOR: O siga tu has vingut ací a Sant Joan per...?

JOEL: *Bueno* teníem una veïna, que era amiga i deia: “veniu que us agradarà, veniu que us agradarà”. A la dona no li agradava tant però com també estàvem d'allà de l'altre lloc, va haver l'ocasió d'este que dóna el sol tota la tarde i vam dir “*bueno* este”, perquè altres són interiors *ehhh*. Ara estan arreglant els balcons.

ENTREVISTADOR: O siga directament tu has vingut a Sant Joan a este edifici?

JOEL: Sí, a aquest edifici, sí.

ENTREVISTADOR: Molt bé. Estàs empadronat ací a Sant Joan?

JOEL: Sí, sí *claro*.

ENTREVISTADOR: Perfecte. *Ahora, bueno*, te preguntaré una mica sobre la teua trajectòria laboral des de que arribes a Catalunya, pots parlar una mica? M'has dit que comences de *barrendero*...

JOEL: Sí, a veure. Vaig començar clandestí de *barrendero*. *Después* vaig fer de pintor de *brocha* grossa i treballant a magisteri. Després vaig estar dos anys a la construcció *ehhh*. Vaig fer el cens també i tal. Llavors el 81 vaig acabar i com érem el primer dels que estudiàvem català i, que em va costar molt, català, les altres assignatures no em costaven gens, però català sí, i vaig fer major de vint-i-cinc anys. I vaig acabar com amb vint-i-vuit i tal, i justament *pues* als tres mesos ja vaig entrar a treballar, de mestre. Substitut, interí i fent l'oposició i he estat de mestre *hasta* que em vaig jubilar.

ENTREVISTADOR: Vas fer magisteri, no, perdona?

JOEL: Sí, però vaig estudiar treballant, costa més, feia geografia i història i postgrau d'educació física.

ENTREVISTADOR: No sé si les teues relacions, si has conegut, vas conèixer *valencians* durant aquestos anys que vas canviar de feina, d'una altra, i si te van ajudar els teus contactes *valencians*?

JOEL: *Bueno* algun, algun *valencià* sí vaig conèixer, però més aviat la meua relació d'ajuda estava lligada al món sindical, polític del PSUC i de la No Violència *eh* i de les *eh*... Que no, *valencians* i tal no... Hi ha un grup de *valencians* que es reuneixen al Nadal

i jo no he estat mai. M'ho han dit alguna vegada i fan un menjar típic que diuen el dia dels pobres i no sé què i no, no he estat. A mi em va fer gràcia, però jo estava en altres.

JOEL: *Bueno* ara te preguntaré una mica sobre la teua situació familiar. *Ehhh* des de que vas migrar ací ha canviat la teua situació familiar?

JOEL: *Ehhh* respecte a Albaida?

ENTREVISTADOR: Sí.

JOEL: Home tenia als pares i germans estaven allí i ara la meua germana també viu a Màlaga.

ENTREVISTADOR: I has format parella ací?

JOEL: Sí, sí, aquí tinc parella, és andalusa, i una filla.

ENTREVISTADOR: On, en quin entorn la vas conèixer a la teua parella?

JOEL: En l'entorn del PSUC.

ENTREVISTADOR: Perfecte. O siga és andalusa...

JOEL: L'any 75, 76.

ENTREVISTADOR: Té alguna relació amb el País Valencià o cap ni mica?

JOEL: No, no, no.

ENTREVISTADOR: La teua filla, m'has dit, ha nascut ací?

JOEL: Sí ella va nàixer aquí, en l'Hospitalet.

ENTREVISTADOR: I en quin any?

JOEL: Al 85.

ENTREVISTADOR: I la teua filla coneix el lloc on tu vas nàixer?

JOEL: Sí, home sí, la seva àvia està allí i les seves cosines i tal. *Bueno*, sí, sí. Cinc, cinc *ehhh* cosines, cosins i l'àvia, ja s'ha mort, l'avi no, l'avi no el va conèixer, va morir abans, però l'àvia sí. Tots els cosins i tots sí, els *tios*, els meus germans.

ENTREVISTADOR: I t'hagués agradat que hagués nascut al País Valencià o t'és completament igual?

JOEL: A mi m'és igual, jo sóc internacionalista. Encara que tinc molt clar que estic per la independència però sóc internacionalista.

ENTREVISTADOR: I des de que tu vas migrar ací algun familiar o conegut teu també va migrar a Catalunya?

JOEL: Han vingut amics, amics sí, familiars no. *Bueno* sí, sí, una neboda, sí, sí, perdó, que treballa a Sant Celoni. Sí, treballava en Albaida, va demanar aquí, no fa gaire, fa quatre o cinc anys. I ara vol tornar, per cert *ehhh*. Sí, sí.

ENTREVISTADOR: I què és? Què fa?

JOEL: *Esa* també és d'ensenyament, és professora de graus. Formació professional.

ENTREVISTADOR: I *bueno* no t'ho he preguntat al principi que és quan devia, què, què em podries contar d'Albaida, el teu lloc d'origen?

JOEL: *Pues* jo ara en Albaida està molt deprimit, molt més que... La crisi ha deprimit molt en terme general la societat. Allí la crisi va començar abans, ja a l'any 73, 74 el tèxtil i estes coses i tal, s'ho van portar allà al Marroc, s'ho van portar a altres llocs. I la societat està estabilitzada i en decadència. El 50% dels joves tenen que marxar, no tenen lloc allí. I ara en tema subjectiu *pues* a mi em va passar la dèria als set anys i tal i jo quan vaig allí lo que és la societat no me senc, no em senc... Vaig a la muntanya i sí, em torne, em torne a trobar, la muntanya es immanent i roman sempre. Però la societat no me senc res. Jo he perdut el lloc en el món, que diguem d'Albaida, i l'he trobat aquí.

ENTREVISTADOR: I sols tornar a Albaida?

JOEL: Home si *claro*, tinc dos germans i nebodes, *claro*. Ara tenen fills i tal i vaig, *claro*.

ENTREVISTADOR: Cada quan sols tornar allà?

JOEL: *Pues* quan estava ma mare que va morir fa dos o tres anava tres, anava quatre, tres, quatre vegades a l'any. I ara *pues* una vegada a l'any. Ara vaig estar a l'abril.

ENTREVISTADOR: O siga és independent, vas pel Nadal o...?

JOEL: *Bueno* vaig anar perquè teníem que celebrar que havia nascut una neboda-neta ehhh *pues* vaig estar allí i vaig fer una paella per tota la gent, que la tingué, que la vaig fer jo. Tota la família, vint, vint i *pico*.

ENTREVISTADOR: I ací mantens algun tipus de relacions amb valencians, gent d'allà o no?

JOEL: *Ehhh* com *bueno*, pura casualitat, els dos objectors també primers, de l'any 71, que venen demà a visitar-me, els dos són valencians. Un d'origen navarro però el pare era notari i vivia a València, el Pepe Beunza, i l'altre era el Joan Guzman, que, fill de pescador, em sembla que ell ja va nàixer aquí, ja.

ENTREVISTADOR: I alguna altra gent? Estàs en alguna associació de *valencians*?

JOEL: No, no, no. No, associació de valencians per tal no, no estic.

ENTREVISTADOR: I coneixes alguna que existeisca?

JOEL: Sé que hi ha una *hasta* d' Albaida, hi ha alguna i hi ha una casa de menjars també allí en la Diagonal. Passeig de Gràcia, el Pirulí? Al costat està la Casa València. He anat alguna vegada a menjar però no, no, tinc altres cercles.

ENTREVISTADOR: I mantens algun tipus de propietat la País Valencia?

JOEL: No, vam heretar el pis de tal i li vam vendre al meu nebot.

ENTREVISTADOR: O siga ara mateix no. I t'agradaria tindre-la?

JOEL: No.

ENTREVISTADOR: Molt bé...

JOEL: El Raimon deia qui perd els orígens perd la identitat, jo pot ser he perdut la identitat d'albaidí o de valencià. Jo els ho dic així si tal. I la tinc aquí.

ENTREVISTADOR: Te sents més a gust ací, no?

JOEL: Sí.

ENTREVISTADOR: *Ehhh bueno* has tingut algun tipus de recolzament dels valencians que tu coneixes ací des de que vius ací o realment ha sigut del teu entorn...?

JOEL: No, no.

ENTREVISTADOR: I quina ha sigut la teua relació amb els catalans?

JOEL: *Ehhh* positiva perquè es van mullar per *apoyarme* quan estava a la clandestinitat i *bueno* i esperançadora i de solidaritat, en general. Hi ha de tot *ehhh* com a tots llocs, però en la, està *ehhh*... Per exemple, et posaré un exemple, el parlament de Catalunya que té el, la, el Centre Internacional de la Pau, l'Institut Internacional de la Cultura de Pau, l'any passat va fer un premi internacional per la trajectòria i el van donar als objectors i vaig *ehhh*... En Albaida no soc ningú, en Albaida passen olímpicament. Sí, el meu germà i alguns estan molt en el món de la cultura de pau i fan marxes i tal, però no tens *ehhh*...

ENTREVISTADOR: O siga els teus amics majoritàriament d'on són? D'ací o...?

JOEL: Els meus amics són, els que ara em relacione diga'm, com amics, te refereixes? *Pues* són de majoritàriament són catalans, però també hi ha de tot arreu com la meva dona que és andalusa, *pos* també n'hi han d'altres llocs. N'hi han de Castelló també, de Valladolid també hi han.

ENTREVISTADOR: I des de que vas vindre tu ací *ehhh* parlaves valencià? Que...?

JOEL: Jo de sempre he tingut clar que parlave, que parlave valencià, malgrat que allà a València no l'estimen, ni els pares m'havien ensenyat, me deien que això era idiota i tal i estaven anorreats *ehhh*... València capital com en Alacant capital havien anorreat tant el valencià que els que l'han tornat a recuperar es nota que estan parlant com a segona llengua, com una llengua, com si jo estudies anglès. Els altres, els professors universitaris, quan escriuen, que no parlen des de l'origen. El món rural sí. Deien: "això és de *masseros*, això de parlar valencià: *ehhh* com un insult. Ma mare també ho deia com un insult: "que tal, el valencià, *vaya tonteria*" i *sin embargo* ella no parlava valencià. I aquí sí, aquí sí s'estima la llengua, la pròpia *eh*? I s'estima el castellà també perquè és cultura però allí hi ha com un despreci en un gran percentatge de població, en una no realment *ehhh*.

ENTREVISTADOR: O siga tu l'utilitzes ací? T'ha estat útil, no?

JOEL: Sí, sí, jo vaig estudiar al magisteri *pues* també. Que em va costar més aprovar el català, el català que és, *bueno* el català-valencià és igual, aprovar l'assignatura aquella em va costar més que els tres anys restants... Que jo havia llegit molt, a Freud, a tal, però no conte, i tota l'assignatura Pedagogia i tal jo me llegia el llibre d'una mirada i me'l sabia

de memòria, i treia vuits, nous i deus sense a penes tal, i *bueno* català, em va costar, suspendre dos o tres vegades, i encara, encara, encara el tenia pendent *ehhh* sí, sí.

ENTREVISTADOR: Perquè clar, tu vas estudiar en castellà, no?

JOEL: *Ehhh* sí, sí, allà estudiàvem en castellà, totalment.

ENTREVISTADOR: I el català, *bueno* el valencià després l'has après...?

JOEL: Sí, l'he après aquí per a fer magisteri.

ENTREVISTADOR: Perfecte. Doncs ara passem al tercer bloc, que és una mica breu, ara veuràs. Que és sobre si tens tu pensat migrar a altres llocs, quedar-te ací o...?

JOEL: No, jo estic jubilat, estic aquí i ja et dic he trobat el meu lloc en el mon aquí. Tot i que la dona alguna vegada parla d'anar-se'n a Barcelona i tot el *lio*, jo li he dit: "no, jo d'aquí no surto, de Sant Joan *ehhh*". Volia sortir d'aquí, del pis este, que ja ha sigut molt agradable i molt bé i tal, però hauria de ser en Sant Joan.

ENTREVISTADOR: I ara per ara tens la idea molt clara, però abans te vas plantejar migrar a altres llocs o anar-te'n o...?

JOEL: Sí, *bueno* els set primers anys sí.

ENTREVISTADOR: Després ja no, vas decidir quedar-te ací?

JOEL: Després ja vaig decidir que aquí, sí.

ENTREVISTADOR: Llavors, t'ho pregunto de tota manera, tornaries al mateix lloc on vivies abans de migrar ací a Catalunya? A Albaida?

JOEL: No, jo te deia abans que no. Que torno de visita però no, no tornaré.

ENTREVISTADOR: Perfecte. Mira el tercer bloc eren quatre preguntes, ja està *finiquitat*. I passem al quart que és sobre... es diu "Els valencians: entre els estereotips i el futur". *Ehhh* començaré amb el... *Bueno* veuràs que més que res és d'opinió. Creus que els catalans tenen estereotips sobre els valencians?

JOEL: Hi han persones que tenen estereotips jo diria que en general no es pot generalitzar però hi han estereotips. Jo a vegades en mostro també perquè en fan el *catxondeo* com l'altre dia que vaig jugar al tenis de taula a la federació i... Que vaig tots els dilluns,

dimecres i divendres... *Bueno* els valencians i la Rita Barbera i la hòstia fan, fan estereotips... I fan *catxondeo* i jo també el faig, el *catxondeo* i no m'estic insultant *ehhh* estic en una constatació que em sorprèn terrible. Ja t'he parlat abans de l'anorreament, és impressionant l'anorreament del valencià respecte al... Des del meu punt de vista clar, que és el que jo parle, el punt de vista meu, no? És impressionant l'anorreament que tenen del tema i com els mengen el coco.

ENTREVISTADOR: I viceversa, creus que els valencians tenen estereotips sobre els catalans?

JOEL: El tenen molt i molt cultivat i molt treballat políticament per la dreta espanyola.

ENTREVISTADOR: Com quins? Podries per exemple dir-me alguns? O siga d'estos estereotips que tu has sentit...

JOEL: Que he sentit que *bueno* que el meu germà que està *ahí* a València diu: “els catalans ens roben la paella” *ehhh* lo típic [...] “els catalans ens volen agafar i integrar i són com imperialistes” diguem això de cara als estereotips. L'altre això ja hi ha d'acudits *ehhh* “els catalans són molt agarrats”.

ENTREVISTADOR: I amb el temps, no sé quina percepció tu tenies d'abans de vindre a Catalunya, dels catalans, ha canviat?

JOEL: Jo quan vaig vindre ací estava en formació, vint-i-dos anys, era l'època de la foscor, de tal... No, vaig arribar amb vint-i-tres *ehhh* vint-i-dos vaig parar a la presó, arribaria amb vint-i-quatre sols... I sabia el que sabia, no, no tenia [...] és més [...] és una pregunta que faig una translació, de, dels vint-i-quatre anys amb tot lo que jo he après des de llavors, estudiant i llegint i fent que, la passió per aprendre és la meva vida [...] i no sé, no en tenia.

ENTREVISTADOR: S'ha format com una... Quina imatge s'ha format teua de Catalunya i dels catalans?

JOEL: Ara? Que estic aquí?

ENTREVISTADOR: Sí, amb el temps.

JOEL: Home que hi ha gent... És una mica lo que et deia abans, és una societat plural i respectuosa amb les formes de viure i també hi ha dreta que són molt fills de puta *ehhh*,

també hi ha, però molts, el Pujol i altres *ehhh* també hi ha molt fill de com a tot arreu, però hi ha gent ferma i que busca, busca camins. També n'hi ha al País Valencià, mon germà està *ahí* tota la vida, però estan, fins ara ha estat en minoria.

ENTREVISTADOR: Creus que hi ha molta diferència entre la societat valenciana i la catalana?

JOEL: La que forma els nuclis de la capital, Alacant, Castelló i València, hi ha molta diferència. La que forma les societats mitges i tal ja està més, més, més igual.

ENTREVISTADOR: De l'àmbit rural et refereixes?

JOEL: Sí, sí, Albaida, Sueca, ciutats mitjanes, ja està més, més.

ENTREVISTADOR: Creus que és més semblant ací...

JOEL: Més semblant a la... Sí, és molt més semblant, sí.

ENTREVISTADOR: I la teua, te preguntava abans, la teua percepció sobre el País Valencià, ha canviat amb el temps també? Des de que vius ací?

JOEL: Home ha... Tot canvia, anem canviant, ja en tinc seixanta-cinc i cada dia anem canviant i la percepció és un enorme sentiment de frustració, de veure que, com, com se'n surten, com els enganyen tan fàcilment, coses tan, tan banals. I jo t'ho dic perquè això sí que m'ho diu el meu germà que està allí: "com funciona això i com s'ho traguen?" "Pues mira s'ho traguen només en matxacant dient que roben la paella, que te roben la paella *ehhh* i que volen, que volen ser imperialistes" sense donar-se compte que el que està fent d'imperialista són els de Madrid *ehhh*. I no sé, tinc aquesta percepció.

ENTREVISTADOR: I creus que el ser valencià ací...

JOEL: Mira et diré una anècdota.

ENTREVISTADOR: Dis-me.

JOEL: Aquí des de l'any 73 tu podies anar a una llibreria, tindre llibres de No Violència i de *lio* i de tot el rotllo i tal. El Pepe, un que treballava a València, ahí en va intentar, en valencià, muntar una llibreria també, era al 75, i a l'endemà la van cremar els fatxes. Cap detingut. La policia se'n reia. Tornen a intentar-ho *ehhh* el segon, tornen a intentar-ho, dos dies més tornen a cremar-la i ho van tindre que deixar.

ENTREVISTADOR: Això qui perdona?

JOEL: A València capital, el Pepe Beunza, el primer objector. Ell sí que ho va intentar. Que canvia aquí? [...] Doncs l'*amparo* a l'extrema dreta i per fer el burro i per fer tal *claro*... Que va des de la, de, des de nivell de l'administració i de la policia, oficial.

ENTREVISTADOR: I creus que el ser valencià t'ha facilitat les coses ací? Més fàcil? Més difícil que d'altres?

JOEL: Home més fàcil en el sentit de que parlo la mateixa llengua i ja hi han diferències en paraules i tal, però, en aquest sentit sí. La meva dona *pos* també és andalusa i també sap català ella, se fa en català i és funcionària, però li ha costat una mica més *claro*.

ENTREVISTADOR: I notes tu sintonia...?

JOEL: Jo llegeixo en català quasi més a gust els llibres de, de distracció i de *lio* i tal i a ella *pos* li costa més, prefereix llegir en castellà els llibres d'esbarjo en general i tal.

ENTREVISTADOR: Per què vosaltres entre vosaltres dos parleu en català o...?

JOEL: Des de que va nàixer la filla jo amb ella parlo en valencià, el meu valencià catalanitzat d'aquí i ella li parlava en castellà. I *entonces* ha facilitat que la seva estructura mental tinga una capacitat pels idiomes enormes. Va trigar com dos o tres mesos més a parlar que els altres crios, però clar, els dos idiomes a l'hora. I fem la conversa entre els tres i jo quan parle a vegades tal.

ENTREVISTADOR: O siga ella li parla castellà, tu a ella en *valencià* i entre els dos vosaltres?

JOEL: Entre la filla i jo, entre nosaltres en castellà, en general.

ENTREVISTADOR: Per què, *bueno*, què ha estudiat la teua filla?

JOEL: Ella ciències de la informació. Encara li queda alguna assignatura, ho ha combinat treballant.

ENTREVISTADOR: Clar com m'havies dit lo dels idiomes, igual pensava que havia fet traducció o algo així.

JOEL: No, té l'anglès total, els cinc cursos, té tres anys d'alemany, té tres anys de brasileny, feia francès també, ha fet italià i domina tres molt, català, castellà i anglès i tres *ehhh* sí.

ENTREVISTADOR: Esta pregunta sempre la fem. Mantens tradicions valencianes tu actualment?

JOEL: Home i tant! Això sí.

ENTREVISTADOR: En què per exemple?

JOEL: La cuina meva i tots els amics sempre ens volen convidar a les fideuas... I la paella *ehhh* que la faig de vint i pico anys, porte quaranta i pico anys fent paelles i fideuas.

ENTREVISTADOR: I algun...?

JOEL: I ara arrossos al forn i tot el *lio*, tot això sí, sí, en aquest sentit sí. En lo altre no, les festes d'Albaida per exemple...

ENTREVISTADOR: Moros i cristians...

JOEL: Parlem clar i puc parlar aquí perquè allà no em deixaria, em sembla aberrant.

ENTREVISTADOR: Sí?

JOEL: Sí, perquè és una festa racista. Van a matar, a matar moros. Sant Jordi Matamoros. I van al cementeri i surt plorant, perquè molts enterrats, és en la figura de Sant Jordi i els moros estan allà baix, en això posades. L'església oficial ha prohibit això ja *eh*. En Santiago també el tenien i l'han tapat amb unes flors i ho han prohibit perquè és una predicació d'una guerra, d'una guerra religiosa.

ENTREVISTADOR: Ja.

JOEL: Per mi és horrible que no se'n adone'n, que facin un folklore com a València que fan falles. Està bé molt petardeo, a mi també m'agrada molt els petardos, que ho facin, però encara segueixen reivindicant i diuen Sant Jordi Matamoros. I mira. I allí no pots parlar d'això *eh*?

ENTREVISTADOR: Ja. No t'agrada gens, no?

JOEL: No, no, jo, pots parlar però em quedo totalment marginat, no entenen res. Estan tancats.

ENTREVISTADOR: Ja, ja. O siga que tradicions culinàries diguéssim?

JOEL: Exacte.

ENTREVISTADOR: I això és des de sempre que estàs ací o des de fa poc temps?

JOEL: No, no, des de sempre. Des de que vaig sortir i vivia sol, de casa, aquí que me tenia que muntar el rotllo vaig tindre que aprendre a cuinar i *pos* feia les *ehhh* no en sabia, però poc a poc *ehhh*.

ENTREVISTADOR: I alguna altra per exemple, feu el sopar de Nadal que ací no se fa? El vint-i-quatre a la nit que no és tradició a Catalunya?

JOEL: Alguna vegada ho hem fet, però poc, no. Alguna vegada ho hem fet, però poc.

ENTREVISTADOR: *Ehhh bueno*, m'ho has dit abans però t'ho pregunto una mica. T'agradaria que els teus fills, la teua filla, tinguessin, si és que té o no té, relació amb el País Valencià?

JOEL: Sí home, sí que la té, té cosines i això.

ENTREVISTADOR: Ella baixa més, més que tu allà?

JOEL: No, baixem junts normalment *ehhh*... Sí home està molt *empenyada* ara en fer una, un documental, perquè ella treballa d'això, fer un documental sobre la família.

ENTREVISTADOR: Com veus les relacions entre Catalunya i el País Valencià ara per ara?

JOEL: *Bueno* tot està en moviment, sembla que estan millorant. I ja et dic bastant coses... Però està en moviment, no sé. Tot està en moviment, els valencians tindran que... El cercle que està mon germà, a l'associació de mestres pro-unitat de la llengua català-valencià, valencià-català, com li diguen, són 6.000 socis *eh*, la majoria són tots mestres o professors d'universitat. Ells estan *ehhh* estarien per una unitat amb Catalunya, però com te referia abans la majoria de població està totalment encara enganxada amb els estereotips.

ENTREVISTADOR: O siga per part dels valencians tu creus que malament, molt malament per la gran majoria? Però per part dels catalans per exemple creus que tenen aquesta percepció tan negativa o...?

JOEL: És com, per part dels catalans què te diria? És com paternalista frustrat. Això sí, exactament, no se m'havia ocorregut. Un sentiment paternalista però frustrat. La idea és "què fan? Com es deixen manejar així, com què fan? Tal". Tinc aquesta sensació.

ENTREVISTADOR: I creus que les persones immigrades com tu teniu algun paper a jugar en aquestes relacions València- Catalunya, Catalunya-València?

JOEL: *Bueno* sempre que he pogut, sempre que he pogut.

ENTREVISTADOR: De quina manera?

JOEL: Però ja et dic que això és, és té molt... T'explico ara una anècdota molt crua. En l'enterrament de la mort del meu pare, s'hi van a posar en el cementeri, a discutir, el meu germà que és de l'associació pro-unitat de la llengua en un, en un, diu amb un que va ser *concejala* a l'ajuntament d'Albaida i tal, campió d'escacs, i *bueno*, una discussió tremenda *eh*. Una discussió tremenda de la unitat de la llengua i el català i tal. I *bueno*, que ho tenen *ahí* [...]. I això que 6.000 que són mestres la majoria però se senten molt *ehhh*... Lo que és Alacant i lo que és València.

ENTREVISTADOR: I que creus què és lo que se podria fer per millorar aquestes relacions, si és que n'hi ha alguna manera per la part de...?

JOEL: *Bueno* jo crec que per la part, crec que t'ho he deixat clar que per aquí, hi ha una sensació, la gent gran, que diuen que tal, però jo ho soc també de, com de paternalisme frustrat *eh*? De cara al valencians *eh*? Perquè pensen: "això, per què es deixen menjar el coco així?". Paternalisme frustrat, no, no, no aversió ni res *eh*. *Bueno*, aversió i *catxondeo claro*, a certs personatges, no?

ENTREVISTADOR: Però creus que hi ha alguna manera de canviar-les o ho veus malament?

JOEL: Home si a mi el que, degut a la cremada general que estan produint aquestos personatges i aquella política de tal en València, *pues* que la cosa *pues* va, va canviant...

ENTREVISTADOR: Cap a bé, no?

JOEL: Va millorant, la gent està obrint més els ulls *eh*.

ENTREVISTADOR: I estàs al corrent de la societat, cultura, política del País Valencià?

JOEL: *Bueno* sí, algunes coses perquè vaig allà a Albaida i perquè el meu germà, que també és una persona activa, *pues* m'explica.

ENTREVISTADOR: I llegeixes algun mitja de comunicació?

JOEL: No, en general, de manera continua, no. Alguna vegada he llegit la revista esta.

ENTREVISTADOR: Quina? Com es diu? El Temps?

JOEL: Sí, això, El Temps, l'altre dia estava a la biblioteca i la vaig passar.

ENTREVISTADOR: I algun diari?

JOEL: No, diari no.

ENTREVISTADOR: Doncs ja hem acabat Joel pràcticament. *Ehhh* te diria que sempre ho dic al final, carta blanca. Vols dir alguna cosa?

JOEL: No, simplement era remarcar que ja et vaig dir jo que el meu cas era una mica atípic, perquè no era una, jo no vaig para aquí per una migració econòmica ni per amistats, sinó per una repressió, d'un règim, perquè jo tenia treball allí i estava molt assentat i tal.

ENTREVISTADOR: Sí perquè no t'ho preguntat al principi, tu en Albaida estaves a gust?

JOEL: Sí, sí, si sembla que t'ho he deixat caure quan te dic que els set anys estava i estava molt actiu i estava de torner i tal, i és un cercle molt tancat també Albaida.

ENTREVISTADOR: I vas sortir d' Albaida com de la nit al matí, així de sobte?

JOEL: Home, vaig sortir perquè tenia que fer la *mili*, que vaig dir que no, no la volia fer, i em van tancar.

ENTREVISTADOR: Doncs res això, vols afegir alguna cosa? Que t'hauries preguntat tu mateix?

JOEL: No, no ho sé, jo trobe que està correcte, que no.

ENTREVISTADOR: Doncs ja està, moltes gràcies.

ANNEX 3

Entrevista feta a un testimoni de la tercera onada migratòria (1985-2016)

ENTREVISTA AMB PEP SOLER REALITZADA PER KENNETH PITARCH EL 30 DE NOVEMBRE DE 2015 A LA COMARCA DE LA TERRA ALTA (TARRAGONA)

ENTREVISTADOR: Bé, llavors començaré. *Lo primer que te preguntaré és, bueno que faces una xicoteta presentació sobre tu, com et dius, no sé, quan vas nàixer, en quin any vas nàixer, a on, etcètera.*

PEP: Molt bé. El meu nom és Pep, soc natural d'Ondara, encara que vaig nàixer a Gandia perquè vaig nàixer en 1980 i en aquella època els xiquets d'Ondara naixíem a Gandia perquè a Dènia encara no s'havia fet l'hospital. Vaig estudiar música, he estudiat música, i des de l'any 2003 que estic treballant aquí a Catalunya, concretament des de setembre de 2003. Vaig començar treballant a l'Alt Urgell. Vivia amb la que ara és la meua dona, que a ella li van donar un any també, és professora de música també, som del mateix poble, som d'Ondara els dos, ella treballava a Sort, fèiem mitja jornada cadascun, els dos de *profes* de música. I jo em desplaçava, tenia un horari que m'ho podia permetre, encara que la Seu d'Urgell i Sort estan separades per 50 quilometres i un gran port de muntanya, però feia, només feia, només viatjava 3 dies, teníem un horari concentrat de dimarts a dijous. I anava i tornava. I vam tindre també la sort que en aquell període al Pallars Sobirà, que era on vivíem, a Sort, es va iniciar un projecte d'una escola de música, van contactar amb nosaltres, amb la que ara és dona meua, que érem parella. Van contactar amb nosaltres des de Joventuts Musicals del Pallars Sobirà per engegar una escola de música i això ens compensava una miqueta doncs econòmicament, molt poc, però com que fèiem mitja jornada només això ens aprofitava per pagar el lloguer. Encara que nosaltres vam començar a mitja jornada, vam acceptar mitja jornada, que en aquella època es podia rebutjar, ara no ho sé si es pot rebutjar. I perquè volíem agafar experiència. Vam tindre la sort de que ens van donar feina als dos al mateix temps i relativament a prop. I així va començar la nostra historia vivint a Catalunya al 2003. A l'any 2004 que era el segon curs que treballàvem, ja també començàvem a treballar, la meua dona va aprovar les oposicions a l'Aragó, de conservatori de música. Jo em vaig presentar al País Valencià de conservatori de música, no vaig aprovar les oposicions aquell any, al 2004, i em van donar, a l'estiu em van destinar a la Pobla de Segur, una altra vegada fer mitja jornada. I a la Pobla de Segur també tenia un horari prou bé. La Pobla de Segur estava prop de Sort,

com vam continuar amb els vincles que teníem fets al Pallars... Perquè la Pobla de Segur és Pallars Jussà, però la gent en lo que era l'àmbit de l'escola de música que havíem iniciat l'any anterior, doncs s'estenia al Pallars Jussà, i jo vaig poder tindre un bon horari també. Sí que vaig viure aquell any a la Pobla de Segur. Vivia a la Pobla de Segur, em vaig llogar un pis a la Pobla de Segur i la meua dona ja vivia a Casp, va llogar un pis a Casp. I vaig continuar a l'escola de música i també viatjava molt a Casp perquè també tenia un horari prou, prou, no era tan, tan compacte com el que tenia a La Seu d'Urgell que eren 3 dies a la setmana, però també els divendres no treballava, per exemple. I feia també classes a l'escola de música. *Bueno* que vam viure un any així entre Casp i la Pobla de Segur. I just a l'estiu del 2005 vaig aprovar jo les oposicions aquí a Catalunya a secundària. Em vaig presentar, mai m'havia presentat a secundària, sempre m'havia presentat a oposicions de conservatori. I em va anar bé. Simultàniament també estava presentant-me al País Valencià a les de secundària, però allà no em van anar bé, però aquí sí que em van anar bé. I la sort que vam tindre és que a l'estiu quan va sortir la destinació provisional, després d'haver-les aprovat les oposicions, vaig tindre la sort, havia demanat evidentment Batea com a primera opció i aquell any havia un valencià aquí que havia concursat i se'n va anar cap a baix, cap a Castelló, i vaig tindre la santíssima sort de caure aquí, que era la destinació més pròxima que podia tindre a Casp. I aquí va començar, *bueno* nosaltres ja érem una parella molt estable però l'estabilitat de la parella encara va ser més gran. I des del curs 2005-2006 que estem vivint a Casp, *bueno*, estem vivint a Casp, Tamara la meua dona des del 2004 però entrem ja a Casp simultàniament. I jo he estat treballant aquí, tret d'un any, perquè jo la destinació definitiva l'he tinguda enguany. El curs, va haver concurs de trasllat, i me l'han donat enguany la destinació definitiva aquí, perquè jo la tenia a Tortosa. I estava aquí a Batea en comissió de servei, tret d'un any, que just va ser l'any que va nàixer el nostre primer xiquet, que no em van donar la comissió de servei perquè el professor que n'hi havia aquí titular de la plaça de música tampoc li van donar, va ser un any d'aquells que no van donar comissions de serveis, i vaig tindre que anar a Tortosa. La part positiva d'això és que com aquell any doncs vam tindre la baixa de maternitat de la meua dona, la baixa meua de paternitat, doncs tampoc vaig estar molt de temps separat de la dona perquè quan va nàixer el xiquet se'n van vindre amb mi a Tortosa, que sí que vam llogar un pis perquè Tortosa a Casp tenim més de 100 quilometres. I estant jo destinat a la meua destinació, que era la definitiva, a Tortosa va ser quan va nàixer el nostre primer fill, que ara té 4 anys, va ser el 2011. Després ja em van continuar donant els altres cursos la comissió de serveis i he estat aquí a Batea. I ja

definitivament l'any passat em van donar la definitiva. Al 2014, al maig del 2014, va nàixer el nostre segon fill que és Pau. I *bueno* he de dir que els xiquets van nàixer, els xiquets estan registrats com a que han nascut a Ondara, que és el nostre poble, encara que van nàixer a la clínica de Dènia, però ara com que als pobles ningú seria de ningun poble si no fos perquè als registres es poden apuntar, tant un com l'altre estan registrats com a que han nascut a Ondara, encara que estem empadronats tots a Casp, aquí al costat perquè és *ahí* on tenim la nostra residència habitual, dis-li fiscal també, on tenim un pis que ens vam comprar també. Ens vam comprar un pis amb l'ajuda de la hipoteca que ens va donar el banc. I aquíestic, de moment *profe* de música. Molt content aquí, em sent molt a gust, conec prou bé a tots els companys professors, prou bé a tots els alumnes, tinc també vincles amb molts pares perquè fem moltes activitats amb música i conec a prou gent d'aquí, de la Terra Alta, no solament de Batea perquè aquí venen a l'institut gent de tots els pobles. I em sent molt ben aquí. I a Casp també. A Casp també tinc el meu cercle d'amistats i tot. Encara que he de dir que nosaltres mantenim la nostra vinculació al poble d'Ondara perquè sempre que hi ha un pont o existeix alguna cosa d'aquestes passem les vacances al poble, tenim un pis allí que també ens vam comprar. I per exemple ara el pont que ve, el proper pont de desembre estarem allà al poble. Som de la banda de música d'allí del poble i tenim allí moltes amistats, els amics de tota la vida i tot i sempre... A vore des de que tenim els xiquets que no viatgem tant, sobretot el petit perquè no li agrada tant viatjar, però no hi ha un més que no anem al poble. Sempre com a mínim una vegada al més baixem, passem les vacances de Nadal, les d'estiu, les de Setmana Santa al poble.

ENTREVISTADOR: O siga al poble aneu molt? Una vegada al més?

PEP: Sempre. Sí perquè estem, estem vinculats, com els dos som musics de la banda i tenim allí, *bueno* la meua germana és music, els meus dos cunyats són musics, mon pare és music. A vore tenim molta relació. Ara no anem tant, a vegades quan no teníem als xiquets havíem baixat pràcticament algun mes totes les setmanes. Ara ja no ho fem tant això.

ENTREVISTADOR: I com baixeu quan aneu al poble?

PEP: En cotxe. De Casp passem per Morella, alguna vegada sí que, sí el meu horari ho permetia, sempre marxem divendres, però ara és més complicat perquè el David va a l'escola, i abans quan no anava a escola podíem sortir si Tamara no treballava el divendres pel matí doncs jo me venia aquí amb autobús. Des de Casp a aquí hi ha un autobús que hi

ha línia i després passàvem ells a per mi amb el cotxe i ja marxàvem des d'aquí cap a baix. Però ara sempre sortim des de Casp.

ENTREVISTADOR: El curs que estàs a Tortosa quan és?

PEP: 2010-2011. Que també vaig conèixer *ahí* molts *profes* valencians. Inclús l'any que vaig estar a Tortosa continuava jo el vincle aquí a Batea. Venia algun dia perquè, ara ja no ho faig, però alguns, sobretot fèiem quedàvem els dilluns a les tardes, que aquí abans fèiem horari, enguany és el primer any que fem horari intensiu... I quedàvem els companys per fer un partidet de futbol. I quan jo estava en Tortosa venia encara a jugar amb ells. O siga que no vaig perdre el contacte amb l'institut, tenia relació amb tots els companys. Lo que passa que clar, no, no em van donar la comissió i mira.

ENTREVISTADOR: Has estudiat... *Bueno* música és magisteri?

PEP: No, és professor de, tinc el títol de professor superior de clarinet.

ENTREVISTADOR: *Vale, vale*. I ací que és *lo* que dones secundària, batxillerat?

PEP: Sí, secundària, ESO. Batxillerat aquest institut no en fan. Música, quan vaig vindre sí que hi havia Història de la Música a batxillerat però les noves lleis han anat suprimint i com aquí a l'institut no fan el batxillerat artístic doncs la Història de la Música... Enguany s'hagués pogut per la nova llei, sí que s'hagués pogut introduir, però no ho van, no ho vam fer a temps i els alumnes no sabien de l'oferta, no s'havien matriculat, però pot ser sí que tornem a fer música al batxillerat.

ENTREVISTADOR: Al 2003 quan vens a Catalunya quina era la teua situació laboral llavors?

PEP: *Bueno* igual jo que Tamara, la meua dona, treballàvem a l'escola de música del poble, fèiem allí molt, molt poc, o siga fèiem poquetes hores a la setmana i... Però clar vivíem amb els pares no ens feia, ens donava per, pel que ens donava, guanyàvem molt poc, no era... Estàvem donats d'alta a la seguretat social i tot però que fèiem molt poques hores, no tenim un sou, tenim un sou de, a lo millor pot ser guanyava 300 euros al més.

ENTREVISTADOR: I quan te vas apuntar tu a la borsa al 2003 o abans?

PEP: Jo vaig fer el CAP que es feia abans, ara exigeixen el màster. Jo vaig acabar al setembre del 2001, em vaig matricular per fer el CAP, si no m'equivoco, i el vaig fer al

2002, entre el curs 2001-2002. I em vaig apuntar a la borsa només vaig tindre vaig tindre el CAP, s'obria moltes vegades la borsa, és que no recordo, ho sento però no recordo. Però estàvem, estàvem a qualsevol lloc, ens apuntàvem a oposicions de tot. Inclús opositàvem a orquestres simfòniques, bandes municipals, coses d'estes, o siga fèiem, buscàvem feina. I a la borsa va ser superràpid, jo crec que a lo millor em vaig inscriure a la borsa a finals del 2002 i a setembre del 2003 ja estava treballant.

ENTREVISTADOR: I quins serveis territorials vas agafar per exemple?

PEP: Tot, tot. Jo crec que sí perquè si ens vam anar a treballar a La Seu d'Urgell i a Sort la Tamara era perquè ho vam demanar tot. Nosaltres volíem treballar i el primer lloc que ens vam trucar va ser mitja jornada, que no fèiem ni jornada sencera. A vore que realment nosaltres ens consideràvem que estàvem becats, que el que ingressàvem era per aprendre la feina d'alguna manera o altra. I era la nostra filosofia. Tenim gent coneguda que es negava a fer mitja jornada perquè no li sortia a compte. A nosaltres no ens sortia a compte, jo crec que a ningú li sortia a compte, i més anar-te'n tan lluny. Per això et dic que va ser una sort lo d'iniciar l'escola de música aquella perquè una miqueta *pues* anaves una miqueta, era com, un, un...

ENTREVISTADOR: Compaginaves?

PEP: Sí.

ENTREVISTADOR: O siga què feies, fèieu els dos de *profes* i a la vegada estàveu en l'escola musical?

PEP: Sí, anàvem 2 o 3 tardes, ja et dic a l'escola de música a lo millor guanyàvem lo mateix que guanyàvem a l'escola de música del poble, 200 eures més al mes, una cosa així. Però que ja pagàvem el lloguer del pis on estàvem i ja no era tan... A vore que nosaltres no ens sentíem que estàvem en el mon laboral així com, estàvem fent mitja jornada. Jo consumia moltíssim gasoil perquè viatjàvem prou i se n'anava quasi tot en això, però per sort, a la vista esta que després esta experiència ens va ser molt valida per a poc després doncs aprovar les oposicions, un primer i l'altre després. Jo crec que vam ser afortunats d'aprovar les oposicions i part d'esta fortuna també va ser que teníem la petita experiència esta d'haver iniciat 2 anys sencers perquè lo que implicava també acceptar la mitja jornada és que estaves tot l'any amb els mateixos alumnes. I això també és una cosa que en la personalitat d'un professor que comença, jo crec que també influeix

positivament perquè jo he vist a gent que feia substitucions que quan arribaven a un centre, clar els alumnes, a vore són la llei de la selva aquí quan veuen un jovenet que arriba a fer una substitució, saben que estarà per poc temps i fan lo que poden per desestabilitzar-lo emocionalment, això és així. Però en canvi als professors que saben ja que estan de principi de curs ja se'ls tracta d'una altra manera i això jo crec que nosaltres vam tindre la sort esta de no, de començar a agradar-nos la feina perquè n'hi ha gent, amics, companys que diuen: “és que secundaria la feina esta és molt dura”. I jo no he viscut en les meues carns esta duresa, algun problemeta tens a vegades, però igual que el pots tindre amb companys professors el pots tindre amb els alumnes. I això esta experiència d'haver treballat 2 anys sencers al mateix institut amb continuïtat, sense, o siga jo no sé lo que és fer substitucions, i jo coneixia a gent que feia substitucions i han, no dir-te que estaven amargats però patien, patien. I no sé va ser una decisió triar lo de la mitja jornada va ser una decisió, per ja et dic, com a, forma part dels meus estudis.

ENTREVISTADOR: Has estudiat superior de clarinet, però això que ho vas estudiar a conservatori?

PEP: Al conservatori.

ENTREVISTADOR: I això què equival diplomatura, llicenciatura?

PEP: Equival a una llicenciatura.

ENTREVISTADOR: I la teua dona que ha estudiat?

PEP: Ella és professora superior de flauta però a més ella té la llicenciatura d'Història de l'Art. Més feina que jo.

ENTREVISTADOR: I on heu estudiat música al poble?

PEP: *Mos* vam iniciar al poble, a Ondara, amb el que era director de la banda, que ja no és, un home de Tavernes de la Valldigna, que li tenim molt de *carinyo*. Tamara, la meua dona, va continuar al conservatori de València, al superior de València, i jo vaig acabar al de Castelló. Que quan acabava jo era nou, pràcticament era el segon any que funcionava això. I després ella va estudiar a la Universitat de València Història de l'Art.

ENTREVISTADOR: O siga tu has viscut a Ondara i després a Castelló?

PEP: No perquè vivia a Ondara, anava, o siga en el pla que estudiàvem nosaltres no era com ara, no n'hi havia tantes... Ara amb la LOGSE, la implantació de la LOGSE, els que estudien Música el superior van cada dia al conservatori, nosaltres, jo anava 2 dies a la setmana, i anava en tren. Agafava el tren a Gandia i anava i tornava. O siga que jo en eixe aspecte jo vaig estudiar pla antic, *bueno* i la meua dona també, que s'extingia en aquells moments. Jo crec que ja els conservatoris superiors ja feien simultàniament gent, igual que va haver el període de la ESO, que es feia ESO i alguns encara feien BUP, doncs jo més o menys era igual.

ENTREVISTADOR: I la vostra decisió esta de vindre ací era excepcional dins del vostre entorn o coneixíeu a més gent que havia vingut?

PEP: Sí, coneixíem, teníem, teníem a gent, clar nosaltres en el món de qualsevol, m'imagino que qualsevol societat cultural o en el nostre cas musical doncs n'hi ha gent que ja ha anat per davant de tu i ja havien fet això i vas coneixent a gent, al conservatori també coneixes a gent que ho feia, però al nostre poble sí que n'hi havia gent que ja havia començat a treballar a secundària. I sabíem que aquí a Catalunya la borsa funcionava molt ràpid i que s'havien també per ell que una vegada començaves a treballar pràcticament impossible, en aquell temps, que no continuaves treballant ja. Això és al 2003. Aleshores sí que coneixíem a un, un amic de la banda que ja havia treballat aquí a Catalunya, com a mínim un que havia treballat aquí a Catalunya. Altra gent havia treballat a secundària, però aquí a Catalunya no. I ell també va ser molt ràpid, ell va acabar els estudis, va fer el CAP i pot ser el van... Això el que et dic és a l'any 2000 o a l'any 2001 i immediatament ja el van trucar de la borsa i ell, crec que el primer lloc que va anar va ser a Girona, Roses o per allà. I després va anar, cada any anava baixant una miqueta, però anava treballant. I ara després ja més tard va aprovar les oposicions al País Valencià i està treballant allà. I té la família allí. Però el nostre cas va ser que *mos* vam vindre, la parella *mos* vam vindre.

ENTREVISTADOR: I heu tingut sort que heu estat més o menys sempre?

PEP: *Pues* sí, hem tingut molta sort. Això no és, no hi ha loteria que et pague això.

ENTREVISTADOR: I tens familiars que havien vingut ací a viure a Catalunya?

PEP: Tinc un cosí germà de mon pare, que és music professional també, és tenor, fa, és professor de cant, i viu a Sant Cugat. Ja fa molts anys que viu a Sant Cugat. Però no tenim una relació, perquè no ve molt al poble, així com nosaltres ja et dic que... Abans t'has

sorprès de que baixàvem molt al poble, ell no baixava pràcticament, no baixa pràcticament, a lo millor 2 vegades a l'any al poble. *Entonces* la relació amb la família era una relació de “el familiar que tens a Sant Cugat i que a vegades ve a veure't”. Però n'hi havia anys, els seus pares ja han mort els dos, que són els tiets de mon pare, que no venia ni a veure-los per Nadal, simplement els trucava per telèfon. Això és una de les coses que també, a les famílies els estranya “com pot ser que Ferran...” —Ferran que és este— “Ferran que deia que estava tan lluny, que estava allà, i vosaltres veniu cada setmana!?”. Aleshores és quan ells veuen que realment si vens és per voluntat i si no vens és també per voluntat de no vindre a veure a la família. És curiós. Això també passa en la família de Tamara, la meua dona. Té un tiet a València i nosaltres som d'Ondara, d'Ondara a València n'hi han... I mentre vivia el seu iaio, que és el pare del tiet, justificaven que no venia a veure-los perquè: “ah és que València esta molt lluny”. València està molt lluny... És a dir que n'hi ha, les qüestions familiars hi ha voluntats, hi ha gent que València, o gent que viu al poble del costat i no es veuen, i nosaltres que estem aquí *pues* sempre, no hem perdut els vincles amb la família. Això no vol dir que quan anem amb la família no discutim i no tinguem coses rares, però...

ENTREVISTADOR: Vosaltres baixeu sempre al Nadal no, supose?

PEP: Sí, sí, sí. Nadal, Setmana Santa i estos mesos de l'estiu que teniu de vacances.

ENTREVISTADOR: Quants mesos sencers passeu allà?

PEP: Sí podem fer una sortideta per *ahí* la fem però la residència d'estiu és Ondara.

ENTREVISTADOR: I tens familiars, *bueno* supose que sí, que hagen migrat ja fa temps, a Amèrica, Europa o per *ahí*?

PEP: O vaig saber fa poc. Tinc un familiar de mon pare, no sé si era el seu avi, o el rebesavi, el besavi, va estar a Nova York.

ENTREVISTADOR: Per això t'ho deia. Perquè de tota eixa zona va anar molta gent als EEUU o Argentina.

PEP: Sí. Jo no ho sabia ho vam saber fa poc. Ho vam... Perquè *m'abuela* ho va contar, però és que no sé si era el pare de la meua *abuela* o el seu iaio, és que no... Però sí, sí, sí que hem tingut familiars s'han anat.

ENTREVISTADOR: I ell se'n va anar i es va quedar allà?

PEP: No, va tornar, va tornar, sí, sí. Crec que va tornar.

ENTREVISTADOR: I altres que se'n van anar a França o a altres llocs d'Europa?

PEP: A França [...]. A vore, sí, sí, lo que passa que ara no recordo de primera ma, jo sé que això ho vam parlar. Dels directes, directes, jo encara tinc uns altres *ueles* vius, un està, últimament està una miqueta més *xunguet*, però dels directes no, o siga dels iaies directes no, dels *tios* i tot això... Perquè clar la meua *abuela*, la meua *abuela* paterna eren 7 germans. I estic pensant i... Jo crec que no, d'estos directes. I ja et dic el que va anar a Nova York em vaig *enterar* l'any passat per Nadal xarrant, que la meua germana, la meua germana és que també és professora de música i també filologia catalana, *entonces* en el tema este dels de la Marina que van emigrar fa poc han fet uns documentals i ella es va interessar una miqueta per la família i és quan va descobrir tot això, perquè això la nostra *abuela* no ens havia contat mai això, va ser per preguntar-li.

ENTREVISTADOR: Per casualitat total, no?

PEP: Sí.

ENTREVISTADOR: Val. I com va ser això de vindre cap ací? Va suposar un gran canvi per tu? Com t'ho vas prendre? La teua família com s'ho va prendre?

PEP: Es van alegrar molt, es van alegrar. A més també s'alegraren també perquè per això, per la sort que vam tindre de vindre la parella junts. Perquè ens veien bé. Home al principi he de dir que la primera, el primer més que vam estar a Sort —que Sort està prou més lluny i no baixàvem tant— se me, vam rebre la visita dels meus pares, i quan se'n van... Pot ser si vam començar el curs al setembre, ells van vindre el pont d'octubre perquè a València és festa, o siga feia un més que estàvem nosaltres allà, i ells van vindre a octubre a veure'ns i vam queda de veure'ns, ens veuríem al novembre, que seria la primera vegada que vam baixar nosaltres al poble. I en el moment que se'n van anar vaig sentir, els vaig enyorar saps? No m'ha tornat a passar. Però era, jo no havia estat mai tant de temps fora de casa, i un més fora en aquella època, que no fa tant, jo, home jo sí que tenia mòbil però feia poc que el tenia, però ni teníem internet ni teníem, o siga que parlàvem molt poc. Jo com a molt un dia a la setmana i no hi havia tant de contacte com hi ha ara. Ara per exemple ens veiem per l'Skype, ahir ens vam veure amb els meus pares amb l'Skype, els

dos xiquets que volen veure-los i tot això, i estem, encara que estem fora de casa en les noves tecnologies estem *casi* com que estem junts perquè n'hi ha molt de contacte però nosaltres quan estàvem a Sort no teníem este contacte amb la família. Inclús me'n recorde que *mos* vam escriure al 2003-2004 una carta! Ordinària! Que encara tinc guardada esta carta, no sé, per enviar-*mos*, no sé, pot ser em va enviar el meu pare em va enviar unes partitures o *algo* i *mos* vam escriure o siga que ... I tampoc fa tant. I això ja ni, ni, ara agafes un e-mail i *pim-pam pim-pam* i *mos* contestem *casi casi* a l'instant.

ENTREVISTADOR: Utilitzen internet ells?

PEP: Els meus pares? Mon pare sobretot.

ENTREVISTADOR: Per què va escollir Catalunya? Estàveu apuntats a altra borsa?

PEP: Estàvem apuntats, ja et dic, jo havia, Tamara i jo havíem oposat a Murcia, havíem oposat a, a la [...] a orquestres a Madrid, on sortia, i Catalunya va ser el primer lloc que ens van cridar i vam vindre cap aquí. Estant a Catalunya el primer any em van telefonar d'Extremadura perquè també estava en una borsa d'Extremadura de conservatoris. I em van telefonar. O siga que no, no, nosaltres no tenim res, no descartàvem res, volíem treballar com fos.

ENTREVISTADOR: Igual podíeu haver acabat a Murcia o a Castella la Manxa no sé.

PEP: O a Extremadura o a Andalusia. A més és molt curiós perquè Tamara, jo no crec en el destí ni res d'això, però aquell any, el 2004 quan va aprovar les oposicions Tamara, ni havien oposicions de conservatori a Aragó, a Andalusia, al País Valencià. Al País Valencià de la seua especialitat de flauta no hi havia, i de clarinet sí. Jo em vaig presentar al País Valencià. I ella tenia els papers, els havia tirat a Andalusia i Aragó. I a Andalusia hi havia setze places de flauta, a Aragó hi havia tres places de flauta. I ella anava, estava decidida a anar totalment a Andalusia, però no va trobar pianista —quan opositem a conservatori necessites un pianista acompanyat— i la meua germana opositava a Aragó, i havia trobat pianista. La meua germana la seua especialitat és fagot, i tenia un pianista, i li va dir a Tamara: “i per què no li preguntes al meu pianista si et pot acompanyar?”. I ostres li va preguntar, la va acompanyar a ella i mira per on va aprovar les oposicions. I la meua germana no les va aprovar. La meua germana les va aprovar més tard al País Valencià de secundària, però el mateix any van estar treballant a Casp la meua germana i Tamara perquè a la meua germana la van cridar a la borsa d'interins. I van estar uns mesos

treballant juntes perquè després a la meua germana li van oferir *eh* jornada completa. A Casp estava de mitja jornada de professora de fagot, li van oferir jornada completa a Andalusia a la borsa de conservatori a Andalusia i se'n va anar a treballar a Andalusia. És a dir, que ella, ara està treballant a Ondara al costat de casa, però ella va anar, se'n va anar d'Aragó a Andalusia, o siga nosaltres teníem clar —ara estic parlant de la meua germana però en el nostre cas era igual— que nosaltres no havíem renunciat a res. I la casualitat d'haver caigut a Aragó i tingut la sort de que a Casp hi havia una plaça doncs. I que va aprovar. És que era *casi*, ho veia *casi* impossible. Dic: “hòstia si a Andalusia hi ha setze places i a Aragó n'hi han tres”, però va anar a Aragó, la vida a vegades té estes...

ENTREVISTADOR: Quants germans sou vosaltres?

PEP: La meua germana i jo.

ENTREVISTADOR: I ella és la que esta a Ondara, no?

PEP: Ella està a Ondara i és directora de l'institut d'Ondara. També és *profe* de música i ella també té, ja t'ho dit abans, té Filologia Catalana, també fa algunes classes de valencià. Perquè ella no té, ella està de directora perquè va acceptar, l'única manera d'estar prop de casa era a Ondara no hi havia massa gent interessada en dirigir el centre. I ella amb uns companys van fer una proposta i van fer un projecte i els va anar el projecte i té el projecte de direcció per 4 anys perquè la seua plaça ella la té a Alacant. *Entonces* clar per estar a Ondara l'única manera de poder estar a Ondara era si es posava en un equip directiu i a l'equip directiu ningú volia ser director. I ella *pues* va dir: “*pos* així estic al costat de casa”.

ENTREVISTADOR: I viu a Ondara?

PEP: Ella viu a Ondara, *bueno* ara està vivint a Benidoleig. Està vivint a Benidoleig perquè ma mare és de Benidoleig.

ENTREVISTADOR: D'on són tons pares?

PEP: Mon pare és d'Ondara i ma mare és de Benidoleig mig dels Poblets, no sé si coneixes la zona.

ENTREVISTADOR: Havíeu conegut anteriorment Catalunya tu i la teua dona?

PEP: Jo havia estat molt poc. Jo havia estant presentant-me a oposicions. M'havia presentat a unes oposicions a Lleida, una pel conservatori de música. Encara tenia, era just, tenia el títol de mitja, grau mitja de clarinet, al 98 tenia encara, no tenia ni 18 anys, encara no els tenia complits i ja em vaig presentar a unes oposicions allí. I després també m'havia presentat a la Banda Municipal de Bar... Jo havia vingut a Catalunya a Barcelona, a Lleida i alguna altra, a Barcelona dues o tres vegades. Però vindre, vindre, agafar l'autobús o el tren, vindre, fer la prova i cap a casa.

ENTREVISTADOR: Només a coses d'oposicions?

PEP: Només a coses d'això. No, no, no havíem, havíem estat una vegada amb un viatge d'estos de Port Aventura, crec que això va ser a l'any 2000 o 2001. Això era la Catalunya que jo havia xafat. El viatge de fi de curs d'escola que vam fer amb l'escola d'Ondara vam estar una setmana, vam estar a, per Puigcerdà, Nuria i tot allò, això era la Catalunya que coneixia jo.

ENTREVISTADOR: I ara la coneixes bé? Heu fet excursions?

PEP: Sí, quan vam... Lleida *mos* la coneixem *casi* més que, o siga el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà els el coneixem més que la Marina perquè quan estàvem allí tots els caps de setmana fèiem sortidetes d'estes d'anar a conèixer, preguntàvem a la gent d'allí que ens recomanaven i m'ho coneixíem. I encara alguna vegada encara pugem a fer per allà. I aquí a les Terres de l'Ebre doncs no *mos* coneixem tant les Terres de l'Ebre com allà, com els Pirineus, però ja et dic. No m'havia parat mai a pensar-ho això que m'has preguntat si coneixíem Catalunya, no, i és que no coneixíem, havíem estat de passada.

ENTREVISTADOR: Però tu tenies bastant clar ja de jove que volies opositar i ser *profe*, no?

PEP: Home teníem, el que veiem és la gent que estava com nosaltres, que estava estudiant música i dels altres pobles, i gent que coneixies, que t'havies d'espavilar. O siga tu ara acabaràs, mentre estàs estudiant tot era molt bonic, vivies a casa, estaves estudiant, però i després que vindrà? I *mos* vam espavilar molt ràpid. I no n'hi havia, no crec jo, eren els pares que et deien: "va no t'encantes!". Era, *mos* eixia a *mosatros* mateixa de dir: "tenim que fer *algo* per a per a poder estar bé, ja que t'has sacrificat estudiant, hi ha que fer ara un esprint per, per trobar feina i...". De fet en el nostre cas ha sigut més o menys així perquè hem tingut la sort d'aprovar les oposicions relativament ràpid i de tindre una

estabilitat que ens dona un benestar. És que estem molt, molt bé, no, no ens queixem de res. I sí que havíem, sí que coneixíem gent que s'havia relaxat i coneixíem gent que és molt més gran que nosaltres i que... Va haver un moment en que treballar a les llistes era molt fàcil començar a treballar i ser... I començar a treballar d'interí i sempre tenies feina. I n'hi ha gent d'aquella època que encara continua vivint d'això, o siga que no s'ha preocupat mai de preparar-se bé unes oposicions. I això bé, dius: "ostres", però nosaltres no som d'esta època, nosaltres no tenim els punts que té esta gent per viure així tota la vida, o *mos* espavilem o... I de fet moltíssima gent, companys d'estudis i tot això, entre el 2004 i el 2008 han anat aprovant oposicions perquè tenien al cap clar o que: "o aprovem oposicions o no treballarem" perquè nosaltres *conforme* estàvem treballant d'interins, si haguéssim continuat, jo no sé si estaria encara a les llistes perquè la especialitat de música *casi casi* en alguns llocs s'han suprimit moltes places. Suppose que m'entens lo que vull dir-te, no? És la... Però no teníem a ningú o siga de la família que diguera: "a buscar feina". No. Nosaltres sabíem que volíem, que havíem estudiat música i volíem viure d'això. De la manera que fos però viure dignament, no el que fèiem donant classes a les escoles de música dels pobles. Que encara tenim gent coneguda que ho fa i veus ostres és que no tenen, venen vacances i no cobren les vacances, no tenen la qualitat de vida que tenim nosaltres.

ENTREVISTADOR: I des de que heu vingut ací teniu coneguts del poble o familiars que han vingut a Catalunya?

PEP: Han vingut a visitar-*mos*.

ENTREVISTADOR: A viure dic.

PEP: A viure no. Coneguts del poble? Gent que l'han, que pot ser l'han cridat de la borsa? Sí, sí, sí. L'altre dia, no fa molt, l'ultima vegada que vaig estar al poble, que va ser a l'octubre? *Bueno* a novembre, a Tots Sants vam estar, vaig veure a un que havia sigut mestre meu d'escola que té un fill que té 1 any *menos* que jo que està treballant aquí a Catalunya a Barcelona de *profe* també. I és *profe* d'Història. I esta amb la parella que la parella és de Sagra, d'un poble d'*ahí* de la Rectoria també, a prop. I algú més. *Bueno* l'altre dia vam estar a Port Aventura amb els xiquets i vam vore a una d'Ondara que també està treballant ella, l'home és d'Oliva i tenen 2 xiquets també i *mos* vam trobar a Port Aventura i estan treballant per Barcelona. També són *profes* de secundària d'Ondara. I ella també és de música, ella també és *profe* de música. Ell crec que és de tecnologia, però

també és music, també tocava a la banda d'Oliva. I algú més d'Ondara hi ha per aquí. I gent joveneta sí. Sí que n'hi ha, sí. D'*ahí* del poble sí que hi ha gent que ha vingut.

ENTREVISTADOR: Quants habitants té Ondara?

PEP: Crec que ara, crec que 4 500.

ENTREVISTADOR: I a què es dedica la gent? Què és lo que hi ha *ahí* al poble?

PEP: Allí a Ondara hi havia molta gent que treballava a la fàbrica de Ortiz del Verger, les magdalenes Ortiz, la fàbrica està allí. La fàbrica esta se la quedà Bimbo i van fer reestructuració i molta gent la van tirar al carrer. Però encara continua gent treballant allí, principalment era un dels llocs on més gent treballava, ara ja no, no hi ha tanta gent treballant a la Ortiz. Al tercer sector, jo diria al tercer sector el comerç, a la, és bàsicament a lo que es dedica la gent. Hi ha molta gent a la construcció, molts de la construcció, i dels comerços, no hi ha... I per lo xicotet que és el poble s'ha de dir que hi ha molta gent que s'ha dedicat a... Que té la mateixa professió que, hi ha molts professors, hi ha molta gent que... A l'institut d'Ondara hi ha molts *profes* que són d'Ondara, per tots els pobles de la Marina que hi ha instituts hi ha professors que són d'Ondara de diferents especialitats. De música som uns quants, però d'anglès, de valencià, de castellà... A Tortosa n'hi ha una d'Ondara a l'institut també, m'ha vingut al cap ara. Que era la cap d'estudis, no sé si continuarà sent de l'institut, de l'Institut de Tecnificació, que és un institut nou que han fet. Però no és un poble que no té gent, gent de la terra viu poca gent, no queden bancals ja, s'ha construït tot.

ENTREVISTADOR: A quan està de la costa?

PEP: A vore no tenim platja perquè just quan arribes a la platja ja és terreny de Dènia. Però pots anar des de gent que té les casetes per allí a les afores del poble en 5 minuts caminant estàs en la platja. En canvi els Poblets sí que conserva un tros de platja, Ondara no. O siga antigament sí que tenia un tros de platja però es va vendre a Dènia o en aquella època, estos terrenys, als anys 50 o per *ahí*, no aprofitaven per res.

ENTREVISTADOR: *Oye* i quan vau vindre ací pensàveu que seria una cosa temporal o permanent?

PEP: Home pensàvem que era temporal, però ara ja hem assumit que serà, la permanència serà prou llarga, encara que nosaltres en el nostre cap sempre esta la idea de tornar cap

avall, però si tornem, tornarem a la Marina. O siga nosaltres concursarem, amb concurs de trasllat, i si podem apropar-nos al nostre poble sí, però això d'ara, estem a Casp i ara intentar "pues ara anem baixant cap a Castelló" no, no ho farem. Si baixem algun dia... I no sé les dificultats que tindre també familiars perquè els xiquets estan tirant arreles també aquí, *lo* que passa que com tampoc perden el contacte amb el poble perquè anem, fem coses al poble i sí que tenen amistats. *Bueno* el major, el petit encara no perquè encara no sap ni parlar però, però...

ENTREVISTADOR: Té colla d'amics allà?

PEP: Home té 4 anys, però si que ja veus que esta fent un cercle d'amistats. Inclús nosaltres els pares els portes a l'escola, després surts i te'n vas al parc i tota, tota, això ja ho veus per exemple demà té una festa d'aniversari. Totes estes coses per ell són molt importants.

ENTREVISTADOR: Llavors la vostra idea és jubilar-vos a la zona de la Marina o...?

PEP: Home la idea sí. I si no és així és que clar és que clar ho veiem tan lluny lo de la jubilació... Si pogués ser sí. És complicat, és complicat perquè nosaltres hem tingut la sort d'estar els dos junts, però tindre tanta sort de baixar els dos junts, jo no crec que la tinguem, tanta sort. Ara tampoc vull pensar en negatiu, si algun dia posem, d'aquí a 10 anys, concurrem i tenim prou punts i es dona la circumstància de que baixem els dos *pues* mira estaria... Però no, en cap cas pensem que abans, encara que l'any que ve ja n'hi ha concurs de trasllat i concursarem els dos per un sistema que es diu per concurrència, és a dir, com que els dos som funcionaris és com un paquet, concurses en un paquet, que, que va la parella i si a un dels dos donen però a l'altre no directament ja et fas arrere del concurs. O siga només et donarien el concurs en cas de que els donen als dos i clar serà molt limitat perquè només demanarem coses molt concretes.

ENTREVISTADOR: O siga que *bueno*, la idea, si és possible, tirar cap a la Marina?

PEP: Sí, sí, sí, cap a la Marina i cap a Ondara, que *mosatros mos* sentim d'Ondara encara que estem molt a gust ací i això és la nostra, ara és cas nostra, però sempre serà, si la segon casa o la primera no sé, però sempre serà casa nostra.

ENTREVISTADOR: *Eh* molt bé, passem al segon bloc lo que passa que ja m'has contestat al principi saps, dels llocs on has viscut i tal. Lo que passa que de tots estos llocs on has viscut d'on conserves el millor record?

PEP: Home, jo de Sort, però és *algo* romàntic, és *algo*, és el primer lloc on vaig viure fora de casa, on vaig compartir casa amb la meua, amb la meua parella, és que és *algo*... Jo indubtablement Sort.

ENTREVISTADOR: I sempre heu viscut junts o heu compartit habitatge amb més gent?

PEP: Nosaltres des de que vam sortir del poble sempre hem viscut junts, no hem compartit amb ningú. Va haver una temporada que va vindre a Casp, venia un xic de València i mentre buscava lloc ens va demanar si es podia quedar amb nosaltres un dia a la setmana, però no crec que això es considere compartir. Es va quedar 3 dies, 3 dies en tot un curs.

ENTREVISTADOR: T'ha sigut difícil trobar habitatge on has viscut?

PEP: No. Per exemple a Sort no va ser difícil, vam buscar i vam trobar ràpid i relativament a bon preu. A la Pobla de Segur també vaig tindre molta sort. I a Casp *mos* vam acabar comprant un pis, vam estar un temps per decidir això, però no, no ha sigut difícil trobar.

ENTREVISTADOR: I com heu trobat de normal pels companys d'institut o...?

PEP: Doncs no. L'única vegada que em vaig adreçar, ja tenia més experiència, va ser l'any que vaig estar a Tortosa. L'únic any que vaig estar a Tortosa, que el primer que vaig fer quan vaig arribar a l'institut no va ser una altra cosa que preguntar si algú sabia alguna cosa d'un pis. I ràpidament la que era cap d'estudis en aquell moment em va dir, molt amable, que també era valenciana, de Callosa, em va dir que tenia una amiga que sabia que tenia coses per llogar, i jo abans, lo primer que vaig fer va ser telefonar-la, i vaig trobar casa rapidíssim i a molt bon preu. I després quan, això que t'ajuntes els primers dies amb els professors, n'hi havia molts que estàvem preocupats perquè no trobàvem lloc, i jo els vaig dir: "jo és que lo primer que vaig fer va ser buscar lloc". I va ser l'únic punt on vaig preguntar una companya d'institut i vaig tindre sort que ella coneixia a algú. I clar quan vas així, que no vaig mitjançant immobiliària i tot això sempre és més fàcil. Als *profes* o als treballadors d'hospitals i coses d'estes ens posen pocs problemes perquè

saben que som gent que pagarem. Que en principi una personeta que ha d'estar soles al pis no te'l farà, no faran desperfectes, i *entonces* va ser molt ràpid. Això va ser molt ràpid. Als altres llocs va ser per immobiliària. *Bueno*, a Sort no perquè, a Sort va ser preguntant, preguntant i au, i va ser molt ràpid.

ENTREVISTADOR: I fins a quan no et vas empadronar a Catalunya?

PEP: Fins a l'any que vam decidir casar-nos que va ser el 2007, vam estar empadronats a Ondara, més o menys. No, perdona, t'ho he dit malament, fins l'any que ens vam comprar la casa, que com ens vam comprar la casa i per tal de beneficiar-*nos* a la declaració de la renda el domicili fiscal havia de ser per coses legals, que hi ha gent que no ho fa però nosaltres vam dir: "*pues* ja que tenim que estar aquí ens empadronem aquí i així no tindrem problemes". De fet un any en la declaració de la renda vaig tindre el problema de que el fet de que jo treballava aquí a Catalunya, i em van demanar, o siga em van investigar si jo realment vivia a Casp. En aquell any estava matriculat a l'Escola Oficial d'Idiomes de Casp, vaig a tocar en una de les bandes de música de Casp, em van demanar per favor que els portes un justificant com a que jo vivia en Casp. I una de les coses era "si toque hasta en la banda" "*pues* porta un justificat de la banda com a que formes part" i coses d'estes o siga que... Però això va ser al 2006, sí 2006 *nos* vam empadronar.

ENTREVISTADOR: Quin any va aprovar ella al 2004?

PEP: Sí 2004. Clar ella va aprovar a Aragó, ella no sabia, nosaltres no coneixíem Casp. Ja després vam vore que de les coses on la van destinar estava relativament a prop de la Pobla de Segur que era el lloc on estava jo el segon any, però, però ella es va presentar a oposicions a Aragó, a la comunitat d'Aragó i passe el que passe. I la van destinar a Casp i després Batea no sabíem ni que existia. Després mirant els mapes diem: "*ostres pues* anem a vore si n'hi ha institut a Batea, *ostres pues* Batea..." quan vaig aprovar jo l'any següent dic: "*pues* a Batea és on he de demanar" i va ser on vaig demanar i me n'en van donar. Clar nosaltres vam mirar el mapa a vore "que és lo més a prop de Casp?" és Batea, és que estic...

ENTREVISTADOR: I el curs 2004-2005 on esteu vivint que és quan ella comença?

PEP: Ella viu a Casp en un pis llogat i jo a la Pobla de Segur en un pis llogat però els caps de setmana els passen, per exemple els caps de setmana des del divendres, a partir

de divendres, un cap de setmana venia jo a Casp, un cap de setmana venia Tamara allà. I entre setmana algunes setmanes *pues* també venia. O siga que hi havia dies que anava i tornava de Casp a la Pobla de Segur, que n'hi ha 200 quilòmetres. Al 2005 ja va ser quan vam començar vivint de lloguer, continuàvem el lloguer que ella havia començat al 2004, però ja vam començar a pensar en comprar-nos una vivenda.

ENTREVISTADOR: O siga ara mateix teniu una vivenda de propietat a Casp...?

PEP: I una a Ondara, sí.

ENTREVISTADOR: I quan l'heu comprat la d'Ondara? O l'heu heretat?

PEP: No, no, heretat no res riu l'entrevistat] tot és perquè el banc *mos* ha donat diners. *Bueno* la de Casp estem a punt de pagar-la perquè cada any anem amortitzant-la. La de Casp la vam comprar al 2006, que era quan més cares estaven les cases, i la d'Ondara al 2007, que també estaven caríssimes. És a dir nosaltres lo que vam fer, la barbaritat que va fer, si ens haguéssim esperat, en els diners que *mos* van costar les cases, tindríem ara, tindríem...

ENTREVISTADOR: 4 cases...

PEP: 4, però així, com sona.

ENTREVISTADOR: I per què vau comprar la d'Ondara?

PEP: Perquè no teníem, perquè volíem viure junts i no volíem viure ni un a casa de l'altra ni l'altre a casa de l'un i no teníem cap. Nosaltres o vivíem amb els pares o no teníem, els nostres pares no tenien res com alguns sí que tenen la sort de tindre que els poden donar *algo*, perquè Tamara té 2 germans més però tampoc tenen res.

ENTREVISTADOR: O siga que l'heu comprat per a quan baixeu allà?

PEP: Sí, és un pis també.

ENTREVISTADOR: Els germans de la Tamara a què se dediquen? Viuen a Ondara?

PEP: Sí, viuen a Ondara i es dediquen a la construcció. Tenen una empresa familiar, el seu pare es va morir fa poc i l'empresa la porten els fills.

ENTREVISTADOR: Una cosa que m'has explicat abans per damunt, els teus 2 fills han nascut allà no? I com és això que abans de parir heu anat cap allà o?

PEP: Sí, sí, així ho hem fet, premeditadament. A veure la... David va nàixer al febrer i a les vacances de Nadal d'aquell any, que Tamara ja estava avançada, ja teníem... A més tenia ciàtica i el ginecòleg li va fer baixa ja fins al... I jo vaig demanar un permís d'estos de sense remuneració fins al, fins al, o siga l'any... Per això te dic que l'any que vaig estar en Tortosa tampoc vaig estar molt de temps perquè em vaig demanar un permís sense cobrar per estar amb Tamara, per estar al poble i teníem clar, nosaltres teníem clar que, volíem que els xiquets, el primer, volíem que nasquera allí. I el segon va vindre pel maig, va coincidir també amb el pont de maig del 2014. Jo també tenia previst fer exactament lo mateix, o siga demanar-me un permís abans perquè Tamara també estava de baixa, des de Setmana Santa, després de Setmana Santa el metge ja li va fer la baixa per a que no, perquè no podia ni conduir ni res, encara que el que condueix soc jo, però ella per anar de casa al conservatori també agafa el cotxe, i era millor quedar-se al poble, saps? I igual, de la mateixa manera ho vam fer, i després jo vaig agregar, per contra d'agafar-me el permís abans, m'ho vaig agafar després i quan han nascut els xiquets hem estat al poble, pràcticament els 2 primers mesos de vida sense cap interrupció.

ENTREVISTADOR: T'agradaria que els dos continuessin tenint els vincles que teniu vosaltres amb Ondara?

PEP: Sí. Jo crec que els tindran, jo crec que sí però...

ENTREVISTADOR: Per contra els vostres familiars venen a visitar-vos?

PEP: *Eh* quan poden. No tant com nosaltres allà però quan poden venen a passar algun pont o *algo*. Clar ara tenim un inconvenient, des de que tenim els xiquets que, nosaltres el pis nostres és petit. Si venen s'han de buscar algun lloc per dormir perquè quan... és veritat que quan no teníem els xiquets venien més perquè sí que es quedaven a casa, però ara a casa no cabem perquè només tenim la nostra habitació i la dels xiquets. Clar tampoc és *plan* de quedar-se al sofà. I han vingut ja alguna vegada reservant-se un hotelet rural d'estos que per la zona n'hi ha.

ENTREVISTADOR: T'has trobat en tots els llocs on heu estat valencians?

PEP: Sí *bueno* a Casp n'hi ha valencians i n'hi ha valencians que estan vivint perquè al conservatori n'hi ha uns quants *profes* valencians. N'hi ha un cas per exemple d'un que és de Lliria, que està completament instal·lat a Casp, la dona és d'Andorra, d'un poble, però viu en Casp, i no tenen fills tampoc i no baixa tant a Lliria. I n'hi han, al conservatori n'hi ha gent de Bétera, de Benaguasil, de, valencians... N'hi ha un *profè* de música que n'hi ha a l'institut és valencià també, però esta casat allí amb una de Saragossa, però viuen a Casp, tenen 2 xiquets, i és valencià també. Sí, sí, que hi ha valencians.

ENTREVISTADOR: I als altres llocs? A la Pobla de Segur? A La Seu d'Urgell?

PEP: També n'hi havia a la Pobla de Segur. A La Seu d'Urgell n'hi havia valencians.

ENTREVISTADOR: I ací a l'institut?

PEP: Ací? Prou. Ací prou.

ENTREVISTADOR: Els valencians que estan ací d'on són?

PEP: Em sembla que tenim una de València, la Clara que és de Traiguera, però *bueno* nascuda a Amposta, Joan Montero, que és el cap d'estudis, que és de Cocentaina i viu a Masdenverge, està instal·lat i casset a Masdenverge, tenen una xiqueta també. Joan Pallarès que és de Sant Josep de Moró, un poble de Castelló, Lidón Pallarés, que és de Castelló, estic pensant els que n'hi havia ara per la sala de *profes*. N'hi ha uns quants. I cada anys se n'han anat eh de valencians, però aquí n'hi ha hagut.

ENTREVISTADOR: Com que se n'han anat?

PEP: O siga que han concursat i se n'han anat cap a baix.

ENTREVISTADOR: Que és lo que solen fer segons lo que tu has vist?

PEP: Este institut la majoria són gent de pas, és gent que està aquí, però si pogués estar a Alcanar o Ulldecona estarien més cap a baix. I quan poden se'n van cap al País Valencià. Sobretot perquè *casi* tots tenen parelles, són, inclús matrimonis, i estan separats de les dones, o dels homes en algun cas, saps? Aleshores és dur. L'any passat hi havia un de Castelló per exemple que tenia un xiquet. I passava la setmana aquí i la dona estava a Castelló. I així n'hi han casos de gent. I és dur. *Claro* tu dius: "ostres jo no estic al meu poble però jo estic amb la meua família, la meua dona i els xiquets". No estic separat, ens separen 60 quilometres cada dia que és anar i tornar.

ENTREVISTADOR: Tu vas tots els dies?

PEP: Sí, de dilluns a divendres.

ENTREVISTADOR: I com ho portes?

PEP: Bé, fa 10 anys que ho faig.

ENTREVISTADOR: I la resta dels companys són de la comarca o?

PEP: Tinc una companya de Calaseit, que fa molts anys, si no és la més veterana del centre, de les més veteranes. És *profe* de català i ella va treballar al País Valencià també. Va començar treballant allà, a Sagunt crec. Tenim un *profe* de cicles que és de Leon, que parla català, ell sí que s'ha instal·lat aquí a Batea, la dona és de Batea i els 2 xiquets, i ell home parla català, un catalaleonés, però és català, però ara en estos moments... Ara tenim a una professora substituïda d'anglès, que esta substituïnt a una que ve de Lleida, que és nascuda a Astúries però ha viscut a Madrid molt de temps i també parla català, o sia que són coses que dius, que són admirables.

ENTREVISTADOR: I mantens tu relacions amb valencians que visquen ací al teu àmbit?

PEP: Sí, home.

ENTREVISTADOR: El teu cercle d'amics d'on son?

PEP: *Bfff* és que ja no sé si dir amics, companys o amics perquè no sé, la paraula amic.

ENTREVISTADOR: *Bueno* a Casp per exemple?

PEP: Sí tenim, ens solem relacionar amb els companys de Tamara, els que treballen amb ella. Ens *juntem* a fer alguna paelleta, alguna cosa.

ENTREVISTADOR: I d'on són ells?

PEP: Els que es queden el cap de setmana són aragonesos, no són valencians.

ENTREVISTADOR: I ací també tens contacte amb els de l'institut.

PEP: Sí, sí home. Home aquí ens relacionem més o menys els que som d'esta generació, que som d'entre 35 i 40 anys.

ENTREVISTADOR: Que ja portes tu 10 anys ací.

PEP: 10 anys, *bueno* que són 11 cursos. O siga enguany és el curs que fa 11.

ENTREVISTADOR: I mantens relació amb la teua colla d'amics d'Ondara?

PEP: Sí, lo que passa que estan tots per aquí per allà. N'hi ha, un, tinc un amic dels que sempre hem sigut més amics, que està a Madrid, que viu a Madrid, per feina *pues* se'n va anar a Madrid. I ve al poble i ens veiem molt poc perquè ve molt pràcticament, ell va *menos* que jo al poble. I els altres doncs quan vaig al poble intento contactar amb ells d'alguna manera però realment és complicat perquè ara tots ja, la gran majoria ja tenen família, ja tenen xiquets i tot això i quan no tenen una cosa tenen una altra, però sí que, a veure per Nadal alguna vegada ens ajuntem. La colla més d'amics que t'acabes ajuntant són els de la banda, que sí que quan anem per unes coses o altres *mos juntem*. Però els amics de la infància de tota la vida *pfff* alguns, tinc un que està... Fa poc estava a San Francisco, treballa en una empresa d'estes de plaques solars i va per tot el mon. Va estar al Marroc, està per tot el mon, en un any *pfff* i al poble *pues* a lo millor a festes del poble el vaig veure però 1 dia, si fem 2 setmanes de festes, que fem 2 setmanes de festes a Ondara, se'n anava a no sé quina part del món.

ENTREVISTADOR: Esteu molt *desperdigats* la teua colla del poble?

PEP: La veritat és que sí. La gent ha de treballar on siga saps?

ENTREVISTADOR: El teu cercle íntims a Catalunya tens amics valencians?

PEP: No. No perquè se'n van, és a dir els caps de setmana se'n van.

ENTREVISTADOR: I has tingut contacte amb alguna associació d'immigrants valencians a Catalunya?

PEP: No. El primer contacte que tinc amb este afer és el que tinc amb tu.

ENTREVISTADOR: I formes part d'alguna associació, sindicat, banda, grup de música, jo que sé colla castellera?

PEP: Home a Casp n'hi han dos bandes de música forme part d'una. La del poble d'Ondara. Sindicat estic sindicat, però estic sindicat perquè quan vaig començar a treballa em van dir: "és important que estigues sindicat" i em vaig syndicar a un sindicat, estic

sindicat a UGT. I continuo pagant la quota sindical, encara que no em preocupo molt. Estic sindicat perquè sé que és interessant estar sindicat i alguna vegada he tingut algun dubte, truco i en la mesura de lo possible me l'han resolt, a vegades no. Però *bueno*, però estic sindicat.

ENTREVISTADOR: Quina ha sigut la teua relació amb els catalans?

PEP: Bona, cap problema.

ENTREVISTADOR: El coneixement del valencià t'ha estat útil?

PEP: Evidentment.

ENTREVISTADOR: Creus que t'ha facilitat, no sé si la teua integració o el haver vingut ací?

PEP: Supose, no, no, és que no em plantege... Jo soc, a ma casa som valencianoparlants i sempre jo a l'escola anava en línia en valencià i sempre he sigut, o siga que en això no em plantege una altra idea. No m'imagino sense no saber parlar valencià. De fet els xiquets, vivim en Aragó, però als xiquets els parlem en valencià a casa. Clar els dos són valencianoparlants. Coneixem casos d'estos, de gent que els dos pares són valencianoparlants i als xiquets els parlen en castellà, però a Ondara hi ha gent que fa això. Imagina-t'ho, és horrible. I en alguns, en algun cas de que coneixem ben a prop posaven l'excusa de que el logopeda els hi va dir que no li parlaren en valencià al xiquet perquè el marejaven. Clar segurament la professionalitat d'este logopeda n'hi hauria que estudiar-la [riu l'entrevistat]. Segurament ell no és valencianoparlant.

ENTREVISTADOR: Molt bé, passem ja a les últimes preguntes. Et preguntaria si has migrat a altres llocs però crec que ja m'has explicat tota la teua trajectòria. No obstant això vos heu plantejat apuntar-vos a altra borsa per buscar treball o?

PEP: No, no. Alguna vegada quan estem mirant notícies que dius: "quina merda mos podríem anar a Finlàndia o algun país d'estos" però ho diguem de *caxondeo*.

ENTREVISTADOR: Mira ara te preguntaré a l'últim bloc que és sobre cultura, estereotips, opinió i tot això. La primera pregunta que fem és una mica *pegiaguda* però la fem en les dues direccions val? O siga que te la faré primer en referència a uns i després als altres: creus que els catalans tenen estereotips sobre els valencians?

PEP: De la gent que conec sí que he conegut, conec catalans que pot ser tenen estereotips dels valencians, però són gent que puc dir que em dona la sensació que tenen poc mon, són gent que coneix poc el món. Sí que m'he donat compte que n'hi ha, *claro* nosaltres els valencians que estem aquí som gent que hem sortit de casa i que tenim coses vistes i aquí a vegades m'he trobat en gent que no coneixen... L'any passat, vull ser breu però t'explicaré un cas, vaig anar a una jornada de formació que feien a Barcelona sobre cant coral i quan vaig baixar del tren anava amb 3 o 4 noies que venien d'un institut de Girona, anaven al mateix lloc que jo, i em van explicar d'on eren i jo: "ah molt bé" i "tu d'on vens?" "de la Terra Alta" "ufff això, això on està?" "Batea, les Terres de l'Ebre...". No coneixien res. "Però visc a Casp". No sabien res. O siga és gent, per a mi que és gent que ha viscut tota la vida al seu poble i que no, i no coneixen res més, però ja no dic de Catalunya, són coses que et quedes... I aquí també he tingut companys que són d'aquí de la Terra Alta i no coneixen res més que la Terra alta i a lo millor Barcelona. O siga a lo millor els parles del Pallar Sobirà i dius: "ostres però si estem aquí al teu país, Pallars Sobirà" i no, no tenen ni idea. De fet una vegada em vaig presentar a la, estant treballant a Sort, vaig fer les probes per a la Jove Orquestra dels Països Catalans i les vaig fer a Barcelona i em vaig quedar com a membre reserva d'esta orquestra i a les llistes apareixia "Pep Soler, Sort, Girona" jo dic: "però com pot ser gent d'aquí, catalans, em posen Sort província de Girona?". Són coses que t'estranyes molt. I amb gent d'esta que no coneix sí que he detectat que a vegades parlen, tenen estereotips dels valencians i sí que n'hi ha, però ja et dic que és gent que no... Igual tenen estereotips dels valencians que els tindran de tots perquè no coneixen i lo que els ve al cap és lo que han sentit dir.

ENTREVISTADOR: I a l'inrevés?

PEP: Efectivament que sí. Efectivament que sí. A l'inrevés és més fàcil. Perquè allà els valencians, però, és exactament lo mateix, o siga els valencians que tenen estereotips dels catalans tu els parles del riu Sènia i no saben que és, per dir-te *algo* molt concret. És gent que no té ni idea, no ha estat mai aquí. I inclòs els dius: "però tu has estat mai a Catalunya?" "no, però això és així". Però els valencians, jo diria els espanyols, jo diria els espanyols també. Però sí, supose que tots et contesten més o *menos* igual esta pregunta.

ENTREVISTADOR: No creguis *eh*. Hi ha gent que para molt compte i diu que creu que no hi ha estereotips. Sobretot gent major, que se creu que igual utilitzarem això en la seua contra o no volen mullar-se.

PEP: Però en els 2 sentits? *Ostras, pues* jo crec que no reconeixen, no veuen la realitat perquè jo recordo el primer any de treballar a La Seu d'Urgell hi havia un mestre, perquè estàvem allí a l'escola els *profes* i els mestres estàvem junts, dinàvem junts, era d'Agramunt, i, m'ho deia de broma però sempre em punxava com: "els valencians que veniu aquí a fotre'ns la feina als catalans" m'ho deia de conya, jo crec que m'ho deia de conya, però sempre et tirava la... I aquí a Batea també algú alguna vegada ho ha dit això: "veniu aquí a fotre-mos la feina" i dius: "però si això no és així".

ENTREVISTADOR: Sí que m'he trobat quan vaig posar lo del projecte en grups de Mestres valencians a Catalunya o a Terres de l'Ebre o per *ahí* un parell de persones em van dir que havien sigut, que havien sofert com casos de discriminació en les oposicions que havien fet en Terres de l'Ebre saps? No sé si tu has sentit *algo* semblant.

PEP: Et diré una cosa. Jo vaig aprovar les oposicions a les Terres de l'Ebre. Vam aprovar cinc al meu tribunal. Un era de Lleida i els altres quatre eren valencians o siga no sé quines discriminacions n'hi haurien aquí [riu l'entrevistat].

ENTREVISTADOR: Amb el temps ha canviat la teua percepció que tenies dels catalans i de Catalunya?

PEP: És que ja et dic jo quan vaig venir no tenia cap. Tampoc era una època en la que hi havia tanta catalanofòbia pot ser. Jo ho veig tot igual, home sí que a vore en el tema que ara està tan vigent de la independència i tot així sí que he vist gent que no era independentista i que ara defensa la independència a mort. O siga en això sí que he vist canvis de gent que convisc aquí amb ella. Gent que ni somniar-ho, que no eren independentistes i ara ho són. Però això ho he vist en molts casos *eh* i jo crec que pel que es veu crec que molta gent també t'ho dirà, sobretot els que ho veiem des d'un altre punt, no sé si tu ho veus així.

ENTREVISTADOR: *Bueno* no sé, jo visc ací des de fa 4 anys que no és lo mateix saps?

PEP: Ja. Estos 4 o 5 anys han sigut els anys en els que la gent... Però és que abans no es parlava d'això, al 2005? No es parlava d'això.

ENTREVISTADOR: Però la percepció que tu tenies de Catalunya? O què esperaves tu abans de vindre ací? O no esperaves res?

PEP: Home jo sempre havia vist Catalunya com a, que eren un país, o una part de l'Estat Espanyol que sempre han anat per davant, sempre han anat per davant en *casi* tot. Avançats, moderns i... I quan vaig arribar *pues* sí, era més o *menos* com m'ho esperava. Em vaig *decepcionar* una miqueta però també perquè he treballat en pobles i als pobles la gent és igual, en els pobles la gent és igual que en els pobles d'allà. Pot ser si hagués treballat en ciutats ho hagués vist de manera diferent, però la gent aquí és de poble, de poble total i igual que a la Pobla de Segur i a La Seu d'Urgell, no és, no, no sé... Jo Catalunya ja t'ho he dit que havia estat a Barcelona, poc més d'això, Lleida i no sé, però sempre... A vore sí que són, la gent sí que la veig, respecte a la gent de la Marina Alta, lo que passa que els últims anys a la Marina també et sorprens de la gent, les inquietuds que n'hi han a la Marina, la gent ha, la gent jove, i gent no tan, gent de mitjana edat, els veig més o *menos* com la gent d'ací *eh* com més oberts, no, no, inclús a vegades més oberts que ací. A mi una de les coses, que això és un dels tòpics que es pensen que al País Valencià tu vens a Catalunya i et parlen en català, i si no saps parlar català no canvien a parlar amb tu en castellà, no és el nostre cas perquè som valencianoparlants. Quan vam arribar a sort *mos* parlaven en castellà, a la Pobla de Segur quan jo entrava en una carnisseria a comprar i no em coneixien em parlaven en castellà i dius: "mare meua si això ho veieren alguns del meu poble que dirien?" perquè diuen, saps? I tu continuaves parlant en català, i encara continuaven parlant-te en castellà! Perquè es pensaven que tu estaves patint per dirigir-te a ells perquè clar com el nostre català és un català que ells l'entenen *casi* com que és un català malparlat [riu l'entrevistat]. Però això *mos* va parlar i dius: "ostres però, però per què *mos* parlen en castellà? Si *mos* no volem parlar castellà". I això és una de les coses que *mos* va sorprendre de Catalunya perquè *mos* pensaven que la gent tenia les coses més clares però la gent igual, la gent gran que va tenen, tenen...I això que deien: "la gent gran no sap parlar en castellà" *pues* igual que al meu poble! [Riu l'entrevistador] Si escoltes a *m'abuela* parlar castellà *pues* te'n soltarà alguna però, però hem estat uns quants anys que només podíem parlar castellà.

ENTREVISTADOR: I la percepció que tenies sobre el País Valencià ha canviat amb la distància?

PEP: Home, durant els anys, és que clar, és que, jo tot, tota la situació, políticament, políticament? Este, estos anys que crec per sort ara hem canviat una miqueta, la ciutat de València, lo que és el País Valencià en general, doncs jo a vegades m'avergonyia de vore lo que passava allí. Però crec que quan, el punt clau, jo crec, no ho sé, no, joestic *casi*

convençut que va ser el tancament de Canal 9, quan, el dia aquest que tanquen Canal 9, jo crec que la gent començà a ser més crítica, més, perquè la gent estava, n'hi havia molta gent que estava bé així com estàvem al País Valencià. A mi realment lo que més em destorbava era el *maltracte* a la llengua, que era constant, que era constant. De fet ara, ahir llegia una notícia que dels 4 sindicats que n'hi ha majoritaris al País Valencià, UGT, Comissions, els de CESIF estos, l'únic que defensava que s'ha d'exigir el valencià com a requisit és l'STEPV i dius: "hòstia però UGT i Comissions com poden estar dient això?". I a mi em dol això de la llengua, em dol molt, la llengua em dol molt, perquè crec que és fonamental. És la nostra cultura la llengua, és l'única cosa que tenim. I jo sempre he sigut pessimista, jo sempre soc el que dic que el valencià i el valencianoparlant desapareixerem. I ara *bueno* ara este tomb que ha pegat una miqueta la política, per això t'ho deia que a la Marina Alta també. A la Marina Alta la gent, allí ja fa temps que l'Escola Valenciana, la plataforma esta de l'escola en valencià, ja veus que n'hi ha, que n'hi ha moviment, lo que passa que no, no, no sé per què ha tardat. Han tardat uns quants anys a reaccionar perquè la gent són els mateixos, la gent són els mateixos. I jo ara, ara em sent més a gust. Quan es parla del País Valencià a la sala de professors em sent més a gust ara que quan es parlava abans. Per què? Perquè dius: "a vore quina animalada han fet ara, han dit ara o...". I jo que sé ara és un temps per lo *menos* d'una miqueta d'alegria.

ENTREVISTADOR: Creus que el ser valencià t'ha facilitat el teu assentament ací?

PEP: Home m'han tractat sempre bé. La veritat és que jo crec que *mos* tracten molt bé als valencians trets d'estes anècdotes que t'he dit de "és que els valencians veniu a treure'ns la feina" queestic segur que ho deia de conya aquell, m'ha sorprès això del Facebook que m'has dit d'estos que diuen que els han maltractat per ser valencians. No ho sé, si ho diuen *algo* n'hi haurà perquè clar gent n'hi ha per a tot. Però jo aquí *mos* han tractat molt bé, però molt, molt bé. Jo crec que aprecien molt que, ens aprecien molt als valencians, jo ho veig així. I al contrari no és igual però al final, al contrari n'hi ha, depèn com siga el receptor no però costa.

ENTREVISTADOR: T'identifiques com a valencià?

PEP: Jo sí! Sí, sí. Valencià. T'ho dic "valencià" i insisteixo perquè alguns diuen: "si tu ets alacantí!" jo soc valencià, del País Valencià!

ENTREVISTADOR: I mantens tradicions valencianes?

PEP: Sí! Home, jo crec que sí.

ENTREVISTADOR: Com què lo de la música que me deies per exemple?

PEP: La música, la llengua i no sé tot el que puc, jo no he perdut cap, les tradicions que practicava les continue practicant. Per exemple aquí veig les Muixerangues estes i m'agrada.

ENTREVISTADOR: T'agrada vore-les?

PEP: Sí.

ENTREVISTADOR: Estàs al corrent de l'actualitat valenciana?

PEP: Prou, prou. És difícil no estar, no? Tinc grups de Whatsapp amb gent d'allà i ho saps tot ràpid.

ENTREVISTADOR: I com procures informar-te si no és per Whatsapp? Xarxes socials? Mitjans digitals o com?

PEP: Home xarxes socials ja et dic no tinc Facebook però tinc contacte amb la família també i si hi ha alguna cosa, alguna novetat, *t'enteres*.

ENTREVISTADOR: I algun mitja de premsa?

PEP: Mitja de premsa? Jo solc escoltar Catalunya Radio quan vinc cap aquí. I els diaris els que posen aquí a la sala de *profes* de vegades faig alguna ullada però tractament del País Valencià poc.

ENTREVISTADOR: I per internet algun d'allà?

PEP: No. No, la veritat és que no, no soc... Però si n'hi han novetats ja et dic d'una manera o altra *t'enteres*.

ENTREVISTADOR: Creus que n'hi ha un cert desconeixement de la realitat del País Valencià per part dels catalans?

PEP: Sí, jo crec que sí. Però jo matisaria en dir que quan estan en contacte amb valencians com que se n'assabenten més del que passa perquè el comentari: "és que els valencians..." este comentari "allà sempre van al PP" que fan moltes vegades, però després se n'adonen que... Perquè clar és difícil d'explicar com pot ser que ha manat tants anys el PP sí no ho

ha fet bé. És que això ens és difícil d'explicar a nosaltres també. Jo quina culpa tinc, no? En este aspecte jo crec que els propis valencians també desconeixem una miqueta a vegades quina és la realitat dels valencians perquè n'hi han coses que ens és difícil d'explicar. Sí que, sí que som diferents, culturalment, o siga socialment som diferents. Per lo *menos* els que ens dediquem aquí a l'educació en general, els que conec jo d'aquí els catalans, o siga persones amables, persones respectuoses, però a l'hora de la festa no són, a nosaltres ens agrada més la festa, ens agrada més si fem un sopar, fem un dinar allargar-ho fins que, fins al final, no sé per què, a lo millor som una miqueta més mediterranis que ells.

ENTREVISTADOR: Creus que som més oberts? O més freds? O més, no sé, quines diferències veus entre la societat catalana i la valenciana?

PEP: Jo crec que ells són més prudents. No s'obren en la facilitat... Nosaltres en seguida, no és una norma, però els valencians que passen per ací en seguida *bfff* ho dones tot. I aquí abans de donar-t'ho tot t'han de conèixer. I jo este caràcter que crec que és el que tinc jo és molt valencià. Molt de, encara no has conegut, el primer dia que arribes aquí, que ve un nou, ja sap, a lo millor ja de tu ho sap tot i tu d'ell no saps res. Però jo crec que som aixina els que venim d'allà baix. En algunes coses ens va bé i en altres doncs no tant però, però és molt difícil... Però el fet d'estar ací també *mos* fa a vegades agafar estes, esta manera de ser també se'ns impregna una miqueta i ens fa a vegades ser més cautelosos per certes coses. Però aixina i tot jo crec que som més oberts, en general, n'hi ha de tot. N'hi ha gent que ve d'allà baix que has estat ací un any i no has parlat amb ell.

ENTREVISTADOR: *Eh bueno* quedem ja les dues ultimes preguntes que si... Com veus les relacions entre Catalunya i el País Valencià?

PEP: Home ara millor, ara millor. I clar com jo les relacions entre Catalunya i el País Valencià sempre les he vista des del punt de vista d'aquí de la secundària, molt bé, molt bé. N'hi han molts valencians ací i tret d'estos 2 casos que m'has dit tu de tots havia sentit que els havien tractat bé.

ENTREVISTADOR: I creus que les persones immigrades com tu teniu algun paper a jugar en estes relacions Catalunya-País Valencià?

PEP: Home jo crec que sense donar-*mos* compte sí, sense donar-*mos* compte fem que, unim, fem com, som com a, com a *bisagres* no? No sé. Perquè ja fa anys per exemple

quan arriba un valencià nou ací a l'institut, que sempre n'arriba algú, tu, no sé, quan arriba qualsevol nou intentes sempre que se sente bé, que estiga bé a l'institut. I no sé el fet de que coneixen a valencians, ací coneixen a gent que som valencians que fa temps que estem ací i *bueno ostras pues* "este és valencià, els valencians són bona gent, són, que sempre està per lo que ha d'estar" i això ajuda. Este institut sempre s'ha caracteritzat per tindre molts valencians, molts. Jo quan vaig arribar el cap d'estudis era valencià, el director era de Faió, no, de Fabara, però n'hi havia *pfff* jo que sé si no hi havia de 40, 20 valencians n'hi havia, de 40 professors de la ESO, 40 o 50 no ho sé, però n'hi havien més, en aquella època n'hi havien més perquè ara es va fer l'institut de Gandesa i han perdut alguns professors, però valencians moltíssims. I encara en som, però ara no en som tants, ara no en som tants. Però i sempre, o siga la secretària, Ariadna, que és d'un poble de Tivissa d'aquí a prop, però "és que els valencians sempre heu sigut..." Sempre hem mogut l'institut, l'hem animat. Però és molt diferent en aquella època vivien ací a Batea molts valencians, ara el problema que n'hi ha és que la majoria de valencians estan vivint a Tortosa i ja clar ja no fan la vida ací *entonces* ja no n'hi ha l'ambient este que pot ser n'hi havia abans. Això es nota, això ho noten. Clar no t'impliques tant, quan estàs vivint al poble t'impliques més. Jo per exemple jo sí que em considere que m'implique però no és lo mateix si estàs vivint ací al poble que si cada dia tu vens ací, treballes, pots eixir al poble però al poble a pegar una volteta, però te'n vas a dormir a casa. I ara la gran majoria dels valencians, tret de 2 o 3 que estan llogats ací, es lloguen ja el pis directament a Tortosa.

ENTREVISTADOR: I això per què?

PEP: No sé.

ENTREVISTADOR: Perquè és una ciutat més gran, amb més serveis i demés?

PEP: Supose. I com n'hi ha molts d'Amposta que venen en cotxes junts, s'arreglen. Però, però sí que, abans pot ser la gent es quedava més a viure a Batea. I és que ací a Batea tampoc, els lloguers estan caríssims.

ENTREVISTADOR: Ah sí? I això?

PEP: Jo que sé. No crec que siguen més barats que a Amposta els lloguers ací.

ENTREVISTADOR: *Joer. Bueno* Pep ja hem acabat, si vols afegir alguna cosa, te dono carta blanca per a dir...

PEP: Jo sent que hem estat 2 hores, ho sent molt però...

ENTREVISTADOR: No sé, si vols dir alguna cosa, acabar amb alguna frase l'entrevista que digues...

PEP: No home que m'alegre que faces este *tipo* de treball, m'alegre que n'hi haja valencians que es preocupen del que està passant amb nosaltres, de que formem part del panorama este. I que no sé que a lo millor el nostre cas es mereix això que s'estudie i que es valore. Però soc, no sé com seran la majoria dels entrevistats però el meu cas ja has vist que és accidental, jo hauria pogut estar treballant a qualsevol part d'Espanya i crec que he tingut sort de treballar, joestic molt més a gust fent jo... Ara em preguntes si m'agradaria estar treballant a l'institut de Casp i dic: "home sí perquè viuria al poble que treballo", però jo no m'importa desplaçar-me. Jo fer les classes en la meua llengua *pa* 'mi és senzill, a mi em costa posar-me el xip per parlar en una llengua que no és la meua. M'*acoplaria*, faltaria més, sense cap problema, però per a mi és molt còmode parlar en la meua llengua. Crec que puc ensenyar millor així perquè és la meua llengua, però l'altra *pues* la domine prou bé també.

ENTREVISTADOR: Per cert tu te passes de registre a català oriental?

PEP: Jo no sé lo que faig, jo ja ho voràs, igual dic "aquí" que "ací" que... A oriental no, a tortosí, oriental no. Jo crec... "Aquest" algunes vegades ho dic que això ací no ho diuen, és "este". Però quan a voltes quan estan fent classes i estàs parlant i a lo millor estàs dient alguna cosa, sembla... A lo millor parlant amb tu com l'entrevista és de caràcter més formal a lo millor sí que... Però he mesclat moltíssim segur, perquè quan vaig al poble, quan vaig a Ondara, jo parle com els d'Ondara, però a lo millor m'ho diuen: "eh que fas diguent això?" No em done compte. I quan estic ací igual. Però no, oriental no, no. Lo que passa que sí que es deu de notar perquè a mi els xiquets em diuen a vegades que quan s'*enteren* que soc valencià, que no es nota que soc valencià. Jo una vegada a Serveis Territorials, estava, al meu costat n'hi havia un xic que era de la Marina, o no sé si era de la Marina, coneixia a gent de la Marina, i em va sentir parlar i no m'identificava com a valencià. *Ostras pues* jo no ho note.

ENTREVISTADOR: T'han confós amb gent de Lleida?

PEP: Sí, sí. Sí, no sé per què.

ENTREVISTADOR: Ja passa.

PEP: Als de Lleida els confonen de vegades per valencians també, això m'ho deien a Lleida.

ENTREVISTADOR: Ah *pues* això no m'ho han dit mira tu.

PEP: Això m'ho van dir a mi a Lleida, em deien: “quan anem a Barcelona a vegades ens diuen si som valencians”, gent de Lleida, d'Esterrri d'Àneu i de per allà dalt, dels Pirineus.